

โครงการหนังสือชุด “ประเทศเพื่อนบ้านของไทยในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้”
Publication Series “Thailand’s Neighbors in Southeast Asia”

ลาว

ในกรุงรัตนโกสินทร์

The Lao in Early Bangkok

บังอร ปิยะพันธ์
Bung-on Piyabhan

บรรณาธิการ : ชาญวิทย์ เกษตรศิริ - กาญจณี ละอองศรี
Editors : Charnvit Kasetsiri - Kanchanee La-onsri

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
THE THAILAND RESEARCH FUND

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
THE FOUNDATION FOR THE PROMOTION OF SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES TEXTBOOKS PROJECT

โครงการหนังสือชุด “ประเทศเพื่อนบ้านของไทยในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้”

Publication Series “Thailand’s Neighbors in Southeast Asia”

ได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ลาวในกรุงรัตนโกสินทร์

The Lao in Early Bangkok

บังอร ปิยะพันธ์
Bung-on Piyabhan

บรรณาธิการ : ชาญวิทย์ เกษตรศิริ - กาญจนี ละอองศรี
Editors : Charnvit Kaset Siri - Kanchanee La-onsri

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
THE THAILAND RESEARCH FUND

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

THE FOUNDATION FOR THE PROMOTION OF SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES TEXTBOOKS PROJECT

ลาวในกรุงรัตนโกสินทร์
The Lao in Early Bangkok

ชื่อนี้ดัดแปลงมาจาก

ประวัติศาสตร์ของชุมชนลาวในหัวเมืองชั้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

History of the Lao Community in the Hua Muang Chan Nai (Inner Provinces) during the Early Bangkok Period

ผู้แต่ง

บ้งอร ปิยะพันธุ์
Bung-on Piyabhan

บรรณาธิการ : ชาญวิทย์ เกษตรศิริ - กาญจนี ละอองศรี
Editors : Charnvit Kasetsiri - Kanchanee La-onsri

โครงการหนังสือชุด “ประเทศเพื่อนบ้านของไทยในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้”
Publication Series “Thailand’s Neighbors in Southeast Asia”

พิมพ์ครั้งแรก : กันยายน 2541

จำนวนพิมพ์ 1,000 เล่ม

ISBN 974-86304-7-1

ราคา 260 บาท

แบบปกและรูปเล่ม

ช่างตัดดี เพชรเลิศอนันต์

ถ่ายภาพ เพชรแสงสว่าง

จัดพิมพ์โดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

THE THAILAND RESEARCH FUND

ชั้น 19 อาคารมหานครวิษัม 539/2 ถนนศรีอยุธยา แขวงถนนพญาไท เขตราชเทวี กรุงเทพฯ 10400
19th Floor, Gypsum Metropolitan Tower, 539/2 Sri-Ayudhya Road, Rajdhavee, Bangkok 10400
Tel : 642-5186-9 Fax : 642-5190 BBS : 642-5235 E-mail : vicharn@mozart.inet.co.th
Home Page : <http://www.inet.co.th/org/trf>

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

THE FOUNDATION FOR THE PROMOTION OF SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES TEXTBOOKS PROJECT

413/38 ถนนอรุณอมรินทร์ บางกอกน้อย กรุงเทพฯ 10700

413/38 Arun-amarin Road, Bangkok 10700, Tel : 424-5768 Fax : 433-8713

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

คำนำ

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

หนังสือชุด “ประเทศเพื่อนบ้านของไทยในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้” เป็นชุดหนังสือที่สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ร่วมมือกับมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ จัดพิมพ์ขึ้นโดยคัดสรรจากวิทยานิพนธ์หรือสารนิพนธ์ของนักศึกษาปริญญาโทจากมหาวิทยาลัยหลายแห่งของเราในประเด็นความรู้ต่างๆ หลายสาขา และปรับปรุงให้เหมาะแก่การเผยแพร่ทั่วไป ในการที่ สกว. ให้ทุนสนับสนุนการปรับปรุงดังกล่าวมีความมุ่งหวังว่า ความรู้ต่างๆ ไม่ว่าจะเจาะจงเฉพาะประเทศเดียว หรือที่สัมพันธ์กับประเทศไทยที่มีอยู่แล้วบ้างก็ตาม จะได้รับการเผยแพร่อย่างกว้างขวางและเป็นสะพานให้เกิดการตื่นตัวของการศึกษาเกี่ยวกับประเทศต่างๆ หรือที่เรามักจะเรียกกันว่า “วิเทศศึกษา” และ “อาณาบริเวณศึกษา” มากกว่าที่ผ่านมา

ในอดีตเรามัวแต่แสวงหาและช่วยกันกระจายความรู้เกี่ยวกับประเทศต่างๆ ทั้งในแถบตะวันออกเฉียงใต้และตะวันตกที่ค่อนข้างจะเป็นแดนไกล ความรู้จากแดนไกลที่เป็นประโยชน์แก่เราโดยตรงและประโยชน์ร่วมของทั้งสองฝ่ายแถบนี้ถูกมองข้ามมาเป็นเวลานาน สกว. จึงหวังว่า หนังสือชุดนี้คงพอจะทดแทนสิ่งที่ไม่รู้กันอย่างกว้างขวางเกี่ยวกับประเทศเพื่อนบ้านของเรา และนำ

(4)

จะเป็นกึ่งก้านที่รอการแตกขยายให้เกิดการวิจัยเกี่ยวกับประเทศเพื่อนบ้าน
อย่างสร้างสรรค์ยิ่งขึ้น และขดเขยเวลาที่ล่วงไปแล้วได้บ้าง

การผลิตงานจำนวนถึง 20 เรื่อง ในชุดนี้คงไม่สามารถสำเร็จลงได้อย่าง
น่าชื่นชม หากมิได้มีความคิดริเริ่มจาก รศ.ดร. บุญรักษ์ บุญญะเขตมาลา
อดีตผู้อำนวยการฝ่ายสนับสนุนการวิจัยด้านความสัมพันธ์ข้ามชาติและทางเลือกใน
การพัฒนา ของ สกว. ความรอบรู้และเชี่ยวชาญของ ดร. ชาลวิทย์ เกษตรศิริ
แห่งมูลนิธิโครงการตำราฯ หัวหน้าโครงการนี้ ความช่วยเหลือของคณะ
กรรมการบริหารโครงการท่านอื่นๆ อีก 6 ท่าน คือ รศ. สีดา สอนศิริ
รศ. รั้งสรรค์ ธนะพรพันธุ์ รศ.ดร. ชีระ นุชเปี่ยม ผศ.ดร. ชاکริต ชุ่มวัฒนะ
ผศ.ดร. สุเนตร ชุตินธรานนท์ และ ผศ. กาญจณี ละอองศรี กรรมการและ
เลขานุการของโครงการ และที่ปรึกษาอีกหลายท่านที่มีได้เอ่ยนาม ซึ่งได้ช่วย
อ่านและให้ข้อคิดเห็นในการปรับปรุงงานของนักศึกษาอย่างจริงจัง สกว. จึง
ขอขอบคุณทุกท่านเป็นอย่างสูง

สกว. หวังว่าหนังสือเล่มนี้ ซึ่งสอดคล้องกับอุดมการณ์ของ สกว. ที่ว่า
“สร้างสรรค์ปัญญา เพื่อพัฒนาประเทศ” จะให้ประโยชน์อย่างคุ้มค่า ทั้งในเชิง
การพัฒนางานวิจัย การนำความรู้ไปใช้ประโยชน์ และการนำเสนอความรู้ทั่วไป
แก่ ครู อาจารย์ นักบริหาร นักธุรกิจ นักวิชาการ นักศึกษา นักวิจัย นักท่องเที่ยว
สื่อมวลชน และประชาชนผู้ใฝ่รู้เกี่ยวกับประเทศอื่น

ศ.นพ. วิจารย์ พานิช

ผู้อำนวยการ

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

รายนามคณะกรรมการนโยบายกองทุนสนับสนุนการวิจัย

1. ศ.ดร. ลิปปนนท์ เกตุทัต ประธานกรรมการ

กรรมการโดยตำแหน่ง

2. ปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี	กรรมการ
3. ปลัดกระทรวงกลาโหม	กรรมการ
4. ปลัดกระทรวงการคลัง	กรรมการ
5. ปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์	กรรมการ
6. ปลัดกระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม	กรรมการ
7. ปลัดกระทรวงสาธารณสุข	กรรมการ
8. ปลัดกระทรวงอุตสาหกรรม	กรรมการ
9. ปลัดทบวงมหาวิทยาลัย	กรรมการ
10. เลขาธิการคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ	กรรมการ
11. ผู้อำนวยการสำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์
และเทคโนโลยีแห่งชาติ	กรรมการ

กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ

12. ศ.ดร. กำพล อตุลวิทย์	กรรมการ
13. ศ.นพ. ไกรสิทธิ์ ดันดีศิริรินทร์	กรรมการ
14. ศ.ดร. นิธิ เอียวศรีวงศ์	กรรมการ

(6)

15. ศ.ดร. ปรีดา	วิบูลย์สวัสดิ์	กรรมการ
16. รศ.ดร. กุสธร	ศิลป์บรรเลง	กรรมการ
17. รศ.ดร. วิโรจ	อิมพิทกษ์	กรรมการ
18. ดร. สัจจา	บุญยฉัตร	กรรมการ

ผู้อำนวยการสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

19. ศ.นพ. วิจารณ์	พานิช	กรรมการและเลขานุการ

คำแถลง

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ก่อตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2509 ด้วยความร่วมมือร่วมใจกันเองเป็นส่วนบุคคล ในหมู่ผู้มีความรักในการกิจบริหารการศึกษาจากสถาบันต่าง ๆ เมื่อเริ่มดำเนินงาน โครงการตำรามีฐานะเป็นหน่วยงานหนึ่งของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ก่อนที่จะมีฐานะเป็นมูลนิธิเมื่อต้นปี พ.ศ. 2521 ทั้งนี้โดยได้รับความร่วมมือด้านทุนทรัพย์จากมูลนิธิร็อกกี้ เฟลเลอร์ เพื่อใช้จ่ายในการดำเนินงานขั้นต้น เป้าหมายเบื้องต้นของมูลนิธิโครงการตำราก็คือ ส่งเสริมให้มีตำราภาษาไทยที่มีคุณภาพเฉพาะในทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ทั้งนี้ต่างก็เห็นพ้องต้องกันในระยะนั้นว่า คุณภาพหนังสือตำราไทยระดับอุดมศึกษาแขนงวิชาดังกล่าวยังไม่สูงพอ ถ้าส่งเสริมให้มีหนังสือเช่นนี้เพิ่มขึ้นย่อมมีส่วนช่วยยกระดับมาตรฐานการศึกษาในชั้นมหาวิทยาลัยโดยปริยาย อีกทั้งยังอาจช่วยการสร้างสรรค์ปัญญา ความคิดริเริ่ม และความเข้าใจอันถูกต้องในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมืองโดยส่วนรวม

พร้อมกันนี้มูลนิธิโครงการตำราฯ ก็มีเจตนาอันแน่วแน่ที่จะทำหน้าที่เป็นที่ชุมนุมผลงานเขียนของนักวิชาการต่าง ๆ ทั้งในและนอกสถาบัน เพื่อ

ให้ผลงานวิชาการที่มีคุณภาพได้เป็นที่รู้จักและเผยแพร่ออกไปโดยทั่วถึงในหมู่ผู้สอน ผู้เรียน และผู้สนใจงานวิชาการ การดำเนินงานของมูลนิธิโครงการตำราฯ มุ่งขยายความเข้าใจและความร่วมมือของบรรดานักวิชาการออกไปในวงกว้างยิ่ง ๆ ขึ้นด้วย ไม่ว่าจะเป็นด้านการกำหนดนโยบายสร้างตำรา การเขียน การแปล และการใช้ตำรานั้น ๆ ซึ่งจะเป็นเครื่องส่งเสริมและกระชับความสัมพันธ์อันพึงปรารถนา ตลอดจนความเข้าใจอันดีต่อกันในวงวิชาชีพที่เกี่ยวข้อง

นโยบายพื้นฐานของมูลนิธิโครงการตำราฯ คือ ส่งเสริมและเร่งรัดให้มีการจัดพิมพ์หนังสือตำราทุกประเภท ทั้งที่เป็นงานแปลโดยตรง งานแปลเรียบเรียง งานถอดความ งานรวบรวม งานแต่งและงานวิจัย ในช่วงแรก ๆ เราได้เน้นส่งเสริมงานแปลเป็นหลัก ขณะเดียวกันก็ได้ส่งเสริมให้มีการจัดพิมพ์ตำราประเภทอื่น ๆ ด้วย นับแต่ได้ก่อตั้งโครงการตำราฯ มาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน โดยความร่วมมืออย่างดียิ่งของนักวิชาการหลายสถาบัน สามารถส่งเสริม-กลั่นกรอง-ตรวจสอบ และจัดพิมพ์หนังสือตำราภาษาไทยระดับอุดมศึกษาที่มีคุณภาพตามเป้าหมาย เจตนารมณ์ และนโยบาย ได้ครบทุกประเภท และมีเนื้อหาครอบคลุมสาขาวิชาต่าง ๆ ถึง 8 สาขาดังต่อไปนี้คือ (1) สาขาวิชาภูมิศาสตร์ (2) สาขาวิชาประวัติศาสตร์ (3) สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ (4) สาขาวิชารัฐศาสตร์ (5) สาขาวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา (6) สาขาวิชาปรัชญา (7) สาขาวิชาจิตวิทยา (8) สาขาวิชาภาษาและวรรณคดี นอกจากนี้เรายังมีโครงการผลิตตำราสาขาวิชาอื่น ๆ เพิ่มขึ้นด้วย เช่น สาขาวิชาศิลปะ ซึ่งกำลังอยู่ในขั้นดำเนินงาน และยังได้ขยายงานให้มีการแต่งตำราเป็น “ชุด” ซึ่งมีเนื้อความคาบเกี่ยวระหว่างหลายสาขาวิชา เช่น “ชุดชีวิตและงาน” ของบุคคลที่น่าสนใจ ดังที่ได้จัดพิมพ์เผยแพร่ไปแล้วบางเล่ม

ปัจจุบันมูลนิธิโครงการตำราฯ ยังคงมีเจตนาอันแน่วแน่ที่จะขยายงานของเราต่อไปอย่างไม่หยุดยั้ง แม้จะประสบอุปสรรคนานัปการ โดยเฉพาะอุปสรรคด้านทุนรอน เพราะกิจการของเราไม่ใช่กิจการแสวงหากำไร หากมุ่งประสงค์ให้นักศึกษาและประชาชนได้มีโอกาสซื้อหาหนังสือตำราฯ ในราคาย่อมเยาพอสมควร

คณะกรรมการทุกสาขาวิชาของมูลนิธิโครงการตำราฯ ยินดีน้อมรับคำแนะนำและคำวิพากษ์วิจารณ์จากผู้อ่านทุกท่าน และปรารถนาอย่างยิ่งที่จะให้ท่านผู้อ่านทุกท่านได้เข้ามามีส่วนร่วมในมูลนิธิโครงการตำราฯ ไม่ว่าจะเป็นการสนับสนุนแนะนำอยู่ห่าง ๆ ช่วยแต่ง แปล เรียบเรียง หรือ รวบรวมตำราสาขาวิชาต่าง ๆ ให้เรา หรือเข้ามาร่วมบริหารงานร่วมกับเรา

เสน่ห์ จามริก

ประธานคณะกรรมการบริหาร

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

**รายนามคณะกรรมการบริหาร
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์**

นายเสน่ห์	จามริก	ประธาน
นางเพ็ชรี	สุมิตร	รองประธาน
นางสาวกุสุมา	สนิทวงศ์ ณ อยุธยา	กรรมการ
นายธเนศ	อาภรณ์สุวรรณ	กรรมการ
นายรังสรรค์	ธนะพรพันธุ์	กรรมการ
นายสุลักษณ์	ศิวิรักษ์	กรรมการ
นายวิทยา	สุจิตธนารักษ์	กรรมการ
นายเกริกเกียรติ	พิพัฒน์เสรีธรรม	กรรมการ
นายอุทัย	ดุลยเกษม	กรรมการ
นางสุวรรณมา	สถาอานันท์	กรรมการ
นางปริตตา	เฉลิมเผ่า กอนันตกุล	กรรมการ
นางสาวศุภลักษณ์	เลิศแก้วศรี	กรรมการและเหรัญญิก
นายชาญวิทย์	เกษตรศิริ	กรรมการและเลขานุการ
นายทรงยศ	แววหงษ์	กรรมการและผู้จัดการ

คำนำ

โครงการหนังสือชุด

“ประเทศเพื่อนบ้านของไทยในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้”

คำว่า “เอเชียตะวันออกเฉียงใต้” เป็นคำใหม่ในภาษาไทยและเป็นคำที่ยังไม่ลงตัว จะเห็นว่ามีการใช้ในแบบต่าง ๆ กัน บ้างก็ใช้ว่า “เอเชียอาคเนย์” บ้างใช้ว่า “อุษาคเนย์” อย่างไรก็ตามเพราะฝรั่งก็มี คำนี้เราแปลมาจากภาษาอังกฤษแบบอเมริกันอีกทีหนึ่ง คือ Southeast Asia ซึ่งในภาษาอังกฤษแบบอังกฤษก็ใช้ในลักษณะที่แยกคำ คือ South-East Asia ดังจะเห็นได้จากชื่อหนังสือของปรมาจารย์ชาวอังกฤษ D.G.E. Hall ที่ให้ชื่อหนังสือเล่มคลาสสิกของท่านว่า *A History of South-East Asia* (1955) ในขณะที่ปรมาจารย์อเมริกัน George Mct. Kahin ตั้งชื่อหนังสือที่ถือได้ว่าเป็นงานบุกเบิกเล่มสำคัญของท่านว่า *Governments and Politics of Southeast Asia* (1959)

สำหรับในทวีปเอเชีย แต่เดิมมีคำที่อาจจะมีความหมายใกล้เคียงกับคำนี้อยู่บ้าง เช่นจีนใช้คำว่า “นานยาง” ซึ่งแปลตรงตัวว่าทะเลใต้ อันหมายถึงดินแดนที่อยู่ทางใต้ของจีนแต่ไม่รวมมหาสมุทรอินเดียและก็ไม่รวมออสเตรเลีย

(12)

ญี่ปุ่นรับคำนี้มาจากจีน แล้วออกเสียงว่า “นานโย” ส่วนในวรรณกรรมอินเดีย ก็มีคำที่หมายถึงดินแดนแถบนี้เช่นกัน คือคำว่า “สุวรรณภูมิ” ที่ไทยนำมา แปลและแปลงว่า “แหลมทอง” อีกทอดหนึ่ง อย่างไรก็ตามแนวความคิดว่า ด้วยหน่วยหนึ่งทางภูมิศาสตร์ของเอเชียนี้ ยังมีได้มีการศึกษาโดยละเอียดนัก (อย่างน้อยก็ในภาษาไทย) และการใช้คำต่าง ๆ เหล่านี้ก็กันไปอย่างกว้าง ๆ

โดยทั่วไปในวงวิชาการตะวันตกถือว่าคำว่า “เอเชียตะวันออกเฉียงใต้” ถือกำเนิดขึ้นมาในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 เมื่อ ลอร์ด หลุยส์ เมท์แบดตัน ตั้งกองบัญชาการของท่านขึ้นในเกาะลังกา โดยใช้ชื่อว่า South-East Asia Command แต่อันที่จริงแล้วสหรัฐอเมริกาแน่แหละ ที่ทำให้คำนี้ (โดยเปลี่ยนเขียนเป็นแบบอเมริกัน) กลายเป็นศัพท์แพร่หลายไปทั่ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงของสงครามเย็น หรือกล่าวโดยเฉพาะเจาะจงก็คือ ภายหลังที่ พรรคคอมมิวนิสต์จีนประสบความสำเร็จในการปลดปล่อยประเทศเมื่อปี 2492/1949 นโยบายสกัดกั้น (Containment Policy) ของสหรัฐฯ ทำให้ “เอเชียตะวันออกเฉียงใต้” กลายเป็นดินแดนที่มีความสำคัญอย่างยิ่งยวดในทางยุทธศาสตร์ ดังนั้นสถานะทางภูมิรัฐศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก็นำมาซึ่งความพยายามที่จะศึกษาและเข้าใจในดินแดน ประชากร เศรษฐกิจ การเมือง และ วัฒนธรรม อันเป็นที่มาของวิธีการศึกษาในลักษณะของ area studies (หรือที่เรากำลังพยายามทำและแปลออกมาว่า “อาณาบริเวณศึกษา” บ้าง “วิเทศคดีศึกษา” บ้าง) และนี่ก็เป็นที่มาของ “เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา” หรือ Southeast Asian Studies

ในช่วงของทศวรรษ 1950 และ 1960 (ซึ่งตรงกับช่วงรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม-สฤษดิ์ ธนะรัชต์-ถนอม กิตติขจร) “เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา”

ในสถานะของ “สหสาขาวิชา” (Interdisciplinary) เพียงพู่อย่างมาก ศูนย์ศึกษาใหญ่ ๆ ไม่ว่าจะเป็นที่มหาวิทยาลัยคอร์เนล (ตั้ง Southeast Asia Program 2494/1951) มหาวิทยาลัยเยล มหาวิทยาลัยวิสคอนซิน มหาวิทยาลัยฮาวาย ตลอดจนวิทยาเขตต่าง ๆ ของมหาวิทยาลัยคาลิฟอร์เนีย ฯลฯ ต่างก็ทั้งเรียน ทั้งสอน ทั้งวิจัย และทั้งมีส่วนพัวพันกับนโยบายของรัฐบาลอเมริกันในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสงครามเวียดนาม-ลาว-กัมพูชา จนกระทั่งบางวงวิชาการและนักวิชาการบางคนถูกประณามว่าทำงาน “จารกรรม” ให้กับรัฐบาล

สหสาขาวิชา “เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา” ซึ่งส่วนใหญ่การจัดการเรียนการสอนจะเป็นระดับปริญญาโทและปริญญาเอกนั้นได้แพร่ขยายไปทั่วเช่นในยุโรปทั้งในอังกฤษและภาคพื้นทวีป (แน่นอนเจ้าอาณานิคมเดิมในยุโรป เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส หรือเนเธอร์แลนด์ ต่างก็มีการศึกษาในลักษณะคล้ายคลึงกันนี้ และบางแห่งก็มีมาก่อนอเมริกันด้วยซ้ำไป) และก็ขยายไปสู่ประเทศที่อยู่ในเขตอิทธิพลทางการเมืองของอเมริกา เช่นในออสเตรเลีย หรืออย่างในกรณีของญี่ปุ่นเป็นต้น (มหาวิทยาลัยเกียวโตได้รับเงินทุนช่วยเหลือจากอเมริกันในการจัดตั้ง Center for Southeast Asian Studies 2508/1965)

สำหรับในประเทศไทย (ซึ่งรวมทั้งประเทศบางประเทศในภูมิภาคนี้) “เอเชียตะวันออกเฉียงใต้” ในสถานะทางวิชาการและสถานะทางภูมิรัฐศาสตร์ จะเป็นผลผลิตทั้งทางตรงและทางอ้อมของสหสาขาวิชาและนโยบายทางยุทธศาสตร์ของอเมริกา การเกิดขึ้นของวิชาใหม่ ๆ เช่น ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การเมืองการปกครองเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สังคมและวัฒนธรรมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ฯลฯ ในมหาวิทยาลัยชั้นนำของไทยในช่วง

(14)

ปลายทศวรรษ 1950 และมาเฟื่องฟูอย่างมากในทศวรรษ 1960 นั้นมีส่วนเกี่ยวพันอย่างใกล้ชิดกับนโยบายของอเมริกาในเอเชีย หนังสือตำราในด้านนี้ค่อย ๆ ทอยออกมา โดยเริ่มต้นจากงานแปลจากภาษาอังกฤษ (อเมริกัน) เรื่อยไปจนเกิดตำราแบบประเภท “แนะนำ” โดยนักวิชาการไทย (ซึ่งส่วนใหญ่ยังต้องพึ่งหลักฐานข้อมูลจากตำราของอเมริกัน-อังกฤษอยู่เป็นส่วนใหญ่)

ในเวลาเดียวกัน “เอเชียตะวันออกเฉียงใต้” ในสถานะของความสำคัญทางภูมิรัฐศาสตร์ต่อนโยบายของสหรัฐฯ ก็ทำให้รัฐบาลในหลายประเทศในแถบนี้ถูกอิทธิพลดังกล่าวดูดเข้าไปอยู่ในวงจรของการเมืองระหว่างประเทศของสงครามเย็น (ซึ่งถ้าจะพูดให้ตรงความหมายที่เดิยวันนั้น สงครามเย็นเป็นความเย็นสำหรับมหาอำนาจมากกว่า เพราะไม่ต้องรบสงครามในบ้านของตนเอง ไม่ว่าจะ เป็นในยุโรปหรืออเมริกา ในขณะที่ทั้งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กลับเป็นสงครามที่มีความรุนแรงและความหายนะอย่างสูง มีลักษณะของสงครามร้อนเสียยิ่งกว่าร้อน) ในระยะเวลาดังกล่าวเกิดความพยายามที่จะสร้าง “ความร่วมมือส่วนภูมิภาคในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้” โดยเฉพาะในกลุ่มค่าย “โลกเสรี” ที่จะเผชิญหน้ากับ “ค่ายคอมมิวนิสต์”

แน่นอนในระยะเริ่มแรก “ความร่วมมือส่วนภูมิภาค” นี้ก็ตกอยู่ภายใต้ “ร่มเงา” ของมหาอำนาจตะวันตก ซึ่งนำโดยสหรัฐฯ อย่างในกรณีขององค์การสนธิสัญญาป้องกันร่วมกันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หรือ สปอ. (The Southeast Asia Collective Defence Treaty Organization - SEATO) ปี 2497/1954 ที่มีสำนักงานอยู่ที่กรุงเทพฯ (ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของส่วนหนึ่งของกระทรวงการต่างประเทศ) เรื่อยมาจนมีสมาคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หรือ อาสา (Association of Southeast Asia - ASA) ที่กลายมาเป็น

สมาคมประชาชาติเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หรือที่รู้จักกันว่า อาเซียน (The Association of Southeast Asian Nations - ASEAN) ในที่สุดในปี 2510/1967 และก็เกิดกิจกรรมต่าง ๆ เสร็จขึ้นมาเพื่อสร้าง “ความร่วมมือส่วนภูมิภาค” อาทิเช่น กีฬาแหลมทอง (Southeast Asian Peninsular Games - SEAP Games) อันเป็นที่มาของซีเกมส์ (Southeast Asian Games - SEA Games) ในปัจจุบัน หรือกิจกรรมทางด้านวัฒนธรรมที่ขึ้นชื่อลือชาและฟูฟ่ออย่างมากคือ รางวัลนักเขียนซีไรท์ (Southeast Asian Write Award - SEA Write) ฯลฯ

กล่าวโดยย่อ แม้ว่าแนวความคิด แนวศึกษา ตลอดจนกิจกรรมทั้งทางการเมืองและวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จะได้รับอิทธิพลและแรงกระตุ้นจากโลกตะวันตก (โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากสหรัฐฯ) ก็ตาม แต่แนวความคิดดังกล่าวได้กลายเป็นที่ยอมรับและปฏิบัติกันใน “ภูมิภาค” นี้ และที่สำคัญก็คือได้เกิด “หน่ออ่อน ๆ” ของวิชาการ “เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา” ขึ้นในมหาวิทยาลัยไทยบางแห่ง เช่น ปรินซ์ญาโททางด้านประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร 2517/1974 ซึ่งในช่วง 20 ปีที่ผ่านมาจนถึงปี 2538/1995 ได้ผลิตมหาบัณฑิตออกมาแล้ว 78 คน แต่อย่างไรก็ตามมีข้อน่าสังเกตว่าวิทยานิพนธ์หรือสารนิพนธ์ของมหาบัณฑิตนี้ส่วนใหญ่อกลับกลายเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับไทยศึกษามากกว่าจะเป็นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา อันอาจเนื่องมาจากข้อจำกัดของความรู้ว่าด้วยภาษาที่จะทำงานค้นคว้าในภาษาของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยตรงก็เป็นได้

สำหรับที่มหาวิทยาลัยมหิดล มีสถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาชนบท ตั้งเป็นทางการ 2524/1981 (แต่มีสถานะเป็นโครงการมาก่อน

(16)

ตั้งแต่ปี 2517/1974 ไล่เรียกกันกับมหาวิทยาลัยศิลปากร) สถาบันฯนอกจาก จะทำการวิจัยเกี่ยวกับภาษาและวัฒนธรรมของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แล้ว ยังจัดหลักสูตรการเรียนการสอนระดับปริญญาโทและเอกอีกด้วย (อย่างไร ก็ตามหลักสูตรปริญญาเอกซึ่งเริ่มในปี 2535/1992 ยังไม่มีผู้จบการศึกษา)

น่าสนใจและน่าแปลกใจที่นอกเหนือจาก “หน่ออ่อนทางวิชาการ” ของ สองมหาวิทยาลัยข้างต้น ไม่มีมหาวิทยาลัยระดับนำของไทยจัดการเรียนการ สอนไม่ว่าจะเป็นในระดับปริญญาตรี หรือในระดับหลังปริญญาตรี และก็ไม่มี หน่วยงานที่ทำการศึกษาหรือวิจัยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยตรง แม้ว่าที่ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยจะมีสถาบันเอเชียศึกษามาตั้งแต่ 2528/1985 (เป็น โครงการมาตั้งแต่ 2510/1967) ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ก็มีการจัดตั้ง สถาบันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษาขึ้นมาในระยะหลัง อย่างไรก็ตามก็เป็นที่เข้าใจ ได้ทั้งในความสำเร็จทางด้านภูมิรัฐศาสตร์และเศรษฐศาสตร์การเมือง ที่ทั้งสอง สถาบันนี้จะให้น้ำหนักของการทำงานวิจัยค้นคว้าในส่วนที่เกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียง ใต้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจีนและญี่ปุ่น มากกว่าบรรดา “ประเทศเล็กประเทศน้อย” ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (แม้ว่าโดยความเป็นจริงแล้วทางจุฬาฯให้ความ สนใจและผลิตผลงานทางด้านเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไม่น้อยก็ตาม)

โดยรวมแล้วก็อาจกล่าวได้ว่า เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษาก็ยังคง สภาพของการเป็น “หน่ออ่อน ๆ” ทางวิชาการอยู่ ยังเป็น “หน่ออ่อน” ทั้งใน ด้านการเสริมสร้างสถาบัน ทั้งในด้านบุคลากรทางวิชาการ (หรือที่เราเรียกกัน ว่าเชี่ยวชาญ) ทั้งในด้านหนังสือ ตำรา และทั้งในด้านความรู้ของมหาชนโดย ทั่วไป

แต่แล้วในช่วงประมาณ 2 ทศวรรษที่ผ่านมา เกิดปรากฏการณ์ที่สำคัญในระดับการเมืองของโลก อันมีผลกระทบต่อภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้รวมทั้งไทยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ นั่นคือ นับตั้งแต่การปราชัยของสหรัฐฯในอินโดจีนตั้งแต่ปี 2518/1975 ตามติดมาด้วยปรากฏการณ์ที่ไม่ค่อยจะมีใครคาดคิด คือการล่มสลายของอุดมการณ์และเศรษฐกิจแบบสังคมนิยมในช่วงปลายทศวรรษ 1980 ซึ่งมีผลเป็นรูปธรรมในการพังทลายของกำแพงเบอร์ลินกับการล่มสลายของสหภาพโซเวียต ซึ่งก็หมายถึงการสิ้นสุดของสงครามเย็น (หรือจะเรียกว่าสงครามร้อนในมุมมองของเอเชียก็ตาม) ในช่วงต้นทศวรรษ 1990 เป็นผลให้ดูเหมือนว่ากระแสใหญ่ ๆ ในโลกนี้เหลืออยู่เพียง 2 กระแสนั้นเอง คือ กระแสหนึ่งเป็นด้านการเมืองและเป็นเรื่องของ “กระบวนการประชาธิปไตย” (democratization) อีกกระแสหนึ่งทางด้านเศรษฐกิจซึ่งเป็นเรื่องของ “เศรษฐกิจการตลาดเสรี” (free market economy)

ดังนั้น สภาพการณ์ของความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่เคยแบ่งเป็นค่ายเป็นกลุ่ม กลับกลายเป็นคล้าย ๆ กับ “โลกที่ไร้พรมแดน” หรือเรียกตามศัพท์ที่แสนจะได้รับความนิยมแห่งยุคใหม่นี้ว่า “โลกาภิวัตน์” ดูประหนึ่งว่าไม่ว่าประเทศใดจะปกครองด้วยระบบการเมืองแบบใด ต่างก็ดูเหมือนจะสามารถอยู่ร่วมกันและติดต่อสัมพันธ์กันได้

ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวในรอบสองทศวรรษที่ผ่านมา ส่งผลกระทบต่อประเทศไทยอย่างมหาศาล ทั้งในระดับของรัฐบาลในแง่ของ “ความร่วมมือส่วนภูมิภาค” ที่กล่าวแล้วข้างต้น รวมทั้งความพยายามที่จะขยายขอบเขตความร่วมมือของสมาคมอาเซียนให้มีสมาชิกครบ 10 ประเทศ รวมไปถึงจนถึงภาคเอกชนซึ่งความสำเร็จในระยะหนึ่งของการพัฒนาเศรษฐกิจของไทย นับ

(18)

ตั้งแต่เริ่มแผนพัฒนาเศรษฐกิจเมื่อปี 2504/1961 โดยยึดระบบเศรษฐกิจ การตลาดเสรี เกาะกลุ่มมากับสหรัฐฯและญี่ปุ่น ทำให้เศรษฐกิจไทยประสบความสำเร็จอย่างมหาศาลจากทศวรรษ 1960 เฟื่องฟูเป็น “เศรษฐกิจฟองสบู่” ในทศวรรษ 1980 จนกระทั่งมาเริ่มถดถอยเอาในตอนต้นทศวรรษ 1990 และเกิดวิกฤตเศรษฐกิจและค่าของเงินบาทในปี 2540/1997 ความสำเร็จชั่วระยะเวลาหนึ่งของเศรษฐกิจไทยที่ทำให้ภาคเอกชนให้ความสนใจต่อทรัพยากรและแรงงานราคาถูกของประเทศข้างเคียง โดยเฉพาะประเทศที่ใช้ระบบสังคมนิยม และ “ล้มเหลว” ทางเศรษฐกิจอย่างในอินโดจีนและพม่า

กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ในสภาพการณ์ใหม่ข้างต้น ทำให้เกิดความสนใจและความสำคัญของการที่ไทยจะต้อง “รู้เขารู้เรา” รู้จักประเทศเพื่อนบ้านหรือประเทศข้างเคียงโดยตรง ลักษณะของความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่คุ้นเคยอยู่กับการติดต่อแต่กับชาติมหาอำนาจ เพียงแต่อาจชิงตัน ลอนดอน ปารีส โตเกียว หรือที่เปลี่ยนไปหน่อยก็คือกับปักกิ่ง กลับต้องให้ความสนใจต่อ “ประเทศเล็กประเทศน้อย” ต้องติดต่อกับอย่างกุ่ม เวียงจันทน์ พนมเปญ ฮานอย จาการ์ตา ฯลฯ ดังคำกล่าวของ ดร. สิปปนนท์ เกตุทัต (วิเทศคดีศึกษา สกว. 2538) ที่ว่า

สังคมไทยจะต้องปรับตัวเองให้เป็นสังคมแห่งการเรียนรู้สร้าง ปัญญาขึ้นให้กว้าง ให้รอบรู้เรา-รู้เขามากขึ้น จะต้องรู้จักคู่-คู่แข่ง มากขึ้น จะต้องเรียนรู้การหาความพอดี ระหว่างความร่วมมือและการแข่งขัน เรียนรู้การอยู่ร่วมกับธรรมชาติมากขึ้น และการรักษา ไว้และการพัฒนาซึ่งความเป็นไทยในสังคมโลก จะต้องเป็นทั้ง พลเมืองไทยและพลเมืองโลก

ความตื่นตัวสนใจต่อประเทศข้างเคียง ทั้งภาครัฐบาลและภาคเอกชน แม้จะมีกลิ่นอายของยุทธศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ประเภทของการ “การเปลี่ยนสนามรบให้เป็นตลาดการค้า” ประเภทของการมองหาช่องทางผลประโยชน์ที่จะได้ทั้งตลาด ทั้งแรงงานและทั้งทรัพยากรราคาถูกก็ตาม แต่ก็ส่งผลให้เกิดความตื่นตัวในวงการการศึกษาที่จะมี “เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา” ในรูปต่าง ๆ ทั้งในระดับของทบวงมหาวิทยาลัยที่ต้องการส่งเสริมให้มีการเรียนรู้ภาษาของประเทศเพื่อนบ้านให้มากขึ้น ทั้งในหมู่มหาวิทยาลัยต่าง ๆ ที่มีโครงการประเภท “ภูมิภาคศึกษา” “พม่าศึกษา” “อินโดจีนศึกษา” หรือ “เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา” โดยตรง (แม้ว่าส่วนใหญ่ยังมีสภาพเป็นแผนงานอยู่ บางส่วนก็เป็น “หน่วยวิชาการ” เล็ก ๆ ยังต้องรอเวลาที่จะพิสูจน์ว่าจะเติบโตออกดอกออกผลหรือไม่ก็ตาม)

และจากบริบทดังกล่าวนี้เอง เป็นที่มาของโครงการหนังสือชุด “ประเทศเพื่อนบ้านของไทยในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้” โครงการหนังสือชุดนี้มุ่งที่จะกระตุ้นให้เกิดความสนใจต่อ “เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา” มุ่งที่จะสนับสนุนผลงานทางด้านนี้ที่เขียนโดยคนไทยด้วยกัน ดังนั้น โครงการจึงมุ่งไปที่การเลือกสรรผลงานวิทยานิพนธ์และสารนิพนธ์ในระดับปริญญาโทของมหาวิทยาลัยในประเทศไทย เพราะลักษณะงานกลุ่มนี้มักอยู่ในข่ายงาน ริเริ่มสร้างสรรค์ หรือบุกเบิกในการศึกษาค้นคว้า อาจในแง่ฐานข้อมูลชั้นต้น การประมวลประเด็นศึกษา ตลอดจนทั้งมุมมองในการศึกษา วิทยานิพนธ์หรือสารนิพนธ์เหล่านี้ ได้นำมาปรับปรุงแก้ไขให้เหมาะที่จะตีพิมพ์เป็นหนังสือเพื่อใช้ในการเรียนการสอน หรือสำหรับบุคคลทั่วไปที่มีความสนใจในด้านนี้

ในการดำเนินดังกล่าวนี้ตั้งแต่เดือนสิงหาคม 2538 เมื่อได้รับอนุมัติเงินทุนสนับสนุนโครงการจาก สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ก็ได้มีการแต่งตั้งกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิขึ้นมา 8 ท่าน คือ รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ (ธรรมศาสตร์) บุญรักษ์ บุญญะเขตมาลา (สกว.) ธีระ นุชเปี่ยม (ศิลปากร) สีดา สอนศรี (ธรรมศาสตร์) สุเนตร ชุตินธรานนท์ (จุฬาฯ) ชاکริต ชุ่มวัฒนะ (ศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร) โดยมี ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (ธรรมศาสตร์ เป็นประธาน) และ กาญจน์ ละอองศรี (ธรรมศาสตร์ เป็นกรรมการและเลขานุการ) คณะกรรมการได้พิจารณาวิทยานิพนธ์เป็นจำนวนมาก และในที่สุดจากข้อเสนอแนะของผู้อ่านต้นฉบับหรือ reader (ที่ได้ขอให้ช่วยพิจารณาเป็นกรณีพิเศษ) ประกอบกับความเห็นของกรรมการเอง ก็ได้ดำเนินให้มีการปรับปรุงแก้ไข วิทยานิพนธ์สารนิพนธ์ซึ่งแล้วเสร็จจัดการตีพิมพ์ได้ในชุดนี้จำนวน 20 เรื่อง

โครงการหนังสือชุด “ประเทศเพื่อนบ้านของไทยในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้” ทั้ง 20 เรื่องนี้ เมื่อพิจารณาในภาพรวมจะเป็นการให้ฐานข้อมูลและความรู้ต่อความเข้าใจเรื่องราวของภูมิภาคนี้ทั้งในเรื่องนโยบายการต่างประเทศ การก่อตั้งองค์การระหว่างประเทศ ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ปัญหาชายแดน ปัญหาชนกลุ่มน้อย ประวัติศาสตร์บางช่วงเวลาของประเทศต่าง ๆ ในภูมิภาคนี้ ตลอดเรื่องราวทางวัฒนธรรม คติชนวิทยา โลกทัศน์และภูมิปัญญา ฯลฯ โดยมีความคาดหวังว่า โครงการหนังสือชุดนี้จะช่วยกระตุ้นให้เกิดความสนใจต่อ “เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา” ขึ้นในบ้านเราทั้งในหมู่นักวิชาการและมหาชนทั่วไป เป็นการขยายพรมแดนของความรู้และวิชาการให้กว้างขวางยิ่งขึ้น ช่วยส่งเสริมให้เกิดนักวิชาการหรือผู้เชี่ยวชาญรุ่นใหม่ ๆ ขึ้น และที่สำคัญคือ กระตุ้นให้เกิดทั้งการเรียนการสอน การค้นคว้าวิจัย การสร้างสถาบัน การสร้างคนรุ่นใหม่ที่มีลักษณะเป็น critical mass ขึ้นในประเทศไทยอันเป็นส่วนหนึ่งและส่วนที่สำคัญของ “ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้” เวลาของ “การศึกษาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้” เอง แทนที่จะเป็นในอเมริกา ในยุโรป ในออสเตรเลีย ในญี่ปุ่น ในจีน น่าจะมาถึงแล้ว

สำหรับหนังสือเรื่อง “ลาวในกรุงรัตนโกสินทร์” ของ บังอร ปิยะพันธ์ุ แก้วใจปรับปรุงจากวิทยานิพนธ์เรื่อง “ประวัติศาสตร์ของชุมชนชาวลาวในหัวเมืองชั้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น” (อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529)

หนังสือเรื่องนี้ศึกษาถึงสาเหตุการย้ายถิ่นฐานของชาวลาวจากหัวเมืองล้านนา จากภาคอีสาน และจากเมืองต่าง ๆ ในประเทศลาวในปัจจุบัน เข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณภาคกลางของประเทศไทยตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น อันเนื่องมาจากเหตุผลทางการเมืองและยุทธศาสตร์ของไทยเป็นสำคัญ ดังนั้นรัฐจึงใช้วิธีการควบคุมชาวลาวให้ตั้งถิ่นฐานตามเมืองสำคัญต่าง ๆ รอบ ๆ กรุงเทพฯ และมีนโยบายเข้มงวดในการย้ายถิ่นฐาน นโยบายปกครองชาวลาวด้วยระบบไพร่เพื่อสะดวกในการควบคุมและจัดสรรกำลังคนเพื่อประโยชน์ทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคม ชาวลาวเหล่านี้จึงเป็นกำลังสำคัญของบ้านเมือง ทั้งช่วยราชการทัพบกศึกษาศึกสงคราม ยามสงบยังเป็นแรงงานเกณฑ์ทำกิจการสาธารณูปโภค ช่วยสร้างปราสาทราชวัง วัดวาอาราม และยังช่วยราชการในหน้าที่ต่าง ๆ ในราชสำนักอีกด้วย

ชุมชนชาวลาวตั้งแต่ครั้งกระนั้น ยังคงมีลูกหลานสืบเชื้อสายให้เห็นอยู่จนถึงปัจจุบัน เช่นที่จังหวัดสระบุรี อยุธยา ลพบุรี ฉะเชิงเทรา สมุทรปราการ เพชรบุรี ราชบุรี สุพรรณบุรี กาญจนบุรี นครปฐม และบางเขตในกรุงเทพมหานคร

ท้ายที่สุดนี้บรรณาธิการต้องขอขอบคุณบุคคลจำนวนมากที่ช่วยทำให้เกิดโครงการหนังสือชุดใหญ่นี้ขึ้นมา (หลายท่านอาจดำรงความเป็นนิรนามอยู่ต่อไป) ขอขอบคุณ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่ช่วยเหลือ

(22)

ในด้านทุนทั้งการดำเนินการเลือกสรรและทุนการจัดพิมพ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ศาสตราจารย์ นายแพทย์ วิจารณ์ พานิช ผู้อำนวยการ กับ ดร. โชคชัย สุทธาเวช ฝ่ายความสัมพันธ์ข้ามชาติ สกว. และขอขอบคุณ ดร. บุญรักษ์ บุญญะเขตมาลา อดีตผู้อำนวยการฝ่ายความสัมพันธ์ข้ามชาติ สกว. เป็นกรณีพิเศษ ที่เล็งเห็นความสำคัญของ “วิเทศศึกษา” โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา” ผลักดันให้เกิดผลงานทางวิชาการด้านนี้ทั้งในแง่ของเอกสารสิ่งพิมพ์ ทั้งในแง่ของการสัมมนาและการประชุมทั้งระดับชาติและระดับนานาชาติหลายครั้งหลายคราด้วยกัน

ขอขอบคุณมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ที่มีศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก เป็นประธาน ที่ร่วมในการดำเนินการจัดพิมพ์เผยแพร่ครั้งนี้ ขอขอบคุณกรรมการตามรายนามที่กล่าวข้างต้นที่ช่วยในการคัดเลือก ขอขอบคุณผู้อ่านต้นฉบับหลายท่าน (ที่นิรนาม) ขอคุณจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร และมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร ซึ่งอนุญาตให้นำวิทยานิพนธ์และสารนิพนธ์ในโครงการนี้มาตีพิมพ์ ขอขอบคุณผู้เขียนทุกท่านที่ทั้งอนุญาตให้นำผลงานมาตีพิมพ์ ทั้งอดทนและมานะในการแก้ไขต้นฉบับอีกครั้งแล้วครั้งเล่า ขอขอบคุณอาจารย์ธำรงค์ศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์ และ คุณลำยอง เพชรแสงสว่าง ที่ช่วยในการดำเนินการให้หนังสือเป็นรูปเล่ม ขอขอบคุณ คุณเพลิน เทียนขวัญ และคุณปรารถนา ศรีวิศาลศักดิ์ ที่ช่วยในด้านธุรการเป็นอย่างดีจนสิ้นสุดโครงการฯ

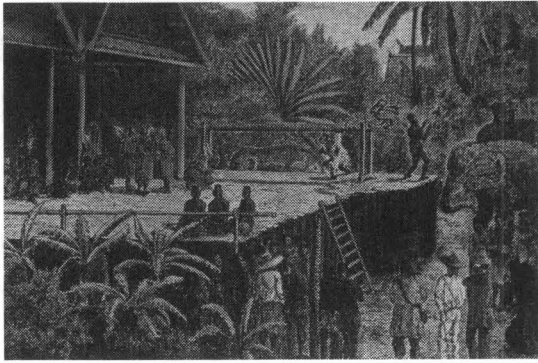
ชาญวิทย์ เกษตรศิริ

กาญจณี ละอองศรี

2 ตุลาคม 2540

**คณะกรรมการบริหารโครงการผลิตหนังสือด้านวิเทศคดีศึกษา
ชุด “ประเทศเพื่อนบ้านของไทยในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้”**

1. อาจารย์ ดร. ชาญวิทย์	เกษตรศิริ	ประธาน
2. รองศาสตราจารย์ ดร. บุญรักษ์	บุญณะเขตมาลา	กรรมการ
3. รองศาสตราจารย์สีดา	สอนศรี	กรรมการ
4. รองศาสตราจารย์รังสรรค์	ธนะพรพันธุ์	กรรมการ
5. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ธีระ	นุชเปี่ยม	กรรมการ
6. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ชาคริต	ชุ่มวัฒนะ	กรรมการ
7. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สุนทร	ชุตินทรานนท์	กรรมการ
8. ผู้ช่วยศาสตราจารย์กาญจน์	ละอองศรี	กรรมการและเลขานุการ

ภาพปก

ลาวเป็นประเทศที่ไม่ติดกับทะเลประเทศเดียวในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีพื้นที่ประมาณ 236,800 ตารางกิโลเมตร (ขนาดครึ่งหนึ่งของประเทศไทย) พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขา มีที่ราบริมน้ำ แม่น้ำโขงเป็นเส้นเลือดสำคัญที่สุดของประเทศลาวที่เชื่อมการคมนาคมจากภาคเหนือกับภาคใต้ และ 2 ใน 3 ของความยาวแม่น้ำโขงที่ไหลผ่านประเทศลาวเป็นเส้นแบ่งเขตแดนลาว-ไทย คือประมาณ 960 กิโลเมตร ปัจจุบันลาวมีประชากรประมาณ 5 ล้านคน (ไทย 60 ล้านคน) เวียงจันทน์ เป็นเมืองหลวงและเมืองขนาดใหญ่ที่มีประชากรมากที่สุด ประมาณ 200,000 คน

ในทางประวัติศาสตร์ ราชอาณาจักรลาวค่อย ๆ ขยายศูนย์อำนาจการปกครองจากเหนือลงใต้ จนกลายเป็น 3 ศูนย์อำนาจ ได้แก่ หลวงพระบาง เวียงจันทน์ และจำปาสัก ขณะเดียวกันด้วยปัจจัยทางภูมิศาสตร์ ลาวก็อยู่ท่ามกลางมหาอำนาจที่เข้มแข็งที่ทำให้ผู้ปกครองลาวต้องระมัดระวังในความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ คือ ไทยและเวียดนาม ลาวตกเป็นอาณานิคมฝรั่งเศสในปี ค.ศ.1893 ในกรณีพื้นที่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง และปี ค.ศ.1902 ในกรณีพื้นที่ฝั่งขวาแม่น้ำโขง ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ขบวนการกู้ชาติเพื่อปลดแอกลาวก็ดำเนินงานอย่างจริงจังขึ้น การต่อสู้เพื่อเอกราชและปลดแอกจากมหาอำนาจตะวันตกประสบความสำเร็จในปี ค.ศ.1985 ด้วยความช่วยเหลือสนับสนุนจากเวียดนาม

ภาพปก : พิธีสถาปนาเจ้าเมืองอุบลฯ (ภาพจาก *The French in Indo-China*, พิมพ์ครั้งแรก 1879, White Lotus 1994, สีน้าโดย ถ้ายวน เพชรแสงสว่าง)

พระธาตุหลวง เวียงจันทน์

พระธาตุหลวง เวียงจันทน์

หอพระแก้ว เวียงจันทน์

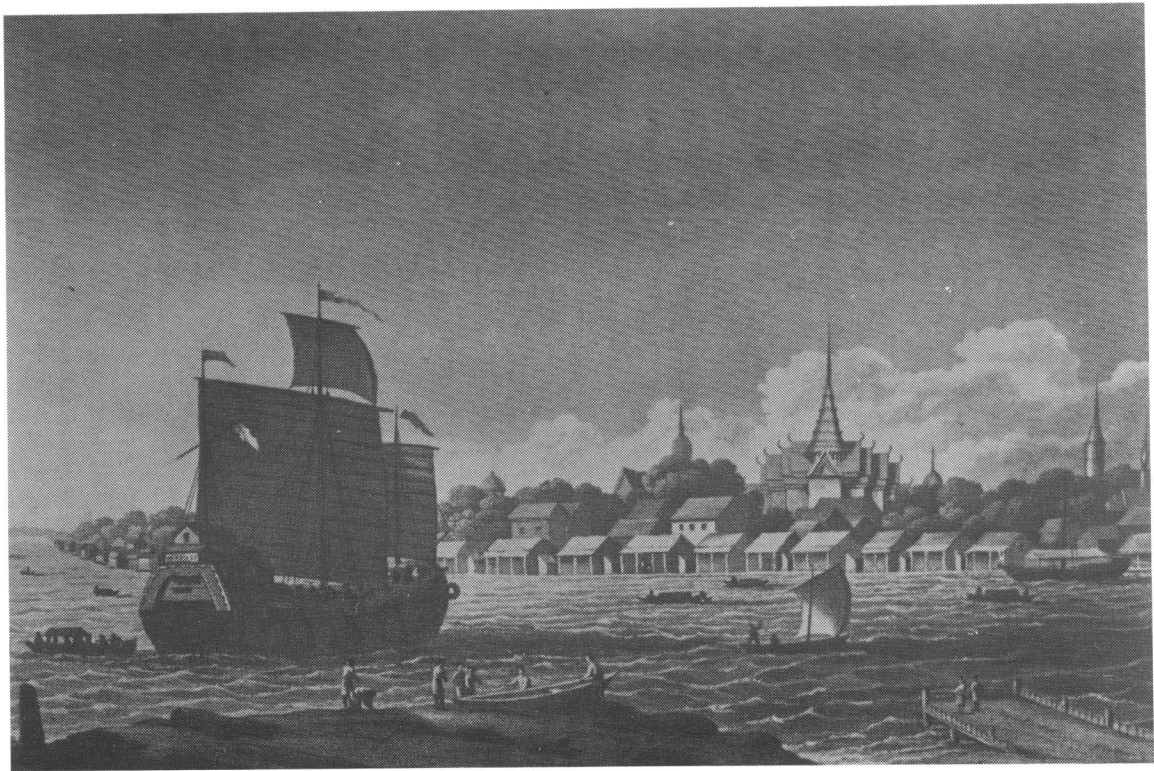

เมืองหลวงพระบาง

พระยศบาท ภูมิจิตต์ : พมย

พิพิธภัณฑน์ อดีตพระราชวังหลวง ริมแม่น้ำโขง เมืองหลวงพระบาง

บางกอก สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

(ภาพจาก John Crawford, *Journal of an Embassy to the Courts of Siam and Cochin China*, พิมพ์ครั้งแรก 1828)

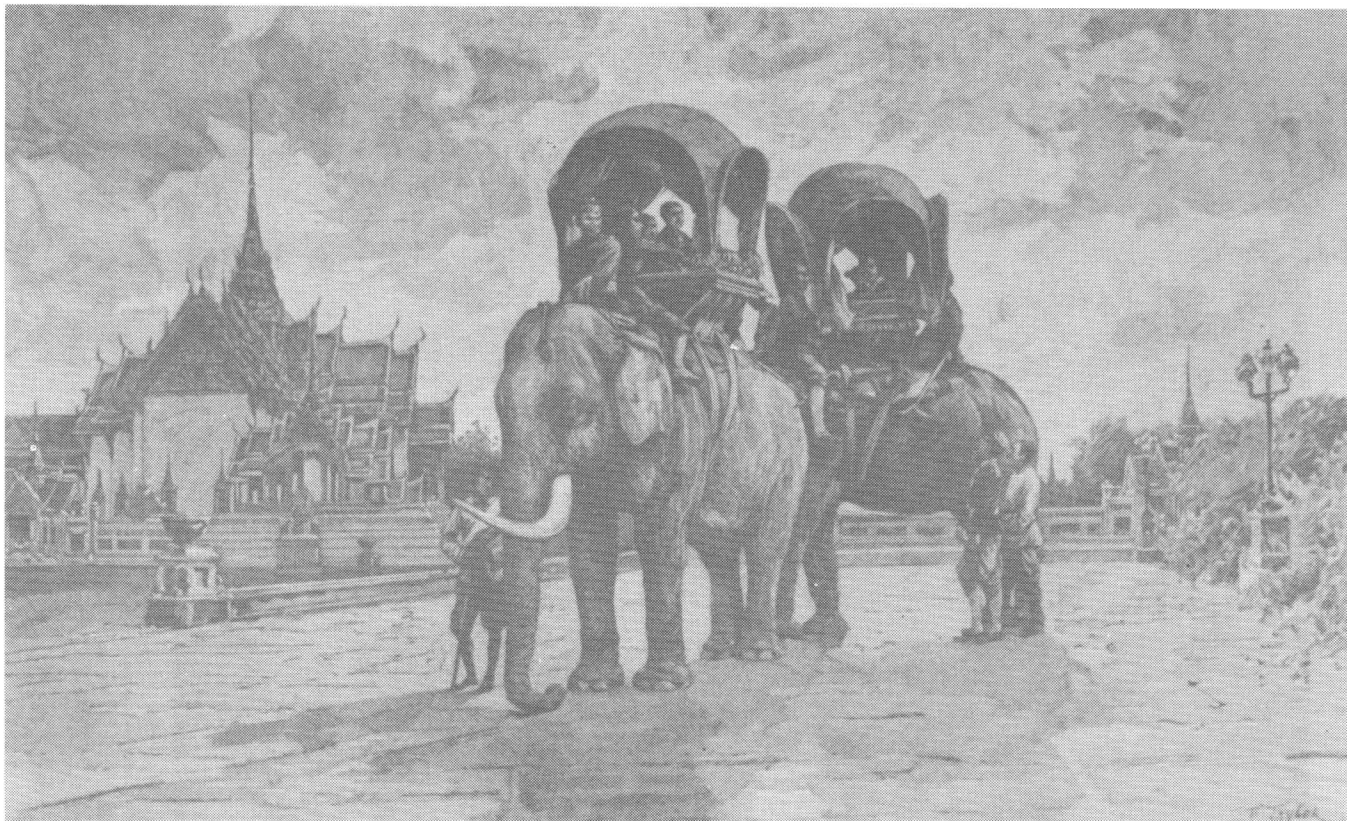

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

(ภาพจากหนังสือ ฟื้นความหลังไทย-อเมริกัน, พิมพ์ครั้งแรก 2525)

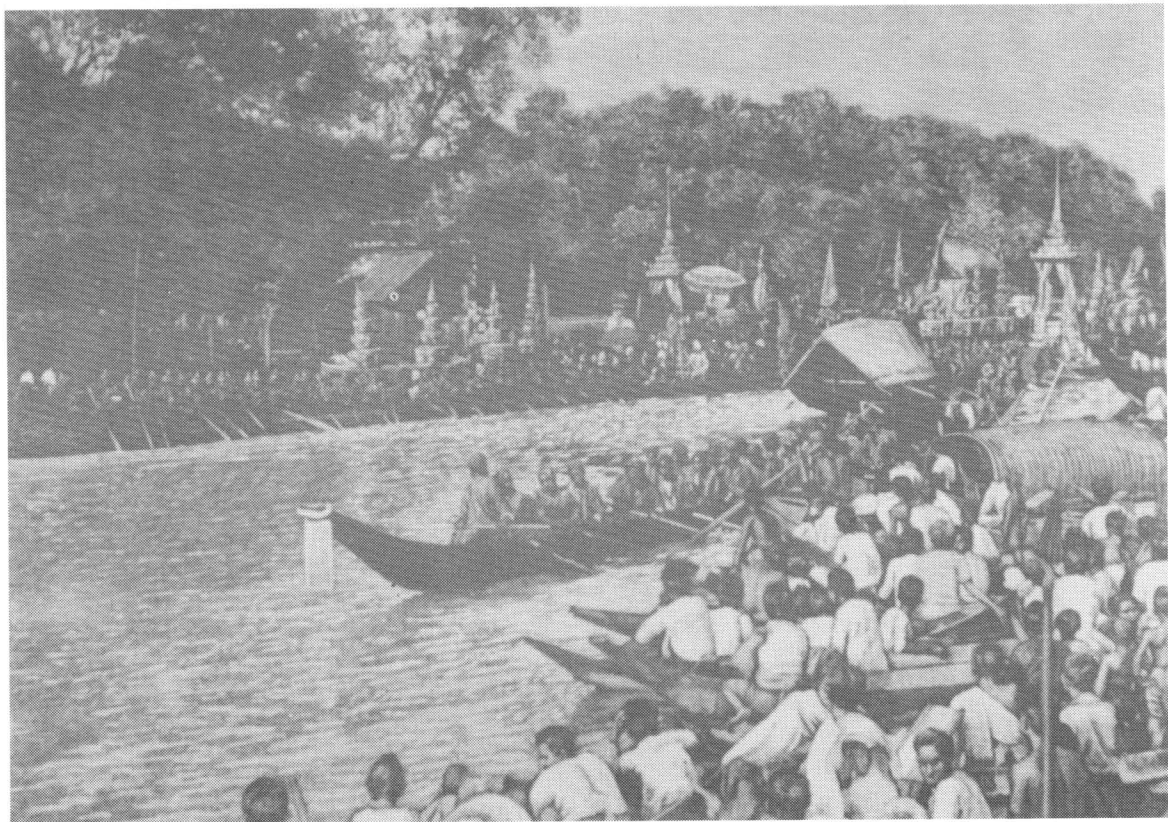

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
(ภาพจากหนังสือ ฟันความหลังไทย-อเมริกัน, พิมพ์ครั้งแรก 2525)

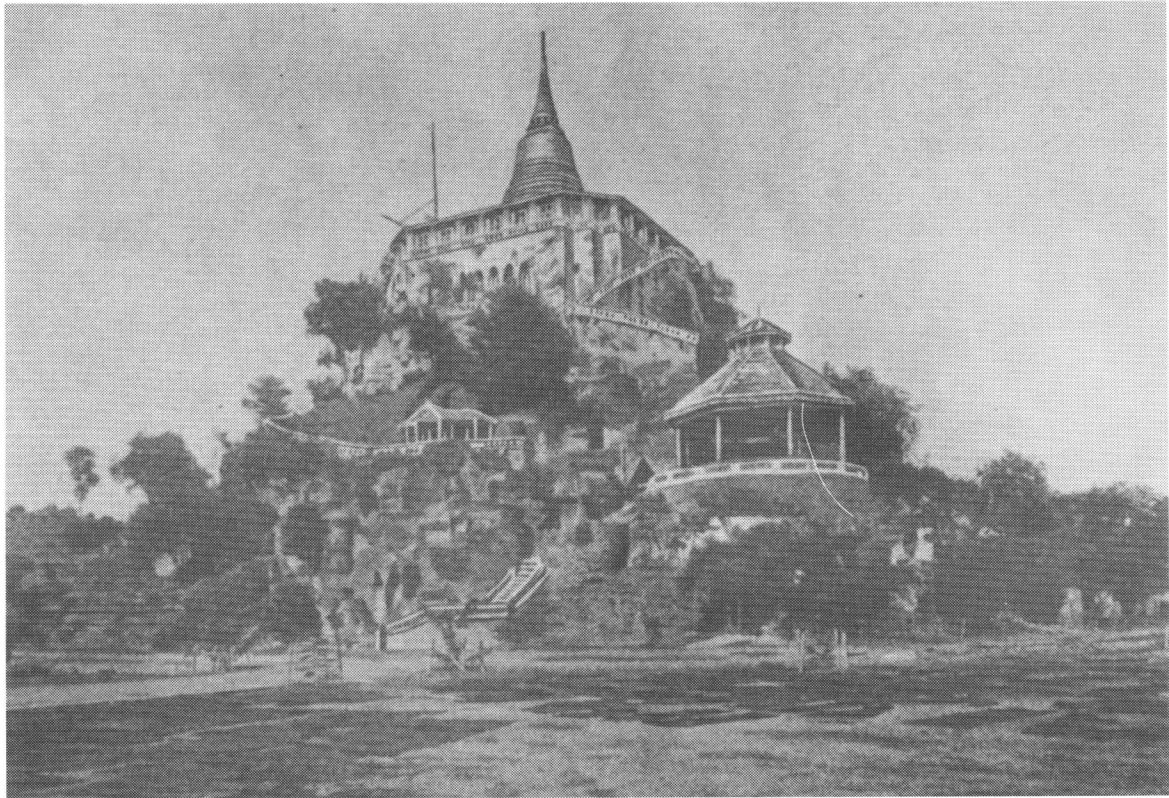
ช้างทรงพาโอรสติดากษัตริย์ไปพักผ่อน

(ภาพจาก แสงอรุณ กนกวงศ์ชัย, “ภาพเก่าเมืองไทยจากหนังสือฝรั่งในเมืองลาว” ใน วารสารเมืองโบราณ ปีที่ 18 ฉบับที่ 1 มกราคม-มีนาคม 2535)

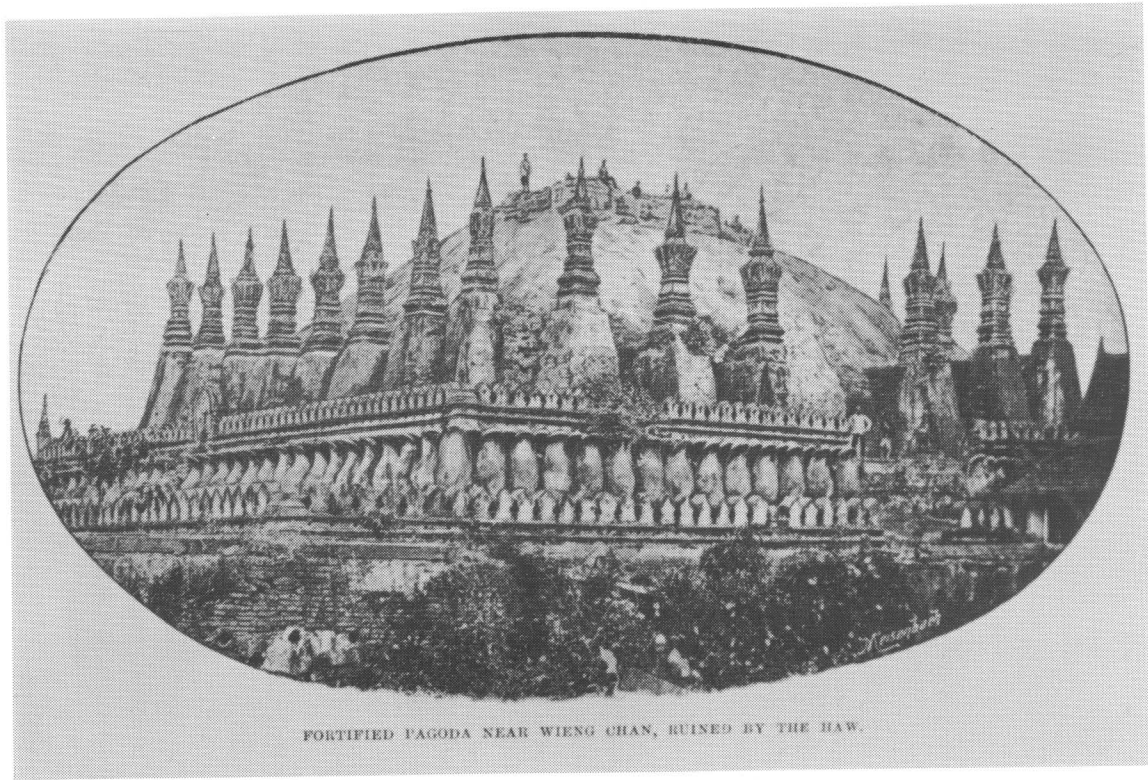
เรือพระราชพิธีในคลองบางหลวง

(ภาพจาก แสงอรุณ กนกวงศ์ชัย, “ภาพเก่าเมืองไทยจากหนังสือฝรั่งในเมืองลาว” ใน วารสารเมืองโบราณ ปีที่ 18 ฉบับที่ 1 มกราคม-มีนาคม 2535)

เจดีย์กุเฆาทอง บางกอก

(ภาพจาก แสงอรุณ กนกวงศ์ชัย, “ภาพเก่าเมืองไทยจากหนังสือฝรั่งในเมืองลาว” ใน วารสารเมืองโบราณ ปีที่ 18 ฉบับที่ 1 มกราคม-มีนาคม 2535)

FORTIFIED PAGODA NEAR WIENG CHAN, RUINED BY THE HAW.

พระธาตุหลวงเวียงจันทน์ ที่ถูกทำลายเพื่อค้นหาสมบัติ
(ภาพจาก M.L. Manich Jumsai, History of Anglo-Thai Relation, 1970)

แม่หญิงลาวเวียงจันทน์

(ภาพจาก The Thai People Book I, The Siam Society, 1967)

เมืองเวียงจันทน์

(ภาพจาก The Thai People Book I, The Siam Society, 1967)

เมืองน่าน

(ภาพจากหนังสือ สังคมไทยสมัยรัชกาลที่ 5, กรมศิลปากร 2539)

เมืองอุตรดิตถ์

(ภาพจาก Marthe Bassenne, In Laos and Siam, พิมพ์ครั้งแรก 1912)

เมืองพนัสนิคม

(ภาพจากหนังสือ สังคมไทยสมัยรัชกาลที่ 5, กรมศิลปากร 2539)

การสีข้าว

(ภาพจากหนังสือ สังคมไทยสมัยรัชกาลที่ 5, กรมศิลปากร 2539)

การทำน้ำตาลจากอ้อยด้วยเครื่องหีบอ้อย

(ภาพจาก แสงอรุณ กนกวงศ์ชัย, "ภาพเก่าเมืองไทยจากหนังสือฝรั่งในเมืองลาว" ใน วารสารเมืองโบราณ ปีที่ 18 ฉบับที่ 1 มกราคม-มีนาคม 2535)

ภาพจิตรกรรมฝาผนัง ณ อุโบสถวัดทุ่งศรีเมือง อุบลราชธานี
(ภาพจาก วารสารเมืองโบราณ ปีที่ 16 ฉบับที่ 1 มกราคม-มีนาคม 2533)

ภาพจิตรกรรมฝาผนัง ณ อุโบสถวัดทุ่งศรีเมือง อุบลราชธานี
(ภาพจาก วารสารเมืองโบราณ ปีที่ 16 ฉบับที่ 1 มกราคม-มีนาคม 2533)

สารบัญ

	หน้า
คำนำสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย	(3)
รายนามคณะกรรมการนโยบายกองทุนสนับสนุนการวิจัย	(5)
คำแถลงมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์	(7)
รายนามคณะกรรมการบริหาร	
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์	(10)
คำนำโครงการหนังสือชุด	
“ประเทศเพื่อนบ้านของไทยในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้”	(11)
รายนามคณะกรรมการบริหารโครงการฯ	(23)
คำนำ	(53)
ประวัติผู้แต่ง	(55)
บทคัดย่อ	(57)
บทที่	
1 การย้ายถิ่นของชนชาวลาวเข้ามายังหัวเมืองชั้นใน	
ก่อนสมัยรัตนโกสินทร์	1
1.1 การย้ายถิ่นของชนชาวลาวสมัยกรุงศรีอยุธยา	7
1.1.1 ชาวลาวที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาในสมัยกรุงศรีอยุธยา	8
1.1.2 วัตถุประสงค์ของการกวาดต้อนชาวลาว	
เข้ามาในสมัยกรุงศรีอยุธยา	12
1.1.3 จำนวนชาวลาวในสมัยกรุงศรีอยุธยา	14
1.1.4 ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวลาวในสมัยกรุงศรีอยุธยา	16

1.2	การย้ายถิ่นของชนชาวลาวสมัยกรุงธนบุรี	21
1.2.1	สภาพหัวเมืองลาวสมัยกรุงธนบุรี	21
1.2.2	วัตถุประสงค์ของการกวาดต้อนชาวลาว เข้ามาในสมัยกรุงธนบุรี	25
1.2.3	การย้ายถิ่นของชนชาวลาวเวียงจันทน์	30
1.2.4	การย้ายถิ่นของชนชาวลาวทรงดำ	31
1.2.5	ชีวิตความเป็นอยู่ของชนชาวลาวในสมัยกรุงธนบุรี	32
2	การย้ายถิ่นของชนชาวลาวเข้ามายังหัวเมืองชั้นใน สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น	37
2.1	การย้ายถิ่นของชนชาวลาวสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก	38
2.1.1	สภาพหัวเมืองลาวสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก	38
2.1.2	การย้ายถิ่นของชนชาวลาวพวน	40
2.1.3	การย้ายถิ่นของชนชาวลาวทรงดำ	42
2.1.4	การย้ายถิ่นของชนชาวลาวจากหัวเมืองล้านนา	46
2.2	การย้ายถิ่นของชนชาวลาวสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย	47
2.2.1	สภาพหัวเมืองลาวในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย	47
2.2.2	การย้ายถิ่นของชนชาวลาวเมืองกุครั้ง	49
2.2.3	การย้ายถิ่นของชนชาวลาวเมืองนครพนม	50
2.3	การย้ายถิ่นของชนชาวลาวสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว	52

2.3.1	สภาพหัวเมืองลาวสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว	52
2.3.2	การย้ายถิ่นของชนชาวลาวจากหัวเมืองลาว ฝั่งขวาและฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง	55
2.4	การย้ายถิ่นของชนชาวลาวในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	67
3	การตั้งชุมชนชาวลาวในหัวเมืองชั้นใน สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น	69
3.1	ระบบการบริหารประเทศในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น	70
3.2	วัตถุประสงค์ในการส่งชาวลาวเข้าไปตั้งชุมชน ในหัวเมืองชั้นใน	73
3.3	ชุมชนชาวลาวในหัวเมืองชั้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น	83
3.4	พัฒนาการของชุมชนชาวลาว	91
4	วิธีการของรัฐบาลในการปกครองชุมชนชาวลาว	110
4.1	การปกครองชุมชนชาวลาวโดยขุนนางไทย	111
4.2	การปกครองชุมชนชาวลาวโดยขุนนางลาว	112
4.2.1	เจ้าเมือง	115
4.2.2	ปลัดเมือง	119
4.2.3	จางวางลาว	120
4.2.4	นายกองลาว	125
4.2.5	ปลัดกองลาว	131
4.2.6	มูลนายลาวระดับล่าง	133
4.3	ความเป็นอยู่ของไพร่ลาวในชุมชนชาวลาวภายใต้ระบบไพร่	135
4.3.1	ประเภทของไพร่ลาวในหัวเมืองชั้นใน	136

4.3.2	การเกณฑ์แรงงานชาวลาวเป็นกรณีพิเศษ	151
4.3.3	การเกณฑ์ชาวลาวไปราชการทัพศึก	162
4.3.4	การพิจารณาคดีความ	166
4.3.5	การดำรงชีวิตของชาวลาวในชุมชนชาวลาว	167
5	ผลกระทบของชุมชนชาวลาวที่มีต่อเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น	180
5.1	ผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจ	180
5.2	ผลกระทบทางด้านการเมือง	193
5.3	ผลกระทบทางด้านสังคม	199
6	บทสรุปและวิเคราะห์	202
	บรรณานุกรม	214
	ภาคผนวก	231
1	ร่างหนังสือเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดี จ.ศ.1187 (พ.ศ.2368)	231
2	บัญชีเรือสำเภาเมืองสรรพบุรีและหัวเมืองต่าง ๆ จ.ศ.1191 (พ.ศ.2372)	233
3	บัญชีเกณฑ์เลกหัวเมืองท่าหนา จ.ศ.1194 (พ.ศ.2375)	236
4	เบ็ชหัวตันายกองปลัดกองลาว จ.ศ.1197 (พ.ศ.2378)	242
5	สารตราตอบเรื่องขุดคลองบางปลาและจะได้ครัวลาวเข้ามา จ.ศ.1207 (พ.ศ.2388)	247
6	กองลาวในเขตหัวเมืองชั้นใน	249

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า	
1	แสดงการตั้งถิ่นฐานของชนชาวลาวในหัวเมืองชั้นใน สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น	36
2	แผนผังแสดงตำแหน่งขุนนางลาวในหัวเมืองชั้นใน สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น	114
3	แผนผังแสดงการจำแนกประเภทชาวลาว สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น	137

Contents

<i>Preface from The Thailand Research Fund</i>	(3)
<i>Board of The Thailand Research Fund</i>	(5)
<i>Preface from The Foundation for the Promotion of Social Sciences and Humanities Textbooks Projects</i>	(7)
<i>Board of The Foundation for the Promotion of Social Sciences and Humanities Textbooks Projects</i>	(10)
<i>Preface from the editors</i>	(11)
<i>Board of the Publication Series “Thailand’s Neighbors in Southeast Asia”</i>	(23)
<i>Preface from the author</i>	(53)
<i>About the author</i>	(55)
<i>Abstract</i>	(59)

Chapter :

1	The Lao migrations in the Hua Muang Chan Nai (Inner Provinces) before the early Bangkok period	1
1.1	The Lao migrations during the Ayutthaya period	7
1.1.1	The Lao migrations were forced	8
1.1.2	The Policy of Lao migration force	12
1.1.3	The amouth of the Lao migrations	14
1.1.4	The Laotians’s way of life	16

1.2	The Lao migrations during the Thonburi period	21
1.2.1	The Hua Muang Lao during the Thonburi period	21
1.2.2	The Policy of Lao migration force	25
1.2.3	The Lao Vientiane migrations	30
1.2.4	The Lao Song-Dum migrations	31
1.2.5	The Laotians's way of life	32
2	The Lao migrations in the Hua Muang Chan Nai during the early Bangkok period	37
2.1	The Lao migrations on King Rama I's reign	38
2.1.1	The Hua Muang Lao on King Rama I's reign	38
2.1.2	The Lao Puan migrations	40
2.1.3	The Lao Song-Dum migrations	42
2.1.4	The Lao Lan-Na migrations	46
2.2	The Lao migrations on King Rama II's reign	47
2.2.1	The Hua Muang Lao on King Rama II's reign	47
2.2.2	Tha Lao Poo-Krang migrations	49
2.2.3	Tha Lao Nakhonphanom migrations	50
2.3	The Lao migrations on King Rama III's reign	52
2.3.1	The Hua Muang Lao on King Rama III's reign	52

2.3.2	The Lao migrations from feudatories in present day northeastern Thailand and the Lao People's Democratic Republic	55
2.4	The Lao migrations on King Rama IV's reign	67
3	The Laotians's settlements in the Hua Muang Chan-Nai during the early Bangkok period	69
3.1	Thai administrations.	70
3.2	The purpose of Lao settlers	73
3.3	The Lao community	83
3.4	The Lao community development	91
4	The Thai authority took measure to govern the Lao community	110
4.1	The supervision of high-ranking Thai noblemen	111
4.2	The Lao mun-nai were authorized to look after	112
4.3	The prailao's way of life in prai system	135
5	Reflection on problem economic, political and social from the Lao community during the early Bangkok period	180
6	Conclusion and analysis	202
	Bibliography	214
	Appendix	231

คำนำ

เมืองไทยมีชนชาวลาวเข้ามาอาศัยอยู่เป็นชุมชนตามเชื้อสาย เช่น ลาวโซ่ง หรือลาวทรงดำ ลาวพวน ลาวเวียง ลาวครั่ง เป็นต้น ชาวลาวส่วนหนึ่งถูกผสมกลมกลืนกลายเป็นคนไทยไป อีกส่วนหนึ่งยังคงรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมและภาษาเดิมไว้ได้จนถึงปัจจุบัน ผู้สนใจหลายท่านได้ศึกษาวิจัยทางด้านสังคม วัฒนธรรม ประเพณีและภาษา ของลาวกลุ่มต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่ในหัวเมืองรายรอบกรุงเทพมหานคร รายงานการวิจัยเหล่านั้นไม่ได้เสนอรายละเอียดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของชุมชนชาวลาวเหล่านี้ เพราะไม่มีผู้ค้นคว้าวิจัยจากเอกสารชั้นต้นมาก่อน การขาดมิติทางประวัติศาสตร์จึงทำให้การศึกษาชุมชนชาวลาวที่ผ่านมาไม่สมบูรณ์

งานวิจัยเล่มนี้จึงเป็นการค้นหาคความกระจ่างชัดทางด้านประวัติศาสตร์ของชุมชนชาวลาวสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยใช้วิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ เน้นการวิเคราะห์ตีความจากเอกสารชั้นต้น ได้แก่ จดหมายเหตุ สารตรา ใบบอก หนังสือกราบบังคมทูล หมายรับสั่ง ซึ่งมีอยู่ที่แผนกตัวเขียนและจารึก หอสมุดแห่งชาติ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ รวมทั้งบทความ หนังสือ รายงาน การวิจัยต่าง ๆ

สาระสำคัญเป็นการศึกษาและวิเคราะห์การย้ายถิ่นและการตั้งถิ่นฐานของชนชาวลาวในหัวเมืองชั้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ประวัติศาสตร์ของชุมชนชาวลาวเหล่านั้นทั้งทางด้านการเมืองและเศรษฐกิจภายใต้การควบคุมตามระบบไพร่ ผลกระทบของการมีชุมชนชาวลาวและการควบคุมปกครองตามระบบไพร่ได้ก่อให้เกิดผลทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ต่อชุมชนชาวลาวและต่อไทยประการใดบ้าง

เนื่องจากมีชุมชนชาวลาวตั้งหลักแหล่งอยู่ในหัวเมืองชั้นในตั้งแต่ก่อน สมัยรัตนโกสินทร์ ดังนั้นเพื่อให้เนื้อเรื่องเชื่อมโยงกัน จึงเริ่มการวิจัยตั้งแต่ สมัยกรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี โดยกล่าวถึงการย้ายถิ่นเข้ามาและการดำรงชีวิต ในสมัยนั้นโดยสังเขป สมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 มีชาวลาวย้ายถิ่น เข้ามาอีกจำนวนไม่มากนัก ประกอบกับมีเอกสารกล่าวไว้น้อยมาก จึงวิจัย เฉพาะวัตถุประสงค์และสาเหตุของการย้ายถิ่นของชนชาวลาวเท่านั้น ตั้งแต่ สมัยรัชกาลที่ 3 เป็นต้นมา ได้ศึกษาโดยละเอียดทุกประเด็นเพราะมีเอกสาร มาก การวิจัยสิ้นสุดเมื่อสิ้นรัชกาลที่ 4 ในปี พ.ศ.2411

ผลจากการวิจัยในเรื่องนี้จะช่วยเพิ่มความเข้าใจเรื่องชนกลุ่มน้อยใน สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ช่วยให้ทราบประวัติความเป็นมาและความเป็นอยู่ ของชาวลาวในหัวเมืองชั้นใน เป็นประโยชน์แก่นักประวัติศาสตร์ที่จะนำความ รู้ไปศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมเรื่องของชาวลาวสมัยหลังรัชกาลที่ 4 ต่อไป และเป็นข้อมูลพื้นฐานในการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมของชนชาวลาว ในสมัยปัจจุบันได้อีกด้วย

บังอร ปิยะพันธุ์

ประวัติผู้แต่ง

บังอร ปิยะพันธ์

ประวัติการศึกษา

กศ.บ. (ประวัติศาสตร์) พ.ศ.2509

(วิทยาลัยวิชาการศึกษาประสานมิตร)

อ.ม. (ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้) พ.ศ.2529

(มหาวิทยาลัยศิลปากร)

ประวัติการทำงาน

-ข้าราชการสังกัดกรุงเทพมหานคร ตั้งแต่ พ.ศ.2507-2514

-ข้าราชการสังกัดภาควิชาประวัติศาสตร์วิทยาลัยครุนครปฐม

(สถาบันราชภัฏนครปฐม) ตั้งแต่ พ.ศ.2514 - ปัจจุบัน

และมีตำแหน่งทางวิชาการเป็นรองศาสตราจารย์

ผลงานทางวิชาการ

ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ :

กรุงสยามการพิมพ์, 2523.

การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับชนชาวลาวในภูมิภาคตะวันตก.

รายงานการวิจัยโดยได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากกรมการฝึกหัดครู ตุลาคม

2532.

ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2537.

ประวัติศาสตร์ไทย (การปกครอง สังคม เศรษฐกิจและความสัมพันธ์กับ

ต่างประเทศก่อนสมัยสุโขทัยจนถึง พ.ศ.2475). กรุงเทพฯ :

โอเดียนสโตร์, 2538.

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่องนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาและวิเคราะห์เกี่ยวกับการย้ายถิ่นของชนชาวลาวเข้ามาตั้งชุมชนขึ้นในหัวเมืองชั้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เมื่อตั้งชุมชนแล้วรัฐบาลไทยได้ปกครองชาวลาวด้วยวิธีใด ผลกระทบทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และศึกษาความเป็นอยู่ของชนชาวลาวในชุมชนชาวลาวด้วย

จากการศึกษาพบว่า ชาวลาวที่ย้ายถิ่นเข้ามายังหัวเมืองชั้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีทั้งชาวลาวจากหัวเมืองล้านนา หัวเมืองลาวที่ปัจจุบันคือประเทศลาวและบริเวณภาคอีสานของไทย สาเหตุของการย้ายถิ่น เป็นเพราะผลกระทบจากสงครามที่เกิดขึ้นในบริเวณหัวเมืองลาวและหัวเมืองล้านนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นสงครามช่วงชิงความมีอำนาจเหนือหัวเมืองเหล่านี้ระหว่างไทยกับราชอาณาจักรเวียงจันทน์ พม่า และญวน ลักษณะการย้ายถิ่นเป็นแบบถูกกวาดต้อนเข้ามามากกว่าการอพยพเข้ามาเอง พระมหากษัตริย์ได้ทรงโปรดฯให้ส่งชาวลาวไปตั้งบ้านเรือนอยู่ในเมืองต่าง ๆ ในเขตหัวเมืองชั้นใน ชาวลาวที่มาจากเมืองเดียวกันให้อยู่ด้วยกันเป็นหมู่บ้าน ๆ โดยเฉพาะ

รัฐบาลไทยได้ปกครองชาวลาวในหัวเมืองชั้นใน โดยได้จัดชั้นชาวลาว เช่นเดียวกับจัดชั้นคนไทยในสังคมไทย ที่เรียกว่าระบบไพร่ โดยแบ่งชาวลาวเป็นมูลนายลาวและผู้อยู่ใต้ปกครองของมูลนาย ได้แก่ ไพร่หลวงลาว ชาวลาวแทบทั้งหมดจะเป็นไพร่หลวงอยู่ในชุมชนชาวลาวตามหัวเมืองชั้นใน ส่วนไพร่สมลาวและทาสลาวมีน้อยมาก มักจะขึ้นกับมูลนายไทยและมีได้อยู่ในชุมชนชาวลาว มูลนายลาวทำหน้าที่ดูแลไพร่ลาวในชุมชนชาวลาว ภายใต้การ

ควบคุมดูแลของขุนนางไทยระดับสูงอีกทีหนึ่ง ไพร์หลวงลาวถูกจัดให้สังกัด กองลาวต่าง ๆ ในหัวเมืองชั้นใน แต่ละกองมีหน้าที่แตกต่างกันออกไป บ้างเข้าเดือนประจำการรักษาเมือง บ้างทำส่วยส่งให้รัฐ กองลาวเหล่านี้มี ผลดีต่อไทยโดยเฉพาะทางด้านเศรษฐกิจ ผลประโยชน์ของรัฐบาลไทยสมัย รัตนโกสินทร์ตอนต้นได้จากส่วยสิ่งของและเงิน ส่วนใหญ่ได้จากหัวเมืองลาว ตะวันออกและหัวเมืองชั้นในที่มิใช่ชุมชนชาวลาว รัฐบาลไทยยังได้ประโยชน์ จากการเกณฑ์แรงงานและสิ่งของจากชาวลาวเป็นกรณีพิเศษ เพื่อใช้ในการ สร้างพระนครและการสาธารณูปโภคต่าง ๆ ทางด้านการเมือง ชาวลาวได้ เป็นกำลังของเมืองต่าง ๆ และในการราชการสงคราม เป็นฐานอำนาจของ มุลนายไทยและลาว ทางด้านสังคม ปรากฏว่าด้วยเหตุที่รัฐบาลไทยปกครอง ชาวลาวโดยระบบไพร์ จึงเป็นจุดเริ่มต้นให้ชาวลาวถูกผสมกลมกลืนเข้ากับ สังคมไทย วัฒนธรรมลาวพวกการละเล่นต่าง ๆ แม้ว่าจะเป็นที่นิยมและ แพร่หลายในหมู่คนไทยในระยะแรก ๆ แต่ได้ถูกกีดกันโดยรัฐบาลไทยเพื่อ มิให้แพร่หลายออกไปมาก จึงกล่าวได้ว่าชุมชนชาวลาวไม่มีอิทธิพลทางด้าน สังคมวัฒนธรรมต่อสังคมไทยสมัยนั้น

ความเป็นอยู่ในชุมชนชาวลาว แม้ว่าจะได้รับอนุญาตให้สามารถปฏิบัติ พิธีกรรมตามความเชื่อและศาสนาของตนได้ มีสิทธิจะไปไหนมาไหนได้ แต่ สังคมลาวก็ยังไม่อยู่ในสถานภาพที่จะเรียกได้ว่าทัดเทียมกับสังคมไทย

ในประวัติศาสตร์ของชุมชนชาวลาว ได้ให้ภาพชีวิตของชนชาวลาวที่มี ภาระหน้าที่ต้องปฏิบัติตาม “ระบบไพร์” แต่อยู่ในขอบเขตจำกัดที่รัฐบาลไทย กำหนดไว้

Abstract

This research aims at studying the Lao Communities in the Hua Muang Chan Nai during the early Bangkok period. The study covers the Lao ethnic groups migrations into the inner provinces, the way in which Thai authorities controlled them, and their impact on Thai political, economic and social affairs. It also described the Lao way of the life in the new Thai surroundings

The result of this study reveals that the Lao settlers in the Hua Muang Chan Nai came from different places, namely, the Lan-Na principalities and certain Lao feudatories in present day northeastern Thailand and the Lao People's Democratic Republic. The main cause of the Lao migrations was the frequent wars between Siam, Vientiane, Burma and Vietnam to wrest control over the smaller Lao principalities during the early Bangkok period. Consequently, the Lao migrations were forced rather than voluntary ones. The Laotians were sent to settle down in the inner provinces, and those who came from the some places of origin were grouped together.

The Thai authority took measure to govern the Laotian war-captives by integrating them into the Thai administrative framework or the so-called *prai* system. According to the system, the Lao settlers were divided into the *mun nai* and the *prai luang lao*, the former being "heads" and the latter "servants to the king." Almost all the

Laotians in the inner provinces comprised the latter category. It should be noted that those who became *prai som*, “servants of the princes and nobility,” and slaves were very few in number, and theoretically they must be under the Thai *mun-nai*. The Lao *mun-mai* were authorized to look after the well-being of each Lao Community, whereas they in turn were under the supervision of high-ranking Thai nobleman.

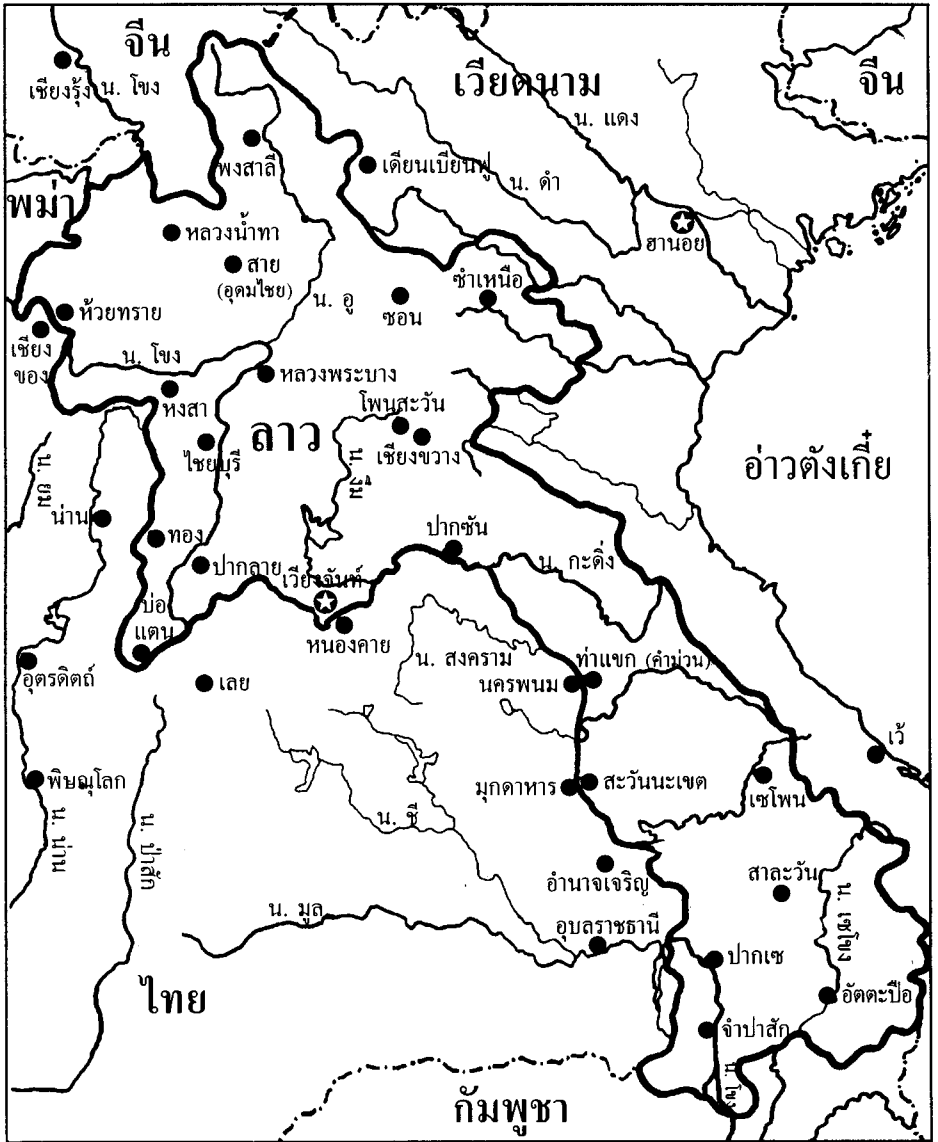
The *prai luang lao* were divided into Lao divisions. Each Lao division was assigned a specific responsibility either to serve as defence corps or supply certain commodities as tributes to the court. These Lao divisions contributed greatly to the economy of the country. The revenues of the Thai court in the early Bangkok period came in the form of tributes in cash as well as in kind from the Eastern Lao principalities and the Lao settlements in the inner provinces. Besides, the Thai court also benefited from the Lao *corvee* and certain items of tribute demanded on special occasions which were used in the construction of the capital and various kinds of public works.

Politically, the Lao immigrants were drafted to serve in the Thai army in times of war. By contrast, in times of peace, the Laotians did provide a source of man power for both the Thai and Lao *mun-nai*. Socially, as a result of the *prai* system, the Laotians were gradually assimilated into Thai society. It is remarkable that certain aspects of Lao culture, notably, music and folk performances,

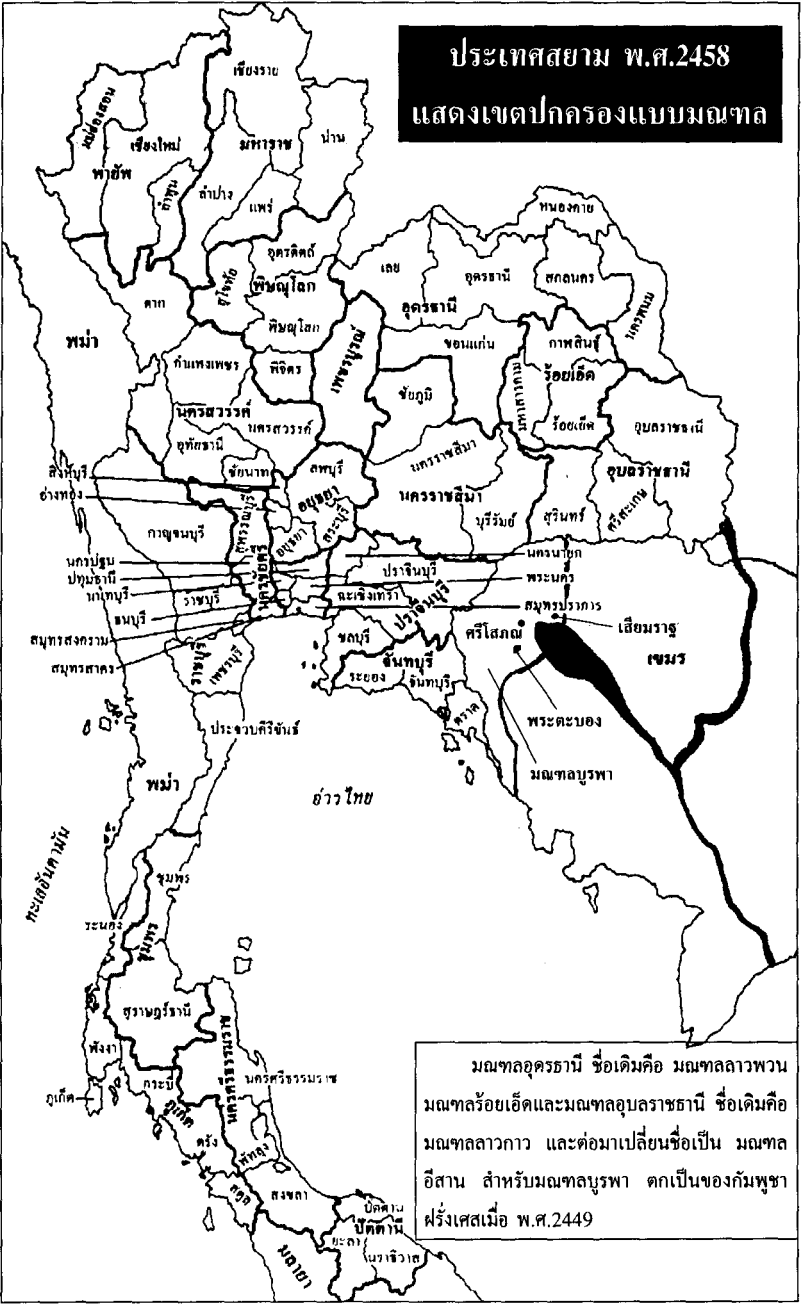
were quite popular among Thais, but they were purposely curtailed by the Thai court.

As regards their living conditions, the Laotians were allowed to perform their religious rites and practised what they believed, and they were free to travel anywhere, but they certainly had an inferior social status. This study describes in detail how the Laotians coped with their obligations to the Thai court under the *prai* system.

ประเทศสยาม พ.ศ.2458
แสดงเขตปกครองแบบมณฑล

มณฑลอุดรธานี ชื่อเดิมคือ มณฑลลาวพวน
 มณฑลร้อยเอ็ดและมณฑลอุบลราชธานี ชื่อเดิมคือ
 มณฑลลาวกาบ และต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็น มณฑล
 อีสาน สำหรับมณฑลบูรพา ตกเป็นของกัมพูชา
 ฝรั่งเศสเมื่อ พ.ศ.2449

ที่มา : จัดทำเพิ่มเติมจาก เดช บุนนาค, การปกครองระบบเทศาภิบาลของประเทศสยาม พ.ศ.2435-2458.
 มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 2532.

ชาวพวนบ้านหาดเสี้ยว ศรีสะเกษ สู่โขทัย

(ภาพจาก สุดแดน วิสุทธิลักษณ์, "พวนบ้านหาดเสี้ยว : ความคำนึงถึงเมื่อสามปีให้หลัง" ใน วารสารเมืองโบราณ ปีที่ 19 ฉบับที่ 4 ตุลาคม-ธันวาคม 2536)

บทที่ 1

การย้ายถิ่นของชนชาวลาวเข้ามายังหัวเมืองชั้นใน ก่อนสมัยรัตนโกสินทร์

หนังสือเรื่องนี้มีคำที่มีความหมายเฉพาะอยู่หลายคำ จำเป็นต้องชี้แจง
เพื่อทำความเข้าใจดังต่อไปนี้

ชนชาวลาว หมายถึง

1. ประชาชนที่อยู่ในหัวเมืองล้านนา ได้แก่ เมืองเชียงใหม่ เมือง
เชียงแสน เมืองลำปาง เมืองลำพูน เมืองน่าน เมืองแพร่ เป็นต้น นิยมสัก
ตามร่างกายด้วยหมึกสีดำตั้งแต่เอวลงมาถึงเข่า มีผู้กล่าวว่า การสักตามร่างกาย
เป็นความนิยมอย่างหนึ่ง ที่ได้รับอิทธิพลจากพม่า เดิมพม่านำมาบังคับใช้ใน
หัวเมืองประเทศราชเพื่อแบ่งแยกคนกลุ่มต่าง ๆ เพื่อสะดวกในการควบคุม
ไพร่พล ต่อมาได้กลายเป็นความนิยมของผู้ชาย เพราะเชื่อว่าการสักตาม
ร่างกายเป็นสิ่งที่ทำให้มีความคงกระพันชาตรี ที่เรียกว่า “ขาม” การสักพม่า
ได้กำหนดให้สักดังนี้ “พม่าแท้สักลาย บ้างเป็นเครือนก กำหนดเสมอเข่า ไทย
เหนือฤๅเงี้ยวสักลายยี่ยกกำหนดเสมอกระพุ้งน่อง ต้องสู้* สักลายมอมเสมอ
ปลีร่อง ขมุสักมอมมีอมมอแท้ ลาวล้านนาไทยสักดำพืด ไม่มีลายเสมอเข่าดำ
เป็นหมึกดำ”¹ ดังนั้นชาวลาวในหัวเมืองล้านนาจึงมักเรียกกันว่าลาวพุงดำ

* เอกสารสมัยรัชกาลที่ 4 เขียนว่า “ตองซู”, กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาล
ที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1220 (พ.ศ.2401) เล่มที่ 15 ลำดับที่ 52, หน้า 216.

¹ ปรีศนา สิรินาม, “ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและประเทศราชในหัวเมืองล้านนาไทย
สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย วิทยาลัย
วิชาการศึกษาประสานมิตร, 2516), หน้า 103.

การสักนี้ไม่ทราบว่าจะหญิงสักด้วยหรือไม่ แต่มีหลักฐานว่า หญิงก็เรียกว่า ลาวพุงคำเหมือนกัน เช่น จากเอกสารคำให้การของชายชาวลาพผู้หนึ่งที่ถูก กองทัพไทยจับตัวได้สมัยปราบกบฏเจ้านวงศ์เจ้าเมืองเวียงจันทน์ พ.ศ.2370 ว่า “มีภรรยาชื่ออีเขียวเป็นลาวพุงคำชาวเมืองเชียงใหม่ มีมารดาชื่ออินัน เป็นชาวพุงคำชาวเมืองเชียงใหม่มาอยู่เมืองสระบุรี”² นอกจากนั้นสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงเรียกกองทัพจากเมืองเชียงใหม่ เมืองลำปาง เมืองลำพูน เมืองน่าน เมืองแพร่ว่า “ทัพพุงคำ 5 หัวเมือง”³ แสดงว่าประชาชนของเมืองเหล่านี้ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทางภาคกลางถือว่าเป็นชาวลาพ เรียกโดยเฉพาะว่าลาวพุงคำ ถูกกวาดต้อนมาอยู่เมืองสระบุรีและจะเชิงเทรา

2. ประชาชนที่อยู่ในดินแดนภาคอีสาน เช่น เมืองนครพนม เมืองเลย เมืองแก่นท้าว เมืองเหล่านี้อยู่ในประเภทหัวเมืองลาวตะวันออกขึ้นกับกรุงเทพฯ มีหน้าที่ส่งส่วยให้กรุงเทพฯ พวกนี้ไม่นิยมสักตามร่างกาย เข้ามาอยู่ในหัวเมืองชั้นในเพราะเกิดความแตกแยกในเมืองเหล่านั้น มูลนายจึงพาไพร่พลอพยพเข้ามา หรือส่วนกลางส่งคนไปเกลี้ยกล่อม พวกนี้ได้เข้ามาตั้งชุมชนอยู่ที่เมืองพนัสนิคม⁴ เมืองจะเชิงเทรา เมืองปากน้ำ⁵ ชุมชนเหล่านี้มี

² จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,“ หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 4 และเลขที่ 4/ก, เรื่องปราบกบฏเมืองเวียงจันทน์, จ.ศ.1189 (พ.ศ.2370).

³ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,“ หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 4/ข, เรื่องปราบกบฏเมืองเวียงจันทน์, จ.ศ.1189 (พ.ศ.2370).

⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมพิทยายุทธ, รายงานกรมหลวงดำรงไปตรวจราชการมณฑลปาจิณ มกราคม ร.ศ.119, หนังสือที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาสุริยราชวรราชย์ (ศิริ วิเศษโกสิน) ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม พุทธศักราชที่ 10 กุมภาพันธ์ 2515, หน้า 60.

⁵ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ.1171-1173, มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ จัดพิมพ์ในวันพระราชสมภพครบ 202 ปี 24 กุมภาพันธ์ 2513, หน้า 11.

หัวหน้าปกครอง จดหมายเหตุต่าง ๆ เรียกพวกนี้ว่า ลาว เช่น ลาวอาสาปากน้ำ เป็นต้น

3. ประชาชนที่อยู่ในบริเวณอาณาจักรหลวงพระบาง อาณาจักรเวียงจันทน์ และอาณาจักรนครจำปาศักดิ์ ถูกกวาดต้อนเข้ามาอยู่ในหัวเมืองชั้นใน เช่น เมืองสระบุรี เมืองฉะเชิงเทรา เมืองพนมสารคาม เมืองอยุธยา เมืองลพบุรี เมืองสุพรรณบุรี เมืองนครชัยศรี และเมืองราชบุรี เป็นต้น ด้วยเหตุที่ลาวพวกนี้ไม่นิยมสักตามร่างกาย ดังนั้นในเอกสารสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เช่น จดหมายเหตุ สารตรา ใบบอก ของเมืองบางเมือง เช่น เมืองฉะเชิงเทรา เมืองสระบุรี และเมืองราชบุรี เป็นต้น เมื่อจะเรียกชาวลาวเหล่านี้จะเรียกรวม ๆ ไปด้วยว่า “ลาวพุงขาว” (โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก 4) มีบางครั้งเท่านั้นที่เรียกเฉพาะเจาะจงว่า ลาวเวียง ซึ่งหมายถึงลาวจากเมืองเวียงจันทน์เท่านั้น

4. ชาวลาวที่มาจากเมืองพวน เรียกว่า ลาวพวน เมืองพวนอยู่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ตั้งอยู่บนที่ราบสูงของเมืองเชียงขวาง เหนือเมืองเวียงจันทน์⁶ ประชาชนของเมืองพวนถูกส่งเข้ามาตั้งชุมชนในกรุงเทพฯ เมืองฉะเชิงเทรา เมืองลพบุรี เมืองเพชรบุรี และเมืองราชบุรี เป็นต้น

5. ลาวทรงดำ หรือลาวโซ่ง มีถิ่นฐานดั้งเดิมอยู่บริเวณแคว้นสิบสองจุไทย และกระจายอยู่ตั้งแต่มณฑลทลวงสี มณฑลยูนนาน มณฑลตังเกี๋ย ลุ่มแม่น้ำดำและลุ่มแม่น้ำแดง สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นกองทัพไทยได้กวาดต้อนเข้ามาหลายครั้ง ทั้งหมดส่งไปอยู่เมืองเพชรบุรีแห่งเดียว ปัจจุบันที่เห็น

⁶ ประมวลพระบรมราชาธิบายเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สยาม พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และชาติพันธุ์วิทยาว่าด้วยชนชาติเผ่าต่าง ๆ ในประเทศไทย, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นาวาตรีขุนฤทธิไกรธรรมากร., ตช., (รอง โศปาละสุด) ณ เมรุวัดดอนคาราม วันที่ 27 พฤศจิกายน พ.ศ.2515, หน้า 111.

ชุมชนชาวลาวยังดำรงชีวิตอยู่ตามจังหวัดต่าง ๆ เช่น ราชบุรี นครปฐม สุพรรณบุรี กาญจนบุรี สมุทรสาคร นั้นเป็นชุมชนที่ตั้งขึ้นใหม่หลังสมัยรัชกาลที่ 4 โดยชาวลาวย้ายถิ่นออกมาจากเมืองเพชรบุรีมาตั้งชุมชนใหม่ตามเมืองต่าง ๆ (โปรดดูรายละเอียดในหัวข้อ 3.4 เรื่องพัฒนาการของชุมชนชาวลาว)

6. ลาวภูคั้ง ถิ่นฐานเดิมอยู่เมืองภูคั้ง ปรากฏในหลักฐานเพียงว่า ตั้งอยู่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง กองทัพไทยเคยยกไปตั้งมั่นชั่วคราวเมื่อสงครามกับ เวียดนามสมัยรัชกาลที่ 3⁷ เมื่อกวาดต้อนชาวลาวเมืองภูคั้งเข้ามาแล้วได้ส่งไปอยู่เมืองสุพรรณบุรีและเมืองนครชัยศรี ในเอกสารสมัยนั้นเรียกว่า ลาวภูคั้ง และลาวคั้ง⁸ (โปรดดูภาคผนวก)

ดังนั้นชาวลาวในความหมายของรายงานการวิจัยนี้ จึงหมายถึงทั้งชาวลาวย้ายถิ่นมาจากบริเวณที่เป็นประเทศลาวปัจจุบัน มาจากเมืองที่ปัจจุบันอยู่ในประเทศเวียดนาม และมาจากเมืองต่าง ๆ ในภาคอีสานและหัวเมืองล้านนา โดยยึดถือตามเอกสารชั้นต้นในสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 ที่เรียกประชาชนเหล่านี้ว่า “ลาว”

คำว่า “ชนชาวลาว” เมื่ออธิบายถึงชุมชนในหัวเมืองชั้นใน ในส่วนที่เกี่ยวกับการปกครองเศรษฐกิจของไทย อาจหมายถึงคนลาวโดยส่วนรวม โดยไม่จำเป็นต้องระบุแหล่งที่อพยพมา

การย้ายถิ่น หมายถึง การที่ชนชาวลาวเข้ามาอยู่ในหัวเมืองชั้นใน ทั้งโดยการอพยพเข้ามาเอง ถูกกวาดต้อน และถูกเกลี้ยกล่อมให้เข้ามา

⁷ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยคำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 18, ร่างตราเจ้าพระยาจักรีตอบเมืองสุพรรณ จ.ศ.1202 (พ.ศ. 2383).

⁸ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยคำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 15, บัญชีเบิกจ่ายพระราชทรัพย์และพระราชทานประจำเดือนในแผ่นดินสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, จ.ศ.1177 และ เลขที่ 10, ร่างศุภอักษรถึงเมืองเวียงจันทน์, จ.ศ.1179 (พ.ศ.2360).

คร้วลาว หมายถึง ชาวลาวที่ย้ายถิ่นเข้ามา บางทีเรียกรวม ๆ กัน หมายถึงทั้งชายฉกรรจ์ ผู้หญิง เด็กชายเด็กหญิง คนชรา แต่บางครั้ง หมายความว่าเฉพาะผู้หญิง เด็กชาย เด็กหญิง คนชรา โดยไม่รวมชายฉกรรจ์ ดังเช่นปรากฏในสารตราเจ้าพระยาจักรีสมุหนายกถึงพระยาไชยวิชิตผู้รักษา เมืองกรุงเก่า เรื่องส่งคร้วลาวมาไว้เมืองต่าง ๆ และกรุงเทพฯ ความว่า⁹

พระยาชุมแสง หลวงยกกระบัตรเมืองพิษณุโลกคุมคร้วลาวซึ่งส่ง มาแต่เมืองหลวงพระบาง ชำระได้เป็น

สามมีน	เมืองเพ็ญ	สกรร	120	}	430
		คร้ว	310		
คร้ว	เมืองเลย	สกรร	57	}	208
		คร้ว	151		
เมืองแก่นท้าว		สกรร	19	}	34
		คร้ว	15		

จากตัวอย่างนี้จะเห็นได้ว่าคำว่า คร้วมีความหมายทั้ง 2 ประการดังได้ กล่าวมาแล้ว

หัวเมืองชั้นใน สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 เป็นต้นมา ปรากฏในกฎหมายตราสามดวงว่า หัวเมืองชั้นในมี 30 เมือง (โปรดดู รายละเอียดในหัวข้อที่ 3.1) ผู้วิจัยได้ศึกษาประวัติศาสตร์ของชุมชนชาวลาวที่มี อยู่ในหัวเมืองเหล่านี้เท่าที่มีหลักฐานปรากฏและสามารถสืบค้นได้ตั้งแต่รัชกาล

⁹ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 14, สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยาไชยวิชิต เรื่องส่งคร้วลาวลงมาไว้เมืองต่าง ๆ และกรุงเทพฯ, จ.ศ.1191 (พ.ศ.2372).

ที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 แต่บางเมือง เช่น เมืองชัยนาท เมืองอุทัยธานี เมืองระยอง เมืองกุย เป็นต้น ยังไม่พบเอกสารที่กล่าวถึงชาวลาว จึงไม่ทราบเรื่องราวเกี่ยวกับชนชาวลาวที่เมืองเหล่านี้ ในงานวิจัยนี้จึงมีได้กล่าวถึง ขณะเดียวกันมีเอกสารใน พ.ศ.2408 บ่งชี้ว่า ขอบเขตของหัวเมืองชั้นในได้ขยายกว้างออกไป ทางเหนือขึ้นไปถึงเมืองอุดรดิตถ์ ทางใต้ลงไปถึงเมืองไชยา หัวเมืองชายทะเลไปถึงเมืองตราด ด้วยเหตุที่ พ.ศ.2408 เป็นช่วงปลายรัชกาลที่ 4 แล้ว (สิ้นรัชสมัยรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2411) ดังนั้นขอบข่ายการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนชาวลาวในหัวเมืองชั้นในจึงมีได้ศึกษาไปถึงหัวเมืองชั้นในที่ขยายไปใหม่ดังกล่าวนี้

อนึ่ง การย้ายถิ่นของชนชาวลาวเข้ามายังหัวเมืองชั้นในตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี¹⁰ การย้ายถิ่นเข้ามาเป็นลักษณะการถูกกวาดต้อนมาจากเมืองลาวในฐานะเชลยศึก จึงมีทั้งชายฉกรรจ์ หญิง และเด็ก อีกพวกหนึ่งคือทหารลาวที่ถูกจับเป็นเชลยเมื่อกองทัพลาวยกมารบกับกรุงศรีอยุธยาและพ่ายแพ้แก่กองทัพไทย ชาวลาวเหล่านี้มีการบันทึกไว้ในเอกสารน้อยมาก ดังนั้นเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของชุมชนชาวลาวในสมัยกรุงศรีอยุธยาจะได้กล่าวไว้เท่าที่มีหลักฐานพอทราบได้ ส่วนการย้ายถิ่นของชาวลาวสมัยกรุงธนบุรีเป็นราชธานี มีทั้งถูกกวาดต้อนเข้ามาในฐานะเชลยศึกและอพยพมาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร พวกนี้ถูกส่งเข้าไปตั้งหลักแหล่งในหัวเมืองชั้นใน เอกสารที่บันทึกไว้มีน้อยเช่นกัน เป็นเพราะช่วงสมัยนี้สั้นมากเพียง 15 ปีเท่านั้น และชาวตะวันตกที่เข้ามาอยู่ในสมัยนี้มีน้อยมาก การบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ จึงมีน้อย ทำให้ไม่สามารถทราบเรื่องราวของชุมชนชาวลาวในสมัยกรุงธนบุรีได้เท่าที่ควร

¹⁰ เรื่องกฎหมายตราสามดวง กรมศิลปากรจัดพิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช 2521 (กรุงเทพฯ : อุดมศึกษา, 2521), หน้า 38 และ 714.

1.1 การย้ายถิ่นของชนชาวลาวสมัยกรุงศรีอยุธยา

สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี พระมหากษัตริย์โปรดให้ชาวต่างชาติ ซึ่งมีทั้งชาวตะวันตกและชาวเอเชียที่เข้ามาอยู่ในกรุงศรีอยุธยาเพื่อทำการค้าขาย เช่น ชาวฮอลันดา ชาวโปรตุเกส ชาวสเปน ชาวอังกฤษ และชาวจีน พวกเขาจะมาเผยแผ่ศาสนาคริสต์เช่นฝรั่งเศส พวกเขาที่อพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารและเชลยศึกที่กวาดต้อนมาได้ เช่น ชาวมอญ ชาวเขมร ชาวเวียดนาม พวกเขาที่เข้ามาเป็นทหารอาสาในกองทัพเช่นชาวโปรตุเกสและชาวญี่ปุ่น เป็นต้น พระมหากษัตริย์ทรงอนุญาตให้คนต่างด้าวเหล่านั้นปลูกบ้านเรือนอยู่กันเป็นหมู่บ้านตามเชื้อชาติเพื่อสะดวกแก่การควบคุม หมู่บ้านชาวต่างชาติมักอยู่บริเวณรอบนอกกรุงศรีอยุธยา เช่น ชาวฝรั่งเศสอยู่ที่บ้านปลาเห็ด¹¹ ปัจจุบันอยู่ทางทิศใต้นอกเกาะอยุธยาใกล้กับวัดพุทไธสวรรย์ บ้านปลาเห็ดนี้ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นบ้านเซนต์โยเซฟ¹² หมู่บ้านญี่ปุ่นอยู่ริมแม่น้ำระหว่างหมู่บ้านชาวมอญและโรงต้มกลั่นสุราของคนจีน ถัดไปเป็นหมู่บ้านชาวฮอลันดา¹³ ชาวดังเกี๋ยและชาวโคชินไชน่าได้อยู่เป็นหมู่บ้าน¹⁴ เช่นกัน เรียกว่าหมู่บ้านโคชินไชน่า¹⁵

¹¹ เซอร์ จอห์น เบาริง, ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศสยามกับต่างประเทศสมัยกรุงศรีอยุธยา, แปลโดย นันทนา ตันติเวสส์ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2527), หน้า 73.

¹² พลับพลึง มุสิกศิลป์, ความสัมพันธ์ไทย-ฝรั่งเศสสมัยอยุธยา, (กรุงเทพฯ : บรรณกิจ, 2523), หน้า 72

¹³ เซอร์ จอห์น เบาริง, อ้างแล้ว, หน้า 95 และ 115

¹⁴ นิโกลาส์ แชรเวส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม (ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช), แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (พระนคร : ก้าวหน้า, 2506), หน้า 62.

¹⁵ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 36 ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, เล่ม 9 (พระนคร : ก้าวหน้า, 2507), หน้า 150.

ชาวมอญอพยพเข้ามาสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา (พ.ศ.2112-2133) สมัยสมเด็จพระนเรศวร (พ.ศ.2133-2148) สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ.2173-2198) สมัยสมเด็จพระนารายณ์ (พ.ศ.2199-2231) และสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ (พ.ศ.2275-2301) สันนิษฐานว่าระหว่างการอพยพครั้งใหญ่นี้จะมีการอพยพครั้งย่อย ๆ อีก สาเหตุเพราะมอญไม่สามารถทนการบีบคั้นจากการปกครองของพม่าในสมัยราชวงศ์ต้องอุ (พ.ศ.2029-2295) จึงก่อกบฏ ต่อมาใน พ.ศ.2295 พม่าปราบอย่างรุนแรงจึงลี้ภัยเข้ามาในไทยอีกจำนวนมาก¹⁶ ชาวมอญที่อยู่ในกรุงศรีอยุธยาได้ตั้งถิ่นฐานอยู่ริมแม่น้ำ เช่น บ้านขมิ้นริมวัดขุนแสน ตำบลบ้านหลังวัดนก ตำบลสามโคกและวัดท่าหอย¹⁷ ส่วนชาวเขมรอยู่ที่วัดค้างคาว¹⁸ พม่าอยู่ข้างวัดมณเฑียร¹⁹

1.1.1 ชาวลาวที่ถูกวาดต้อนเข้ามาในสมัยกรุงศรีอยุธยา

ปรากฏหลักฐานจากพระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับพระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาต)²⁰ ที่กล่าวว่า ลาวเขียงใหม่ที่กวาดต้อนมาสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีครองราชย์ครั้งที่

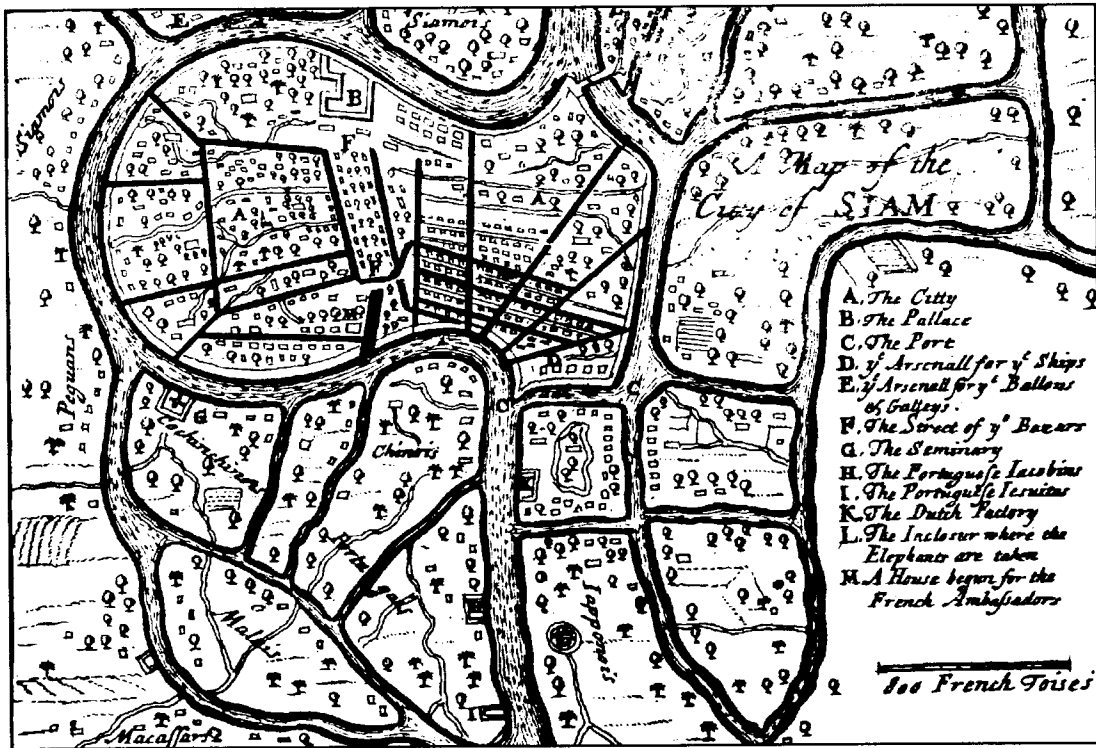
¹⁶ สุภรณ์ โอเจริญ, “ชาวมอญในประเทศไทย : วิเคราะห์ฐานะและบทบาทในสังคมไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลางถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, พ.ศ.2519), หน้า 48-68.

¹⁷ พระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาต) (พระนคร : คลังวิทยา, 2507), หน้า 145 และ 403.

¹⁸ เพิ่งอ้าง, หน้า 446.

¹⁹ เพิ่งอ้าง, หน้า 463.

²⁰ เพิ่งอ้าง, หน้า 7.

พระนครศรีอยุธยา

(แผนที่จาก La Loubère, The Kingdom of Siam)

สอง ได้ส่งไปไว้ที่เมืองพัทลุง สงขลา นครศรีธรรมราช และจันทบุรี²¹

รัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (พ.ศ.1967-1991) ทรงยกกองทัพไปตีเชียงใหม่ ได้เขลยชาวลาวมาจำนวนมาก²² แต่หลักฐานไม่ได้บอกว่าได้ส่งไปไว้ที่ใดบ้าง

สมเด็จพระมหาธรรมราชา (พ.ศ.2112-2133) ทรงโปรดฯให้สมเด็จพระนเรศวรซึ่งเป็นพระราชโอรสยกกองทัพไปตีเมืองเชียงใหม่และได้กวาดต้อนเชลยศึกชาวเชียงใหม่ พม่า ไทยใหญ่ จำนวนหนึ่งมากรุงศรีอยุธยาด้วย²³ สมเด็จพระนเรศวรทรงประกาศอิสรภาพจากพม่าในปลายปี พ.ศ.2127 และปีถัดมา (พ.ศ.2128) พม่าได้ยกกองทัพมาสมทบกับกองทัพหัวเมืองล้านนาเข้าตีกรุงศรีอยุธยาที่บริเวณบ้านสระเกศ แขวงเมืองวิเศษชัยชาญ แล้วยกมาถึงตำบลสะพานเผาข้าวและที่บ้านแห แขวงกรุงศรีอยุธยา และได้ปะทะกับกองทัพไทย กองทัพหัวเมืองล้านนาพ่ายแพ้ ในการรบครั้งนี้กองทัพไทยได้จับทหารลาวเป็นเชลยมากมาย²⁴

สมเด็จพระนารายณ์(พ.ศ.2199-2231)ทรงยกกองทัพไปตีหัวเมืองล้านนาใน พ.ศ.2204 ตีได้เมืองลำปาง เมืองลำพูน เมืองเชียงใหม่ เมืองเชียงแสน ได้กวาดต้อนชาวเมืองดังกล่าวลงมากรุงศรีอยุธยาอีกจำนวนหนึ่ง²⁵

²¹ เพิ่งอ้าง, หน้า 507-508.

²² เพิ่งอ้าง, หน้า 512.

²³ เพิ่งอ้าง, หน้า 688.

²⁴ รอง สยามานนท์, พลตรีคำเนิร เลขะกุล, และ นางสาววิลาสวงศ์ นพรัตน์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ถึงแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (กรุงเทพฯ : คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2515), หน้า 120-122.

²⁵ สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ไทยรบพม่า (พระนคร : คลังวิทยา, 2514), หน้า 235-237.

ชาวลาวที่อยู่ในกรุงศรีอยุธยาได้มีเฉพะราษฎรที่ถูกกวาดต้อนมาเท่านั้น
เจ้านายเชื้อพระวงศ์ลาวก็มีอยู่ด้วย โดยเข้ามาในฐานะเชลยศึกกับเข้ามาพึ่ง
พระบรมโพธิสมภาร ดังข้อความในบันทึกของบาทหลวงดาซาร์ด์ ที่เข้ามาเจริญ
สัมพันธไมตรีและเผยแพร่ศาสนาคริสต์ในกรุงศรีอยุธยาความว่า

ในราชสำนักสยาม มีบุคคลชั้นเจ้านายอยู่สามประเภท พวกที่หนึ่ง
เจ้านายเชื้อพระวงศ์ของพระเจ้ากรุงกัมพูชา กับประเทศราชอื่นที่
ขึ้นแก่สมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม พวกที่สองเจ้านายเชื้อพระวงศ์
เจ้ามหาชีวิตแห่งประเทศลาว เจ้านครเชียงใหม่ (Chiamay)
และบังคา (Banca) ซึ่งได้ตัวมาเป็นเชลยจากงานพระราชสงคราม
กับบางองค์ที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร พวกที่สาม บุคคลที่
พระเจ้าแผ่นดินสถาปนาขึ้นเป็นเจ้า²⁶

เจ้านายเชื้อพระวงศ์ลาวที่อยู่ในราชสำนักมีจำนวนไม่มาก แต่ราษฎร
ลาวที่ถูกกวาดต้อนและจับกุมในฐานะเชลยศึกมีจำนวนมากมาย เชลยศึก
เหล่านี้จะได้เป็นกำลังในการเพาะปลูกเพื่อเพิ่มผลผลิตทางเกษตรไว้เป็น
เสบียงอาหารสำหรับพระนคร และยังเป็นกำลังไพร่พลของบ้านเมืองต่อไป
แสดงให้เห็นว่าการกวาดต้อนเชลยศึกชาวลาวเข้ามานั้นย่อมมีวัตถุประสงค์ทาง
เศรษฐกิจและการทหารด้วย

²⁶ บาทหลวงดาซาร์ด์, จดหมายเหตุการณ์เดินทางสู่ประเทศสยามของบาทหลวง
ดาซาร์ด์, แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2517), หน้า 46.

1.1.2 วัตถุประสงค์ของการกวาดต้อนชาวลาว เข้ามาในสมัยกรุงศรีอยุธยา

ควอริช เวลส์ ได้กล่าวถึงการกวาดต้อนเชลยศึกไว้

ว่าปัญหาการขาดแคลนกำลังคนในการเพาะปลูกในราชอาณาจักร
ที่มีเขตแดนกว้างขวาง การขาดกำลังคนที่จะเข้ามาเป็นทหาร
ในกองทัพยามสงคราม เมื่ออาณาจักรเหล่านี้มีจำนวนคนน้อย
จึงพยายามหาทางเพิ่มพูนจำนวนพลเมืองโดยการกวาดต้อนเชลย
จากการทำสงคราม²⁷

ดังนั้นปัญหาการขาดแคลนผู้คนจึงเป็นปัญหาสำคัญที่ก่อให้เกิดความ
ต้องการเพิ่มพูนกำลังคนจนกระทั่งนำไปสู่การกวาดต้อนเชลยศึกเข้ามา สิ่งที่
ยืนยันได้ถึงการขาดแคลนผู้คนและความพยายามเพิ่มพูนกำลังคนในสมัย
กรุงศรีอยุธยาคือ สภาพบ้านเมืองหลังจากเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าใน พ.ศ.2112
แล้ว ราษฎรจำนวนมากถูกพม่ากวาดต้อนไป คงเหลือไว้เพียงเล็กน้อยเท่านั้น
ดังนั้นหลังจากสมเด็จพระนเรศวรประกาศอิสรภาพจากพม่าใน พ.ศ.2127 แล้ว
ได้เตรียมการตั้งรับทัพพม่าที่จะยกมาทำศึกกับกรุงศรีอยุธยา แต่เนื่องจาก
ผู้คนตามหัวเมืองต่าง ๆ ของฝ่ายไทยมีไม่มาก จึงทรงใช้วิธีให้รวบรวมและ
อพยพราษฎรจากหัวเมืองทางทิศเหนือของกรุงศรีอยุธยาให้มารวมกันเป็นกำลัง

²⁷ ควอริช เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, แปลโดย กาญจณี
สมเกียรติกุล และ ยุพา ชุมจันทร์ (กรุงเทพฯ : โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์,
2519), หน้า 98.

จุดใหญ่แห่งเดียวที่กรุงศรีอยุธยา ซึ่งจะทำให้มีกำลังมากพอจะต้านทานข้าศึกได้ เหตุการณ์เหล่านี้แสดงให้เห็นถึงการขาดแคลนกำลังคนในสมัยนั้นได้ชัดเจน และเมื่อกองทัพหัวเมืองล้านนายกมาตามคำสั่งของพม่าใน พ.ศ.2128 มาประชิดกรุงศรีอยุธยาและพ่ายแพ้ไปในที่สุด ทหารลาวถูกจับเป็นเชลยจำนวนมาก เมื่อรวมกับที่ได้ไปกวาดต้อนมาเมื่อครั้งไปทำสงครามตีเมืองเชียงใหม่ครั้งก่อนแล้ว ชาวลาวจึงมีจำนวนมากพอจนทำให้สมเด็จพระนเรศวรส่งราษฎรหัวเมืองทางเหนือที่รวบรวมอพยพมาไว้ที่กรุงศรีอยุธยากลับไปบ้านเมืองตามเดิม พร้อมทั้งบำเหน็จความดีความชอบแก่แม่ทัพบางคนให้เป็นเจ้าเมืองต่าง ๆ ด้วย²⁸ เช่น ตั้งพระยาไชยบูรณ์ให้เป็นเจ้าพระยาสุรสีห์ไปครองเมืองพิษณุโลก พระยาศรีเสาวราชเป็นผู้ว่าราชการเมืองสุโขทัย พระองค์ทองเป็นผู้ว่าราชการเมืองพิชัย หลวงจ่าเป็นผู้ว่าราชการเมืองสวรรคโลก เป็นต้น เหตุที่สมเด็จพระนเรศวรทรงอนุญาตให้ราษฎรกลับไปบ้านเมืองตามเดิมก็เพื่อให้เมืองเหล่านั้นตั้งเป็นบ้านเมืองได้ต่อไป และจำนวนชาวลาวยุคกรุงศรีอยุธยาก็มีอยู่พอที่จะใช้ประโยชน์ต่าง ๆ ได้ อีกประการหนึ่งสมเด็จพระนเรศวรทรงเห็นว่าขณะนั้นพม่าเริ่มอ่อนแอลงแล้ว เพราะเมื่อสิ้นรัชกาลพระเจ้าบุเรงนอง พระเจ้านันทบุเรงพระราชโอรสครองราชย์ต่อมาใน พ.ศ.2124 พระองค์ไม่ทรงมีความสามารถดังเช่นพระเจ้าบุเรงนอง เมืองขึ้นต่าง ๆ ได้แยกตนเป็นอิสระจากพม่า ดังนั้นหากพม่ายกกองทัพมาอีก พระองค์ทรงมั่นใจว่าจะต้านทานได้²⁹

การทำสงครามกับพม่าตั้งแต่ พ.ศ.2127 ถึง พ.ศ.2142 เป็นเวลา 15 ปี เป็นเหตุให้ทั้งสองฝ่ายต่างสิ้นเปลืองกำลังคน ช้างม้า พาหนะ อาวุธและเสบียงอาหารไปมาก มีผลให้กรุงศรีอยุธยาเกิดความขาดแคลนกำลังคนและเสบียง

²⁸ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศ์(จาด), เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : ศุภสภา, 2504), หน้า 225.

²⁹ เพิ่งอ้าง,

อาหารอย่างมาก ดังปรากฏว่าหลังจากสมเด็จพระนเรศวรเสด็จกลับจากทำศึกกับพม่า พ.ศ.2143 แล้ว พระองค์ทรงพักรับชู้ระยะหนึ่ง และทรงใช้เวลาระหว่างนั้นประพาสไปประทับตามหัวเมืองชั้นในต่าง ๆ เช่น เมืองสุพรรณบุรี เมืองเพชรบุรี และเมืองราชบุรี เป็นต้น จากเหตุการณ์ดังกล่าวพอจะสันนิษฐานได้ว่า การเสด็จนั้นนอกจากพระองค์ทรงมีโอกาสทอดพระเนตรบ้านเมืองแล้ว ยังเป็นการหาทางปรับปรุงวิธีการหากำลังคนนำมาเป็นทหารและสะสมเสบียงไปในตัวอีกด้วย³⁰

จากที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ สรุปได้ว่าวัตถุประสงค์ของการกวาดต้อนและจับกุมชาวลาวให้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในหัวเมืองชั้นในในสมัยกรุงศรีอยุธยา นั้นเป็นเพราะความต้องการเพิ่มพูนกำลังคนเพื่อมาทดแทนประชาชนชาวไทยที่มีอยู่น้อย จึงเป็นเหตุให้มีการย้ายถิ่นของชนชาวลาวเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา โดยการกวาดต้อนจากเมืองลาว และที่เดินทางเข้ามาด้วยกองทัพอพยมาถูกจับกุมเพราะพ่ายแพ้ในการรบ ชาวลาวส่วนที่อพยพมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารมักจะเป็นเจ้านายและเชื้อพระวงศ์ซึ่งมีจำนวนน้อยมาก

1.1.3 จำนวนชาวลาวในสมัยกรุงศรีอยุธยา

เราไม่อาจทราบจำนวนแน่นอนของชาวลาวในสมัยกรุงศรีอยุธยาได้ แม้ว่าจะมีการทำสำมะโนประชากรกันทุกปี รวมทั้งมีการทำทะเบียนชายหญิงและเด็กไว้อย่างครบถ้วน³¹ เพราะหลักฐานเหล่านี้มิได้หลงเหลือมาจนถึงปัจจุบัน แม้ในบันทึกของชาวตะวันตกก็กล่าวไว้กว้าง ๆ เช่น มร.เดอะ ลาลูแบร์

³⁰ รอง สยามานนท์, อ้างแล้ว, หน้า 186.

³¹ มร.เดอะ ลาลูแบร์, จดหมายเหตุลาลูแบร์ฉบับสมบูรณ์, เล่มที่ 1, แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร (พระนคร : ก้าวหน้า, 2510), หน้า 46.

อัครราชทูตฝรั่งเศสที่เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ได้บันทึกไว้ว่า ชาวลาวกับชาวสยามเกือบจะเป็นชนชาติเดียวกัน³² ประชากรสยามมีไม่มากนัก จากการสำรวจครั้งล่าสุดมีเพียง 1,900,000 คน จำนวนดังกล่าวนี้ ลาลูแบร์ กล่าวว่าจะไม่ถูกต้องเพราะมีผู้ที่หลบหนีการเก็บภาษีอากรไปอยู่ตามป่าดงอีกมาก³³

นิโกลาส์ แชรเวส ชาวฝรั่งเศสซึ่งเข้ามากรุงศรีอยุธยาสมัยสมเด็จพระนารายณ์เช่นกัน ได้กล่าวว่า

ไม่มีแห่งใดจะมีพลเมืองมากเท่าประเทศสยาม มีมากทั้งในที่ราบและชายน้ำ มีที่ดินแห้งแล้งและเปลี่ยว ผู้คนมิใช่น้อยมีกระตือรือร้น ๑ ตั้งอยู่ห่างกันชั่วระยะ 7-8 ลี สิ่งที่น่าพิศวงใจคือพลเมืองอันแสนจะอนาถาเหล่านี้เป็นคนต่างด้าวเสียกว่า 1 ใน 3 คนลาวเหล่านี้มีพื้นเพดั้งเดิมเป็นคนลาวและมอญ ซึ่งคนสยามจับมาเป็นเชลยศึกและกวาดต้อนเข้ามาในราชอาณาจักรเมื่อ 200 ปีมาแล้วนี้³⁴

จากบันทึกเหล่านี้ ไม่ทำให้ทราบจำนวนชาวลาวยืนยันได้ แต่อาจประมาณคร่าว ๆ ได้ว่า มีชาวต่างชาติ 6 แสนคนเศษ ในจำนวนนี้เป็นชาวลาวมากกว่าคนต่างด้าวชาติอื่น ๆ การประมาณโดยคิดจากที่ลาลูแบร์กล่าวว่ามี

³² เฟ็งอ้ง, หน้า 45.

³³ เฟ็งอ้ง, หน้า 47.

³⁴ นิโกลาส์ แชรเวส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม (ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช), แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร (พระนคร : ก้าวหน้า, 2506), หน้า 60.

ประชากรเพียง 1,900,000 คน และนิโกลาส์ แชรแอส กล่าวว่า มีคนต่างด้าว เสีย 1 ใน 3 ดังนั้นประชากรชาวต่างด้าวขณะนี้น่าจะมีประมาณ 6 แสนคน เศษ และจำนวนนั้นเป็นชาวลาวมากกว่าคนต่างด้าวชาติอื่น ๆ ด้วย

1.1.4 ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวลาวในสมัยกรุงศรีอยุธยา

ในระยะแรก ๆ ชาวลาวตั้งหลักแหล่งอยู่บริเวณรอบนอกกรุงศรีอยุธยา อยู่กันเป็นหมู่บ้าน ลักษณะบ้านเป็นกระต๊อบเล็ก ๆ ทางราชการจัดสรรที่ดินให้ทำกิน แล้วเก็บอากรตามรายได้และกำไรจากงานที่ทำไปนั้น³⁵ นอกจากนี้เมื่อที่ดินแห่งใดได้รับการบุกเบิกใหม่ พระมหากษัตริย์ทรงโปรดพระราชทาน พานะ โค กระบือ ให้อีกด้วย³⁶ เมื่อชาวลาวมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น พระมหากษัตริย์ทรงเกรงว่าเมื่อชาวลาวเหล่านั้นรวมกันแล้วจะก่อความกระด้างกระเดื่องขึ้นได้ จึงทรงให้แยกย้ายกันไปอยู่ในที่ต่าง ๆ ทั่วราชอาณาจักรทรงแต่งตั้ง นายกองให้ไปควบคุมดูแลความประพฤติและจัดระบบการปกครองให้เป็นไปตามกฎหมายบ้านเมืองของกรุงศรีอยุธยา³⁷ ชนชาวลาวสามารถเดินทางไปค้าขายในราชอาณาจักรได้ทั้งทางบกและทางเรือ โดยต้องมีตราเบิกด่านด้วย³⁸

ชาวลาวเหล่านี้ยังคงรักษาวัฒนธรรมทางภาษาไว้ได้ แม้บางคนจะหัดพูดภาษาไทยแต่ยังมีสำเนียงติดเพี้ยนที่พวกเขาเหล่านั้นไม่สามารถจะแก้ไขให้ชัดเจนได้ จึงทำให้รู้ได้ว่าแตกต่างกับคนพื้นเมือง³⁹ ชาวลาวส่วนใหญ่ยังคง

³⁵ เพิ่งอ้าง, หน้า 61.

³⁶ มร.เดอะ ลาลูแบร์, อ้างแล้ว, หน้า 415.

³⁷ นิโกลาส์ แชรแอส, อ้างแล้ว, หน้า 61.

³⁸ เรื่องกฎหมายตราสามดวง กรมศิลปากรจัดพิมพ์เผยแพร่, หน้า 638.

³⁹ นิโกลาส์ แชรแอส, อ้างแล้ว, หน้า 62.

นับถือศาสนาพุทธ ไปวัด ปฏิบัติศาสนกิจตามขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิมได้เช่นเดียวกับชาวไทย⁴⁰

ชาวลาวส่วนหนึ่งนับถือศาสนาคริสต์ ได้แก่ชาวลาวตามหมู่บ้านที่ห่างไกล ทั้งนี้เพราะการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ บาทหลวงฝรั่งเศสชั้นเจ้าวัดและพระในสมัยพระนารายณ์ใช้วิธีเผยแพร่ในหมู่บ้านที่ยากจน⁴¹ โดยได้รับพระราชทานอนุญาตจากพระนารายณ์ให้สั่งสอนศาสนาคริสต์แก่ไทย มอญ และลาวได้⁴² ปรากฏว่ามีชาวลาวเข้ารับนับถือศาสนาคริสต์ด้วย ต่อมาในสมัยพระเจ้าท้ายสระ (พ.ศ.2251-2275) ไม่ทรงโปรดศาสนาคริสต์ บาทหลวงถูกบีบบังคับจึงส่งผลกระทบมาถึงชาวลาวที่นับถือศาสนาคริสต์ด้วย กล่าวคือใน พ.ศ.2273 พระองค์ทรงประกาศพระบรมราชโองการ 4 ข้อความว่า

1. ห้ามมิให้สังฆราชเทศนาสั่งสอนศาสนาแก่ ไทย มอญ และลาว
2. ห้ามมิให้สังฆราชแต่งหนังสือสอนศาสนาคริสต์เป็นภาษาบาลีและภาษาไทย
3. ห้ามมิให้สังฆราชชักชวนและหลอกลวงพวก ไทย มอญ และลาวให้เป็นคริสเตียน
4. ห้ามมิให้สังฆราชติเตียนศาสนาพุทธ⁴³

ต่อมาได้มีประกาศห้ามสอนศาสนาคริสต์ด้วยภาษามอญ ภาษาเวียดนาม ภาษาจีน และภาษาลาว⁴⁴ แล้วให้นำศิลาแผ่นใหญ่มาจารึกเป็นการประกาศ

⁴⁰ เฟิ่งอ๋าง, หน้า 114.

⁴¹ สมศรี เอี่ยมธรรม, ผู้แปล, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาฉบับปรับปรุง (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2522), หน้า 128.

⁴² ประชุมพงศาวดาร เล่ม 22 ภาคที่ 36 (ต่อ) 37 และ 38 (กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2511), หน้า 75.

⁴³ เฟิ่งอ๋าง, หน้า 81.

⁴⁴ เฟิ่งอ๋าง, หน้า 82.

ภาพ : อัครสังฆราช เพรสเบอเตอริอัส

โบสถ์คริสต์วัดคอนเซ็ปชันแห่งพระแม่เจ้า สามเสน กรุงเทพฯ สร้างมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย

เพื่อประจานคริสเตียนและนำไปตั้งไว้ทางเข้าโบสถ์คริสต์ ข้อความตอนหนึ่งมีใจความว่า “พวกบาทหลวงได้หลอกลวงคนไทย มอญ และลาวซึ่งนับถือศาสนาอันประเสริฐอยู่แล้ว และได้ยอพวก ไทย มอญ ลาว เกลี้ยงล่อมให้เข้ารีตเป็นอันมาก”⁴⁵ ต่อมา มีประกาศพระบรมราชโองการออกมาอีก 4 ข้อ ข้อที่เกี่ยวกับชาวลาวคือข้อ 3 ที่ว่า ชาวไทย มอญ ลาว ที่นับถือศาสนาพุทธ แม้จะยากจนเพียงใดก็ตาม ห้ามไปยืมข้าวของเงินทองจากพวกมิชชันนารี ห้ามไปขอเข้ารีต ห้ามเชื่อและนับถือศาสนาคริสต์ ห้ามคบค้าสมาคมกับพวกเข้ารีต ห้ามมิชชันนารีรับคนไทย มอญ และลาวเข้ารีตเป็นอันขาด⁴⁶ ต่อมาได้มีพระบรมราชโองการประกาศมาตรการเด็ดขาดออกมาว่า ชาวไทย มอญ ลาว ที่เป็นคริสเตียนจะต้องถูกเข็ญอย่างหนักและประหารชีวิตด้วย และต่อไปถ้าไทย มอญ ลาว หนีไปนับถือศาสนาคริสต์จะต้องถูกตัดศีรษะเอาศพเสียบไว้ที่หน้าบ้านบาทหลวงฝรั่งเศส บิดา มารดา บุตร ภรรยา ญาติพี่น้องจะได้รับอาญาอย่างหนักและวิบัติโดยสิ้นเชิงด้วย⁴⁷ หลังจากนั้นมาไม่ปรากฏว่ามีคนไทย มอญ และลาวเข้าเป็นคริสเตียนแม้แต่คนเดียว แม้จะสิ้นรัชกาลพระเจ้าท้ายสระแล้วก็ตาม⁴⁸ ด้วยเหตุนี้เองชาวลาวในสมัยกรุงศรีอยุธยาจึงยังเป็นชาวพุทธมากกว่าคริสเตียน

ชาวลาวในสมัยกรุงศรีอยุธยาต้องเข้าเดือนรับราชการปีละ 6 เดือน และมีกองทหารลาวโดยเฉพาะ คือกองทหารม้ารักษาพระองค์ของสมเด็จพระนารายณ์ จำนวนคนในกองทหารม้านี้มีได้มากน้อยตามพระราชประสงค์ และขึ้นอยู่กับจำนวนม้าที่มีอยู่ ผู้บังคับบัญชาเป็นชาวลาว ตำแหน่งออกญาลาว⁴⁹

⁴⁵ เฟิ่งอ้าง, หน้า 113.

⁴⁶ เฟิ่งอ้าง, หน้า 115.

⁴⁷ เฟิ่งอ้าง, หน้า 117.

⁴⁸ เฟิ่งอ้าง, หน้า 156.

⁴⁹ มร.เดอะ ลาลูแบร์, อ้างแล้ว, หน้า 433-434.

หน้าที่ของกองทหารม้าลาวคือตามเสด็จขณะที่พระมหากษัตริย์เสด็จพระราชดำเนินออกนอกพระราชนิเวศเท่านั้น และกองทหารม้าลาวนี้มีได้ประจำการอยู่ในเขตพระบรมมหาราชวัง⁵⁰

นอกจากนั้นยังมีกรมลาวอาสา เป็นกรมที่ตั้งขึ้นใหม่ระยะหลัง เพราะมีเชลยศึกลาวจำนวนมากที่พระมหากษัตริย์พระราชทานแก่เจ้านายกรมต่าง ๆ เมื่อเจ้านายเหล่านั้นสิ้นพระชนม์ไปแล้ว ไพธรมลาวเหล่านี้ถูกโอนไปเป็นไพร่หลวงเพื่อสะดวกแก่การควบคุมจึงตั้งเป็นกรมขึ้นใหม่เรียกว่า *กรมลาวอาสา* ทำหน้าที่เช่นเดียวกับกรมอาสาของชาวต่างด้าวอื่น ๆ⁵¹

ทางด้านศิลปวัฒนธรรมลาวเกี่ยวกับการแสดงและดนตรี มีอยู่ในราชสำนักโดยได้แสดงในงานพระราชพิธี เช่น งานฉลองพระบรมราชาภิเษก พระเจ้ากรุงอังกฤษและพระเจ้ากรุงโปรตุเกสที่จัดขึ้นในพระบรมมหาราชวัง ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ มีการแสดงหุ่นกระบอกลาวและมโหรีลาว⁵² ส่วนราษฎรลาวทั่วไปยังมีการละเล่นพื้นเมืองตามความนิยมของตนได้โดยไม่มีการขัดขวางใด ๆ⁵³ สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายมีชาวต่างชาติที่มีเชื้อชาติและวัฒนธรรมแตกต่างจากไทยเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารเป็นจำนวนมาก อาจเป็นเพราะไทยรังเกียจความประพฤติของพวกนี้จึงทำให้ใน พ.ศ.2306 ได้ประกาศกฎหมายห้ามมิให้ไทย มอญ และลาวมีความสัมพันธ์ทางเพศกับแขกฝรั่ง อังกฤษ คุลา และมลายู⁵⁴ กฎหมายนี้แสดงให้เห็นว่าชนชาวลาวเป็น

⁵⁰ เพิ่งอ้าง, หน้า 434.

⁵¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระราชดำรัสทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน, ใน หนังสืออ่านประกอบพื้นฐานอารยธรรมไทยตอนพื้นฐานทางประวัติศาสตร์ สังคม และการเมือง (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2518), หน้า 161.

⁵² บาทหลวงดาซาร์ต, อ้างแล้ว, หน้า 66-67.

⁵³ นิโกลาส์ แชรแวงส, อ้างแล้ว, หน้า 114.

⁵⁴ เรื่องกฎหมายตราสามดวง กรมศิลปากรจัดพิมพ์เผยแพร่, หน้า 695.

กลุ่มชนที่ได้รับความสนใจเอาใจใส่ในเรื่องความเป็นอยู่เช่นเดียวกับคนไทย

ชาวลาวในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายก่อนจะเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าใน พ.ศ.2310 น่าจะมีวิถีชีวิตเช่นเดียวกับสมัยแรก ๆ บางกลุ่มได้ผสมกลมกลืนกับคนไทยจนกลายเป็นคนพื้นเมืองของเมืองนั้นไป จนกระทั่งสมัยกรุงธนบุรี เป็นราชธานี จึงมีชาวลาวย้ายถิ่นเข้ามาตั้งชุมชนอยู่ในหัวเมืองชั้นใน

1.2 การย้ายถิ่นของชนชาวลาวสมัยกรุงธนบุรี

สมัยกรุงธนบุรีเป็นราชธานี พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงได้หัวเมืองลาวเป็นเมืองขึ้น พระองค์ทรงให้กวาดต้อนชาวลาวจำนวนนับหมื่นคนเข้ามาตั้งเป็นชุมชนขึ้นที่หัวเมืองชั้นใน โดยเฉพาะเมืองสระบุรีและเมืองเพชรบุรีเป็นชุมชนใหญ่⁵⁵ ผู้วิจัยจะศึกษาถึงสาเหตุการกวาดต้อนชาวลาวให้อพยพเข้ามาสู่อาณาจักรธนบุรี รวมทั้งการส่งไปตั้งชุมชนอยู่ตามเมืองต่าง ๆ ในหัวเมืองชั้นในดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.2.1 สภาพหัวเมืองลาวสมัยกรุงธนบุรี

ระยะแรกที่พระเจ้ากรุงธนบุรีตั้งตนเป็นใหญ่ที่กรุงธนบุรี บริเวณหัวเมืองลาวแบ่งเป็น 3 อาณาจักรใหญ่ไม่ขึ้นแก่กันคือ อาณาจักรหลวงพระบาง อาณาจักรเวียงจันทน์ และอาณาจักรจำปาศักดิ์ แต่ละอาณาจักรมีอาณาเขตแผ่ขยายออกไปมีเมืองเล็กเมืองน้อยมากขึ้นด้วย ขอบเขตอาณาจักรทั้งสาม

⁵⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมทิพย์, เทียบตามทางรถไฟ, ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ อำมาตย์ตรี พระยาพลราชบุตรบำรุง (แสวง อุเทนสุด) ณ เมรุวัดสนามมิตร จังหวัดนครราชสีมา วันที่ 21 เมษายน พ.ศ.2505, หน้า 101.

รวมกันแล้วครอบคลุมทั้งฝั่งซ้ายและฝั่งขวาแม่น้ำโขง ในระยะนั้นพม่ามีกำลังเข้มแข็งมาก จึงได้ขยายอำนาจจนสามารถปกครองเหนืออาณาจักรเวียงจันทน์ต่อมาใน พ.ศ.2314 อาณาจักรหลวงพระบางได้ตกอยู่ใต้การปกครองของพม่า สาเหตุเพราะอาณาจักรเวียงจันทน์พิพาทกับอาณาจักรหลวงพระบาง พม่าเข้าช่วยอาณาจักรเวียงจันทน์ทำสงครามและยึดได้อาณาจักรหลวงพระบางในที่สุด⁵⁶ ส่วนอาณาจักรจำปาศักดิ์ยังเป็นอิสระอยู่

ต่อมาอาณาจักรจำปาศักดิ์ได้มาขึ้นกับกรุงธนบุรีใน พ.ศ.2319⁵⁷ มูลเหตุที่กรุงธนบุรีได้อาณาจักรจำปาศักดิ์เป็นเมืองขึ้น เนื่องจากพระยานางรอง เจ้าเมืองนางรองซึ่งขึ้นกับเมืองนครราชสีมาได้ก่อกบฏและไปขอขึ้นกับเมืองจำปาศักดิ์ เมื่อทางเมืองนครราชสีมาแจ้งข่าวนี้มายังกรุงธนบุรี พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงรับสั่งให้เจ้าพระยาสุรสีห์เกณฑ์ทัพหัวเมืองทางเหนือ เจ้าพระยาจักรีเกณฑ์ทัพจากหัวเมืองภาคกลาง ทั้งสองทัพยกไปบรรจบกันที่เมืองนครราชสีมา แล้วยกไปปราบกบฏ ปรากฏว่ากองทัพฝ่ายไทยสามารถตีได้เมืองต่าง ๆ หลายเมือง เช่น เมืองนางรอง เมืองจำปาศักดิ์ ซึ่งเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรจำปาศักดิ์ เมืองโขง เมืองอัตปือ ส่วนเขมรป่าดง ได้แก่ เมืองสุรินทร์ สังขะ ขุขันธ์ มาขอขึ้นกับกรุงธนบุรีด้วย⁵⁸

ต่อมาอาณาจักรเวียงจันทน์และอาณาจักรหลวงพระบางก็ตกอยู่ใต้อำนาจการปกครองของกรุงธนบุรีด้วย ทั้งนี้เพราะเกิดเหตุการณ์ที่ทำให้กรุงธนบุรีเข้าแทรกแซงได้ กล่าวคือ พระวออุปราชเมืองเวียงจันทน์มีเรื่องขัดใจกับเจ้าเมืองเวียงจันทน์ พระวอจึงออกมาสร้างเมืองใหม่ ชื่อเมืองจำปานครขวางกานแก้วบัวบาน เจ้าเมืองเวียงจันทน์ส่งกองทัพไปปราบ แต่

⁵⁶ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 6 ภาคที่ 6 (กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2506), หน้า 214-215.

⁵⁷ เพิ่งอ้าง, หน้า 318.

⁵⁸ เพิ่งอ้าง, หน้า 319.

ถูกตีแตกกลับไป พระวอคิดว่าไม่ช้าเวียงจันทน์ต้องยกกองทัพมาอีก จึงหาผู้สนับสนุนโดยขอเป็นเมืองขึ้นพม่า และขอกำลังทัพพม่ามาช่วย พม่าเลือกเข้าข้างเวียงจันทน์โดยยกกองทัพไปปราบพระวอ พระวอสู้กำลังพม่าผสมเวียงจันทน์ไม่ได้ จึงหนีไปอาศัยกับเจ้านครจำปาศักดิ์ ภายหลังเกิดวิวาทกับเจ้านครจำปาศักดิ์จึงพาบริวารยกขึ้นมาตั้งอยู่ที่ดอนมดแดง แขวงเมืองอุบลแล้วส่งบรรณาการมาขอพึ่งพระเจ้ากรุงธนบุรี เมื่อเจ้าเมืองเวียงจันทน์รู้ว่าพระวอวิวาทกับเมืองจำปาศักดิ์ จึงให้กองทัพเวียงจันทน์นำโดยพระยาสุโขยกทัพมาปราบพระวอ พระยาสุโขจับพระวอได้ที่ดอนมดแดงและประหารชีวิตเสีย⁵⁹ เหตุการณ์นี้เองเป็นเหตุให้กรุงธนบุรีเข้าแทรกแซง โดยถือว่าพระวอเป็นข้าขอบขัณฑสีมาของกรุงธนบุรีด้วย ดังนั้นสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงโปรดฯ ให้เจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกกับเจ้าพระยาสุรสีห์คุมกำลังไปตีเมืองเวียงจันทน์ในปลายปี พ.ศ.2321 โดยเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกยกกองทัพไปทางอีสานตอนบน⁶⁰ ส่วนเจ้าพระยาสุรสีห์ยกกองทัพไปทางกัมพูชาซึ่งเป็นเมืองขึ้นของไทย กองทัพทั้งสองสามารถตีได้หัวเมืองลาวทั้งหมด อาณาจักรหลวงพระบางก็ได้มาขึ้นกับไทยในช่วงสงครามนี้ และเข้าช่วยตีเมืองเวียงจันทน์ด้วย⁶¹ กองทัพกรุงธนบุรีสามารถยึดเมืองเวียงจันทน์ได้สำเร็จเมื่อวันที่ 3 ค่ำ

⁵⁹ จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวีและพระราชวิจารณ์รัชกาลที่ 5, (กรุงเทพฯ : อรุณสภา, 2516), หน้า 145.

⁶⁰ ประชุมพงศาวดารเล่ม 6 ภาคที่ 6 และ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 ตอน 2 กล่าวตรงกันว่า หลังจากเจ้าพระยาจักรียกทัพกลับมากรุงธนบุรีเมื่อมีชัยชนะในสงคราม พ.ศ.2319 แล้วได้รับพระราชทานแต่งตั้งเป็นสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกและใน พ.ศ.2321 ได้เข้ากราบบังคมทูลลาพระเจ้ากรุงธนบุรีไปตีเมืองเวียงจันทน์ตามรับสั่ง จึงเท่ากับได้ยกกองทัพไปจากกรุงธนบุรี 2 ครั้ง เพื่อทำสงครามดังกล่าว

⁶¹ ประชุมพงศาวดารเล่ม 6 ภาคที่ 6, หน้า 320-321.

เดือน 10 พ.ศ.2322⁶² เป็นอันว่าหัวเมืองลาวฝั่งซ้ายและฝั่งขวาแม่น้ำโขง จำนวนหนึ่งตกอยู่ใต้อำนาจการปกครองของกรุงธนบุรีในปีนี้เอง อาณาเขตของกรุงธนบุรีทางด้านนี้ได้ขยายไปจนถึงดินแดนเวียตนาม⁶³ เหตุที่กรุงธนบุรีสามารถขยายอาณาเขตออกไปได้กว้างขวางโดยไม่ได้รับการต้านทานจากเวียตนามนั้น เป็นเพราะเวียตนามเกิดการจลาจลภายในจนลุกลามกลายเป็นกบฏไตเซิน ทำให้เวียตนามสนใจเหตุการณ์ภายนอกน้อยลง ส่วนพม่าก็มีอิทธิพลน้อยลงไปเพราะพระเจ้ามังระกษัตริย์พม่าสวรรคตใน พ.ศ.2319 ระหว่างที่กองทัพของอะแซหุ่นกัต์หัวเมืองทางเหนือของไทยในปี พ.ศ.2318-2319 พระเจ้าจิงกูจากราชสมบัติสืบต่อมาและได้ทรงเรียกกองทัพอะแซหุ่นกัต์กลับ สงครามระหว่างไทยกับพม่าสมัยกรุงธนบุรีครั้งสุดท้ายคือศึกพม่าตีเมืองเชียงใหม่ พ.ศ.2319⁶⁴ พม่าต้องการขจัดอิทธิพลของไทยที่มีต่อหัวเมืองล้านนา ซึ่งไทยได้เข้าไปมีอำนาจอยู่ตั้งแต่ พ.ศ.2318⁶⁵ ดังนั้นพระเจ้าจิงกูจ่าจึงโปรดให้ยกกองทัพมาตีเมืองเชียงใหม่ในปี พ.ศ.2319 ปรากฏว่ากองทัพพม่าพ่ายแพ้แก่กองทัพฝ่ายไทยในสงครามครั้งนี้ สงครามระหว่างไทยกับพม่าครั้งสุดท้ายในสมัยกรุงธนบุรีนี้ ทำให้ไทยมีอิทธิพลเหนือหัวเมืองล้านนาและหัวเมืองลาวมากขึ้น

⁶² มหาสิลา วีรวงค์, พงศาวดารลาว, (เวียงจันทน์ : 2500), หน้า 224 อ้างถึงในพรรษา สินสวัสดิ์, “ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงเทพฯกับหัวเมืองเวียงจันทน์ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.2367-2370,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิถียาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร,) 2521, หน้า 25.

⁶³ ประชุมพงศาวดารเล่ม 6 ภาคที่ 6, หน้า 322.

⁶⁴ สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ไทยรบพม่า (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, 2501), หน้า 530.

⁶⁵ เฟิ่งอ้าง, หน้า 446-447.

เหตุการณ์ที่กล่าวมาข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นว่าหัวเมืองลาวสมัยกรุงธนบุรี มีความไม่สงบเกิดขึ้น เนื่องจากการแทรกแซงจากภายนอก กล่าวคือ กรุงธนบุรี กับพม่าได้แข่งขันกันเพื่อช่วงชิงหัวเมืองลาว ความแตกแยกภายในของหัวเมืองลาวกันเอง ทำให้กรุงธนบุรีสามารถเข้ามามีอำนาจเหนือบริเวณหัวเมืองลาวทั้งหมด การยึดเมืองเวียงจันทน์ไว้ได้ทำให้มีการย้ายถิ่นของชนชาวลาวจากเมืองเวียงจันทน์ ทั้งโดยการอพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร และถูกกวาดต้อนเข้ามาในฐานะเชลยศึก นอกจากนี้กองทัพไทยยังได้กวาดต้อนลาวทรงดำมาจากบริเวณที่ราบสูงทรานนิงห์ ใกล้เขตแดนเวียดนามเข้ามาอีกด้วย

1.2.2 วัตถุประสงค์ของการกวาดต้อนชาวลาว เข้ามาในสมัยกรุงธนบุรี

ชาวลาวเมืองเวียงจันทน์และลาวทรงดำที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาในฐานะเชลยศึก เป็นเพราะสาเหตุดังต่อไปนี้

ประการแรก เมืองเวียงจันทน์เป็นเมืองหลวงของอาณาจักรเวียงจันทน์ มีเมืองเล็กเมืองน้อยมาขึ้นด้วยหลายสิบเมือง จึงทำให้เมืองเวียงจันทน์มีผู้คน ช้าง ม้า และเสบียงอาหารอยู่มาก ตอนที่ยังไม่ได้เมืองเวียงจันทน์เป็นเมืองขึ้น พระเจ้ากรุงธนบุรีต้องการผูกมิตรกับเมืองเวียงจันทน์เพื่ออาศัยเป็นแหล่งสนับสนุนปัจจัยดังกล่าวข้างต้นในการทำสงครามกับพม่า แต่เมื่อได้เมืองเวียงจันทน์เป็นเมืองขึ้นแล้ว เนื่องจากอยู่ห่างไกลจากกรุงธนบุรีมาก ทั้งมีภัยจากเวียดนามที่ให้การสนับสนุนอุปการะเจ้าสิริบุญสารเจ้าเมืองเวียงจันทน์โดยให้ลี้ภัยอยู่ในประเทศเวียดนาม ดังนั้นพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงมีนโยบายตัดกำลังเมืองเวียงจันทน์ให้อ่อนแอลง โดยกวาดต้อนประชาชนชาวเวียงจันทน์ลงมา

หลายหมื่นคน⁶⁶ ให้ทำลายเสบียงอาหารเรือกสวนไร่นาในเมืองเวียงจันทน์ เป็นการป้องกันมิให้เจ้าสิริบุญสารกลับมายึดเมืองเวียงจันทน์เป็นที่มั่นได้อีกต่อไป

สำหรับลาวทรงดำ หรือลาวโซ่ง มีประวัติความเป็นมาคือ เดิมตั้งบ้านเมืองอยู่ตั้งแต่บริเวณมณฑลทลกวางสี ยูนนาน ดังเกี้ยว ลุ่มแม่น้ำดำและแม่น้ำแดง⁶⁷ จนถึงแคว้นสิบสองจุไทย เมืองที่ตั้งอยู่ในบริเวณดังกล่าวนี้ได้แก่เมืองแดง (แดงหรือตันต์) เมืองควายหรือเมืองกาย เมืองตุง เมืองม่วนหรือเมืองม่วย เมืองลา เมืองโมะ เมืองหวัด และเมืองซาง โดยมีเมืองแดงเป็นศูนย์กลางการปกครองตนเองอย่างอิสระ เมืองของลาวทรงดำเหล่านี้เคยตกอยู่ใต้อำนาจของอาณาจักรหลวงพระบาง จีน เวียดนาม สลับเปลี่ยนกันไปดินแดนแคว้นสิบสองจุไทยนี้จึงเรียกกันว่า “เมืองสามส่วยฟ้า” หรือ “เมืองสามฝ่ายฟ้า”⁶⁸ ลาวทรงดำมีชื่อเรียกต่างกันไปหลายชื่อ เช่น ลาวโซ่ง ไทยดำ ผู้ไทยดำ ไทยทรงดำ ผู้ไทยทรงดำ ไทยโซ่ง ลาวช่วงดำ สันนิษฐานว่าเหตุที่เรียกชื่อไปต่าง ๆ นั้น เนื่องจากคำว่า โซ่ง ช่ง ช่วง หรือ ส้วง ในภาษาลาวโซ่ง แปลว่า กางเกงคำว่าลาวโซ่ง จึงหมายถึงลาวนุ่งกางเกง⁶⁹ ซึ่งหมายถึงผู้ที่นุ่งหม้อด้วยผ้าสีดำ พระเจ้ากรุงธนบุรีมีนโยบายให้กวาดต้อนลาวทรงดำจากหัวเมืองดังกล่าวเข้ามาในราชอาณาจักรให้มากที่สุด และหาถิ่นที่อยู่ที่เหมาะสมให้ คือเมืองเพชรบุรี⁷⁰

⁶⁶ มหาสิลา วีรวงค์, อ้างแล้ว, หน้า 225. อ้างถึงใน พรธยา สินสวัสดิ์, เรื่องเดิม, หน้า 26.

⁶⁷ ถวิล เกษรราช, ประวัติผู้ไทย (พระนคร : กรุงเทพมหานครพิมพ์, 2512), หน้า 14.

⁶⁸ สุมิตร ปิติพัฒน์, บัณฑิต อ่อนคำ, และ พูนสุข ธรรมากิมุข, ลาวโซ่ง (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2521), หน้า 3.

⁶⁹ ม. ศรีบุษรา, ไทยดำรำพัน (กรุงเทพฯ : บรรณกิจ, 2522), หน้า 109.

⁷⁰ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นอนุวัติจาคุณนัฏ กรมศิลปากร พุทธศักราช 2478, หน้า 32.

ทั้งนี้เพื่อความปลอดภัยของชาวลาวทรงดำเอง เพราะถิ่นฐานเดิมของลาวทรงดำอยู่ติดกับเวียดนามจึงเกิดสงครามขึ้นบ่อยครั้ง

ประการที่สอง พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงต้องการกำลังคนเพื่อมาทดแทนพลเมืองที่เสียชีวิตเนื่องจากสงคราม⁷¹ ใน พ.ศ.2310 สงครามครั้งนั้นนอกจากจะเสียชีวิตไปจำนวนมากแล้ว พลเมืองบางส่วนต้องตายเพราะอดอาหารด้วย⁷² เมืองต่าง ๆ มีพลเมืองเหลืออยู่น้อยมาก สงครามชิงหัวเมืองลาวในสมัยกรุงธนบุรีก็เป็นเหตุให้ทหารที่ไปรบเสียชีวิตอีกมาก ดังนั้นพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงต้องรวบรวมผู้คนมาเพิ่มเติมทดแทนเพื่อให้มีจำนวนมากพอ แม้จะเป็นพลเมืองชาวลาว แต่ถ้าสามารถควบคุมให้เป็นระบบก็สามารถใช้ประโยชน์ได้ทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจ ประโยชน์ทางการเมืองนอกจากใช้เป็นกำลังป้องกันเมืองแล้ว ยังใช้เกณฑ์ไปราชการสงครามด้วย และเชลยศึกที่ได้อีกมา พระเจ้าแผ่นดินพระราชทานให้แม่ทัพนายกอง เพื่อเป็นบำเหน็จตอบแทนความดีความชอบ เชลยศึกเหล่านี้จะได้เป็นกำลังของแม่ทัพนายกองต่อไป ทางด้านเศรษฐกิจ เชลยศึกเป็นแรงงานสำคัญในการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร ได้แก่การทำนา สมัยกรุงธนบุรีภาวะเศรษฐกิจตกต่ำมาก ข้าวยากหามาแพง⁷³ ดังที่ เมอซิเออร์คอร์บาทหลวงฝรั่งเศสที่เข้ามาใน พ.ศ.2312

⁷¹ จดหมายหลวงอุดมสมบัติพร้อมด้วยคำอธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมพลทิฆัมพร โปรดให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระรัตนรัชมณี (อิสสุรญาณเดร) ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 31 พฤษภาคม 2505, หน้า 346.

⁷² ประชุมพงศาวดารภาคที่ 65 พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงสฤษดิ์ สาราลักษณ์ (เปรมกลางกุลเสนา) ณ ฌาปนสถาน กองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร วันที่ 27 พฤศจิกายน 2506, หน้า 26.

⁷³ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 23 จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศสในแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศ กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น, (พระนคร : คุรุสภา, 2511), หน้า 84.

ได้เขียนเล่าถึงสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำและอาหารการกินมีราคาแพงอย่างที่สุดว่า ข้าวสารขายกันทะนานละ 2 เหยียดครึ่ง คนที่หาเลี้ยงชีพด้วยการรับจ้างถึงจะ ขยันแค่ไหนก็จะหาซื้ออาหารรับประทานแต่คนเดียวก็ไม่พอ ราษฎรยากจน เตือนร้อนอย่างที่สุด ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ชาวนาได้หว่านข้าวถึง 3 ครั้ง ก็มีตัวแมลงคอยกินรากต้นข้าวและรากผักทุกอย่าง โจรผู้ร้ายก็ชุกชุมมาก⁷⁴ พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงทรงแก้ปัญหาเศรษฐกิจโดยการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร ให้เพียงพอกับการบริโภค แต่เนื่องจากรัฐบาลต้องเกณฑ์คนจำนวนมากไปทำ สงครามในช่วงแรก ๆ เช่น สงครามปราบชุมนุมต่าง ๆ สงครามกับพม่า สงครามทางหัวเมืองล้านนา ทำให้ขาดแคลนแรงงานในการผลิต ก่อให้เกิด ปัญหาขาดแคลนข้าวอยู่เสมอ การแก้ปัญหาเรื่องนี้นอกจากพระเจ้ากรุงธนบุรี ทรงซื้อข้าวแจกราษฎรแล้ว สิ่งที่ทรงทำเพื่อแก้ปัญหาอีกอย่างหนึ่ง คือ ให้ ขุนนางข้าราชการคุมไพร่พลทำนาเป็นครั้งคราว เช่น ใน พ.ศ.2311 และ พ.ศ.2319 ในครั้งหลังนี้ให้เจ้าพระยาจักรี เจ้าพระยาสุรสีห์ พระยาธรรมา คุมไพร่พล ทำนาฟากตะวันออกกรุงธนบุรี ให้พระยายมราช พระยาสุภาวดี คุมไพร่พล ทำนาที่กระทุ่มแบน หนองบัว และแขวงเมืองนครชัยศรี⁷⁵ ทางแก้อีกอย่าง หนึ่งคือเกณฑ์เอาข้าวจากหัวเมืองต่าง ๆ เช่น ใน พ.ศ.2317 เกณฑ์ข้าวสาร จากเมืองนครศรีธรรมราช 600 เกวียน พัทลุง ไชยา จันทบุรี เมืองละ 400 เกวียน ถ้าไม่มีข้าวให้ส่งเงินมาแทน คิดราคาข้าวเปลือกเกวียนละ 20 บาท ข้าวสารเกวียนละ 40 บาท⁷⁶ การแก้ปัญหาขาดแคลนข้าวโดยการให้ขุนนาง

⁷⁴ เพิ่งอ้าง, หน้า 87.

⁷⁵ ประชุมพงสาวดาร เล่ม 40 พระราชพงสาวดารกรุงธนบุรีและจดหมายเหตุ ราชวันทัพนมัยกรุงธนบุรี, (กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2512), หน้า 38, 100, 112.

⁷⁶ พระราชพงสาวดารฉบับพระราชหัตถเลข, เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2516), หน้า 391.

ชาวไทดำ หรือ ลาวโซ่ง ที่บ้านหนองปลง อำเภอยาย้อย เพชรบุรี
(ภาพได้รับความเอื้อเฟื้อจาก อนุสาร อสท. ปีที่ 34 ฉบับที่ 10 พฤษภาคม 2537)

ข้าราชการคุมไพร่พลทหานน่าจะมียู่ทั่วไปทุกเมือง แต่เป็นครั้งคราวตอนว่างศึกบางช่วงเท่านั้น ดังนั้นแรงงานในการเพาะปลูกจริง ๆ ตลอดทั้งปีจะเป็นแรงงานสตรีและเด็กซึ่งไม่พอเพียงแน่นอน จึงก่อให้เกิดความต้องการเพิ่มพูนกำลังคน ซึ่งจะได้มาโดยการกวาดต้อนเชลยศึกเป็นสำคัญ

1.2.3 การย้ายถิ่นของชนชาวลาวเวียงจันทน์

มีหลักฐานบ่งว่า มีชาวลาวเวียงจันทน์ย้ายถิ่นเข้ามาโดยการอพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารและโดยการถูกกวาดต้อนดังนี้

ครั้งแรกไม่ปรากฏปีที่เข้ามา ทราบแต่ว่าเป็นช่วงที่พมามีอำนาจในการปกครองเมืองเวียงจันทน์ ชาวลาวเวียงจันทน์และหัวเมืองลาวใกล้เคียงเมืองเวียงจันทน์จำนวนหนึ่ง⁷⁷ ลี้ภัยเข้ามาพักอยู่ที่เมืองนครราชสีมา พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงอนุญาตให้ชาวลาวอพยพทั้งหมดนี้เข้ามาพักพิงตั้งบ้านเรือนอยู่ที่เมืองสระบุรี⁷⁸ นับเป็นชนชาวลาวรุ่นแรกที่เข้ามาในสมัยกรุงธนบุรี

ครั้งหลัง พ.ศ.2322 เมื่อกองทัพกรุงธนบุรียึดได้เมืองเวียงจันทน์แล้ว ได้กวาดต้อนครัวลาวเวียงจันทน์ ทรัพย์สิน และอาวุธต่าง ๆ ลงมา ในบรรดาครัวลาวดังกล่าวมีโอรสของเจ้าสิริบุญสารรวมอยู่ด้วย 3 องค์ ได้แก่ เจ้านันทเสน เจ้าอินทวงศ์ และเจ้านุวงศ์ โปรดให้ไปพำนักอยู่ที่บางยี่ขัน (บริเวณวัดดาวดึงส์ในปัจจุบัน) สำหรับครัวลาวเวียงจันทน์นอกนั้นโปรดฯให้รวมไว้ที่เมืองสระบุรีเป็นจำนวนหลายหมื่น⁷⁹ มีบางส่วนส่งไปเมืองราชบุรี ตามหัวเมืองตะวันตกบ้าง เมืองจันทบุรีบ้าง⁸⁰

⁷⁷ จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวีและพระราชวิจารณ์รัชกาลที่ 5, หน้า 156.

⁷⁸ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวัญวิมลคุณากร, เทียบตามทางรถไฟ, หน้า 101.

⁷⁹ พระยา สิ้นสวัสดิ์, อ้างแล้ว, หน้า 26.

⁸⁰ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, อ้างแล้ว, หน้า 32.

1.2.4 การย้ายถิ่นของชนชาวลาวทรงดำ

ชาวลาวทรงดำถูกกวาดต้อนเข้ามาใน พ.ศ.2322 เมื่อตีเวียงจันทน์ได้แล้ว โดยสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก ได้สั่งให้กองทัพเมืองหลวงพระบางไปตีเมืองทันต์ (เวียดนามเรียกว่าเมืองซ้อหงี) และเมืองม่วย สองเมืองนี้ประชาชนเป็นพวกลาวทรงดำอยู่ริมเขตแดนเวียดนาม ได้ครัวลาวทรงดำมาเป็นจำนวนมาก โปรดฯให้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่เมืองเพชรบุรี⁸¹ เพราะภูมิประเทศมีป่าเขามาก มีหุบเขา ห้วย ลำธาร น้ำท่วมไม่ถึง เช่น บริเวณเขาสมณคีรี (เขาวัง) เขาหัวแหวน เขาทะโมน เขาอีโก้ เขาขวด เขาย้อย เขาหลวง เขาชะอำ เป็นต้น ภูมิประเทศเมืองเพชรบุรีจึงคล้ายคลึงบ้านเมืองเดิม ชาวลาวได้ปลูกสร้างบ้านเรือนอาศัยเป็นหมู่ ๆ กระจายกันไป⁸² หมู่บ้านแห่งแรกคือบ้านหนองปรัง⁸³ (สมัยรัตนโกสินทร์ได้ลาวทรงดำเข้ามาอีกหลายชน หมู่บ้านจึงขยายออกไปมากเรียกชื่อตามลักษณะท้องถิ่น เช่น บ้านป่าตาล บ้านเขาแร้ง บ้านเขาย้อย บ้านหนองจิก บ้านหนองกระพ้อ บ้านท่าช้าง บ้านท่าลาว บ้านวังตะโก บ้านเวียงคอย บ้านทับคาง เป็นต้น)

ดังนั้นในสมัยกรุงธนบุรีมีชาวลาวเวียงจันทน์และลาวทรงดำเท่านั้นที่ย้ายถิ่นเข้ามา ชาวลาวเวียงจันทน์ที่ถูกส่งไปอยู่เมืองสระบุรีจำนวนหลายหมื่นคน ได้บั่นทอนอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจของเมืองเวียงจันทน์อย่างมาก เป็นเหตุให้เจ้าเมืองเวียงจันทน์องค์ต่อ ๆ มาพยายามหาทางที่จะนำชาวลาว

⁸¹ เพิ่งอ้าง.

⁸² สุลี (นามแฝง), ประวัติ - ลัทธิของผู้ใดของดำ, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2519), หน้า 49.

⁸³ มยุรี วัดแก้ว, "การศึกษาโครงสร้างสังคมของลาวโซ่ง," (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2521), หน้า 2.

เวียงจันทน์กลับไปบ้านเมืองเดิม ความพยายามเหล่านี้กลับเป็นผลทำให้ต้องสูญเสียชาวลาวเวียงจันทน์และชาวลาวหัวเมืองลาวอื่น ๆ เพิ่มขึ้นอีก เพราะผลจากการก่อกบฏของเจ้าเมืองเวียงจันทน์ที่ล้มเหลว ทำให้ฝ่ายไทยตัดกำลังและอำนาจเมืองเวียงจันทน์โดยการกวาดต้อนชาวลาวลงมาไว้กรุงเทพฯให้มากที่สุด ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่เกิดในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

จำนวนชาวลาวในกรุงธนบุรีและหัวเมืองต่าง ๆ ไม่สามารถทราบได้ เพราะมิได้มีการบันทึกไว้ว่ามีจำนวนเท่าใด เป็นเพียงประมาณว่าถูกกวาดต้อนมาจำนวนหลายหมื่น⁸⁴ จำนวนเหล่านี้เป็นยอดรวมโดยประมาณ เมื่อกวาดต้อนมานั้นระหว่างการเดินทางจะต้องมีที่หลบหนีไปบ้าง ล้มตายอีกจำนวนมาก และเมื่อมาตั้งหลักแหล่งแล้วจำนวนที่ล้มตายลงไปคงมีมากเช่นกัน⁸⁵ ทั้งนี้เป็นเพราะความอดอยาก ความเจ็บป่วย ความลำบากมากจากการเริ่มต้นชีวิตใหม่ โดยการบุกเบิกที่ดินใหม่ เป็นต้น ดังนั้นจำนวนประชากรลาวที่ถูกกวาดต้อนมาใหม่คงมีจำนวนเหลืออยู่ไม่มากนัก และอยู่กันเป็นชุมชนใหญ่ที่เมืองสระบุรี และเมืองเพชรบุรี ส่วนที่เมืองอื่นมีชาวลาวตั้งหลักแหล่งอยู่บ้าง เช่น เมืองราชบุรี เมืองบางกอก หัวเมืองตะวันตกและเมืองจันทบุรี เป็นต้น

1.2.5 ชีวิตความเป็นอยู่ของชนชาวลาวในสมัยกรุงธนบุรี

บันทึกเกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ของชนชาวลาวสมัยนี้มีบันทึกไว้น้อยยิ่งกว่าสมัยกรุงศรีอยุธยา เพราะกรุงธนบุรีมีอำนาจอยู่ในช่วงระยะเวลาสั้นเพียง

⁸⁴ มหาสิลา วีรวงค์, อ้างแล้ว, หน้า 225, อ้างถึงใน พรชยา ลินสวัสดิ์, เรื่องเดิม, หน้า 26.

⁸⁵ ประชุมพงศาวดารเล่ม 23 จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศสในแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศ กรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น, (พระนคร : cursaka, 2511), หน้า 150.

15 ปี บาทหลวงชาวตะวันตกที่เข้ามาในสมัยนั้นได้บันทึกไว้เฉพาะที่เกี่ยวกับการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ จึงทำให้ได้ทราบเรื่องราวเพียงเล็กน้อยว่า⁸⁶ ชาวลาวสมัยกรุงธนบุรีส่วนหนึ่งถูกกวาดต้อนมาเพราะแพ้สงคราม และตายเสียตามทางมากกว่าจำนวนที่รอดตายมาถึงกรุงบางกอกกว่า 2 เท่า จึงเหลืออยู่เพียง 3,000 คน มีทั้งผู้ใหญ่และเด็ก เมื่อลงมาถึงเมืองบางกอกเดือนสิงหาคม พ.ศ.2321 ชาวลาวเหล่านี้ได้ป่วยตายอีกจำนวนหนึ่ง ระยะเวลาทางการได้แบ่งชาวลาออกเป็น 3 ค่าย ค่ายละประมาณ 700-800 คน บาทหลวงฝรั่งเศสได้เห็นความอดอยากความเจ็บป่วยของคนพวกนี้ จึงได้พยายามเข้าไปช่วยโดยการรักษาพยาบาล และต่อมาได้สั่งสอนศาสนาคริสต์แก่พวกนี้ ทำให้มีพวกเด็ก ๆ มาเข้ารับกว่า 900 คน ต่อมาพระเจ้ากรุงธนบุรีได้พระราชทานชาวลาไว้ขุนนางไปคนละสี่ห้าครัวบ้าง หกครัวบ้าง เป็นบำเหน็จในการทำราชการ ดังนั้นพวกลาวเหล่านี้จึงกระจัดกระจายไปอยู่ตามบ้านข้าราชการต่าง ๆ ในกรุงธนบุรี

ชาวลาวนอกจากพวกที่ได้แจกจ่ายไปให้แก่ขุนนางแล้ว มีพวกลาวที่อยู่ในหมู่บ้านลาว⁸⁷ ด้วย แต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่าลาวเหล่านี้เป็นลาวเก่าที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาหรือเป็นชาวลาที่อพยพเข้ามาอยู่ใหม่ แต่เป็นหมู่บ้านที่บาทหลวงฝรั่งเศสพยายามเข้าไปเยี่ยมเยียน⁸⁸ เพื่อเผยแพร่ศาสนาคริสต์ใน พ.ศ.2322 และในปีนี้เองพระเจ้ากรุงธนบุรีให้จัดขบวนแห่ตามลำแม่น้ำ ซึ่งบาทหลวงกล่าวว่าเป็นการแต่งแบบแผนขนบธรรมเนียมของไทยขึ้นใหม่โดยไม่ทราบว่าจะประเพณีอะไร ได้ให้ชาวต่างด้าวรวมทั้งชาวลาเข้า

⁸⁶ เฟ็งอั้ง, หน้า 149-153.

⁸⁷ คือหมู่บ้านลาวที่บางกอก ไม่มีบันทึกว่าชาวลาที่กวาดต้อนมาคราวนี้ทางการส่งไปไว้ที่นี้หรือไม่

⁸⁸ เฟ็งอั้ง, หน้า 149.

ร่วมขบวนแห่ด้วย⁸⁹ ทางด้านศิลปวัฒนธรรมลาวปรากฏว่า การแสดงของลาวที่เรียกว่า หุ่นลาว ได้เข้าร่วมแสดงในงานพระราชพิธีที่สำคัญ ๆ เช่น งานพระราชทานเพลิงศพพระเจ้าบรมวงศ์ผู้ครองเมืองนครศรีธรรมราชใน พ.ศ.2319 จัดขึ้นที่กรุงธนบุรี⁹⁰ และอีกครั้งเมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีรับสั่งให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอินทรพิทักษ์เสด็จขึ้นไปรับพระแก้วมรกตที่ทำเจ้าสนุก จังหวัดสระบุรี ใน พ.ศ.2322 ได้มีหมายกำหนดการให้ตั้งกรมสมโภช มีการละเล่นต่าง ๆ ของชาวไทยและชาวต่างชาติรวมทั้งหุ่นลาวด้วยการแสดงหุ่นลาวมีทั้งแบบตั้งเป็นโรงขึ้นกลางแปลงในกรณีงานพระราชทานเพลิงศพและสมโภชต่าง ๆ อีกแบบหนึ่งเป็นการเข้าขบวนแห่ทางเรือ เช่น การอัญเชิญพระแก้วมรกตมากรุงธนบุรี เรียกว่า แห่หน้าเครื่องเล่น⁹¹ เป็นการนำชุดแสดงต่าง ๆ ลงเรือชุดละ 1 ลำ เช่น “ปีกทองเงิน หลวงโขงฎีกาลำหนึ่ง ญวนหก ลงเรือญวนลำหนึ่ง หุ่นลาวลงเรือกุหลาบหนึ่ง”⁹² เป็นต้น ติดตามด้วยกระบวนเรือต่าง ๆ รวมทั้งสิ้น 246 ลำ และพระราชทานเงินเบี้ยเลี้ยงให้คณะผู้แสดงต่าง ๆ เหล่านี้โดยถ้วนหน้ากัน รวมทั้งปีพาทย์ลาว 12 คน ได้คนละ 1 ตำลึงด้วย⁹³

การย้ายถิ่นของชนชาวลาวเข้ามายังหัวเมืองชั้นในสมัยกรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรี สรุปได้ว่า สาเหตุที่ชาวลาวย้ายถิ่นเพราะถูกกองทัพไทยกวาด

⁸⁹ เฟิ่งอ้าง, หน้า 148.

⁹⁰ ประชุมหมายรับสั่งภาคที่ 1 สมัยกรุงธนบุรี, คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรีพิมพ์จำหน่าย, พ.ศ.2523, หน้า 24 และ 27.

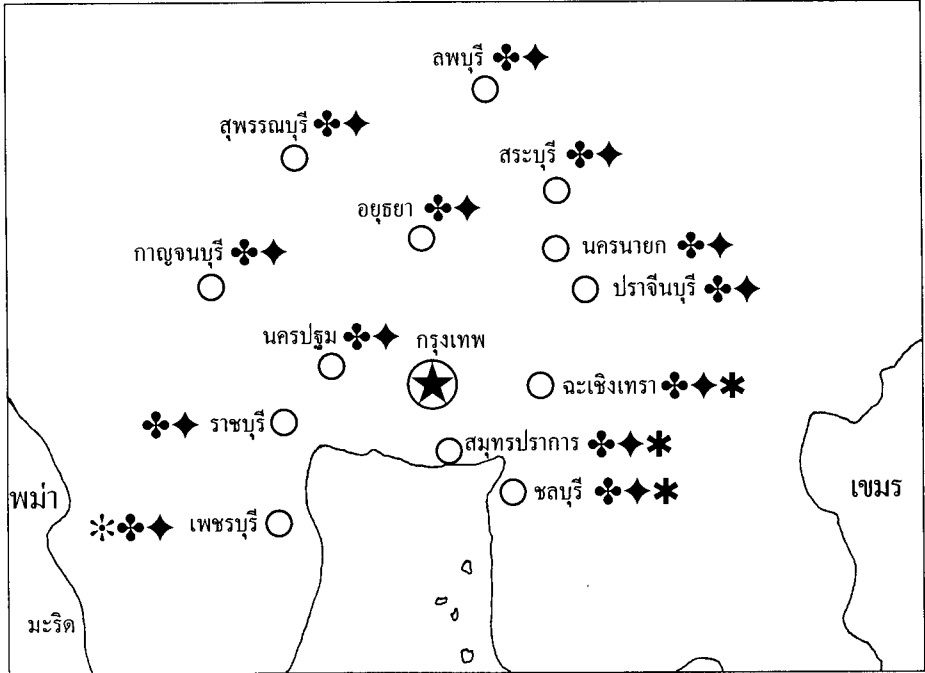
⁹¹ เฟิ่งอ้าง, หน้า 36.

⁹² เฟิ่งอ้าง.

⁹³ เฟิ่งอ้าง, หน้า 37.

ด้อนเข้ามา มากกว่าการอพยพเข้ามาเอง เพราะสาเหตุที่ว่าไม่สามารถทน
 การรุกรานและการบีบคั้นจากการปกครองของพม่าได้ วัตถุประสงค์ที่ไทย
 กวาดต้อนเข้ามาเพื่อตัดกำลังข้าศึก และเพิ่มพูนกำลังคนในหัวเมืองชั้นใน
 มาทดแทนประชาชนที่มีอยู่น้อยเพราะเสียชีวิตจากสงครามแต่ละครั้ง และเพื่อ
 เป็นแรงงานในการเพาะปลูกเพิ่มผลผลิตและใช้ในการสาธารถูปโภคต่าง ๆ
 ชนชาวลาวในหัวเมืองชั้นในเหล่านี้ได้อยู่ด้วยกันเป็นชุมชนตามเชื้อสาย เช่น
 ชาวลาวที่มาจากเมืองเวียงจันทน์จะอยู่ในหมู่บ้านของชาวลาวเวียงจันทน์
 โดยเฉพาะ ชาวลาวทรงดำก็จะอยู่ในหมู่บ้านที่มีชาวลาวทรงดำเท่านั้น เป็นต้น
 ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวลาวสมัยก่อนกรุงรัตนโกสินทร์มีการบันทึกไว้น้อยมาก
 ทำให้ไม่ทราบเรื่องราวตลอดจนวิธีการที่รัฐบาลไทยใช้ปกครองชุมชนชาวลาว
 เหล่านี้ได้เท่าที่ควร แต่จากหลักฐานที่กล่าวมาในบทนี้แสดงว่ารัฐบาลได้ใช้
 ระบบไพร่ในการปกครองชาวลาว เพราะมีการเข้าเดือนของชาวลาว มีไพร่สม
 ลาว มีไพร่หลวงลาวในกรมอาสา เป็นต้น ความเป็นอยู่ของชนชาวลาวจะ
 ปรากฏเห็นได้ชัดในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เพราะมีการบันทึกไว้มากพอ
 ซึ่งจะกล่าวในบทต่อไป

ภาพที่ 1 : แสดงการตั้งถิ่นฐานของชนชาวลาวในหัวเมืองชั้นใน
สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

- ❖ ชาวลาวหัวเมืองลาว
- ◆ ชาวลาวพุงดำ
- * ชาวลาวหัวเมืองอีสาน
- * ชาวลาวทรงดำ

ที่มา : “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1-3.” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว

บทที่ 2

การย้ายถิ่นของชนชาวลาวเข้ามายังหัวเมืองชั้นใน สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ชนชาวลาวที่มาจากเมืองพวน (เรียกว่าลาวพวน) และชนชาวลาวจากเมืองเชียงแสนซึ่งเป็นเมืองอยู่ในเขตหัวเมืองล้านนา ได้มีการย้ายถิ่นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นตั้งแต่รัชกาลที่ 1 เป็นต้นมา หัวเมืองล้านนามีเมืองเชียงใหม่เป็นเมืองสำคัญ ตกอยู่ใต้อำนาจการปกครองของกรุงธนบุรี เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรียกทัพไปตีเชียงใหม่เมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ.2317 และตีได้เมื่อเดือนมกราคม พ.ศ.2318 จากนั้นอำนาจของไทยก็แผ่ไปในบริเวณหัวเมืองล้านนา และได้แข่งขันกับพม่าตลอดรัชสมัยกรุงธนบุรีเพื่อช่วงชิงความเป็นใหญ่ในดินแดนนี้ ในสมัยกรุงธนบุรีน่าจะมีชาวลาวจากหัวเมืองล้านน้าย้ายถิ่นโดยการกวาดต้อนเข้ามายังหัวเมืองชั้นในด้วย แต่บางครั้งเอกสารมิได้บอกไว้ว่ามาจากที่ใด เช่น จดหมายเหตุบาทหลวงฝรั่งเศสในสมัยกรุงธนบุรีกล่าวแต่เพียงว่ามีชาวลาวถูกกวาดต้อนมา ซึ่งอาจจะเป็นชาวลาวจากหัวเมืองล้านนาหรือหัวเมืองลาวด้วยก็ได้ จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก การทำสงครามกับพม่าทำให้ไทยกวาดต้อนชาวลาวพุงดำมาจากเมืองเชียงแสนจำนวนหนึ่ง และยังได้ลาวทรงดำมาจากหัวเมืองลาวอีกรุ่นหนึ่งด้วย สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ครีวลาวจากเมืองนครพนมได้เข้ามาสวามิภักดิ์ พวกนี้ต่อมาเรียกว่า ลาวอาสาปากน้ำ เพราะเมื่ออพยพลี้ภัยเข้ามาสวามิภักดิ์ที่กรุงเทพฯ แล้ว โปรดให้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่ปากน้ำสมุทรปราการ มีหน้าที่ดูแลป้องกันรักษาป้อมปากน้ำ ทำหน้าที่เช่นเดียวกับ

ไพร่หลวงลาวป้อมตามเมืองต่าง ๆ นอกจากนี้ได้กวาดต้อนครัวลาวภูครั้งมาจากเมืองภูครั้งซึ่งเป็นหัวเมืองอยู่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่เมืองนครชัยศรี ส่วนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏจากเอกสารว่ามีชาวลาวเข้ามาตั้งถิ่นฐานในราชอาณาจักรไทยมาก ขณะที่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีหลักฐานการย้ายถิ่นของชาวลาวเวียงจันทน์บ้างเล็กน้อย

2.1 การย้ายถิ่นของชนชาวลาว

สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ชนชาวลาวได้ย้ายถิ่นเข้ามาอยู่ในหัวเมืองชั้นใน โดยเจ้าเมืองเวียงจันทน์เป็นผู้รวบรวมกวาดต้อนชนชาวลาวจากหัวเมืองต่าง ๆ ส่งมากรุงเทพฯ มีลาวพวนจากเมืองพวนลาวทรงดำจากเมืองแฉ่ง และลาวพุงดำจากเมืองเชียงแสน ซึ่งเป็นเมืองอยู่ทางหัวเมืองล้านนาอีกด้วย สภาพหัวเมืองลาวที่ตกเป็นเมืองขึ้นของไทยและเหตุการณ์ที่เมืองเชียงแสนล้วนมีผลให้เกิดการกวาดต้อนชนชาวลาวเข้ามายังกรุงเทพฯ

2.1.1 สภาพหัวเมืองลาว

สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

สมัยนี้อำนาจของกรุงเทพฯ เหนือหัวเมืองลาวทั้งฝั่งซ้ายและฝั่งขวาแม่น้ำโขงยังมั่นคงอยู่ แม้ว่าเมืองเวียงจันทน์ได้กลับตั้งตนเป็นบ้านเมืองได้อีกครั้งหนึ่งใน พ.ศ.2323 ซึ่งเป็นช่วงปลายรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรี เจ้าสิริบุญสาร

ซึ่งลี้ภัยในเมืองเวียงจันทน์ ได้นำไพร่พลกลับเข้ามายึดเมืองเวียงจันทน์จาก
 เพี้ยเมืองจันทน์ ผู้ซึ่งพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงแต่งตั้งให้รักษาเมืองเวียงจันทน์อยู่
 ในขณะนั้น ทางกรุงธนบุรียังไม่ทันได้จัดการอะไรลงไปเพราะเกิดเหตุการณ์
 วุ่นวายภายในจนสิ้นรัชกาลใน พ.ศ.2325 เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอด-
 ฟ้าจุฬาโลกขึ้นครองราชสมบัติเป็นปฐมกษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระองค์
 ทรงจัดการกับเมืองเวียงจันทน์โดยไม่ให้เจ้าสิริบุญสารได้เป็นเจ้าเมืองเวียงจันทน์
 เพราะถ้าให้เจ้าสิริบุญสารเป็นเจ้าเมืองเวียงจันทน์ต่อไปแล้ว เท่ากับว่าทาง
 กรุงเทพฯยอมรับการกระทำและรับรองการเป็นเอกราชของเวียงจันทน์ แต่
 พระองค์ก็ไม่ทรงใช้วิธีรุนแรง เช่น เข้าปราบปรามหรือตั้งเจ้าราชวงศ์อื่นไปครอง
 เพราะอาจทำให้เกิดความไม่สงบขึ้น เช่น ชาวเมืองเวียงจันทน์ไม่ยอมรับ และ
 หัวเมืองลาวทั้งหลายที่อาจยังเคารพต่อราชวงศ์เจ้าสิริบุญสารอยู่ พระบาท
 สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงดำเนินนโยบายโดยการประกาศพระบรม
 ราชโองการแต่งตั้งให้เจ้านันทเสน ราชบุตรองค์โตของเจ้าสิริบุญสาร ที่เอามาไว้
 เป็นตัวประกันตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีให้ไปเป็นเจ้าเมืองเวียงจันทน์ โดยมีเหตุผล
 ว่า เจ้านันทเสนคุ้นเคยกับราชสำนักที่กรุงเทพฯพอจะไว้ใจได้มากกว่าผู้อื่น
 และเป็นเชื้อสายของราชวงศ์ผู้ครองเมืองเวียงจันทน์ การแต่งตั้งให้เป็น
 เจ้าเมืององค์ต่อไปย่อมเป็นการถูกต้องตามกฎหมายเกณฑ์การสืบราชสมบัติโดย
 ทั่วไป ทั้งยังเป็นโอรสของเจ้าสิริบุญสารอีกด้วย เจ้าสิริบุญสารเองคงจะยอมรับ
 ปรากฏว่าเป็นไปตามที่ทรงคาดการณ์ จึงเป็นอันว่าเจ้านันทเสนได้เป็นเจ้าเมือง
 เวียงจันทน์อย่างเป็นทางการใน พ.ศ.2325¹ อำนาจของกรุงเทพฯจึงยังคงมี
 อยู่เหนือเมืองเวียงจันทน์และหัวเมืองลาวต่าง ๆ ต่อไปตามเดิม หัวเมืองลาว

¹ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, เล่ม 1 (พระนคร :
 สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2505), หน้า 45.

มีหน้าที่ปฏิบัติตามนโยบายที่ทางกรุงเทพฯ ส่งไป รวมทั้งการรวบรวมผู้คนชาว ลาวหัวเมืองต่าง ๆ ส่งเข้ามาด้วย

2.1.2 การย้ายถิ่นของชนชาวลาวพวน

ชนชาวลาวพวนได้ย้ายถิ่นมาจากเมืองพวน 2 ครั้ง ครั้งแรกกวาดต้อน เข้ามาใน พ.ศ.2325 สาเหตุที่กวาดต้อนเข้ามาเนื่องจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสนับสนุนให้เมืองเวียงจันทน์เป็นศูนย์กลางใน การควบคุมหัวเมืองลาวทั้งหลาย โดยเฉพาะหัวเมืองลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง² การควบคุมดูแลความสงบเรียบร้อยรวมไปถึงการรวบรวมผู้คนและเครื่องราช บรรณาการมาถวายด้วย เจ้านันทเสนได้กระทำดีต่อกรุงเทพฯ เพราะต้องการ ได้ครัวลาวเวียงจันทน์ซึ่งถูกกวาดต้อนไปไว้เมืองสระบุรีสมัยกรุงธนบุรีหลาย หมื่นคนกลับมาไว้ที่เมืองเวียงจันทน์ตามเดิม เพราะการสูญเสียประชากรย่อม มีผลต่อเศรษฐกิจและความมั่นคงของเมืองเวียงจันทน์ เจ้านันทเสนจึงใช้วิธี นุ่มนวลและสันติโดยพยายามสร้างความดีความชอบ เช่นในปี พ.ศ.2325 ได้ ให้อุปการะลาวไปเกลี้ยกล่อมหัวเมืองลาวที่อยู่ไกลออกไปจนเกือบติดชายแดน เวียดนาม มีผลให้เมืองพวน เมืองคำเกิด เมืองลคร มาสวามิกักต๊ และได้นำ บรรณาการของหัวเมืองเหล่านี้ พร้อมทั้งครัวลาวพวนมาถวาย³

เมืองพวน เป็นเมืองที่อยู่ใกล้เขตแดนเวียดนาม เวียดนามมักจะอ้าง

² พรธยา ลินสวัสดิ์, “ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงเทพฯกับหัวเมืองเวียงจันทน์ใน รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.2367-2370,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2521), หน้า 61.

³ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยคำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 7/ก, สำเนาสุกอักษรเมืองเวียงจันทน์เกี่ยวกับข้าราชการเมืองเวียงจันทน์, จ.ศ.1144 (พ.ศ.2325).

ว่าเมืองพวนเคยส่งบรรณาการให้เวียดนามมาก่อน เวียดนามจึงควรมีอำนาจเหนือเมืองนี้ แต่ทางเวียงจันทน์พยายามเกลี้ยกล่อมให้ขึ้นต่อเวียงจันทน์ ดังนั้นเมื่อใดเมืองพวนเอาใจออกหากเมืองเวียงจันทน์ก็ต้องยกทัพไปปราบ⁴ เช่น เมื่อ พ.ศ.2335 เจ้านันทเสนได้ยกทัพไปตีเมืองพวน แล้วเลยไปตีเมืองแฉง ได้กวาดต้อนครัวลาวพวนและลาวทรงดำมาถวายที่กรุงเทพฯ อีกครั้งหนึ่ง จำนวนรวมกันประมาณ 4,000 เศษ⁵ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ โปรดให้ครัวลาวพวนตั้งหลักแหล่งอยู่ที่กรุงเทพฯ⁶ บริเวณที่ปัจจุบันเป็นที่ตั้งโรงพยาบาลนครเฉลิมกรุง เรียกถนนบริเวณนั้นว่า “ถนนบ้านลาว” มีศาลาโรงธรรมเรียกว่า “ศาลาบ้านลาว”⁷ หลังจากนั้นไม่ปรากฏว่ามีการกวาดต้อนครัวลาวพวนมากรุงเทพฯ อีก เพราะใน พ.ศ.2337 เจ้าเมืองพวนได้ส่งเครื่องราชบรรณาการมาสวามิภักดิ์⁸ ถึงกระนั้นก็ตามเมืองพวนก็ยังคงเป็นปัญหาสำหรับราชสำนักไทยกับเวียดนามอยู่ ดังที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ทรงมีพระราชสาส์นถึงเวียดนาม แจ้งให้ทราบว่ามีเมืองเวียงจันทน์ เมืองพวน เมืองคำเกิด เมืองลคร ที่เคยขึ้นแก่เวียดนามมาก่อน บัดนี้มาขึ้นกับกรุงเทพฯ แล้ว เมื่อเจ้าเมืองเวียงจันทน์องค์เก่าถึงแก่พิราลัย กรุงเทพฯ ได้ตั้งเจ้านันทเสน

⁴ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 2, พระราชสาส์นถึงญวนว่าด้วยการทัพเมืองเวียงจันทน์, จ.ศ.1156 (พ.ศ.2337).

⁵ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 1 (กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2503), หน้า 219.

⁶ ประชุมพงศาวดารเล่ม 4 พงศาวดารเมืองหลวงพระบาง (กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2507), หน้า 343-344.

⁷ ส. พลายน้อย, เล่าเรื่องบางกอก, อนุสรณ์งานประชุมเพลิงศพ นางชัชประภา (สรวง สุทธิโรทัย) ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส เสาร์ 24 กันยายน 2520, หน้า 234.

⁸ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 13, วนากถาเมืองพวน เจ้าเมืองพวนขอพึ่งพระบารมีพระโพธิสมภาร, จ.ศ.1156 (พ.ศ.2337).

ให้ครองเมืองเวียงจันทน์ เมื่อเมืองเวียงจันทน์กับเมืองพวนเกิดกรณีพิพาท เจ้าเมืองเวียงจันทน์ยกทัพไปตีเมืองพวน ปรากฏว่ากองทัพเวียดนามเมืองเงอาน* ได้ยกมารบกับเมืองเวียงจันทน์ ทางกรุงเทพฯก็อยากทราบเหตุผล จึงยกทัพขึ้นไปแต่ไม่ทัน ทัพเวียดนามกลับไปแล้ว ต้องตามไปถึงเมืองพวน ครั้นจะตามไปก็เกรงว่าจะล่วงเกินซัดซี้ตีสี่มากัน⁹ แสดงว่าเมืองพวนนั้นเป็นเมืองใกล้เขตแดนเวียดนามมากจนกลายเป็นดินแดนของการช่วงชิงอิทธิพลกันอยู่ ราชสำนักไทยจึงมีนโยบายนำประชาชนของเมืองนี้เข้ามาอยู่กรุงเทพฯ เพื่อให้พ้นจากการรุกรานของเวียดนามหรือมิให้เป็นกำลังของเวียดนามต่อไป

2.1.3 การย้ายถิ่นของชนชาวลาวทรงดำ

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้กวาดต้อนชนชาวลาวทรงดำมาจากเมืองแกลงใน พ.ศ.2335 วัตถุประสงค์ในการกวาดต้อนเข้ามาเป็นเหตุผลเดียวกับสมัยกรุงธนบุรีคือ เพื่อมิให้เป็นกำลังของเวียดนาม ต้องการหาที่อยู่ใหม่ที่ปลอดภัยให้แก่ชาวลาวทรงดำ และเพื่อเพิ่มพูนกำลังคน โดยได้โปรดให้ไปอยู่ที่เมืองเพชรบุรี กับพวกที่ไปอยู่ก่อนแล้ว¹⁰

สรุปได้ว่าทั้งลาวพวนและลาวทรงดำย้ายถิ่นเข้ามาอยู่หัวเมืองชั้นใน โดยเจ้านันทเสนเป็นผู้ส่งเข้ามาลวดยที่กรุงเทพฯ เพื่อจะได้เป็นข้อแลกเปลี่ยน โดยจะขอชนชาวลาวเวียงจันทน์ที่ถูกกวาดต้อนไปจากเมืองเวียงจันทน์ตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีกลับคืนไป โดยได้กราบทูลขอมาในสุกัถยรที่บอกส่งเครื่อง

* เมืองเงอาน เขียนตามรูปเดิมในเอกสารชั้นต้นฉบับนี้ รายละเอียดคนออกนั้นไม่ปรากฏ

⁹ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 2, พระราชสาส์นถึงญวนว่าด้วยการทัพเมืองเวียงจันทน์, จ.ศ.1156 (พ.ศ.2337).

¹⁰ ประชุมพงศาวดารเล่ม 4 พงศาวดารเมืองหลวงพระบาง, หน้า 344.

ราชบรรณาการและครัวลาวพวนว่า “จะขอรับเอาพระญาติวงศ์และครอบครัวข้าไพร่ คืบมาใส่สภาพบ้านเมืองอย่างเก่า”¹¹ ปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ไม่ประทานให้ เป็นเหตุให้เจ้านันทเสนคิดก่อการกบฏ แต่แผนการล้มเหลวจึงถูกถอดออกจากเจ้าเมืองเวียงจันทน์ การที่เจ้านันทเสนให้ความสนใจต่อชาวลาวเวียงจันทน์ที่เมืองสระบุรี พยายามหาทางนำกลับคืนไปเมืองเวียงจันทน์ให้ได้นั้นเป็นเพราะว่า การกวาดต้อนชาวลาวเวียงจันทน์คราวพ่ายแพ้แก่กองทัพกรุงธนบุรีมีผลกระทบกระเทือนต่อสถานะเมืองเวียงจันทน์ตลอดมา คือ *ประการแรก* เมืองเวียงจันทน์ต้องถูกลดฐานะจากแคว้นเอกราชที่เคยมีเกียรติภูมิทัดเทียมกับอาณาจักรสยามมาเป็นแค่เมืองประเทศราชของกรุงธนบุรี เจ้านายราชวงศ์บางส่วนยังอยู่ในฐานะตัวประกันของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีด้วย *ประการที่สอง* ครัวลาวที่ถูกกวาดต้อนไปจำนวนหลายหมื่นเป็นการบ่อนทำลายเศรษฐกิจของเมืองเวียงจันทน์ทางอ้อม เพราะปรากฏว่าหลังจากที่กองทัพกรุงธนบุรีกวาดต้อนครัวลงไปแล้ว ชุมชนของเมืองเวียงจันทน์บางแห่งได้กลายเป็นชุมชนร้างไป ไร่นาไม่มีคนทำ เป็นเหตุให้รัฐบาลไม่สามารถเก็บส่วยอากร ตลอดจนเกณฑ์แรงงานได้ไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วย¹² *ประการที่สาม* การที่ครัวลาวและเจ้านายในราชวงศ์เมืองเวียงจันทน์ถูกกวาดต้อนลงไปกรุงธนบุรีและเมืองสระบุรี ก่อให้เกิดภาวะพลัดพรากในหมู่ญาติมิตรของชาวเมืองเวียงจันทน์ ราษฎรต่างพากันเสียชีวิต¹³

สมัยที่เจ้านันทเสนครองเมืองอยู่นั้น เมืองเวียงจันทน์พื้นตัวเป็นบ้านเมืองได้อีกในฐานะประเทศราชของกรุงเทพฯ ทั้งมีไพร่พลเสบียงอาหาร ช้าง

¹¹ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 7/ก, สำนักหอสมุดเมืองเวียงจันทน์เกี่ยวกับข้อราชการเมืองเวียงจันทน์, จ.ศ.1144 (พ.ศ.2325).

¹² พรรษา สิ้นสวัสดิ์, อ้างแล้ว, หน้า 26.

¹³ เฟิงอ้าง, หน้า 27.

ม้า ซึ่งเป็นพาหนะสำคัญในการสงครามอย่างสมบูรณ์พอควร มีหัวเมืองลาวอยู่ในความดูแลถึง 165 เมืองเรียงรายอยู่ตลอดแนวสองฝั่งแม่น้ำโขง¹⁴ ไพร่พลช้าง ม้า เหล่านี้ล้วนแต่ได้มาจากหัวเมืองลาวต่าง ๆ กระนั้นก็ตามความต้องการได้ครวรวลาวเมืองสระบุรีกลับคืนมาก็ยังเป็นสิ่งที่เจ้าเมืองเวียงจันทน์คิดคำนึงอยู่เสมอ ในขณะที่เดียวกันฝ่ายไทยก็คงจะไม่สามารถเปลี่ยนความรู้สึกที่ขัดแย้งได้ ความขมขื่นของผู้ปกครองเมืองเวียงจันทน์ที่มีมาแต่อดีตก็มีได้เสื่อมคลายลง อนึ่ง ฝ่ายลาวคิดว่าถ้าได้เขลยชาวเวียงจันทน์คืนมาก็จะมีผลต่อเมืองเวียงจันทน์ คือ *ประการแรก* เป็นการกู้ศักดิ์ศรีและเกียรติภูมิของเมืองเวียงจันทน์ เป็นการเรียกความนิยมเชื่อถือจากประชาชนชาวลาวเวียงจันทน์และหัวเมืองใกล้เคียงที่มีต่อเจ้าเมืองเวียงจันทน์ว่าเป็นผู้รักใคร่ห่วงใยราษฎร *ประการที่สอง* เป็นการเพิ่มพูนจำนวนคนลาวเวียงจันทน์ เพราะแม้ว่าจะได้ประชาชนมาจากเมืองอื่นมาเป็นไพร่บ้านพลเมือง แต่จำนวนคนเหล่านั้นก็ยังคงไม่พอเพียง เพราะเมืองลาวต่าง ๆ ก็คงมีไพร่บ้านพลเมืองไม่มากนัก การนำผู้คนของบ้านเมืองอื่น ๆ มาไว้ที่เมืองเวียงจันทน์ก็อาจมีปัญหาคือตามมา เช่น การหลบหนีและความไม่จริงใจต่อกัน ซึ่งทำให้ยุ่งยากแก่การปกครองควบคุม *ประการสุดท้าย* ถ้าได้ชาวลาวเวียงจันทน์ที่เมืองสระบุรีกลับคืนมาสู่บ้านเมืองเดิมจะเป็นการเพิ่มขวัญกำลังใจแก่ประชาชนญาติพี่น้องไม่ต้องพลัดพรากจากกัน ทำให้ประชาชนอยู่กันอย่างมีความสุขและตั้งใจปฏิบัติหน้าที่อย่างเต็มความสามารถ ทำให้สะดวกแก่การปกครองและพัฒนาบ้านเมือง

ความพยายามจะได้ชาวลาวเมืองเวียงจันทน์กลับคืนไป รวมทั้งการ

¹⁴ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 5, ปรากฏกษัตริย์เมืองเวียงจันทน์, จ.ศ.1187 (พ.ศ.2368).

ลายสักของลาวล้านนา

(ภาพจาก Carl Bock, *Temples and Elephants*, พิมพ์ครั้งแรก 1884)

ดีนรนเพื่อเป็นเอกราชของเมืองเวียงจันทน์ จึงเป็นสิ่งที่เจ้าเมืองเวียงจันทน์
องค์ต่อมา คือ เจ้าอินทวงศ์ และเจ้าอนุวงศ์ ใช้ความพยายามอยู่ตลอดเวลา

2.1.4 การย้ายถิ่นของชนชาวลาวจากหัวเมืองล้านนา

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ยังมีสงครามชิง
หัวเมืองล้านนาระหว่างกรุงเทพฯกับพม่าอยู่ แม้ว่าเมืองเชียงใหม่ตกอยู่ใต้
อำนาจการปกครองของราชสำนักกรุงเทพฯแล้ว แต่พม่ายังคงยกกองทัพมาตี
เมืองเชียงใหม่อีก เช่น ใน พ.ศ.2345 เป็นต้น พระยาภาวดีเจ้าเมืองเชียงใหม่
มีใบบอกลงมายังกรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมี
พระบรมราชโองการให้ระดมไพร่พลกองทัพขึ้นไปช่วย มีทัพเมืองเวียงจันทน์
รวมอยู่ด้วย ปรากฏว่ากองทัพเมืองเวียงจันทน์และกองทัพจากกรุงเทพฯซึ่งมี
กรมหลวงเทพบริรักษ์เป็นแม่ทัพยกขึ้นไปไม่ทันราชการ กองทัพสมเด็จพระ
กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทยึดเมืองเชียงใหม่จากพม่าได้ก่อนกองทัพ
ทั้งสองจะไปถึง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงลงโทษ โดยให้
ยกกองทัพเมืองเวียงจันทน์และกองทัพกรมหลวงเทพบริรักษ์ พร้อมทั้ง
กองทัพหัวเมืองล้านนา ได้แก่ เมืองเชียงใหม่ เมืองลำปาง และเมืองน่าน
ขึ้นไปตีเมืองเชียงแสนในปี พ.ศ.2347 เมืองเชียงแสนขณะนั้นตกอยู่ใต้การ
ยึดครองของพม่าสำหรับใช้เป็นที่พักเพื่อเตรียมทัพยกมาตีเมืองเชียงใหม่
ทัพไทยได้ล้อมกองทัพพม่าอยู่ 2 เดือน ได้ข่าวว่าพม่ายกทัพใหญ่มาช่วยเมือง
เชียงแสน กรมหลวงเทพบริรักษ์จึงโปรดให้เลิกทัพกลับ อันที่จริงเวลานั้น
ภายในเมืองเชียงแสนผู้คนอดอยากเกิดความระส่ำระสายทั่วไป เมื่อกองทัพ
ไทยบางส่วนยกกลับไปแล้วชาวเมืองเชียงแสนได้ก่อกบฏต่อชาวพม่าที่ปกครองอยู่
เปิดประตูรับกองทัพฝ่ายไทยที่เหลืออยู่เข้าไปจับไล่พม่าออกไปจากเมืองเชียงแสน

พระยาภาววิละเจ้าเมืองเชียงใหม่กวาดต้อนชาวลาวเมืองเชียงแสนได้ 23,000 เศษ¹⁵ แบ่งเป็น 5 ส่วนส่งไปกรุงเทพฯ เมืองเวียงจันทน์ เมืองน่าน เมืองเชียงใหม่ และเมืองลำปาง พวกที่ส่งไปกรุงเทพฯโปรดฯให้ไปอยู่เมืองสระบุรีและเมืองราชบุรี¹⁶ ชาวลาวเหล่านี้เป็นพวกที่เอกสารของทางราชการสมัยนั้นเรียกว่า *ลาวพุงดำ*

2.2 การย้ายถิ่นของชนชาวลาว

สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

การย้ายถิ่นเนื่องจากการทำสงครามไม่ปรากฏในรัชสมัยนี้ มีเพียงชนชาวลาวเมืองนครพนมย้ายถิ่นเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารครั้งหนึ่ง และเจ้าเมืองเวียงจันทน์ทยอยส่งครัวลาวเมืองภูครังลงมากรุงเทพฯ แม้ว่าจำนวนจะไม่มากนัก แต่ลาวพวกนี้มีบทบาทสำคัญในสมัยต่อมา โดยเฉพาะชาวลาวเมืองนครพนมที่เรียกกันต่อมาว่า *ลาวอาสาปากน้ำ*

2.2.1 สภาพหัวเมืองลาว

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงเทพฯกับหัวเมืองลาวเป็นไปด้วยความราบรื่น แต่ก็มีเหตุการณ์ที่ไม่สงบเกิดขึ้นที่หัวเมืองลาวใน พ.ศ.2362 ความไม่สงบเกิดขึ้นเพราะ อ้ายสาเกียดโง้ง หรือที่เอกสารพื้นเวียงเรียกว่า *สาเกียดโง้ง* หรือ

¹⁵ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 1, หน้า 274.

¹⁶ เพิ่งอ้าง.

สาเกตโง้ง ได้สร้างศรัทธาให้เกิดแก่ชาวบ้านในเขตจำปาศักดิ์ โดยแสดง
 อภินิหารและอ้างว่าเป็นขุนเจ็อง วีรกษัตริย์ในวรรณกรรมลาวและข่ากลัษชาติ
 มาเกิด อ้ายสาเกตโง้งผู้นี้มีมารดาเป็นชาวเวียงจันทน์ ถูกกองทัพไทย
 กวาดต้อนไปอยู่ที่เขตจำปาศักดิ์ อ้ายสาเกตโง้งบวชตั้งแต่อายุน้อยจนแก่
 มีความรู้ทางธรรมวินัยดีมาก ชื่อเสียงของ “เจ้าผู้มีบุญสาเกตโง้ง” เลื่องลือ
 ไปถึงหูพระยาพรหมภักดีเจ้าเมืองนครราชสีมา จึงได้ชักชวนกันก่อการกบฏ
 โดยจะร่วมมือกันตีเมืองจำปาศักดิ์ แล้วจะให้อ้ายสาเกตโง้งเป็นเจ้าเมือง
 จำปาศักดิ์¹⁷ ดังนั้นใน พ.ศ.2362 อ้ายสาเกตโง้งได้เกลี้ยกล่อมพวกข่า ซึ่ง
 เป็นชาวพื้นเมืองส่วนน้อยของลาวกลุ่มหนึ่งในเขตเมืองสาละวัน เมืองคำทอง
 และเมืองอัตปือ ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำโขงให้มาเป็นพรรคพวกได้ประมาณ
 8,000 คน อ้ายสาเกตโง้งนำกำลังข่าที่รวบรวมได้นี้มาล้อมเมืองจำปาศักดิ์
 เจ้าเมืองจำปาศักดิ์ไม่สามารถปราบได้ จึงเสียเมืองให้แก่พวกข่าและต้องอพยพ
 ชาวเมืองหนีภัยมาอยู่ที่บ้านเจียม แขวงเมืองอุบลราชธานี เมื่อความนี้ทราบ
 มาถึงกรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจึงโปรดฯ ให้เจ้าเมือง
 นครราชสีมา และเจ้าอนุวงศ์เจ้าเมืองเวียงจันทน์ยกทัพไปปราบอ้ายสาเกตโง้ง
 กองทัพเมืองเวียงจันทน์ในบังคับบัญชาของเจ้าราชบุตร (โย้) จับตัวอ้าย
 สาเกตโง้งได้ พร้อมทั้งครอบครัวและพวกข่าเป็นจำนวนมากส่งมากรุงเทพฯ
 มีรับสั่งให้จำคุกอ้ายสาเกตโง้งไว้ ส่วนพวกข่านอกนั้นให้เป็นตะพุ่นหญ้าช้าง
 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงมีพระราชดำริจะเปลี่ยนตัวเจ้า
 เมืองจำปาศักดิ์ใหม่ เพราะคนเก่าอ่อนแอไม่มีความสามารถ เจ้าอนุวงศ์จึงทูล
 ขอให้แต่งตั้งเจ้าราชบุตร (โย้) โอรสของเจ้าอนุวงศ์ให้เป็นเจ้าเมืองจำปาศักดิ์แทน

¹⁷ วุฒิชัย มูลศิลป์, “กบฏอ้ายสาเกตโง้ง : วิเคราะห์จากเอกสารพื้นเวียง,” ใน
 กบฏขาวนา, วุฒิชัย มูลศิลป์ และ ธรรมนิติย์ วราภรณ์, บรรณาธิการ, เอกสารวิชาการ
 สมาคมสังคมศาสตร์ (กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2522), หน้า 46-48.

เจ้าอนุวงศ์รับจะดูแลป้องกันมิให้เกิดเหตุเช่นที่แล้วมาอีก พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจึงโปรดฯ ให้เจ้าราชบุตร (ไย้) เป็นเจ้าเมืองจำปาศักดิ์ตามที่ขอ การที่เจ้าราชบุตร (ไย้) โอรสของเจ้าอนุวงศ์ได้ครองเมืองจำปาศักดิ์ ทำให้อำนาจและอิทธิพลของเจ้าอนุวงศ์แผ่ขยายครอบคลุมไปกว้างขวางกว่าเดิม และในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนี้ เจ้าอนุวงศ์ยังคงปฏิบัติตามคำสั่งของราชสำนักไทยในฐานะเจ้าเมืองประเทศราช จึงมิได้มีเหตุการณ์รุนแรงเกิดขึ้น การย้ายถิ่นของชนชาวลาวจากหัวเมืองลาวต่าง ๆ ก็มีน้อย มีเพียงชาวลาวเมืองนครพนมและลาวเมืองภูกระแตเท่านั้น

2.2.2 การย้ายถิ่นของชนชาวลาวเมืองภูกระแต

กรุงเทพฯ ยึดนโยบายการควบคุมดูแลหัวเมืองลาวแบบเดิม ที่ให้เมืองเวียงจันทน์ทำหน้าที่ควบคุมหัวเมืองลาวให้สวามิภักดิ์ต่อกรุงเทพฯ รวบรวมส่วยและครัวลาวมาส่ง ดังนั้นใน พ.ศ.2358 เจ้าเมืองเวียงจันทน์จึงได้ส่งครัวลาวเมืองภูกระแตลงมากรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดฯ ให้ไปตั้งชุมชนอยู่ที่เมืองนครชัยศรีพร้อมกับครัวลาวเมืองพุทราทองที่ส่งเข้ามาพร้อมกัน และได้รับพระมหากรุณาธิคุณพระราชทานอุปการะสำหรับปลูกบ้านเรือน เช่น ไม้ จากมุงหลังคา และผู้คนไปช่วยปลูกเรือนด้วย¹⁸

เมืองภูกระแต เป็นหัวเมืองลาวอยู่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง กองทัพไทยเคยยกไปตั้งมั่นชั่วคราวเมื่อครั้งที่ทำสงครามกับเขมรและเวียงจันทน์¹⁹ เมืองนี้จึงน่าจะมี

¹⁸ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 14, บัญชีเบิกจ่ายพระราชทรัพย์ประจำเดือนในแผ่นดินสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, จ.ศ.1177 (พ.ศ.2358).

¹⁹ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 18, ร่างตราเจ้าพระยาจักรีตอบเมืองสุพรรณ, จ.ศ.1222 (พ.ศ.2403).

ประชากรอยู่มากพอควรและมีความสำคัญในแง่ที่จะเป็นประโยชน์แก่ฝ่ายตรงข้าม ดังนั้นชาวลาวเมืองกุ้ครั้งจึงถูกกวาดต้อนส่งลงมาหลายครั้ง โดยส่งลงมาพักไว้ที่เมืองพิษณุโลกก่อน เพื่อส่งต่อลงมากรุงเทพฯ ปรากฏว่าพวกนี้ได้พากันหลบหนีกลับขึ้นไปยังเมืองเวียงจันทน์อีก เจ้าเมืองเวียงจันทน์จึงให้ควบคุมกลับมาส่งกรุงเทพฯ จำนวนหนึ่ง เหลือที่ยังเจ็บป่วยตกค้างอยู่อีกเกือบ 700 คน จึงโปรดเกล้าฯ ให้เกณฑ์เมืองภูเขียว เมืองขอนแก่น เมืองชนบท ช่วยกันกับเมืองเวียงจันทน์ คุมคนและช้างขึ้นไปปรับครว้ลาวกุ้ครั้งลงมาส่งที่กรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ.2360²⁰ และส่งไปอยู่กับพวกเดิมที่ไปอยู่ก่อนในเมืองนครชัยศรี

2.2.3 การย้ายถิ่นของชนชาวลาวเมืองนครพนม

ครว้ลาวจากเมืองนครพนม²¹ อพยพมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารถึงกรุงเทพฯ ในปี พ.ศ.2352 ซึ่งเป็นปีที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

²⁰ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยคำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 10, ร่างศุภอักษรถึงเมืองเวียงจันทน์, จ.ศ.1175 (พ.ศ.2360).

²¹ เมืองนครพนม เป็นหัวเมืองสำคัญของหัวเมืองลาวฝั่งขวาแม่น้ำโขง เคยมีบทบาทเกี่ยวข้องในความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับลาวคือสมัยรัชกาลที่ 1 เจ้านันทเสนเจ้าเมืองเวียงจันทน์ได้คบคิดกับพระบรมราชา (พรหมา) เจ้าเมืองนครพนมจะก่อการเป็นกบฏต่อกรุงเทพฯ ใน พ.ศ.2337 แต่เจ้าอนุวงศ์แห่งเมืองหลวงพระบางได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลเสียก่อน เจ้านันทเสนและพระบรมราชาจึงถูกนำตัวลงมาสอบสวนที่กรุงเทพฯ ทั้งสองไม่สามารถแก้ข้อกล่าวหาได้ จึงถูกจำขังไว้ สมัยรัชกาลที่ 3 พ.ศ.2369 เจ้าเมืองนครพนมเข้าสนับสนุนกบฏเจ้าอนุวงศ์ โดยมีหน้าที่ควบคุมกองทัพเมืองนครพนมสนับสนุนกองทัพเจ้าอนุวงศ์ (ดิสสะ) และเมื่อกองทัพเมืองเวียงจันทน์ยึดเมืองนครราชสีมาไว้ได้ เจ้าเมืองนครพนมได้เป็นผู้เข้ารักษาเมืองนครราชสีมา, “หมูปวงสาวดาร ดำนานและประวัติ,” เลขที่ 30 ข., พงสาวดารเมืองนครพนม และ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยคำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 19, คำให้การนายอิน นายนาก และนายมนุ, จ.ศ.1188 (พ.ศ.2369).

จันทรวงราชย์ สาเหตุเนื่องจากอุปฮาดชื่อท้าวไชย ถูกบ่าวไพร่ช่วงชิงอำนาจ อุปฮาดจึงพาพรรคพวก บุตรหลานและท้าวเพี้ย รวมประมาณ 2,000 เศษอพยพลงเรือมา พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดฯให้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่คลองมหาหงษ์ เมืองสมุทรปราการ ทำบัญชีชายฉกรรจ์ได้ 860 คน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้ตั้งท้าวอินทรพิสาร บุตรชายคนโตของอุปฮาดให้เป็นปลัดเมืองสมุทรปราการ เพื่อจะได้ดูแลไม่ให้คนลาวถูกกรมการไทยข่มเหง²² พระองค์ทรงโปรดฯตั้งให้ชาวลาวกลุ่มนี้เป็น “ลาวอาสาปากน้ำ” ขึ้นกับกรมท่า ต่อมาในปี พ.ศ.2371 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พวกลาวอาสาปากน้ำอ้างว่าอยู่ที่เดิมไม่สบายจึงขอไปอยู่ที่เมืองพระรถ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดฯให้ตัดเอาแขวงเมืองชลบุรีและเมืองฉะเชิงเทรามาตั้งเป็นเมืองขึ้น ชื่อเมืองพนสนนิคม มีเจ้าเมืองเป็นชาวลาวชื่อ พระอินทรอาษา²³ ต่อมาใน พ.ศ.2372 หลังจากปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ได้แล้ว พระอินทรอาษาขึ้นไปเกลี้ยกล่อมชาวเมืองนครพนมเอามาไว้ที่เมืองพนสนนิคมอีกกรุ่นหนึ่ง²⁴

²² จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1171-1173, มุคฉนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ จัดพิมพ์ในวันพระราชสมภพครบ 202 ปี 24 กุมภาพันธ์ 2513, หน้า 11.

²³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 3, เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2504), หน้า 180.

²⁴ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 3, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2504), หน้า 100.

2.3 การย้ายถิ่นของชนชาวลาว

สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ชนชาวลาวที่ย้ายถิ่นเข้ามาในรัชสมัยนี้ เป็นพวกที่ถูกกวาดต้อนเข้ามา หลังจากปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ได้แล้ว มีทั้งลาวเวียงจันทน์และชาวลาวเมืองต่าง ๆ ที่อยู่ทั้งฝั่งซ้ายและฝั่งขวาแม่น้ำโขง ชาวลาวเหล่านี้ได้อพยพเข้ามาเป็นคราว ๆ ไป วิธีการย้ายเข้ามามีทั้งการกวาดต้อนด้วยกองทัพกรุงเทพฯ และบรรดาหัวเมืองลาวต่าง ๆ ได้ส่งมาพักไว้ตามเมืองใหญ่ ๆ ก่อน ได้แก่ เมืองพิษณุโลก เมืองพิษย กรุงเก่าอยุธยา แล้วแยกส่งไปอยู่ตามหัวเมืองชั้นในที่รุ่นก่อนไปตั้งหลักแหล่งอยู่แล้ว ถ้าเป็นชาวลาวรุ่นเก่าที่เคยอยู่หัวเมืองชั้นในมาก่อน แล้วถูกกวาดต้อนไปเมื่อคราวกบฏเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ ก็ให้ส่งกลับคืนไปอยู่ที่เดิม เช่น เมืองสระบุรี บ้านอารยิก เนื่องจากมีชาวลาวถูกกวาดต้อนเข้ามามาก แต่ละรุ่นปะปนกันมา จึงกล่าวรวม ๆ กันไปแต่ละคราวที่ส่งมาก็ได้แยกเป็นชาวลาวเวียงจันทน์ ลาวพวน หรือลาวทรงดำ เช่นรัชกาลก่อน ๆ

2.3.1 สภาพหัวเมืองลาวสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

เจ้าอนุวงศ์เจ้าเมืองเวียงจันทน์ได้ก่อกบฏไม่ยอมเป็นเมืองขึ้นต่อกรุงเทพฯ ความพยายามที่จะเป็นเอกราชของเมืองเวียงจันทน์มีมาแล้วตั้งแต่สมัยเจ้านันทเสน เจ้าอินทวงศ์เป็นเจ้าเมืองเวียงจันทน์ (พ.ศ.2325-2347) เมื่อเจ้าอนุวงศ์ได้เป็นเจ้าเมืองเวียงจันทน์ใน พ.ศ.2347 ก็ได้สืบทอดแนวความคิดนี้ต่อมา และได้ดำเนินการเตรียมการกอบกู้เอกราชอย่างเงียบ ๆ และมีแผนจนกระทั่งเหตุการณ์ถึงขั้นวิกฤติ เมื่อเจ้าอนุวงศ์ไม่ประสบความสำเร็จในการปราบทุลขอครวลาวเวียงจันทน์ที่ถูกกวาดต้อนมาครั้งแรกอยู่เมืองสระบุรี ซึ่ง

เป็นชุมชนที่ใหญ่ที่สุดตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี เจ้าอนุวงศ์จึงดำเนินการกู่เอกราช ซึ่งทางกรุงเทพฯ เรียกว่าก่อกองกบฏ การดำเนินการกู่เอกราชของเจ้าอนุวงศ์ เริ่มใน พ.ศ.2369 กองทัพเมืองเวียงจันทน์และเมืองจำปาศักดิ์เข้ายึดเมือง นครราชสีมาและดินแดนที่ราบสูงฝั่งขวาแม่น้ำโขงไว้ได้ทั้งหมด มีหลาย หัวเมืองที่ยอมอ่อนน้อมต่อเวียงจันทน์โดยดี เช่น เมืองชนบท เมืองขอนแก่น เมืองสีมูม เมืองสุวรรณภูมิ เมืองร้อยเอ็ด เมืองภูเขียว เมืองอุบลราชธานี และ เมืองขุขันธ์ แต่มีหัวเมืองลาวอีกหลายเมืองที่ไม่ยอมอ่อนน้อม ส่วนใหญ่เป็น เมืองที่ปกครองโดยผู้ปกครองลาวซึ่งทางกรุงเทพฯ สนับสนุนให้ขึ้นมามีอำนาจ ในระยะหลัง เช่น เมืองกาฬสินธุ์ เมืองยโสธร เมืองเขมราฐ หัวเมืองเขมร ปาดงบางสวน เช่น เมืองสุรินทร์ เมืองศรีสะเกษ เมืองดง เมืองสังขะ ซึ่ง ต่อต้านเจ้าอนุวงศ์เต็มที่

การที่กองทัพเมืองเวียงจันทน์และเมืองจำปาศักดิ์ สามารถยึดเมือง นครราชสีมาและหัวเมืองลาวบริเวณที่ราบสูงฝั่งขวาแม่น้ำโขงไว้ได้นั้น กองทัพ เวียงจันทน์ได้นำครัวลาวตามหัวเมืองดังกล่าวกลับไปเมืองเวียงจันทน์จำนวนมาก เช่น ครัวเมืองนครราชสีมาประมาณ 180,000 คน²⁵ เป็นชายฉกรรจ์ 8,000 คน ที่เหลือออกนั้นเป็นผู้หญิง เด็ก คนชรา และพระภิกษุ²⁶ เมืองชัยภูมิ 300 ครัว เมืองชนบท 200 ครัว²⁷ เป็นต้น นอกจากนั้นยังลงมากวาดต้อนครัวลาวใน หัวเมืองชั้นใน โดยเจ้าราชวงศ์ (เหง้า) คุมกองทัพยกลงมากวาดต้อนครัวลาว

²⁵ จำนวนเหล่านี้ดูค่อนข้างมาก น่าจะรวมทั้งครัวลาวเมืองต่าง ๆ ที่กวาดต้อนมาพัก ไว้ชั่วคราวด้วย.

²⁶ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 11 ก, คำให้การขุนไวศกรมการเมืองนครราชสีมา, จ.ศ.1189 (พ.ศ.2370).

²⁷ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 4/ก, ปรามกบฏเมืองเวียงจันทน์, จ.ศ.1189 (พ.ศ.2370).

ที่เมืองสระบุรีไปหมื่นคนเศษ²⁸ มีทั้งครัวลาวเวียงจันทน์ ลาวหัวเมืองล้านนา ที่เรียกว่า ลาวพุงดำ โดยให้เหตุผลกับชาวลาวเหล่านี้ว่าเจ้าเมืองเวียงจันทน์ได้ กราบทูลขอพระราชทานครัวลาวเหล่านี้แล้ว มีพระบรมราชโองการพระราชทาน ครัวลาวเหล่านี้ให้ไป²⁹ เจ้าเมืองเวียงจันทน์จึงให้เจ้าราชวงศ์มาคุมไปเวียงจันทน์ ปรากฏในเอกสารคำให้การของชาวลาวที่ไปฐานะที่เมืองอื่น ซึ่งมีได้ถูกกวาดต้อน ไปด้วยได้กล่าวว่า หมู่บ้านลาวที่เมืองสระบุรีไม่มีผู้คนเหลืออยู่เลย และที่ถูก กวาดต้อนไปมิได้มีเฉพาะครัวลาวที่สระบุรีเท่านั้น แม้ครัวลาวที่อยู่ชยา เช่น บ้านอารยิก บ้านอ้อย บ้านกล้วย บ้านท่างามก็พลอยเก็บข้าวของตามไปด้วย³⁰ ขณะที่ครัวลาวเหล่านี้เดินทางไปเมืองเวียงจันทน์ ชาวลาวส่วนหนึ่งก็หลบหนี หรือตกค้างตามหัวเมืองรายทางที่จะไปเมืองเวียงจันทน์ เมื่อเสร็จศึกแล้วก็ถูก กวาดต้อนกลับมาอยู่ในหัวเมืองชั้นในอีกตามเดิม

ส่วนหัวเมืองล้านนา เจ้านูวงศ์ได้ชักชวนให้หัวเมืองล้านนาผนึกกำลัง กันประกาศเอกราชจากกรุงเทพฯ เพื่อสร้างความพะวักพะวนให้กับกรุงเทพฯ และต้องการผูกสัมพันธ์กับหัวเมืองล้านนา เพื่อป้องกันมิให้หัวเมืองล้านนาก กองทัพไปสนับสนุนกรุงเทพฯ เป็นทัพกระหนาบตีเมืองเวียงจันทน์ทางเหนือได้ ปรากฏว่ามีหัวเมืองล้านนาบางเมืองให้การสนับสนุนเต็มที่ ได้แก่ เมืองแพร่ เมืองน่าน ส่วนเมืองเชียงใหม่ เมืองลำพูน เมืองลำปาง ยังไม่ยอมเข้าร่วมด้วย เพราะไม่มั่นใจในแผนการของเจ้านูวงศ์ว่าจะต่อสู้กับกรุงเทพฯ ได้ จึงไม่ยอม

²⁸ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3, เล่ม 1, หน้า 43.

²⁹ บางแห่งว่าเจ้าราชวงศ์บอกกับนายหมวดนายกองลาวว่า ญวนกับอังกฤษยกมาตี กรุงเทพฯให้รวบรวมผู้คนหนีไปเวียงจันทน์ด้วยกัน, เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, เพิ่งอ้าง.

³⁰ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยคำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 4, และเลขที่ 4/ก, ปราบกบฏเมืองเวียงจันทน์, จ.ศ.1189 (พ.ศ.2370).

เข้าร่วมเต็มที่ เพียงแต่ไม่ยอมส่งทัพไปช่วยเมื่อกรุงเทพฯมีท้องตราไปเกณฑ์ กองทัพมาสมทบ ต่อมาเมืองแพร่และเมืองน่านได้ดำเนินนโยบายตามอย่าง ด้วย³¹ ครั้นทราบว่ากองทัพไทยมีชัยชนะเหนือกองทัพหัวเมืองลาวต่าง ๆ ที่ อยู่ฝ่ายเจ้าอนุวงศ์ หัวเมืองล้านนาเหล่านี้จึงหันมาส่งกองทัพไปช่วยตีเมือง เวียงจันทน์

ทางกรุงเทพฯส่งกองทัพไปปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ 4 กองทัพ ในปี พ.ศ.2369 กรมพระราชวังบวรฯเป็นแม่ทัพทัพลวง สามารถตีเมืองเวียง- จันทน์และหัวเมืองรายทางที่เข้ากับเวียงจันทน์ได้ ส่วนเจ้าอนุวงศ์ได้ขมขาย ทรัพย์สินลงเรือหนีไปเวียดนามก่อนเสียเมืองเวียงจันทน์ ทรัพย์สินบางอย่างที่ ไม่สามารถนำไปได้ ได้ส่งให้นำไปทิ้งในแม่น้ำโขงเสียเป็นจำนวนมาก เมื่อ กองทัพไทยเข้าเวียงจันทน์ จึงได้พบแต่เมืองร้าง ทรัพย์สมบัติมีค่าไม่มีเหลือ ดังที่กรมพระราชวังบวรฯทรงกล่าวว่า เหลือแต่เปลือกเมือง³²

2.3.2 การย้ายถิ่นของชนชาวลาวจากหัวเมืองลาวฝั่งขวา และฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง

ผลที่ตามมาจากสงครามปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ได้สำเร็จ คือการย้ายถิ่น ของชนชาวลาวโดยการถูกกวาดต้อนเข้ามาแล้วส่งไปอยู่ตามหัวเมืองชั้นใน มี ทั้งครัวลาวเวียงจันทน์ ลาวพวน ลาวภูคั้ง และชาวลาวจากหัวเมืองลาวอื่น ๆ ทั้งสองฝั่งแม่น้ำโขง แต่ส่วนใหญ่มาจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงคือบริเวณที่เป็น

³¹ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 4, หนังสือพระยาเพชรพิไชยถึงพระยาสีหเทพ, จ.ศ.1189 (พ.ศ.2370).

³² “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 4/ ข และ เลขที่ 5, เรื่องปราบกบฏเมืองเวียงจันทน์, จ.ศ.1189 (พ.ศ.2370).

ประเทศลาวปัจจุบัน ทั้งนี้เพราะเหตุผลที่ว่าทางกรุงเทพฯเกรงว่าหัวเมืองเหล่านี้จะเป็นกำลังสำคัญของเวียดนาม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีนโยบายให้กวาดต้อนผู้คนจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเข้ามาฝั่งขวาแม่น้ำโขงให้มากที่สุด³³ ส่วนหนึ่งให้ส่งลงมากรุงเทพฯ อีกส่วนหนึ่งให้ตั้งเป็นบ้านเรือนขึ้นในบริเวณฝั่งขวาแม่น้ำโขง ให้อยู่ในความดูแลของเมืองนครราชสีมา

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชประสงค์ให้กวาดต้อนผู้คนจากเมืองเวียงจันทน์และหัวเมืองใกล้เคียงจันทน์ลงมาให้มากที่สุด ทรงมีพระราชประสงค์จะมีให้เมืองเวียงจันทน์ตั้งเป็นบ้านเมืองได้อีกต่อไป แม้ว่าเมืองเวียงจันทน์จะมีความสำคัญในแง่ที่มีผู้คน ช้าง ม้า เสบียงอาหารอยู่มาก มีหัวเมืองต่าง ๆ ขึ้นด้วยมากมาย³⁴ ทั้งเป็นกำลังสนับสนุนเมื่อกรุงเทพฯทำสงครามกับประเทศอื่นก็ตาม ถ้าเมืองเวียงจันทน์จงรักภักดีก็จะได้ประโยชน์ดังกล่าวแล้ว แต่ถ้าเอาใจออกห่างและคิดก่อการกบฏก็จะทำให้ยุ่งยากแก่การปราบปรามและต้องพะวักพะวน เพราะมีภัยคุกคามจากเวียดนามอีกด้านหนึ่งด้วย

ดังนั้นเมื่อปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ พ.ศ.2369 ซึ่งเป็นการปราบกบฏครั้งที่ 1 ได้แล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงให้กองทัพฝ่ายไทยกวาดต้อนชาวเวียงจันทน์ลงมาทั้งหมด พระราชดำรินี้ตรงกันกับสมเด็จพระเจ้ากรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพย์ ที่ทรงเห็นว่าถ้าให้เมืองเวียงจันทน์ตั้งเป็นบ้านเมืองต่อไปเพื่อเอาไว้เป็นเมืองสำคัญเช่นแต่ก่อน ทั้งได้ช่วยดูแล

³³ อานามสยามยุทธ, เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, 2514), หน้า 978-979.

³⁴ เมืองเวียงจันทน์มีหัวเมืองอยู่ในความปกครองถึง 165 เมือง แบ่งเป็นหัวเมืองที่ตั้งอยู่ด้านแนวเขตแดนญวน 79 เมือง อีก 86 เมือง ตั้งอยู่เรียงรายตลอดแนวสองฝั่งแม่น้ำโขง, “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 5, ปราบกบฏเจ้าอนุเมืองเวียงจันทน์, จ.ศ.1189 (พ.ศ.2370).

ซ้าย : พระธาตุอิงรัง เมืองสะหวันนะเขต ขวา : พระธาตุศรีโคตรบอง เมืองคำม่วน

(ภาพจากหนังสือ Laos, Moscow 1985)

เกลี้ยกล่อมหัวเมืองลาวต่าง ๆ ให้สวามิภักดิ์ต่อกรุงเทพฯ นั้น ตอนนี้อย่างไรก็ตาม
พอจะไว้ใจและสามารถดูแลเมืองเวียงจันทน์ได้ ดังข้อความที่ว่า

*ครั้นจะคิดให้ตั้งเมืองเวียงจันทน์ไว้เกลี้ยกล่อมก็หาไม่ผู้ใดอยู่รักษาไม่
จะให้แต่กองกำลังเมืองหลวงพระบางอยู่รักษาและเกลี้ยกล่อม
ครั้นก็ยังหาไม่ได้ตัวอายอนุ อ้ายปาศักดิ์ อ้ายราชวงศ์ อ้ายโคง
เห็นเมืองหลวงพระบางจะทำเมืองเดียวหาได้ไม่ จึงให้ทำลาย
เมืองเวียงจันทน์เสียให้สิ้น³⁵*

ด้วยเหตุนี้เอง ทำให้ชนชาวลาวเมืองเวียงจันทน์และหัวเมืองลาวใกล้เคียงถูกกวาดต้อนส่งลงมาหลายครั้ง ตั้งเป็นชุมชนชาวลาวที่ใหญ่ขึ้น เป็น
ประโยชน์แก่ส่วนกลางทั้งทางด้านการเมืองและเศรษฐกิจ

ครั้นถึง พ.ศ.2370 หลังจากกองทัพไทยปราบเจ้าอนุวงศ์ได้แล้ว
เจ้าอนุวงศ์หนีไปอยู่เวียดนาม สมเด็จพระราชวังบรมมหาศกดิพลเสพย์
แม่ทัพไทยได้เข้ายึดเมืองเวียงจันทน์ พระราชสาส์นของสมเด็จพระราช
พระราชวังบวรราชที่มาถึงกรมหมื่นสุนทรภักย์และกรมหมื่นรักษรรณเรศ ได้มี
พระบัญชาให้กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องปราบ
กบฏเมืองเวียงจันทน์ และการกวาดต้อนครัวลาวเพื่อเตรียมส่งลงมาใน
พ.ศ.2370 ความว่า การกวาดต้อนค่อนข้างลำบาก มีปัญหาหลายอย่าง เช่น
ครัวลาวเวียงจันทน์หนีไปมากที่มีอยู่ที่ปะปนกับครัวเมืองนครราชสีมา เมืองสระบุรี
เมืองหล่มสักดี เมืองลาวต่าง ๆ เมืองเขมรตะวันออก ที่ถูกกองทัพเจ้าอนุวงศ์
กวาดต้อนมาไว้ที่เวียงจันทน์ จำเป็นต้องแยกพวกนี้ส่งกลับไปเมืองเดิม ส่วน

³⁵ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 5, ปราบกบฏเจ้าอนุเมืองเวียงจันทน์, จ.ศ.1189 (พ.ศ.2370).

การกวาดต้อนครัวลาวเวียงจันทน์ที่หลบหนีไปอยู่ตามป่า มีปัญหาว่าถ้ากองทัพกรุงเทพฯยกไปน้อยคนลาวพวกนี้จะต่อสู้ ถ้ายกไปมากพวกนี้ก็พากันหลบหนีไปกวาดต้อนมาได้ไม่มาก ได้เพียง 200-300 คน มีแต่ผู้หญิง คนแก่ เด็ก ที่เป็นชายฉกรรจ์จะหาสัก 9-10 คนก็ยาก แต่ถ้าให้พวกลาวพุงดำ³⁶ ไปเกลี้ยกล่อมจะได้ครัวลาวเวียงจันทน์เข้ามามาก เพราะเป็นลาวเหมือนกัน จึงได้ชายฉกรรจ์มากกว่ากองทัพกรุงเทพฯไปกวาดต้อนเอง³⁷ และสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้กราบบังคมทูลว่า จะนำชายฉกรรจ์เมืองเวียงจันทน์ลงไปไว้กรุงเทพฯให้ได้ 10,000 คน ส่วนกองทัพลาวพุงดำ 5 เมือง และกองทัพเมืองหลวงพระบางที่ยกมาช่วยตีเมืองเวียงจันทน์ไม่ทัน ได้ลงโทษโดยให้ไปกวาดต้อนครัวลาวหัวเมืองต่าง ๆ มาถวายให้ได้ชายฉกรรจ์ 10,000 รวมทั้งครัวเป็นคน 50,000 จะนำมากรุงเทพฯให้ทันทัพหลวงส่วนหนึ่ง อีกสองส่วนเอาไว้ส่งฤดูแล้ง ครัวลาวที่จะส่งมากรุงเทพฯมีทั้งที่กองทัพกรุงเทพฯกวาดต้อนมาได้ และที่กองทัพลาวพุงดำกับลาวหลวงพระบางกวาดต้อนมาได้ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชเกรงว่าเสบียงอาหารจะไม่พอ จึงให้เจ้าพระยาพลเทพเอาเสบียงมาส่งและรับครัวลาวที่เมืองบัวชุมและไชยบาดาล แล้วส่งต่อมายังกรุงเทพฯ และในพระราชสาส์นฉบับนี้ยังได้กล่าวอีกว่า นอกจากครัวลาวแล้วยังมีช้างประมาณ 2,000 เชือก ม้าอีกมากมายนับไม่ถ้วน ปืนใหญ่จำนวนมาก ขนมาล่าบาก อีกทั้งลักษณะไม่สวยงาม จึงหลอมเอาแต่เนื้อทองเหลืองส่งมากรุงเทพฯเพื่อหลอมเป็นปืนใหม่ พระพุทธรูปมีมากกำลังรวบรวมอยู่ แต่

³⁶ หมายถึงกองทัพลาวหัวเมืองล้านนา 5 เมืองคือ เมืองเชียงใหม่ เมืองลำพูน เมืองลำปาง เมืองน่าน เมืองแพร่ ซึ่งยกมาช่วยตีเมืองเวียงจันทน์ แต่มาหลังจากกองทัพกรุงเทพฯยึดเมืองเวียงจันทน์ได้แล้ว

³⁷ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เล่มดินสอขาว, เลขที่ 4/ฯ, เรื่องปราบกบฏเมืองเวียงจันทน์, จ.ศ.1189 (พ.ศ.2370).

พระบางซึ่งเป็นพระพุทธรูปสำคัญของเมืองเวียงจันทน์ยังหาไม่พบ เพราะชาวเมืองนำไปซ่อน พบแต่พระเสริม พระใส พระแซ่คำ พระแก่นจันทน์ พระที่หล่อด้วยโลหะเงิน พระนาคปรก และพระนาคสวาดขนาดต่าง ๆ หลายองค์ พระพุทธรูปบางส่วนที่ไม่ได้นำมาจะได้บรรจุไว้ในเจดีย์ปราบเวียงที่กำลังก่อสร้างอยู่³⁸

เมื่อสมเด็จพระราชวังบวรฯเสด็จกลับกรุงเทพฯแล้ว พระยาราชสุภาวดีซึ่งได้รับมอบหมายให้ดูแลจัดการหัวเมืองลาวให้เรียบร้อย มิได้ปฏิบัติกรให้เป็นไปตามพระราชประสงค์อย่างครบถ้วน เพราะมีความเห็นว่าการทำลายเมืองเวียงจันทน์ไม่จำเป็นเท่าใดนัก เพราะประชาชนลาวพากันหมดกำลังกายกำลังใจที่จะสู้รบแล้ว³⁹ ดังนั้นเมื่อกวาดต้อนครัวลาวได้จำนวนมากจึงแบ่งให้อยู่เป็นพลเมืองเวียงจันทน์พอสมควร แล้วให้ท้าวเพี้ยเมืองจันทน์ปกครองเมืองเวียงจันทน์ต่อไป ครัวลาวส่วนที่เหลือได้ส่งมากรุงเทพฯ⁴⁰ แต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่าจำนวนเท่าใด

เจ้าพระยาราชสุภาวดีที่สมุหนายกต้องกลับขึ้นไปเมืองเวียงจันทน์อีกครั้งในปี พ.ศ.2371 เดือน 7 เพื่อปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ที่กลับจากเวียดนามมายึดเมืองเวียงจันทน์ไว้ได้ การกลับไปครั้งนี้เพื่อปฏิบัติตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ว่าเมืองเวียงจันทน์เป็นกบฏมาแล้วสองครั้ง ไม่ควรเอาไว้เป็นบ้านเมืองต่อไป ดังนั้นเมื่อยึดเมืองเวียงจันทน์จากเจ้าอนุวงศ์ได้ จึงให้ทำลายเมืองเวียงจันทน์ยกเว้นแต่วัดเท่านั้น แล้วจัดผู้คนไปกวาดต้อนครัวลาวเวียงจันทน์มารวมไว้ที่เมืองพันพร้าว เพื่อเตรียมส่ง

³⁸ เฟิงอ้าง.

³⁹ วอลเตอร์ เอฟ เวลลา, แผ่นดินพระนั่งเกล้า, แปลโดย นิจ ทองโสภิต (กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2514), หน้า 169.

⁴⁰ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 3 เล่ม 1, หน้า 74.

มากรุงเทพฯในเดือน 12⁴¹

เมืองหลวงพระบางส่งครว้ลาวลงมาไว้ที่เมืองพิษณุโลกใน พ.ศ.2372 แล้วเมืองพิษณุโลกส่งต่อมาถึงกรุงเทพฯอีกที เป็นครว้ลาวที่ได้มาจากเมืองสามมื่น เมืองเพ็ญ เมืองเสย เมืองแก่นท้าว รวมชาวลาวทั้งสิ้นเกือบ 700 คน และให้พักไว้ที่กรุงเก่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 รับสั่งให้กรมหมื่นรักษารณเรศจัดแจงส่งไปอยู่ตามพวกพ้องเดียวกัน

นอกจากนั้นยังส่งครว้ลาวเมืองนครพนมมาพักไว้ที่เมืองสระบุรี พระยาสระบุรีและกรมการเมืองได้ส่งต่อมาที่กรุงเก่า เป็นครว้ลาวชายหญิง 800 คน จึงทรงพระกรุณาจะให้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่วัดโบสถ์และวัดหลวง แขวงเมืองฉะเชิงเทรา ซึ่งมีพวกลาวอาสาปากน้ำไปตั้งอยู่ก่อนแล้ว โดยให้เดินทางไปทางบก แต่ทรงเป็นห่วงว่าหนทางเป็นน้ำโคลนเดินยาก ให้หาเรือบรรทุกครว้ลาวนครพนมส่งไปกรุงเทพฯให้หมด จะได้ส่งออกไปเมืองฉะเชิงเทราเองให้ทันเทศกาลทำไร่ไถนา⁴² ครว้ลาวเมืองนครพนมนอกจากกวาดต้อนมาดังกล่าวแล้วยังมีการส่งคนไปเกลี้ยกล่อม โดยพระอินทราชาเจ้าเมืองพนัสนิคมขึ้นไปเกลี้ยกล่อมได้มาอีกจำนวนหนึ่งนำมาไว้ที่พนัสนิคม⁴³

พ.ศ.2372 เมืองหลวงพระบางได้ส่งครว้ลาวเมืองจันทน์และเมืองกลาง⁴⁴ ไปไว้ที่เมืองพรหม 636 คน ได้แบ่งไว้บ้านอารยิก 37 คน พักไว้เพื่อเตรียมส่งมาถวายที่กรุงเทพฯ 39 คน การจัดส่งครว้ลาวลงมานั้นมีการทำบัญชีเป็นระบบ

⁴¹ เพิ่งอ้าง, หน้า 88.

⁴² “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยคำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 4, สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยาไชยวิชิตเรื่องส่งครว้ลาวมาไว้เมืองต่าง ๆ และกรุงเทพฯ, จ.ศ.1191 (พ.ศ.2372).

⁴³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 3 เล่ม 1, หน้า 100.

⁴⁴ เมืองจันทน์และเมืองกลางเป็นตำแหน่งขุนนางลาว, เรื่องลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ ภาคที่ 1 ลัทธิธรรมเนียมลาว, (กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย, 2461), หน้า 23.

บอกรายละเอียดว่าเป็นลาวเมืองไหน ประกอบไปด้วยชายฉกรรจ์ ครัวชาย หญิงเด็กก็คน ดังเช่นคริวลาว 39 คนที่ส่งมากรุงเทพฯ เป็นคริวข้าพระ 29 คน หมอ 4 คน ลาวพวน 3 คน ลาวค้ำเก่า 3 คน (หมายถึงลาวที่ถูกกวาดต้อนกลับไปเมืองลาวสมัยกบฏเจ้าอนุวงศ์) ที่น่าสนใจคือมีรับสั่งว่าถ้าเป็นคริวข้าพระกับลาวพวน ให้ส่งไปกรุงเทพฯ อย่าให้ตกค้างปนกับลาวพวกอื่น⁴⁵

ครั้นถึง พ.ศ.2373 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้พระยามหาอำมาตย์ขึ้นไปชำระรับคริวลาวที่เมืองหลวงพระบางกวาดต้อนรวบรวมมาจากหัวเมืองลาวต่าง ๆ ส่งลงมาพักไว้ที่เมืองพิชัย พระยามหาอำมาตย์ชำระแล้วมีใบบอกส่งคริวลาวลงมาถึง 7 ครั้ง มีข้าราชการคุมลงมาส่ง เช่น หมื่นวิเชียรอักษร ขุนพรม หมื่นภาษาพล กรมการเมืองสวรรคโลก หลวงมหาพิชัย หมื่นชำนาญ หมื่นพรม ฯลฯ คริวที่ได้นี้กวาดต้อนมาจากเมืองเลย เมืองลม เมืองแก่นท้าว เมืองปากลาย เมืองเวียงจันทน์ เมืองภูเวียง และเมืองภูครั้ง มีทั้งชายฉกรรจ์ คริว (ผู้หญิงและเด็ก) พระสงฆ์ เณร รวมทั้งสิ้นประมาณหนึ่งหมื่นหกพันคนเศษ เป็นคริวมากกว่าชายฉกรรจ์⁴⁶ มีบางส่วนที่หลบหนีไป บ้างก็เสียชีวิต เมื่อส่งมาแล้วโปรดให้ไปอยู่ตามพวกที่เคยอยู่ก่อน

หลังจากปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ได้แล้ว หัวเมืองต่าง ๆ ที่เคยขึ้นกับเมืองเวียงจันทน์ เช่น หัวพันทั้งห้าทั้งหก⁴⁷ เมืองพวน ได้กลายเป็นปัญหา

⁴⁵ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 4, จ.ศ.1191 (พ.ศ.2372).

⁴⁶ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 21, บัญชีจำนวนคริวซึ่งมาแต่เมืองหลวงพระบาง, จ.ศ.1192 (พ.ศ.2373).

⁴⁷ เมืองหัวพันทั้งหกออยู่ในเขตสิบสองจุไทย ใกล้กับเมืองหลวงพระบาง เดิมมี 5 เมือง ต่อมาเพิ่มขึ้นอีกเมืองหนึ่งจึงเรียกรวมกันว่า เมืองหัวพันทั้งหก มีเมืองเหิม เมืองเชียงคอง เมืองซำเหนือ เมืองซำใต้ เมืองโสย เมืองซอน, ประชุมพงศาวดารเล่ม 42 จดหมายเหตุเกี่ยวกับเขมรและญวนในรัชกาลที่ 3 (กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2512), หน้า 69.

และชนวนสงครามระหว่างไทยกับเวียดนาม เนื่องจากดินแดนเหล่านั้นอยู่ใกล้เขตแดนเวียดนาม เวียดนามถือโอกาสเข้าครอบครองขณะที่ไทยทำสงครามปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ ดินแดนเหล่านี้มีครัวเมืองเวียงจันทน์และครัวหัวเมืองลาวฝั่งตะวันออกไปตกค้างอยู่มาก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริจะให้กองทัพไปตีเอาบ้านเมืองและครัวลาวมาเป็นไพร่พลข้าขอบขัณฑสีมาของกรุงเทพฯตามเดิม พอตีเกิดกบฏที่เมืองไชย่งอน จึงโปรดเกล้าฯ ให้ทัพไทยยกออกจากกรุงเทพฯนำโดยพระราชรินทร์ ยกขึ้นไปทางเมืองเวียงจันทน์สมทบกับกองทัพฝ่ายเหนือแล้วยกไปตีเมืองพวน ส่วนกองทัพเจ้าพระยาธรรมาธิปัตย์เดินทางไปทางเมืองพิชัย ไปตั้งรวมพลที่เมืองปากลาย ไปตีเมืองแดงและหัวพันทั้งห้าทั้งหกในพ.ศ.2376⁴⁸ สงครามนี้ยืดเยื้อมาจนพ.ศ.2378 กองทัพไทยได้ชัยชนะจึงกวาดต้อนชาวลาวพวนและลาวทรงดำมากรุงเทพฯ

หลังจากนั้นหัวเมืองลาวต่าง ๆ พวกกันอ่อนน้อมขอขึ้นกับกองทัพไทยทางกรุงเทพฯได้ให้เมืองเหล่านั้นอยู่ในความดูแลของเมืองหลวงพระบาง ต่อมาเมืองหิมา เมืองคอย เมืองควร ตั้งแข็งเมืองต่อเมืองหลวงพระบาง เจ้าอุปราชเจ้าราชวงศ์เมืองหลวงพระบาง แต่งให้ท้าวพระยายกกองทัพขึ้นไปตีเมืองดังกล่าว และได้กวาดต้อนชาวลาวทรงดำให้พระยาศรีมหานามคุมลงมาส่งที่กรุงเทพฯเมื่อ พ.ศ.2379 ต่อมา พ.ศ.2381 เจ้าอุปราชวิวาทกับเจ้าราชวงศ์เจ้าราชวงศ์จึงคุมชาวลาวทรงดำลงมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารที่กรุงเทพฯ⁴⁹

พ.ศ.2380 พระประทุมเทวาเจ้าเมืองหนองคาย และพระพิทักษ์เขตต์เจ้าเมืองหนองหาร มีใบบอกเป็นทางว่าให้หมื่นเดชสงครามหัวเมือง

⁴⁸ ประชุมพงศาวดารเล่ม 41 (กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2512), หน้า 248 และ 257.

⁴⁹ ประชุมพงศาวดารเล่ม 4 พงศาวดารเมืองหลวงพระบาง, (กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2507), หน้า 343-344, 353-354.

พระตำรวจ เพี้ยอุปราช⁵⁰ เมืองหนองคาย เพี้ยโคขเมืองหนองหาร เข้ามาขึ้นต่อ เจ้าพระยาจักรี แจ้งจำนวนครัวที่กวาดต้อนรวบรวมมาได้ความว่า เมืองหนองคายรวบรวมได้ครัวลาวเมืองเวียงจันทน์ เมืองท่าสารหรือท่าซราน เมืองเวียงครั่ง เมืองพันพร้าว เป็นชายฉกรรจ์ ภิกษุ สามเณร หลิงและเด็กประมาณพันกว่าคน⁵¹ เมืองห้วยหลวงรวบรวมครัวลาวพวนได้ประมาณ 200 กว่าคน ครัวลาวเมืองท่าสาร 20 กว่าคน เมืองหนองหารรวบรวมได้ครัวลาวพวนประมาณ 350 กว่าคน ได้ครัวลาวเมืองเวียงพันท้องและครัวลาวเมืองท่าสารประมาณ 100 กว่าคน⁵² และยังมีครัวลาวเก่าที่เคยอยู่กรุงเทพฯ ได้นำกลับมาด้วย เป็นครัวลาวเมืองท่าสาร เมืองเวียงจันทน์ เป็นพันพร้าว และครัวลาวที่เคยอยู่บ้านอารยิกกรุงเก่าและเมืองสระบุรีก็ถูกนำมาด้วยประมาณ 50 คน นอกจากนั้นเมืองชนบทยังรวบรวมลาวเก่าที่เคยอยู่บ้านอารยิกและเมืองสระบุรีมาได้อีกสิบกว่าคน⁵³ รวมทั้งสิ้นมีชาวลาวที่รวบรวมได้ใน พ.ศ.2380 นี้ เป็นพระสงฆ์ สามเณร 322 รูป ชายฉกรรจ์ 379 คน ครัวซึ่งประกอบด้วย หลิงและเด็ก 1,069 คน รวมเป็น 1,770 คน⁵⁴ ในจำนวนนี้เป็นชาวลาวพวนเกือบ 600 คน ชาวลาวที่รวบรวมมาได้ทั้งหมดนี้ เจ้าพระยาจักรีได้มีร่างตราสั่งไปยังพระประทุมเทวาเจ้าเมืองหนองคายและพระพิทักษ์เขตต์เจ้าเมืองหนองหาร กำหนดให้นำครัวลาวออกจากเมืองหนองคายและเมืองหนองหารใน

⁵⁰ เพี้ย คือพระยา, อุปราชหรืออุปฮาด คือตำแหน่งรองลงมาจาก เพี้ย เป็นพวกกรมการเมือง, ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ ภาคที่ 1 ลัทธิธรรมเนียมลาว หน้า 23-24.

⁵¹ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 1, ร่างตราเจ้าพระยาจักรีคอบเรื่องส่งครัวเมืองพวน เมืองเวียงจันทน์, จ.ศ.1199 (พ.ศ.2380).

⁵² เพิ่งอ้าง.

⁵³ เพิ่งอ้าง.

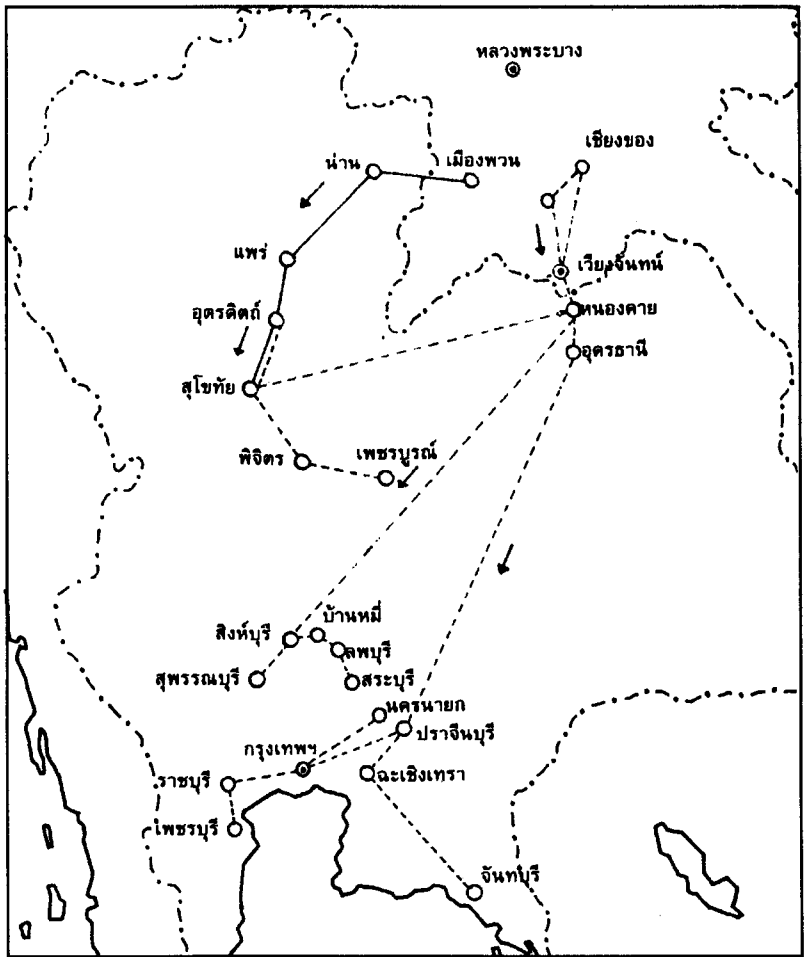
⁵⁴ เพิ่งอ้าง.

วันขึ้น 10 ค่ำ เดือน 5 ครั้วลาวพวน ครั้วลาวเวียงจันทน์ ครั้วลาวเมืองท่าสาร ให้ส่งมาทางเมืองประจิม (ปราจีนบุรี) ครั้วลาวเมืองเวียงครั่ง ครั้วลาวเมืองพันพร้าว ให้ส่งลงมาทางเมืองสระบุรี สำหรับครั้วลาวพวนนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีรับสั่งกำชับลงไปว่า ให้รวบรวมส่งมาให้หมดอย่าให้ตกค้างอยู่จะเป็นกำลังแก่ญวนได้ ความสนใจที่มีต่อชนชาวลาวพวนและเมืองพวนจะเห็นได้จากพระราชดำริเกี่ยวกับเมืองพวนความว่า

เมืองพวนเป็นเมืองใหญ่กว่าเมืองหัวพันทั้งหก อ้ายญวนมาจัดแจงแต่งตั้งบ้านเมืองผูกพันเอาเป็นสนธิ มีกองทัพอ้ายญวนมารักษาบ้านเมืองอยู่ อ้ายญวนหมายจะเอาเมืองพวนเป็นเมืองหน้าด่านทางเสบียงอาหาร ฯลฯ แต่พวกเมืองพวนนั้นกองทัพยกขึ้นไปกวาดเอาครอบครัวมา ที่เราได้ครอบครัวไว้ก็พอจะไว้ใจได้ พวกที่ยังหลงเหลืออยู่บ้านเมืองกับเจ้าขาลี เจ้าสะ ท้าวเพี้ย ที่ได้พาครอบครัวลงไปกับเจ้าเมืองเชียงขวาง เจ้าสะก็ได้ลงไปจนถึงกรุงเทพฯ แล้วกลับคบคิดกันพาเอาครอบครัวหนีขึ้นไปหาอ้ายญวน มันร้ายฉานไปกับเรามาก หาเหมือนเมืองหัวพันทั้งหกไม่ จะไว้ใจกับลาวพวนซึ่งอยู่กับบ้านเมืองนั้นไม่ได้⁵⁵

ด้วยเหตุนี้ชนชาวลาวพวนจึงถูกกวาดต้อนส่งลงมากรุงเทพฯ ด้วยเหตุผลที่ว่าเมืองพวนเป็นเมืองใกล้กับเวียดนาม จะเป็นประโยชน์แก่เวียดนามได้ จึงโปรดฯให้รวบรวมผู้คนชาวเมืองพวนลงมาให้มากที่สุด แล้วจัดส่งไปตั้งหลักแหล่งที่กรุงเทพฯ และเมืองฉะเชิงเทรา

⁵⁵ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 1, รางตราเจ้าพระยาจักรีตอบเรื่องส่งครัวเมืองพวน เมืองเวียงจันทน์, จ.ศ.1199 (พ.ศ.2380).

แผนที่แสดงเส้นทางอพยพของชาวพวน

- เส้นทางอพยพสู่ประเทศไทยของพวน
- เส้นทางอพยพของชาวพวนสู่บ้านหาดเสี้ยว

ที่มา : สุดแดน วิสุทธิลักษณ์, "พวนบ้านหาดเสี้ยว : ความคำนึงถึงเมื่อสามปีให้หลัง"
 ใน วารสารเมืองโบราณ ปีที่ 19 ฉบับที่ 4 ตุลาคม-ธันวาคม 2536)

พ.ศ.2382 เมืองหลวงพระบางส่งครีวลาวทรงดำที่กวาดต้อนมาได้จากเมืองแกลงจำนวนร้อยคนเศษ ลงมาถวายเป็นที่กรุงเทพฯ⁵⁶

พ.ศ.2387 มีการย้ายถิ่นของชาวลาวเวียงจันทน์และชาวลาวเมืองวัง โดยพญามหาสงครามและเจ้าอุปราชเวียงจันทน์ คุมลงมาถวายเป็นที่ร้อยคน มีทั้งชายฉกรรจ์ เด็กชายทั้งวัยรุ่นและเด็กเล็ก ผู้หญิงมีทั้งผู้ใหญ่ วัยรุ่น และเด็กเล็ก⁵⁷

2.4 การย้ายถิ่นของชนชาวลาว

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

สมัยนี้มีหลักฐานเพียงว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้นำชาวลาวมาจากเมืองเวียงจันทน์ ให้ขุนสุวรรณพลากร ขุนรักษาสุวรรณ เป็นนายกอง ควคุมชาวลาวเหล่านี้ไปไว้ที่เมืองพนมสารคาม ให้เป็นเลกไพร่หลวงคงเมือง อยู่ในความดูแลของเจ้าเมืองพนมสารคาม คือ พระพนม-ษานรินทร์⁵⁸ จำนวนคงจะไม่น้อยนัก เพราะจากพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ว่า “ครอบครัวลาวที่ตั้งเรือนลงใหม่นั้น ดูก็คือน้อย่นหนาฝ้าคั้ง”⁵⁹ แสดงว่าน่าจะมีครีวลาวหลายครีว หลังจากนั้นไม่ปรากฏ

⁵⁶ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 42 จดหมายเหตุเกี่ยวกับเขมรและญวน (กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2512), หน้า 214.

⁵⁷ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 208, บัญชีจำนวนครีวเมืองเวียงจันทน์และเมืองวัง, จ.ศ.1206 (พ.ศ.2387).

⁵⁸ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 186, คราน้อยถึงกรมการเมืองมโนรม, จ.ศ.1223 (พ.ศ.2404).

⁵⁹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, ร.4. 1ก/8, พระราชหัตถเลขาและประกาศต่าง ๆ ในรัชกาลที่ 4, จ.ศ.1223-1242 (ร.ศ.80-99, หน้า 192).

หลักฐานว่ามีการย้ายถิ่นของชนชาวลาวเข้ามาตั้งเป็นชุมชนลาวขึ้นอีกใน
รัชกาลนี้

สรุป

การย้ายถิ่นของชนชาวลาวในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น กล่าวได้ว่า
มีการย้ายถิ่นเข้ามายังหัวเมืองชั้นใน ในลักษณะของการกวาดต้อนมากกว่า
การอพยพมาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ชาวลาวมาจากหัวเมืองต่าง ๆ กัน เช่น
มาจากหัวเมืองล้านนา หัวเมืองลาวที่ปัจจุบันเป็นประเทศลาวและบริเวณที่
ปัจจุบันคือภาคอีสานของไทย ซึ่งมีทั้งผู้ชายและหญิง ที่เอกสารบ่งบอกไว้ว่า
มีทั้งชายฉกรรจ์ หญิงฉกรรจ์ พระสงฆ์ สามเณร เด็กหญิงและชายในวัยเล่น
จูง อุ้ม ในช่วงการย้ายถิ่นสามารถแยกได้ว่าเป็นลาวเมืองไหน แต่เมื่อตั้งเป็น
ชุมชนตามหัวเมืองชั้นในแล้ว ในตอนที่จะได้กล่าวว่าด้วยการปกครองและ
ควบคุมชนชาวลาว บางครั้งไม่อาจแยกให้เห็นชัดเจนว่าเป็นชุมชนลาวพวกไหน
เพราะเอกสารต่าง ๆ เรียกรวม ๆ กันไปว่า ลาว ดังนั้นหลังจากตั้งชุมชน
ชาวลาวในหัวเมืองชั้นในแล้ว ในตอนที่กล่าวถึงการปกครองและการควบคุมชน
ชาวลาว จะกล่าวถึงชาวลาวรวม ๆ กันไป

บทที่ 3

การตั้งชุมชนชาวลาวในหัวเมืองชั้นใน สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ระบบการบริหารประเทศในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น รับแบบอย่างมาจากกรุงศรีอยุธยา โดยเฉพาะการบริหารส่วนภูมิภาคได้แบ่งส่วนการบริหารเป็นหัวเมืองชั้นใน หัวเมืองชั้นนอก และหัวเมืองประเทศราช หัวเมืองชั้นในประกอบด้วยเมืองเล็กเมืองน้อยมากมายเรียงรายอยู่รอบราชธานี หัวเมืองชั้นในมีความสำคัญอย่างยิ่งตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ โดยเป็นแหล่งเสบียงอาหารและผู้คนสำหรับป้องกันพระนครและผลประโยชน์รายได้แผ่นดิน เป็นปราการป้องกันข้าศึก และหลายครั้งที่ถูกข้าศึกเข้ามากวาดต้อนพลเมืองไป จนทำให้พลเมืองของเมืองเหล่านี้ร่อยหรอลงไปจนไม่พอเพียงสำหรับการต่าง ๆ ดังกล่าวข้างบนนี้ นอกจากนั้นสงครามที่เกิดขึ้นบ่อยครั้งทำให้พลเมืองเสียชีวิตลงอีกด้วย จึงทำให้ผู้ปกครองสมัยนั้นต้องหาวิธีเพิ่มพลเมืองโดยการนำเชลยศึกและส่งเสริมให้ผู้อพยพชาวต่างดาวเข้ามาตั้งหลักแหล่งในหัวเมืองชั้นใน ดังนั้นเนื้อหารายละเอียดต่าง ๆ ที่จะกล่าวถึงในบทนี้ได้แก่ ระบบการบริหารประเทศโดยเน้นบริเวณหัวเมืองชั้นในและความสำคัญของหัวเมืองชั้นในบางเมืองที่เป็นปัจจัยให้มีการส่งชาวลาวเข้าไปตั้งชุมชน รวมทั้งชุมชนชาวลาวในระยะเริ่มก่อตั้ง ทางการให้ความเอาใจใส่ดูแลอย่างไรบ้างชุมชนชาวลาวตามเมืองชั้นในมีอยู่ที่บริเวณไหนจนถึงปัจจุบัน ทั้งหมดนี้เป็นรายละเอียดที่จะได้กล่าวถึงในบทนี้

3.1 ระบบการบริหารประเทศในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ระบบการบริหารประเทศส่วนกลางในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จัดให้มีจุดศตมภ์ ประกอบด้วย เวียง วัง คลัง นา และมีกรมกองย่อย ๆ แบ่งไปขึ้นกับฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือน ส่วนภูมิภาคแบ่งเป็นหัวเมืองชั้นใน หัวเมืองชั้นนอก และหัวเมืองประเทศราช เมืองต่าง ๆ ในเขตหัวเมืองชั้นในและหัวเมืองชั้นนอกมี 4 ระดับ คือ เมืองเอก เมืองโท เมืองตรี และเมืองจัตวา มีเสนาบดีในตำแหน่งอัครมหาเสนาบดี 2 ตำแหน่ง คือ สมุหพระกลาโหมดูแลหัวเมืองต่าง ๆ ที่ตั้งอยู่ทางใต้และชายทะเลฝั่งตะวันตก สมุหนายกดูแลหัวเมืองทางเหนือ และเสนาบดีกรมทำอีกตำแหน่งหนึ่งดูแลหัวเมืองชายทะเลตะวันออก อำนาจหน้าที่ของเสนาบดีทั้งสามนี้ คือ ดูแลความสงบเรียบร้อย การภาษีอากร การศาล มีอำนาจสั่งการด้วยหนังสือที่เรียกว่า สารตราอัญเชิญ กระแสพระบรมราชโองการของพระมหากษัตริย์สั่งการไปยังเจ้าเมืองต่าง ๆ รวมทั้งการเกณฑ์แรงงานในหัวเมือง การส่งส่วย การเรียกระดมพลให้ไพร่มาทำงานหรือการทัพศึก พระมหากษัตริย์ได้มอบอำนาจสั่งการผ่านทางอัครมหาเสนาบดี¹ สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมืองต่าง ๆ ที่สังกัดเสนาบดีทั้งสามท่านมีดังนี้

1. เมืองในความรับผิดชอบของกรมพระกลาโหม ได้แก่ เมืองนครศรีธรรมราช เมืองสงขลา เมืองพัทลุง เมืองกลาง เมืองไชยา เมืองปะทิว เมืองชุมพร เมืองคลองวาน เมืองกุย เมืองปราณ เมืองตะนาวศรี เมืองอมฤทธิ

¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระราชดำรัสทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน,” หนังสืออ่านประกอบพื้นฐานอารยธรรมไทย ตอนพื้นฐานทางประวัติศาสตร์ สังคมและการเมือง, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2514), หน้า 126-129.

และเมืองเพชรบุรี

2. เมืองในความรับผิดชอบของกรมท่า ได้แก่เมืองนนทบุรี เมืองสมุทรปราการ เมืองสาครบุรี เมืองชล เมืองระยอง เมืองบางละมุง เมืองจันทบุรี เมืองตราด และเมืองสมุทรสงคราม

3. เมืองในความรับผิดชอบของกรมมหาดไทย ได้แก่เมืองอื่น ๆ นอกจากที่ได้ระบุไว้แล้วข้างต้น รวมทั้งเมืองกาญจนบุรี เมืองไทรโยค และเมืองฉะเชิงเทรา²

แต่ละเมืองเหล่านี้ บางก็มีฐานะเป็นเมืองเอก โท ตรี หรือจัตวา สังกัดอยู่ในหัวเมืองชั้นในหรือหัวเมืองชั้นนอก โดยถ้าเป็นเมืองเอก เมืองโท เมืองตรี ก็จัดเป็นหัวเมืองชั้นนอก³ ถ้าเป็นเมืองจัตวาก็จัดเป็นหัวเมืองชั้นใน หัวเมืองชั้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมี 30 เมือง ได้แก่ เมืองบัวชุม เมืองไชยาตาน เมืองระยอง เมืองชล เมืองสมุทรสาคร เมืองสมุทรปราการ เมืองบางละมุง เมืองกุย เมืองปราณ เมืองนนทบุรี เมืองชัยนาท เมืองอุทัยธานี เมืองมะโนรม เมืองสรรคบุรี เมืองสิงคบุรี เมืองอินทบุรี เมืองพรหมบุรี เมืองลพบุรี เมืองสุพรรณบุรี เมืองศรีสวัสดิ์ เมืองไทรโยค เมืองฉะเชิงเทรา เมืองนครชัยศรี เมืองราชบุรี เมืองวิเศษไชยชาญ เมืองเพชรบุรี เมืองสมุทรสงคราม เมืองประจิมบุรี (ปราจีน) เมืองนครนายก และเมืองสระบุรี⁴ หัวเมืองชั้นในเป็นหน่วยการปกครองที่อยู่ไม่ไกลเมืองหลวง มีข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของเมืองเหล่านี้อยู่ในตำแหน่งผู้รักษาเมือง หรือผู้รั้งเมือง⁵

² “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 1 (กท.ร/1) สำเนาคำปรึกษาเรื่องตั้งพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ, จ.ศ.1144 (พ.ศ.2325).

³ รายละเอียดเมืองเหล่านี้มีในหนังสือ เรื่องกฎหมายตราสามดวง, (กรุงเทพฯ : อุดมศึกษา, 2521), หน้า 658-659.

⁴ เฟิ่งอ้าง, หน้า 661.

⁵ เฟิ่งอ้าง.

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงแบ่งหัวเมืองเป็นชั้น ๆ อยู่ในความรับผิดชอบของเสนาบดีกรมมหาดไทย กรมพระกลาโหม และกรมท่า ดังนี้

1. หัวเมืองชั้นใน ตั้งแต่เมืองอุตรดิตถ์ เมืองกำแพงเพชร ตามลำน้ำลงมาถึงเมืองอยุธยา เมืองปราจีน เมืองฉะเชิงเทรา เมืองสุพรรณบุรี อยู่ในความรับผิดชอบของกรมมหาดไทย

เมืองชั้นใน ตั้งแต่เมืองไชยาเข้ามาถึงเมืองเพชรบุรี แล้วขึ้นไปจนถึงเมืองกาญจนบุรี อยู่ในความรับผิดชอบของกรมพระกลาโหม

เมืองชั้นในตั้งแต่เมืองตราด เข้ามาถึงเมืองสมุทรปราการ เมืองสาครบุรี เมืองสมุทรสงคราม เมืองนครชัยศรี อยู่ในความรับผิดชอบของกรมท่า

เมืองเหล่านี้มีขุนนางจากกรุงเทพฯ ไปเป็นผู้รักษาเมือง มีกรมการเมืองช่วยราชการและเก็บภาษีอากรเหมือนในกรุงเทพฯ

2. หัวเมืองชั้นกลาง ตั้งแต่เมืองนครราชสีมาไปจนถึงเมืองพระตะบอง เมืองเสียมราฐ เมืองตาก และเมืองลาวตะวันออกเฉียงเหนือ อยู่ในความรับผิดชอบของกรมมหาดไทย เมืองนครศรีธรรมราช เมืองสงขลา เมืองพัทลุง เมืองตะกั่วป่า เมืองพังงา เมืองถลาง อยู่ในความรับผิดชอบของกรมพระกลาโหม

เมืองเหล่านี้ส่วนใหญ่จะยกเชื้อวงศ์ของเมืองนั้นเป็นเจ้าเมืองและกรรมการในเมืองนั้น วิธีการปกครองคล้ายกับส่วนกลางบ้าง ดัดแปลงให้สอดคล้องกับประเพณีท้องถิ่นตามความเหมาะสม เจ้าเมือง กรรมการเมือง มีหน้าที่รับผิดชอบดูแลความสงบเรียบร้อยในเมือง รวบรวมเก็บภาษีอากรและส่งมากรุงเทพฯ

3. เมืองประเทศราช ได้แก่เมืองเชียงใหม่ เมืองลำพูน เมืองนครลำปาง เมืองแพร่ เมืองน่าน เมืองหลวงพระบาง เมืองนครพนม เมือง

นครจำปาศักดิ์ อยู่ในความรับผิดชอบของกรมมหาดไทย

เมืองฝ่ายทะเลตะวันออก ตั้งแต่เมืองตานี เมืองสาข เมืองยะรัง เมืองกลันตัน เมืองตรังกานู เมืองมลายู ที่ไม่มีปากน้ำออกทะเลคือเมืองหนองจิก เมืองยะลา เมืองรามัญ เมืองระแงะ และเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกที่เรียกว่าอ่าวเบงกอล ได้แก่เมืองไทรบุรี เมืองปะลิส เมืองสตูล อยู่ในความรับผิดชอบของกรมพระกลาโหม⁶

3.2 วัตถุประสงค์ในการส่งชาวลาวเข้าไปตั้งชุมชน ในหัวเมืองชั้นใน

ชาวลาวที่ย้ายถิ่นเข้ามา ทั้งที่ถูกกวาดต้อนและอพยพเข้ามา ทางการค้าส่งไปอยู่เมืองต่าง ๆ ในเขตหัวเมืองชั้นใน โดยมีจุดมุ่งหมายให้อยู่รวม ๆ กัน ตามเชื้อชาติเดียวกัน โดยคำนึงถึงความสะดวกในการควบคุมดูแล และยังคำนึงถึงด้านจิตใจความรู้สึกของชาวลาวที่มีความรู้สึกรักหมู่คณะไม่ให้พลัดพรากจากกัน โดยให้อยู่ตามเมืองที่มีชาวลาวเข้าไปอยู่ก่อนแล้ว และหาแหล่งที่มีภูมิประเทศเหมือนบ้านเมืองเดิม เช่น ลาวทรงดำให้ไปอยู่ที่เมืองเพชรบุรีที่มีป่าเขาเหมือนบริเวณที่ราบสูงทรานนินห์ถิ่นของลาวทรงดำ

เหตุผลที่ต้องส่งไปหัวเมืองชั้นใน เพราะเมืองเหล่านี้อยู่ไกลจากแหล่งที่อยู่อาศัยเดิมของชาวลาว เป็นการป้องกันการหลบหนีกลับไปบ้านเมืองลาว และหัวเมืองชั้นในยังเป็นเมืองหน้าด่านป้องกันราชธานี เมื่อข้าศึกยกมาเมือง

⁶ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 136, หนังสือเจ้าพระยาภูธราภัยถึงหลวงสยามานุเคราะห์ กงสุลสยามเมืองร่างกุ้ง, จ.ศ.1227 (พ.ศ.2408).

ประตุมืองกาฬจนบุรี

ภาพถ่ายโดยกรมศิลปากร กรุงเทพฯ : พ.ศ.

เหล่านี้จะเป็นด่านกันมิให้ข้าศึกมาถึงราชธานีเร็วเข้า จะได้มีเวลาเตรียมตัวตั้งรับได้ นอกจากนี้ยังเป็นเมืองชุมทาง เป็นเมืองศูนย์กลางที่กองทัพจากหัวเมืองต่าง ๆ ที่ถูกเกณฑ์ไปในราชการสงครามยกมาสมทบกัน หรือเป็นเมืองทางผ่านที่ข้าศึกจะต้องยกมาทางเมืองนั้น ความสำคัญของหัวเมืองชั้นในบางเมืองซึ่งเป็นที่ตั้งของชุมชนชาวลาวมีดังนี้

เมืองกาญจนบุรี อยู่ติดกับพรมแดนพม่า เป็นทางที่พม่าใช้เดินทัพปกติพม่าจะมา 2 ทาง โดยออกจากเมืองเมาะตะมะข้ามทางลำน้ำมาจนถึงเมืองแครง แล้วเดินทางบกเข้ามาทางเมียวดี แม่สอด เข้ามาถึงบ้านระแหง แขวงเมืองตาก เป็นทางที่ติดต่อกับหัวเมืองของไทยทางฝ่ายเหนือ ในหนังสือ *ไทยรบพม่า* เรียกทางนี้ว่า ด่านแม่ละเมา ส่วนทางใต้ออกจากเมืองเมาะตะมะมาทางเมืองเชียงกราน เข้าแดนไทยทางแม่น้ำกษัตริย์ ข้ามภูเขาลงมาถึงลำน้ำแควน้อย (ไทรโยค) ที่สามสบ แล้วลงมาทางลำน้ำจนออกแควใหญ่ (ศรีสวัสดิ์) ถึงเมืองกาญจนบุรี ซึ่งตั้งอยู่ตรงทุ่งลาดหญ้าเชิงเขาตะนาวศรี ทางนี้เป็นทางไปมากับกรุงศรีอยุธยา กรุงเทพฯ และหัวเมืองฝ่ายใต้ เรียกว่าทางด่านพระเจดีย์สามองค์⁷ เมืองกาญจนบุรีเป็นเมืองที่พม่าใช้เป็นเส้นทางยกมารบกับไทย ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนสมัยรัตนโกสินทร์ เนื่องจากเป็นเมืองชายแดนจึงมีผู้คนทั้งชาวไทยและชาวต่างด้าวอาศัยอยู่มาก รวมทั้งชาวลาว ซึ่งน่าจะมียู่ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรีแล้ว เพราะเมื่อพม่ายกทัพมาทางลันเต ทำดินแดง แขวงเมืองกาญจนบุรี และเมืองศรีสวัสดิ์ในสมัยกรุงธนบุรี ในศุภอักษรของพระเจ้ากรุงธนบุรี ได้พูดถึงชาวลาวและชาวมอญที่อยู่แถบเมืองเหล่านี้ว่าได้ช่วยรบต่อต้านพม่าและเป็นพวกเข้ามาสวามิภักดิ์มาพึ่งพระบรม

⁷ สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี, ไทยรบพม่า, (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2520), หน้า 253-257.

โพธิสมภาร⁸ ชาวลาวที่เมืองกาญจนบุรีมีอยู่จำนวนมาก ในสมัยรัตนโกสินทร์ เรียกว่า *ลาวกองนอก*⁹ แต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่าได้ส่งชาวลาหรือมีชาวลาอพยพเข้าไปอยู่ที่เมืองกาญจนบุรีอีกตั้งแต่เมื่อใด

เมืองนครชัยศรี เมืองฉะเชิงเทรา เมืองสระบุรี ได้รับการสถาปนาขึ้นในสมัยพระมหาจักรพรรดิ หลังจากสงครามไทยรบกับพม่า พระมหาจักรพรรดิทรงเตรียมการป้องกันพระนคร เพื่อความสะดวกในการรวมพลโปรดให้ตั้งหัวเมืองขึ้นใหม่หลายเมือง เช่น ตั้งบ้านตลาดขวัญเป็นเมืองนนทบุรี ตั้งบ้านท่าจีนเป็นเมืองสาครบุรี (เปลี่ยนเป็นสมุทรสาครสมัยรัชกาลที่ 4) ตัดเขตเมืองสุพรรณทางด้านใต้กับเขตท้องที่เมืองราชบุรีทางด้านตะวันตกรวมกันตั้งเป็นเมืองนครชัยศรี (เปลี่ยนชื่อเป็นเมืองนครปฐมในรัชกาลที่ 6) และตัดท้องที่เมืองชลบุรีด้านเหนือกับเมืองปราจีนด้านใต้ตั้งเป็นเมืองฉะเชิงเทรา แล้วตัดเขตท้องที่เมืองลพบุรีด้านตะวันออกเฉียงใต้กับเขตท้องที่เมืองนครนายกทางด้านตะวันตกมารวมกันเป็นเมืองสระบุรี¹⁰

เมืองนครชัยศรีและเมืองฉะเชิงเทรา อยู่ไกลจากชายแดนมากและใกล้กรุงเทพฯ ปลอดภัยจากการรบกวนของข้าศึก ภูมิประเทศเหมาะแก่การเกษตรมาก มีแม่น้ำและลำคลองมากมาย ชาวลาหลวงและลาวพุงดำถูกส่งเข้าไป

⁸ จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวีและพระราชวิจารณ์รัชกาลที่ 5, (กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2512), หน้า 155.

⁹ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 11, โบบอกพระยาสุริยาสุนทรราชเสนี เรื่อง ข้าวเปลือกข้าวสารที่ส่งมาได้รับแล้ว ได้จัดการหาเรือจะลำเลียงเสบียงไปส่งกองมอญ กองลาว ที่เมืองกาญจนบุรี, จ.ศ.1182 (พ.ศ.2363).

¹⁰ รอง ศยามานนท์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ถึงแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช, (คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2515), หน้า 87.

ตั้งหลักแหล่งอยู่กันเป็นหมู่บ้าน มีหัวหน้าชาวลาวควบคุมทำหน้าที่เกณฑ์แรงงานและเก็บส่วยส่งเมืองหลวง เมืองนครชัยศรีและเมืองฉะเชิงเทรา มีการปลุกอ้อยกันมาก มีโรงทึบอ้อยหลายโรง ปาลเลกซ์ บาทหลวงชาวฝรั่งเศสได้มีบันทึกไว้ว่า ที่นครชัยศรี เขานับได้ถึง 30 โรงงาน แต่ละโรงงานมีคนงานประมาณ 200-300 คน¹¹ ชาวลาวที่เข้าไปอยู่ในเมืองนี้จึงมีหน้าที่สำคัญคือตัดฟืนส่งโรงทึบอ้อย¹²

เมืองสระบุรี เป็นเมืองทางผ่านที่สำคัญและเป็นเมืองชุมทางที่สำคัญ เช่น สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จะยกกองทัพไปตีเมืองมะริดและเมืองตะนาวศรีได้เกณฑ์กองทัพหัวเมืองต่าง ๆ เช่น กองทัพเมืองนครราชสีมา เมืองป่าสัก เมืองนครพนม เมืองเชียงใหม่ เมืองแสนปางและเมืองเพชรบูรณ์ ให้มาชุมนุมพร้อมกันที่เมืองสระบุรี และให้พระยาเพชรบูรณ์คุมปืนคาบศิลา 135 กระบอก กระสุน 1,139 ลูก ปืนปากนก 1,030 ปาก ดินดำ 172 ขึ้นมาจ่ายที่เมืองสระบุรี¹³ เมืองสระบุรีเป็นเมืองสำคัญ ความต้องการกำลังคนไว้ในเมืองเหล่านี้จึงมีมาก ดังนั้นชาวลาวทั้งลาวพุงขาวและลาวพุงดำจึงถูกส่งมาตั้งหลักแหล่ง เมื่อมีประชาชนมากขึ้นทำให้เมืองสระบุรีกลายเป็นศูนย์กลางการขึ้นล่องที่หัวเมืองลาวต่าง ๆ นำส่วยมาส่งที่กรุงเทพฯ ต้องแวะขนถ่ายส่วยและเปลี่ยนพาหนะจากการเดินทางทางบกมาเป็นใช้เรือ พร้อมทั้งรับเสบียงอาหารจากเมืองสระบุรี โดยเจ้าเมืองสระบุรีมีหน้าที่ต้องจัดเตรียม

¹¹ ญิง ปิปติสก์ ปาลเลกซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (พระนคร : ก้าวหน้า, 2506), หน้า 95.

¹² “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 237, เรื่องชุดคลองบางปลาและจะได้ครัวลาวเข้ามา, จ.ศ.1207 (พ.ศ.2388).

¹³ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ.1172-1173, มุลนิธิพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ จัดพิมพ์ในวันพระราชสมภพครบ 202 ปี 24 กุมภาพันธ์ 2513, หน้า 92 และ 98.

สิ่งเหล่านี้ไว้ให้หัวเมืองลาวต่าง ๆ ให้พร้อม โดยไม่ให้เก็บอากรผ่านด่านหรือ
 ค่าเสบียงอาหาร เช่น ท้าวเพี้ยเมืองคำทองคุมผลเร็วส่งมาส่ง¹⁴ เมืองราม
 เมืองสีทันดรส่งเงินส่วยมาถวาย¹⁵ เมืองอุบลราชธานีส่งเงินส่วย งามข้าง สีผึ้ง ไหม
 มาถวาย¹⁶ เมืองเขมราชส่งเงินส่วย งามข้าง สีผึ้ง ไหม ป่านใบ¹⁷ เมืองจำปาศักดิ์
 ส่งเงินส่วย¹⁸ เมืองกาฬสินธุ์ส่งผลเร็ว¹⁹ เมืองสกลนครส่งทองคำส่วย²⁰ เป็นต้น
 เมื่อชนชาวลาถูกส่งไปตั้งชุมชนกันมากขึ้น มีผลทำให้เมืองสระบุรีเป็นเมือง
 ชุมทางค้าขายของหัวเมืองลาว เช่น เพี้ยพรหมภักดี เพี้ยจันทอง กองส่วยทอง
 เมืองชนบท ต้อนกระบือประมาณสามร้อยตัวมาขายที่บ้านเตาปูน แขวงเมือง
 สระบุรี²¹ เป็นต้น

¹⁴ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, กระจายเพล่า เส้นดินสอดำ, เลขที่
 28, ใบบอกเมืองสระบุรี, จ.ศ.1194 (พ.ศ.2375).

¹⁵ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, กระจายเพล่า เส้นดินสอดำ, เลขที่
 29, ใบบอกเมืองสระบุรี, จ.ศ.1194 (พ.ศ.2375).

¹⁶ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, กระจายเพล่า เส้นดินสอดำ, เลขที่
 31, ใบบอกเมืองสระบุรี, จ.ศ.1194 (พ.ศ.2375).

¹⁷ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, กระจายเพล่า เส้นดินสอดำ, เลขที่
 34, ใบบอกเมืองสระบุรี, จ.ศ.1194 (พ.ศ.2375).

¹⁸ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, กระจายเพล่า เส้นดินสอดำ, เลขที่
 36, ใบบอกเมืองสระบุรี, จ.ศ.1194 (พ.ศ.2375).

¹⁹ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, กระจายเพล่า เส้นดินสอดำ, เลขที่
 73 และเลขที่ 92, ใบบอกเมืองสระบุรี, จ.ศ.1209 (พ.ศ.2390).

²⁰ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, กระจายเพล่า เส้นดินสอดำ, เลขที่
 77, ใบบอกเมืองสระบุรี, จ.ศ.1209 (พ.ศ.2390).

²¹ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอดำ, เลขที่ 29
 เรื่องที่ 8, หนังสือพยานหาอำมาตย์ถึงพระยาสระบุรีให้สืบผู้ร้ายที่จึงเอากระบือและป็นคาบศिला
 ของเพี้ยพรหมภักดีกับเพี้ยจันทองมาสอบสวน, จ.ศ.1207 (พ.ศ.2388).

เมืองอินทบุรี เป็นเมืองสำคัญมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ดังที่บาทหลวงตาซารด์ได้บันทึกไว้ว่า เมืองอินทบุรี (Innebouri) เป็นเมืองเล็ก ๆ เป็นชุมทางใหญ่สามสายแยกไปทางราชอาณาจักรพะโค ลาว กัมพูชา และตาซารด์ได้เดินทางทางเรือจากลพบุรีขึ้นไปถึงเมืองอินทบุรี เพื่อจะไปสร้างป้อมปืนที่พระเจ้ากรุงสยามจะโปรดให้สร้างเพื่อต่อต้านชาวกัมพูชา ลาว และพะโค ในกรณีที่ถูกรุกราน²² เนื่องจากความสำคัญของเมืองนี้มีดังกล่าว ชาวลาวจึงถูกส่งมาตั้งหลักแหล่งเมืองนี้ด้วย

เมืองเพชรบุรี เป็นเมืองเก่าแก่และมีความสำคัญมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เช่น สมัยสมเด็จพระนเรศวรโปรดให้เมืองเพชรบุรีทำหน้าที่เกณฑ์เรือบรรทุกจากเมืองไชยา เมืองนครศรีธรรมราช เมืองพัทลุง เมืองสงขลา จำนวน 200 ลำ และทำหน้าที่เป็นหน่วยลำเลียงทางเรือบรรทุกข้าว 2,000 เกวียนข้ามอ่าวไทยไปขึ้นบกที่เมืองปาก²³ เพื่อไปทำสงครามปราบปรามเขมร นอกจากนั้นเมืองเพชรบุรียังเป็นเมืองชั้นในที่มีความสำคัญ โดยเป็นเมืองผ่านไปทางหัวเมืองปักษ์ใต้และเป็นหัวเมืองทางทะเลด้วย ความสำคัญของการเพิ่มพูนกำลังคนจะเห็นได้จากที่กล่าวมาแล้วในสมัยกรุงศรีอยุธยาที่สมเด็จพระนเรศวรทรงเสด็จมาประทับที่เมืองนี้ เพื่อหาหนทางรวบรวมผู้คนมาไว้เมืองนี้ ซึ่งเป็นแนวพระราชดำริสืบทอดต่อมาจนถึงสมัยกรุงธนบุรี

ชาวลาวได้ตั้งบ้านเรือนอยู่ตามหัวเมืองชั้นในมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาแล้ว และมีความสัมพันธ์อันดีกับชาวไทย ดังที่ ลาลูแบร์ ได้กล่าวไว้ว่า

²² สันต์ ท. โกมลบุตร ผู้แปล, จดหมายเหตุการเดินทางครั้งที่ 2 ของบาทหลวงตาซารด์ ค.ศ.1687-1688, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2519), หน้า 167.

²³ เมืองปาก สอนเรียกว่าเมืองสอครัง (Soctrang) ไทยเรียกว่า เมืองปาก พบในแผนที่ที่เขียนตามการสำรวจของคณะ ม.ปวี่ ว่า Bassac หรือ Batak ตั้งอยู่ปากแม่น้ำโขง, รอง สยามานนท์, อ้างแล้ว, หน้า 155.

“...เลือดชาวสยามปะปนกับเลือดชาวต่างด้าวอยู่มาก โดยไม่ต้องนับพวกมอญ หรือลาว ที่ข้าพเจ้ามีความเห็นว่าเกือบจะเป็นชนชาติเดียวกับสยาม”²⁴ ครั้น สมัยกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ นโยบายการจัดส่งชาวลาวไปอยู่เมืองต่าง ๆ ดำเนินตามแบบอย่างสมัยกรุงศรีอยุธยา คือส่งชาวลาวเข้าไปอยู่ในที่ที่พวกเดิม ตั้งหลักแหล่งอยู่ก่อนแล้ว ดังพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ความว่า “ครั้นลาวที่มีพวกพ้องเดียวกัน ได้จัดแจงให้ตั้งอยู่บ้านเมืองใด ก็ให้จัดแจงให้ไปอยู่ตามพวกพ้องเดียวกัน”²⁵

วัตถุประสงค์ในการจัดส่งชาวลาวไปอยู่ตามหัวเมืองชั้นใน นอกจาก เพื่อเป็นการเพิ่มพูนกำลังคนในการป้องกันเมืองเหล่านั้นจากข้าศึก การเกณฑ์ไปราชการทัพศึก และเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจ โดยเป็น แรงงานเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรการทำสวนส่งให้รัฐเพื่อเป็นเสบียงสำหรับ พระนครและส่งไปขายต่างประเทศแล้ว ยังมีวัตถุประสงค์เพื่อเพิ่มพูนอำนาจ ให้มูลนายไทยบางคน เพื่อเป็นอำนาจต่อรองทางการเมือง หรือคานอำนาจกัน กับอีกกลุ่มหนึ่งด้วย

สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (ครองราชย์ พ.ศ.2367) กลุ่มเสนาบดีตระกูลขุนนาคน มีเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) เป็นเสนาบดีกรมท่า และว่าที่สมุหกลาโหมอีกตำแหน่งด้วยใน พ.ศ.2373²⁶ ทำให้มีอำนาจอิทธิพล ครอบครองดูแลหัวเมืองชายฝั่งตะวันออกซึ่งเป็นฐานมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ และ

²⁴ มร.เคอะ ลาตูแบร์, จดหมายเหตุลาตูแบร์ฉบับสมบูรณ์, เล่ม 1, แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร (พระนคร : ก้าวหน้า, 2510), หน้า 45.

²⁵ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยคำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 4, สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยาไชยวิชิต เรื่องส่งครัวลาวมาไว้เมืองต่าง ๆ และกรุงเทพฯ, จ.ศ.1191 (พ.ศ.2372).

²⁶ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 3, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2504), หน้า 112.

ยังได้ควบคุมหัวเมืองภาคใต้ทั้งหมด อำนาจและบารมีจึงแผ่ขยายไปอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะในกรณีการที่สนับสนุนให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ขึ้นครองราชย์นั้น ยิ่งทำให้ตระกูลขุนนางมีอิทธิพลมากขึ้นจนทำให้มองได้ว่าน่าจะมีส่วนทำให้พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ถูกลดลงจนอยู่ในขอบเขตที่จำกัดเกินไป จึงทำให้ทรงพยายามหาทางเสริมพระราชอำนาจโดยทรงหาผู้ที่มาร่วมกลุ่มเดียวกับพระองค์เพื่อเป็นตัวแทนอำนาจของตระกูลขุนนาง สำหรับผู้ที่สนับสนุนพระองค์มาตั้งแต่สมัยดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์มีอยู่จำนวนหนึ่ง ดังนั้นเมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์แล้วได้ทรงประทานผลประโยชน์ตอบแทนแก่บุคคลเหล่านี้โดยถ้วนหน้า ที่สำคัญได้แก่ ทรงสถาปนากรมหมื่นศักดิ์พลเสพย์เป็นสมเด็จพระราชวังบวรมหาศักดิ์พลเสพย์ และกรมหมื่นรักษรรณเรศให้ทรงกำกับกรมวังและกรมมหาดไทย เป็นต้น ส่วนบุคคลที่ทรงสนับสนุนขึ้นมาใหม่คือ พระยาเกษมศรีรักษา (สิงห์) ทรงโปรดฯให้รับราชการในตำแหน่งพระยาราชสุภาวดี เพื่อเป็นกำลังสำคัญในการป้องกันประเทศจากสงครามเวียดนาม เขมร และลาว ผลงานในตอนแรกได้แก่ สงครามกับเวียงจันทน์ โดยเข้าร่วมในการปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ ทั้งครั้งที่ 1 พ.ศ.2369 และครั้งที่ 2 พ.ศ.2371 จนทำให้ได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าพระยาสุภาวดีว่าที่สมุหนายกใน พ.ศ.2370 และเจ้าพระยาบดินทรเดชาสมุหนายกใน พ.ศ.2372²⁷ มีอำนาจควบคุมดูแลหัวเมืองภาคเหนือทั้งหมดโดยเฉพาะหัวเมืองชั้นในมากมาย

ชาวลาวจากเมืองเวียงจันทน์และหัวเมืองลาวต่าง ๆ ที่ได้มาในสมัยรัชกาลที่ 3 แล้วโปรดฯส่งไปอยู่หัวเมืองชั้นในในเขตความดูแลของสมุหนายก น่าจะเป็นเพราะเพื่อให้เป็นกำลังของเจ้าพระยาบดินทรเดชา ซึ่งเป็นฐานอำนาจที่

²⁷ เพิ่งอ้าง, หน้า 100.

สนับสนุนพระองค์ เพราะทรงชุบเลี้ยงให้เป็นใหญ่และน่าจะเป็นฝ่ายสนับสนุนพระองค์ เพื่อจะไว้คานอำนาจของเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) ว่าที่สมุหกลาโหม โดยทรงมีสมเด็จพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพย์ กวาดต้อนชาวลาวมา หลังจากปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ครั้งแรกใน พ.ศ.2369 ได้แล้ว และต่อมาให้หัวเมืองต่าง ๆ รวบรวมชาวลาวส่งลงมา โดยให้กรมหมื่นรักษรมเรศเป็นผู้จัดส่งชาวลาวไปอยู่ที่ต่าง ๆ ดังที่ทรงมีพระราชดำรัสว่า

การซึ่งจัดแจงครอบครัวไปตั้งบ้านเรือนอยู่ตามหัวเมืองแลจัดแจงพักไว้กับจะเอาไปส่งใช้ราชการ ณ กรุงเทพานั้น ก็เป็นปลงพระราชธุระกับเสด็จกรมหมื่นรักษรมเรศให้ทรงจัดแจงเป็นอันขาดอยู่แล้ว สุดแต่ให้ทรงจัดแจงผ่อนปรนให้ดี ให้ตรงตามกระแสพระราชดำริที่โปรดไว้แต่ก่อนนั้นเถิด ถ้าได้จัดแจงส่งครัวพวกใดไปไว้บ้านเมืองใด มากน้อยเท่าใด ก็ให้บอกลงไปให้แจ้ง²⁸

แสดงว่าได้ทรงปรึกษาหารือกันเรียบร้อยแล้วว่าจะส่งไปไว้ที่ไหนบ้าง และโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อเสริมสร้างอำนาจแก่สมุหนายก เพราะปรากฏว่าชาวลาวจำนวนมากถูกส่งไปอยู่ตามหัวเมืองชั้นในที่อยู่ในการควบคุมของสมุหนายก ได้แก่เมืองสระบุรี เมืองสุพรรณบุรี เมืองนครชัยศรี เมืองอารยิก เมืองคลองท่อ เมืองอ่างทอง เมืองลพบุรี เมืองพรหมบุรี เมืองสิง เมืองอินทบุรี เมืองนครนายก เมืองฉะเชิงเทรา เมืองกาญจนบุรี และเมืองไทรโยค เป็นต้น แทนที่จะส่งไปยังหัวเมืองทางภาคใต้ เช่น เมืองเพชรบุรี ซึ่งเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) สมุหกลาโหมควบคุมดูแลอยู่

²⁸ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยคำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 4, สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยาไชยวิชิต, จ.ศ.1191 (พ.ศ.2372).

ส่วนลาวทรงดำและลาวพวนที่โปรดฯให้ไปอยู่เมืองเพชรบุรี ซึ่งเป็นหัวเมืองขึ้นกับสมุหกลาโหมนั้น ทรงประทานบำเหน็จความดีความชอบที่เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) ได้เคยไปร่วมรบที่เมืองเวียงจันทน์ ใน พ.ศ.2369 โดยอยู่ในกองทัพที่ 2 ที่กรมหมื่นสุนรินทพิทักษ์เป็นแม่ทัพ รวมทั้งพระราชราชสุภาวดีด้วย และ พ.ศ.2376 ไทยทำสงครามกับเวียดนาม กองทัพไทยที่ยกไปครั้งนั้น กองทัพที่ 1 โปรดฯให้เจ้าพระยาบดินทรเดชาเป็นแม่ทัพยกไปทางเขมร กองทัพที่ 2 เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) ที่สมุหกลาโหม เป็นแม่ทัพยกไปทางเวียดนาม เพื่อไปสมทบกับทัพที่ 1 จากการที่ได้เคยปฏิบัติราชการทัพศึกและโดยเฉพาะเป็นแม่ทัพทางด้านเวียดนาม ดังนั้นเมื่อได้เชลยชาวลาวทรงดำและลาวพวนเข้ามาจึงให้ไปอยู่เมืองเพชรบุรีตามพวกที่เคยอยู่ก่อน และเป็นบำเหน็จความชอบแก่เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) สมุหกลาโหมตามธรรมเนียมที่ปฏิบัติมา คงจะไม่ทำให้มีกำลังมากมายจนเกินไป เพราะชาวลาวที่ถูกกวาดต้อนมาส่วนใหญ่จะอยู่ในหัวเมืองสังกัดสมุหนายก เป็นการถ่วงดุลย์กันอยู่แล้ว

3.3 ชุมชนชาวลาวในหัวเมืองชั้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ชุมชนชาวลาวสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีอยู่ตามหัวเมืองต่าง ๆ โดยปลูกบ้านเรือนเป็นหมู่บ้าน แต่มักนิยมเรียกหมู่บ้านว่าบ้าน เช่น บ้านไก่อูเขาที่เมืองสระบุรี เป็นชุมชนเล็ก ๆ มีประมาณเกือบ 30 หลังคาเรือน มีชายหญิงทั้งผู้ใหญ่และเด็กประมาณร้อยกว่าคน²⁹ และมีหมู่บ้านอื่น ๆ กระจายกันอยู่ไม่ห่างไกลกันนัก ชุมชนชาวลาวที่ตั้งหลักแหล่งอยู่ที่หัวเมืองชั้นในสมัย

²⁹ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 4, ปราบกบฏเมืองเวียงจันทน์, จ.ศ.1189 (พ.ศ.2370),

รัตนโกสินทร์ตอนต้นตามที่ปรากฏในหลักฐาน ได้แก่ เมืองสระบุรี ออยุธยา
ลพบุรี ฯลฯ

เมืองสระบุรี มีชุมชนชาวลาวเวียงจันทน์อยู่ที่บ้านหนองหอย บ้านไก่อูเขา
บ้านกระเบื้อง บ้านท่าทราย บ้านท่าเรือ บ้านสาวไห้³⁰ บริเวณพระพุทธบาท ถ้ำ
เขาปลิว เขาแก้ว³¹ บ้านอ้อย³² ส่วนหมู่บ้านลาวพุงดำมีอยู่ที่บ้านขอนแก่น³³

เมืองลพบุรี มีชุมชนชาวลาวที่บ้านหนองเมือง บ้านธรรณี บ้านห้วยขมิ้น
บ้านห้วยพุดา บ้านเขาพระราม บ้านกกโก ชาวลาวพวนอยู่ที่บ้านเดิมเรียกว่า
บ้านเขาหรือบ้านเช่า³⁴ บ้านสไปฏโคกสำโรง บ้านวังกระโดน บ้านเพนียด บ้าน
สะแกราบ³⁵

เมืองอยุธยา มีชุมชนชาวลาวที่บ้านท่างาม บ้านอารยิก บ้านกล้วย³⁶
บ้านศาลาลอยคลองท้อ³⁷ บ้านจำปา³⁸ บ้านไผ่หนอง บ้านต้นโพธิ์³⁹

³⁰ เพิ่งอ้าง.

³¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 4, (กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2521), หน้า 444-445.

³² “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 64, หนังสือถึงเมืองสระบุรีให้เกณฑ์ไพร่ชุดทรายมูลเปิดส่งไปกรุงเทพฯตามกำหนด, จ.ศ.1215 (พ.ศ.2396).

³³ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 4, และ 4/ก, ปราบกบฏเมืองเวียงจันทน์, จ.ศ.1189 (พ.ศ.2370).

³⁴ สมชาย นิลอาธิ, “ลาวเวียงที่หนองเมือง ชนกลุ่มน้อยที่เป็นคนไทย,” คุรุปริทัศน์, ปีที่ 4, ฉบับที่ 12, ธันวาคม 2522, หน้า 15-16.

³⁵ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 5, ใบบอกเมืองลพบุรี, จ.ศ.1194 (พ.ศ.2375).

³⁶ เพิ่งอ้าง.

³⁷ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 21, รายงานว่าด้วยการรับช้างสำคัญในสมัยรัชกาลที่ 2, จ.ศ.1174 (พ.ศ.2355).

³⁸ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 240, หนังสือพระยามหาอำมาตย์ว่าด้วยเรื่องความหมายพุด เลกไพร่หลวง, จ.ศ.1207 (พ.ศ.2388).

³⁹ สุวิทย์ ไพทยวัฒน์, วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ.2394-2475, (กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, 2521), หน้า 22.

เมืองฉะเชิงเทรา มีชุมชนชาวลาวพวนที่บ้านท่าชรานหรือท่าสารเป็นชุมชนใหญ่⁴⁰ ครัวลาวเมืองนครพนมตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณวัดโบสถ์วัดหลวง⁴¹ และมีหมู่บ้านชาวลาวที่บ้านพลาน⁴² อีกด้วย แต่ไม่มีบันทึกว่าเป็นลาวมาจากเมืองไหน

เมืองพนมสารคาม มีชุมชนชาวลาวพวนและลาวเวียงที่บ้านเตาเหล็ก บ้านเชียงใต้ บ้านเมืองแมด บ้านราชฮ้าง บ้านเมืองกลาย บ้านท่าเหล่า ทั้งหมดตั้งอยู่ริมน้ำท่าลาดและมีที่บ้านเมืองเก่า บ้านแร บ้านบาน บ้านหุ้ม บ้านหอ บ้านโรง บ้านจอมศรี⁴³

เมืองเพชรบุรี มีชุมชนลาวทรงดำ จาก “เพลงขับประวัติไทยทรงดำ” โดยนางม้วน เกษสงคราม อายุ 60 ปี อาชีพทำนาอยู่บ้านทับคาง จังหวัดเพชรบุรี⁴⁴ ทำให้ทราบว่า ชาวลาวทรงดำมาตั้งชุมชนอยู่ที่เมืองเพชรบุรีเป็นแห่งแรก มาทางเรือแล้วตั้งถิ่นฐานอยู่ที่ตำบลท่าแร่ อำเภอบ้านแหลม อันเป็น

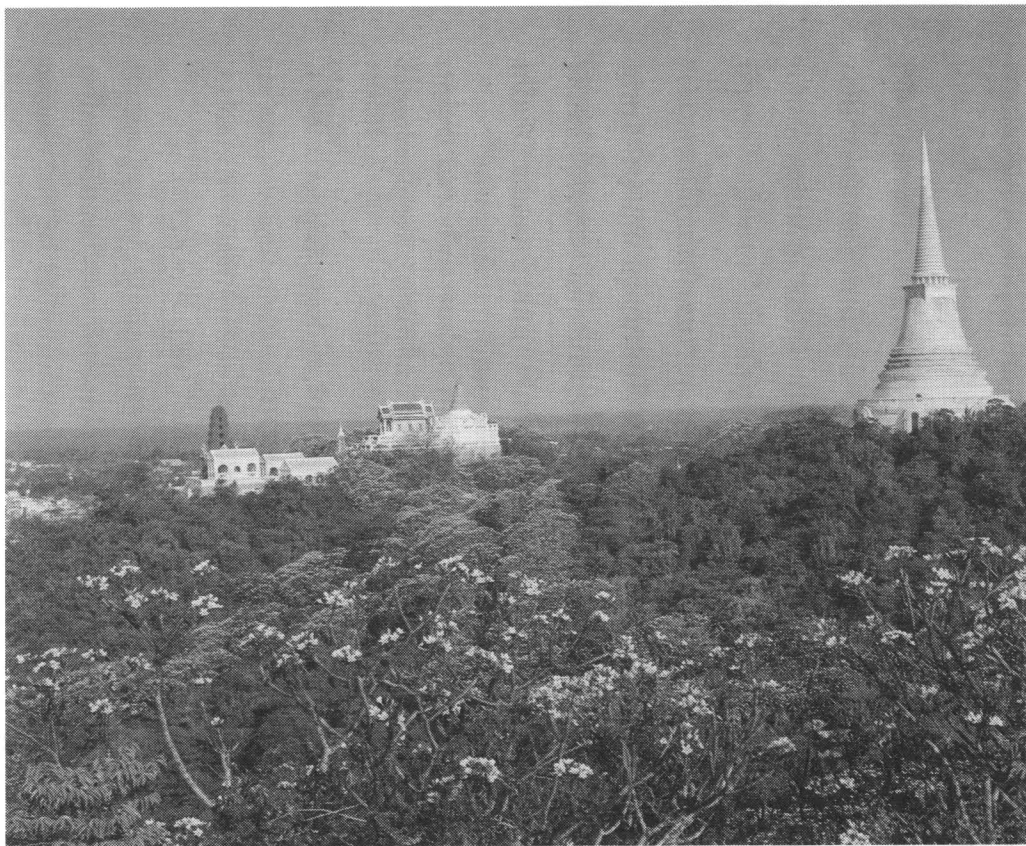
⁴⁰ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 37, สำเนาหนังสือออกญาราชสุภาวดีเรื่องให้เจ้าสารวัตรจัดส่งท้าวเพี้ยที่เข้าใจคูแระออกไปคูแระที่เพชรบุรี ราชบุรี, จ.ศ.1209 (พ.ศ.2390).

⁴¹ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 4, เรื่องส่งครีวลาวมาไว้เมืองต่าง ๆ, จ.ศ.1191 (พ.ศ.2372).

⁴² “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 93, ใบบอกเมืองฉะเชิงเทราส่งผลเร็วส่วยให้เจ้าเมืองกรมการ, จ.ศ.1209 (พ.ศ.2390).

⁴³ ศรีศักร วัลลิโกดม, “ประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า,” บทความประกอบการสัมมนาของสมาคมประวัติศาสตร์เรื่อง ความก้าวหน้าของการศึกษาและวิจัยประวัติศาสตร์ไทยในปัจจุบัน, ณ ห้องประชุมแผนกสถิติ คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี วันที่ 11-12 พฤษภาคม 2522, หน้า 15.

⁴⁴ เรไร สิบสุข, สุขสมาน ยอดแก้ว และ รัชฎาพรณ เศรษฐวิวัฒน์, โครงการรวบรวมและวิจัยคติชนวิทยาท้องถิ่น อันดับที่ 1 วรรณกรรมพื้นบ้านไทยทรงดำ อำเภอเขาชัยย จังหวัดเพชรบุรี, วิทยาลัยครูเพชรบุรี พ.ศ.2523, หน้า 150-151.

พระธาตุดอยเมฆและวัดพระแก้วน้อย พระนครคีรี-เขาวัง เพชรบุรี
(ภาพได้รับความเอื้อเฟื้อจาก อนุสาร อสท. ปีที่ 34 ฉบับที่ 10 พฤษภาคม 2537)

บ้านชายทะเล ชาวลาวทรงดำไม่ชอบภูมิประเทศนั้น เคยอยู่ป่าเขามาก่อน จึง
ขอมำตั้งบ้านเรือนใหม่ในบริเวณที่ปัจจุบันคืออำเภอเขาย้อย ซึ่งมีภูมิประเทศ
เป็นป่าเขาเหมือนกับบ้านเมืองเดิม โดยตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ตำบลหนองปรัง
หนาแน่นที่สุด แล้วกระจายไปทั่วบริเวณใกล้เคียงแถบเขาย้อยนั่นเอง มี
หมู่บ้านเพิ่มขึ้น คือ บ้านป่าตาล บ้านเขาแร้ง บ้านเขาย้อย บ้านหนองจิก
บ้านหนองกระพ้อ บ้านท่าช้าง บ้านท่าลาว บ้านวังตะโก บ้านเวียงคอย และ
บ้านทับคาง⁴⁵ ที่เมืองนี้มีชุมชนชาวลาวพวนด้วย⁴⁶

เมืองราชบุรี มีชุมชนชาวลาวที่บ้านลูกแก⁴⁷

เมืองนครชัยศรี มีชุมชนชาวลาวอยู่บริเวณคลองบางปลา มีบ้านสุกปลา
บ้านยางแขวนปลอก บ้านพุมก้าแพงแสน⁴⁸ เป็นต้น

เมืองสมุทรปราการ มีชุมชนลาวเมืองนครพนม เรียกว่า ลาวอาสาปากน้ำ
ต่อมาย้ายไปอยู่เมืองพนัสนิคม⁴⁹

เมืองสุพรรณบุรี มีชุมชนชาวลาวเวียงและลาวครั่ง⁵⁰ อยู่ที่บ้านหนอง

⁴⁵ มยุรี วัดแก้ว, “การศึกษาโครงสร้างสังคมของลาวโซ่ง,” วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2521, หน้า 2.

⁴⁶ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 5,
บัญชีจ่ายเงินเบี้ยหวัด, จ.ศ.1168 (พ.ศ.2349).

⁴⁷ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 1,
ศุภอักษรถึงเจ้าประเทศราช, จ.ศ.1171 (พ.ศ.2352).

⁴⁸ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่
237, สารตราตอนเรื่องชุดคลองบางปลาและจะได้ครัวลาวเข้ามา, จ.ศ.1207 (พ.ศ.2388).

⁴⁹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 3, เล่ม 2 (กรุงเทพฯ :
คุรุสภา, 2504), หน้า 180.

⁵⁰ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 5,
บัญชีรายวันประทับตรา, จ.ศ.1192 (พ.ศ.2373).

กระท่อมในสมัยรัชกาลที่ 3 ขึ้นอยู่กับทั้งเมืองสุพรรณบุรีและเมืองกาญจนบุรี⁵¹

นอกจากนั้นยังมีชุมชนชาวลาวที่เมืองประจิม เมืองนครนายก เมืองศรีสวัสดิ์ เมืองกาญจนบุรี เมืองวัฒนานคร เมืองปจันตคาม เมืองกระบิล เมืองอ่างทอง เมืองสุพรรณบุรี เมืองสิง และเมืองอิน⁵²

มีชนชาวลาวบางส่วนอยู่ในกรุงเทพฯ เช่น ชาวลาวพวนตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้กับสะพานมอญ เรียกว่าบ้านลาวพวน⁵³ บ้างถูกส่งเข้าไปเป็นเลกอยู่ในกรมวังสังกัดโชตน่าน โชตนหอพพะ บ้างเป็นพวกตักน้ำหามอ⁵⁴ ส่วนพวกที่เป็นมูลนายลาวสำหรับควบคุมดูแลปกครองชาวลาว ถ้ามีตำแหน่งสูง ๆ จะได้เข้าเฝ้าต้อนรับแขกเมืองด้วย⁵⁵ บางส่วนได้เป็นไพร่หลวงกองนาสังกัดกรมมหาดไทย ไปทำนาอยู่ที่คลองแสนแสบ⁵⁶ และยังมีที่ถูกกวาดต้อนมาในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยสมเด็จพระราชวังบรมมหาศกดิพลเสพณ์นำมาไว้ที่กรุงเทพฯ ส่วนหนึ่งได้ถวายให้เป็นข้าพระวัดบวรนิเวศวิหาร⁵⁷ เป็นต้น

⁵¹ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 276, หนังสือเจ้าพระยาจักรีถึงพระยานครชัยศรี, จ.ศ.1207 (พ.ศ.2388).

⁵² “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 40, บัญชีเกณฑ์เลกหัวเมืองท่านา, จ.ศ.1194 (พ.ศ.2375).

⁵³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 3, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2504), หน้า 115.

⁵⁴ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 6, บัญชีสักเลกกรมวัง มีโชตน นายประตู ขาวสวน ตักน้ำ วิเสท ชาวใหม่, จ.ศ.1172 (พ.ศ.2353).

⁵⁵ เฮนรี เบอธนี, เอกสารของเฮนรี เบอธนี, แปลโดย นางสาวศิริ สุวรรณสถิตย์ (กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2515), หน้า 62.

⁵⁶ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 6, ร่างตราถึงเมืองพนมสารคาม เมืองอินทบุรี เรื่องให้ส่งครัวไพร่หลวงกองนาที่หลบหนีมาลงไปกรุงเทพฯ, จ.ศ.1223 (พ.ศ.2404).

⁵⁷ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระวชิรญาณวโรรส, ตำนานวัดบวรนิเวศ, หน้า 6-7 และ 14, อ้างถึงใน อัจฉรา กาญจนอมัย, “การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325-2394),” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523 หน้า 79-80.

การตั้งชื่อหมู่บ้าน บางที่ใช้เรียกตามบ้านเมืองเดิมของลาว เช่น บ้านท่าชราน บ้านเวียงคอย บางที่เรียกตามลักษณะภูมิประเทศ เช่น บ้านไผ่หนอง ที่เมืองอยุธยา เดิมคงเป็นดงไม้ไผ่ขึ้นหนาแน่น มีหนองน้ำและแม่น้ำป่าสัก ไหลผ่าน เนื่องจากชาวลาวเวียงจันทน์ที่ถูกส่งมาตั้งหลักแหล่งที่นี่จะได้ใช้ไม้ไผ่ ให้เป็นประโยชน์ในการประกอบอาชีพทำมิด ที่เรียกว่า มิดอรัญญิก จึงตั้งหลักแหล่งบริเวณนี้ และประชุมกันตั้งชื่อว่า “หมู่บ้านไผ่หนอง ให้เหมาะสมกับภูมิประเทศแต่ก่อนนั้น”⁵⁸ และบ้านต้นโพธิ์ที่อยุธยาได้ชื่อเช่นนี้เพราะที่ตั้งหมู่บ้านนั้นมีต้นโพธิ์ขนาดใหญ่ขึ้นต้นหนึ่ง ซึ่งมีมาก่อนที่ชาวลาวจะเข้ามาอยู่ ชาวบ้านที่แยกมาจากหมู่บ้านไผ่หนองจึงเรียกบริเวณนั้นว่าบ้านต้นโพธิ์⁵⁹ และหมู่บ้านที่ปัจจุบันยังมีเชื้อสายอยู่คือที่ บ้านกอง ตำบลบางไทรป่า อำเภอ บางเลน จังหวัดนครปฐม ผู้วิจัยได้สอบถามชาวบ้านถึงประวัติความเป็นมาได้ ทราบว่า หมู่บ้านนี้ตั้งขึ้นสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ที่ชาวลาวถูกกวาดต้อนมา ให้ตั้งหลักแหล่งบริเวณนี้ ทางกรมได้ตั้งให้ชาวลาวด้วยกันเป็นนายกอง จึงเรียกหมู่บ้านนี้ว่า บ้านกอง และที่หมู่ที่ 3 ตำบลไทรงาม อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม ยังมีหมู่บ้านชาวลาวเวียงจันทน์ชื่อ บ้านลาว ถูกกวาดต้อนมา ตั้งหลักแหล่งที่นี่เช่นเดียวกัน และที่หมู่ 6 และหมู่ 7 ตำบลดอนตูม จังหวัด นครปฐม มีบ้านหัวทรายลาว ตั้งขึ้นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 ตั้งชื่อตามลักษณะ ภูมิประเทศที่เป็นสันทรายยื่นออกไป จึงตั้งชื่อหมู่บ้านนี้ว่า บ้านหัวทรายลาว เป็นต้น

ระยะแรกที่ส่งชาวลาวไปตั้งชุมชน พระมหากษัตริย์ทรงห่วงใยความเป็นอยู่และตระหนักถึงความต้องการเครื่องอุปโภคบริโภคต่าง ๆ จึงพระราชทาน

⁵⁸ ประสิทธิ์ พันธุ์หนอง, “ประวัติความเป็นมาของบ้านตึ่มอรัญญิก” อ้างถึงใน สุวิทย์ ไททยวัฒน์, อ้างแล้ว, หน้า 23-24.

⁵⁹ เห่งอ้าง.

สิ่งเหล่านี้ให้โดยถ้วนหน้า เช่น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดฯ ให้จัดซื้ออุปกรณ์สำหรับปลูกบ้านเรือนพระราชทานแก่ชาวลาวเมืองกุครั้งที่เมืองนครชัยศรี ได้แก่ ไม้ จาก และผู้คนไปช่วยปลูกเรือนด้วย⁶⁰

นอกจากนั้น ได้จ่ายพระราชทรัพย์ซื้อถ้วยชาม เช่น ลาวเมือง จะเขิงเทราได้รับพระราชทานชามเบญจรงค์สำหรับมุลนายลาวจำนวน 49 สำหรับ ชามพลสำหรับไพร่พลลาว 1,126 สำหรับ และพระราชทานให้ครัวลาว เวียงจันทน์และครัวลาวพวน เป็นชามพลมีชามข้าว 476 ใบ ชามแกง 476 ใบ ซ้อเกลือและสิ่งของเครื่องใช้อื่น ๆ อีกเป็นจำนวนมาก⁶¹

มีการแจกข้าวให้กินตลอดทั้งปีหรือปีเศษที่เริ่มตั้งชุมชนเป็นต้นมา จนกว่าจะสามารถปลูกข้าวกินได้เอง ดังเช่นพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่แสดงให้เห็นธรรมเนียมการแจกข้าวแก่ชาวลาวที่เริ่มตั้งหลักแหล่งในรัชกาลก่อน ๆ ว่า “พวกครัวลาวที่มาตั้งเรือนลงใหม่นั้นได้จ่ายข้าวให้กินฤไม่แต่ก่อนคนที่กวาดต้อนมาแต่อื่นก็เคยจ่ายข้าวให้กินปีหนึ่งปีเศษ”⁶²

สำหรับการตั้งชุมชนใหม่ ๆ นั้น แม้ว่าจะสามารถปลูกข้าวทำกินได้เองแล้ว แต่ถ้าปีนั้นน้ำน้อย เก็บเกี่ยวได้เมล็ดข้าวน้อย จะได้รับการยกเว้นไม่ต้องเสียค่านาในปีนั้น เช่น สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีชุมชนชาวลาวตั้งใหม่ได้รับการยกเว้นไม่เสียค่านา คือ ลาวกรุงเก่า ที่คลองท่อ จำนวน 151 คน บ้านอารยิก 501 คน เมืองอ่างทอง 103 คน เมืองลพบุรี 518 คน เมืองพรมบุรี

⁶⁰ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 14, บัญชีเบิกจ่ายและพระราชทานประจำเดือนในแผ่นดินสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, จ.ศ.1177 (พ.ศ.2358).

⁶¹ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 55, บัญชีรายจ่ายพระราชทรัพย์ในการพระราชกุศลต่าง ๆ, จ.ศ.1197 (พ.ศ.2378).

⁶² กงจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, ร.4. 1ก/8, “พระราชหัตถเลขาและประกาศต่าง ๆ ในรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1223-1242,” (ร.ศ.80-99).

268 คน เมืองสิง 69 คน เมืองอิน 125 คน เมืองสุพรรณ 685 คน เมืองนครชัยศรี 449 คน เมืองปราจีน เมืองกระบิล เมืองประจันตคาม 3 เมืองรวมกัน 720 คน และเมืองนครนายก 132 คน⁶³ แต่สำหรับชาวไทยถ้าทำนาได้ข้าวน้อยก็ให้จ่ายเป็นเงินค่านาแทนการจ่ายเป็นข้าว⁶⁴ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการสนับสนุนให้ชาวลาวที่ตั้งชุมชนใหม่ มีความรู้สึกสบายไม่บังคับจนเกินไป

3.4 พัฒนาการของชุมชนชาวลาว

ชาวลาวที่ได้ตั้งชุมชนเรียบร้อยแล้วในหัวเมืองชั้นในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น ได้ตั้งหลักทำมาหากินโดยมีมูลนายลาวเป็นหัวหน้าปกครอง อยู่ในความดูแลควบคุมของขุนนางไทยอีกต่อหนึ่ง ชาวลาวทุกคนต้องขึ้นสังกัดและถูกสักข้อมือบอกสังกัดด้วย⁶⁵ ชุมชนชาวลาวในเมืองต่าง ๆ จะเป็นแหล่งรวบรวมรายได้ผลประโยชน์ เช่น ส่วยและเงินส่งรัฐเป็นจำนวนมาก อีกทั้งแรงงานต่าง ๆ ของชาวลาวก็ได้นำมาก่อสร้างสาธารณูปโภคและราชการทัพศึกหรืออื่น ๆ อีกด้วย⁶⁶ ดังนั้น การควบคุมให้ชาวลาวอยู่กันเป็นกลุ่มเป็นหมวดหมู่แน่นนอนในเมืองของตน จึงเป็นนโยบายที่รัฐสมัยนั้นปฏิบัติต่อชาวลาว การอพยพไปตั้งชุมชนที่เมืองอื่น การย้ายสังกัดกรมกอง ความพยายามหลบหนีหรือชาวไทย ชาวต่างด้าวอื่น ๆ จะพยายามนำตัวชาวลาวไปเป็นทาสหรือ

⁶³ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 40, บัญชีเกณฑ์เลขหัวเมืองทำนา, จ.ศ.1194 (พ.ศ. 2375).

⁶⁴ เพิ่งอ้าง.

⁶⁵ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 147, ร่างตราเรื่องนายสังกล่าวโทษกรมการเมืองมโนรมย์ ฯลฯ, จ.ศ.1206 (พ.ศ.2387).

⁶⁶ รายละเอียดอยู่ในบทที่ 4.

ไพร่สมของตน จะถูกทางราชการห้ามโดยเด็ดขาด การไปต่างเมืองมีข้อยกเว้นได้เฉพาะการไปทำส่วย โดยมีมูลนายลาวระดับนายกองลาวคุมไพร่ลาวในกองของตนออกไปโดยได้รับอนุญาตจากข้าราชการไทยที่ปกครองดูแล การย้ายถิ่นและการย้ายสังกัดหลังจากตั้งชุมชนแล้วในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจึงเป็นไปได้ยากมาก โดยทางราชการจะออกพระราชบัญญัติห้ามเจ้าเมืองกรมการราษฎรไทย จีน ให้ชาวลาวในกองลาวต่าง ๆ ทั้งชายและหญิงกู้ยืมเงิน เพราะจะทำให้ชาวลาวเป็นหนี้สินล้นพ้นตัว จนนายเงินนำตัวชาวลาวไปเป็นทาสได้ แต่ก็ยังมีเหตุการณ์เช่นนี้อยู่ ทำให้ชาวลาวที่เป็นไพร่หลวงขาดจำนวนไปมาก เช่นที่เมืองกาญจนบุรี ราชบุรี และสุพรรณบุรี ซึ่งเป็นกองลาวส่วยตีบๆ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ขุนสวัสดิกิติเจ้าจำนวนพระคลังสินค้า ถูตรารอกมาพร้อมด้วยพระยามานูภาพข้าหลวง พระยาราชบุรี พระยากาญจนบุรี พระยาสุพรรณบุรี ออกมาชำระนำตัวชาวลาวมานำไว้กองและหมวดตามเดิม⁶⁷

ถ้าชาวลาวพยายามหลบหนีเพื่อกลับภูมิลำเนาเดิม หรือจะไปอยู่แห่งใหม่ทางราชการจะส่งให้นำตัวกลับมาที่เดิม เช่น ท้าวพิน ท้าวเสมอใจ นำชาวลาวชายหญิงประมาณ 244 คนหนีไปจากเมืองสระบุรี จะไปตั้งหลักแหล่งใหม่ที่เมืองน่านเจ้าพระยาจักรีสมุหนายกจึงมีหนังสือสั่งการให้คุมตัวกลับไปกรุงเทพฯ เพื่อส่งไปสระบุรีตามเดิม โดยให้เหตุผลว่า เมืองสระบุรีผู้คนเบาบางอยู่แล้ว⁶⁸ ในกรณีเช่นนี้เป็นการหลบหนีไปเป็นกลุ่มใหญ่ แต่ส่วนมากชาวลาวยังหลบหนี

⁶⁷ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 12, สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยาพิชัยโลกและหัวเมืองอื่น ๆ ว่าด้วยครวัสระบุรี เรื่องที่ 1 ว่าด้วยให้ส่งครวัท้าวพิน ท้าวเสมอใจและครอบครัวเมืองสระบุรีไปกรุงเทพฯ, จ.ศ.1189 (พ.ศ.2370).

⁶⁸ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 12, สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยาพิชัยโลกและหัวเมืองอื่น ๆ ว่าด้วยครวัสระบุรี เรื่องที่ 1 ว่าด้วยให้ส่งครวัท้าวพิน ท้าวเสมอใจและครอบครัวเมืองสระบุรีไปกรุงเทพฯ, จ.ศ.1189 (พ.ศ.2370).

กันเป็นกลุ่มย่อย ๆ เล็ก ๆ มากกว่าเป็นกลุ่มใหญ่ และจากเอกสารกล่าวว่า หลบหนีกันไม่ขาด⁶⁹ ส่วนมากที่หนีเพราะอยากกลับบ้านเมืองเดิม โดยมากมักจะไปทางเมืองสระบุรี ประจิม⁷⁰ ซึ่งมีชาวลาวอยู่มากและเป็นทางผ่านไปหัวเมืองลาว ทางการจะสั่งให้เจ้าเมืองกรมการ แขวง กำนัน นายอำเภอให้ตามหาตัวตามบ้านราษฎร ้วัดวาอาราม ซึ่งคาดว่าจะไปหลบซ่อนอาศัยอยู่ การตามตัวไม่ยากนัก เพราะปกติการจะไปต่างเมือง ชาวลาวจะต้องมีหนังสือเดินทางจากมูลนายลาว ถ้าถึงด่านตรวจไม่มีหนังสือก็就会被จับกุมตัว⁷¹ ชาวลาวเมืองสระบุรีพยายามหลบหนีก็มี เช่น ไพร่ลาวในกองขุนอินอำนาจ 61 คน กองขุนศรีสุระ 27 คน รวม 88 คน หลบหนีไปยังเมืองนครราชสีมา เมืองจันทน์กับเมืองนครราชสีมาและหัวเมืองลาวตะวันออก เสนาบดีเจ้าสังกัดจึงมีหนังสือไปยังหัวเมืองดังกล่าว ให้ติดตามชาวลาวกลับคืนมา เพราะพวกนี้ต้องทำช่วยเร็ว การหลบหนีไปทำให้ช่วยเร็วตกค้างเก็บส่งหลวงได้ไม่ครบตามจำนวน เพราะเร็วเป็นสินค้าสำหรับตอบแทนลูกค้าพาณิชย์ สลูปกำปั่น และบรรทุกลำเลาออกไปขายเมืองจีนเป็นประจำ⁷² การหลบหนีจากกองลาวจำนวนมาก

⁶⁹ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 147, จ.ศ.1206 (พ.ศ.2387).

⁷⁰ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 14, เรื่องที่ 3 สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงเมืองประจิม สระบุรี ให้ขุนทิพ หมั่นภักดี ไปตามลาวไพร่หลวงที่หลบหนี, จ.ศ.1208 (พ.ศ.2389).

⁷¹ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 147, จ.ศ.1206 (พ.ศ.2387).

⁷² “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 184, สารตราเรื่องขุนอินอำนาจ ขุนศรีสุระ ยื่นเรื่องราวเลขไพร่หลวงหลบหนี ฯลฯ, จ.ศ.1206 (พ.ศ.2387) และคำว่า “ตอบแทนลูกค้าพาณิชย์ สลูปกำปั่น” หมายถึงการนำเอาเร็วมาซื้อขายแลกเปลี่ยนกับสินค้าของชาวต่างประเทศ.

ทำให้มีผลกระทบต่อการค้าส่งส่วยเร็ว จึงกำชับให้เมืองต่าง ๆ ที่ชาวลาวไปหลบซ่อนอยู่นำตัวกลับไปส่งคืนให้ได้

บางปีฝนน้อยทำให้ข้าวยากมากแพง เตือดร้อนอดอยากทั่วไป ชาวลาวบางเมือง เช่น เมืองสระบุรี มูลนายและไพร่ลาวกองเข้าเดือน กองคองเมือง กองส่วยเร็ว กองโค ทำนาได้ข้าวน้อยไม่พอกิน ก็พากันพาบุตรภรรยาเข้าป่าไปหาหมั่นกลอยมากินต่างข้าว ที่พอมีเงินก็พากันไปซื้อข้าวที่เมืองนครราชสีมาและหัวเมืองลาวตะวันออก เจ้าพระยานิกรบดินทรฯ สมุหนายกเกรงว่าพวกนี้จะไม่ยอมกลับมาเมืองสระบุรี จะเป็นปัญหาในการเรียกใช้ราชการ จึงมีสารตรามายังเจ้าเมืองกรมการเมืองสระบุรี ให้ไปตามกลับคืนมาให้หมด โดยให้เหตุผลว่า “มีราชการศึกจะได้จับจ่ายใช้สอยทันราชการ ถ้ากลับมาแล้ว นายไพร่คนใดขัดสนไม่มีข้าวปลูกทำนาก็ให้เอาข้าวที่ซื้อไว้แจกจ่ายให้ทั่วถึงกัน จะหมดสิ้นไปเท่าใดก็อย่าได้คิดเสียดายและเกรงใจไปเลย”⁷³ แสดงให้เห็นถึงความห่วงใยที่มีต่อชนชาวลาวมิใช่จะหวังผลประโยชน์ต่อชาวลาวยุคนั้น และแสดงถึงการไม่สนับสนุนให้ย้ายถิ่นด้วย

มูลนายลาวมักจะให้ความร่วมมือด้วยดีในการติดตามตัวไพร่ลาวกลับคืนมาประจำหมวดคองตามเดิม เพราะถ้าไพร่ลาวหนีไป นายกองต้องเสียเงินค่าราชการหรือค่าส่วยแทน เช่นตัวอย่างเมืองสุพรรณบุรี หลวงปราบนายกองลาวร้องเรียนมายังลูกขุน ณ ศาลว่า ลาวไพร่หลวงตั้งบ้านเรือนอยู่แขวงเมืองสรเมืองสุพรรณ เมืองอ่างทอง หลบหนีไปอยู่เมืองอื่น ๆ กันมาก นายกองต้องเสียเงินค่าราชการ ค่าตัดฝาง ค่าชุดตีบุก แทนไพร่ลาวพวกนี้ จึงขอให้ทางการ

⁷³ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 49, เรื่องที่ 5 ร่างตราถึงกรมการเมืองสระบุรี ให้จัดนายกอง ปลัดคอง ติดตามขุนหมื่นตัวเลกมาอยู่ตามเดิม, จ.ศ.1215 (พ.ศ.2396).

ประกาศให้สินบนแก่ผู้สามารถนำไปจับตัวลาวคืนมาได้ด้วย⁷⁴

ผู้หญิงลาวเวียงจันทน์ที่มาตั้งหลักแหล่งอยู่เมืองสุพรรณ ต่อมาถ้าเป็นหม้าย จะโปรตเกล้าฯให้นำตัวไปไว้ในวังให้เป็นจำโชนน ปรากฏว่า หญิงหม้ายเหล่านี้ต่อมาพากันหลบหนีมาอยู่ที่เมืองราชบุรี เมืองกาญจนบุรี โดยไม่มีหลักฐานว่าเป็นเพราะเหตุผลใด สมุหกลาโหมจึงมีสารตราสั่งให้กรมการเมืองนำตัวไปส่งกรุงเทพฯ⁷⁵ เพื่อไปทำหน้าที่ตามเดิมเช่นกัน และชาวลาวที่ตั้งบ้านเรือนอยู่แขวงเมืองราชบุรีเป็นพวกลาวไพร่หลวงรักษาป้อม กองขุนรามพลชั้นส่วนหนึ่งหลบหนีไปซุ่มซ่อนตัวอยู่ที่เมืองสระบุรี ลพบุรี และกรุงเก่าก็มีเป็นอันมาก บางทีไปได้ภรรยาที่เมืองเหล่านี้ก็มี บ้างไปเป็นหนีสิน เป็นคดีความก็มี เสนาบดีเจ้าสังกัดจะมีสารตราถึงเมืองเหล่านั้นให้เจ้าเมืองกรมการชำระคดีให้เรียบร้อยก่อน หลังจากนั้นให้คุมตัวมาส่งสังกัดเดิม⁷⁶

ลาวที่เมืองราชบุรี นอกจากหลบหนีไปอยู่เมืองในเขตหัวเมืองชั้นในแล้ว บางส่วนหลบหนีออกไปนอกเขตแดนไทยหลายครั้ง โดยเฉพาะหนีไปเมืองทวาย เมะลาลิง มะริด และตะนาวศรี เป็นพวกลาวพุงขาวเมืองราชบุรีมักซุกซ่อนกันหนีไปนอกเขตแดน และนำสินค้ายกกลับเข้ามาขายที่บ้านจางวางบัวโรย แขวงเมืองราชบุรี⁷⁷ ชาวลาวเหล่านี้ทำให้ผู้คนมีจำนวนลดลงไป

⁷⁴ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 246, หนังสือถึงเมืองอ่างทองเรื่องให้ชำระไพร่หลวงละว้าที่หลบหนีมาจากหลวงปราบ, จ.ศ.1207 (พ.ศ.2388).

⁷⁵ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1213 (พ.ศ.2394) เล่ม 1 “สารตราว่าด้วยให้สืบหญิงลาวเมืองสุพรรณหนีมาอยู่เมืองราชบุรี กาญจนบุรี,” หน้า 198-199.

⁷⁶ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 77, เรื่องที่ 3, สารตราถึงเมืองสระบุรี ลพบุรี ให้ขุนรามพลชั้น ถือตราขันธ์มาจับตัวลูกผู้รักษาป้อมซึ่งหลบหนีมา จับได้เลิกแน่นอนให้ส่งตัวไปให้ขุนรามพลชั้น, จ.ศ.1216 (พ.ศ.2397).

⁷⁷ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1217 (พ.ศ.2398) เล่ม 9, หน้า 228-229.

และก่อให้เกิดความปั่นป่วนขึ้น เพราะได้นำสินค้ากลับเข้ามาขาย และยังมีมาช้กชนชาวลาวยให้หนีไปด้วยกันอีก และลูกหลานขายเข้าไปถึงเมืองกาญจนบุรีด้วย เจ้าพระยาอรรคมหาเสนาบดีสมุหกลาโหม จึงมีหนังสือมากำชับให้จับตัวให้ได้และกวาดขันห้ามมิให้ชาวลาวหลบหนีไปนอกเขตแดน⁷⁸ การป้องกัน การหลบหนีตามปกติจะมีกองด่านทำหน้าที่รักษาด่าน ลาดตระเวนตรวจตรา อยู่แล้ว นอกจากนั้นยังมีกองเกลี้ยกล่อมสำหรับเกลี้ยกล่อมผู้คนที่หลบหนีออกไปนอกเขตแดนให้กลับเข้ามาประจำหมวดประจำกองตามเดิม แต่ถ้ากองเกลี้ยกล่อมปฏิบัติหน้าที่เกินขอบเขต กลับไปเกลี้ยกล่อมเอาไพร่หลวงลาว กัมพูชา มอญ ไปเป็นกำลังของมูลนายอื่น ๆ กรณีเช่นนี้ส่วนกลางจะมีคำสั่งให้ข้าราชการออกมาชำระเอาตัวกลับคืนมาประจำหมวดกองตามเดิม และไม่อนุญาตให้ตั้งกองเกลี้ยกล่อมอีกต่อไป⁷⁹

การย้ายถิ่นจากชุมชนที่ตั้งขึ้นเรียบร้อยแล้ว และไปตั้งชุมชนใหม่ที่เมืองอื่นนั้นไม่ค่อยปรากฏหลักฐาน เท่าที่พบหลักฐานว่ามีการอนุญาตให้เป็นทางการมีเพียงลาวกองขุนณรงค์พิทักษ์ เมืองนครชัยศรี ที่เมืองนี้มีโรงทียอ้อย หลวงหลายโรง ชาวลาวในเมืองนี้มีหน้าที่ตัดฟืนส่งโรงทียอ้อยให้ครบตามจำนวนกำหนด บางครั้งจึงต้องไปตัดฟืนต่างเมือง เช่น เมืองสุพรรณ เมืองราชบุรี เมืองกาญจนบุรี เมืองสระบุรี จึงทำให้ขุนณรงค์พิทักษ์ซึ่งเป็นนายกองลาว พาครอบครัวและไพร่ลาวในกองของตน ไปตัดฟืนที่หนองกระทุ่มแขวงเมือง

⁷⁸ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1215 (พ.ศ.2396) เล่ม 6, ลำดับที่ 65, “สารตราว่าด้วยตอบรามัญ ลาว หนี จับได้ให้กำชับด่านทางอย่าให้หนีต่อไปได้, หน้า 178-179.

⁷⁹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1214 (พ.ศ.2395) เล่ม 3 ลำดับที่ 68, “สารตราว่าด้วยให้พระยาจำแสนบดิออกไปว่าราชการเมืองเพชรบุรี,” หน้า 223-225.

กาญจนบุรีและเมืองสุพรรณบุรี เห็นทำเลเหมาะสมดีจึงเลยตั้งรกรากทำมาหากินที่นี่ และยังคงส่งพินให้เจ้าเมืองนครชัยศรีอยู่ตามปกติ ต่อมาทางเมืองนครชัยศรีเห็นว่าคลองบางปลาเป็นคลองเก่ามีพินเบญจพันธุ์ที่ปลายคลองขึ้นไปจนถึงบ้านสุกปลา บ้านยางแขวนปลอก บ้านพุมกำแพงแสน บ้านเพ็ญแจก แขวงเมืองนครชัยศรี มีพินมากพอจะตัดใช้สอยส่งโรงหีบอ้อยได้ พระยานครชัยศรีและกรมการเมืองจึงขอพระราชทานขุดคลองบางปลาเข้าไปถึงบ้านสุกปลา จะได้เกณฑ์ไพร่ลาวขึ้นไปตัดพินมาใส่โรงหีบหลวงโดยสะดวก⁸⁰ และกราบทูลขอให้ทรงสั่งการให้ลาวกองขุนณรงค์พิทักกลับมาอยู่บริเวณคลองบางปลาตามเดิม จะได้เกณฑ์ใช้ราชการได้สะดวก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงรับสั่งให้พระยานครชัยศรีและกรมการเมืองไปเจรจาให้กลับมาตามเดิม โดยทรงย้ำว่า “อย่าให้กดขี่กระทำกุมเหงให้สะดุ้งเสีทอนและแยกย้ายไปอยู่ต่างบ้านต่างเมืองเป็นอันขาด”⁸¹ ซึ่งแสดงให้เห็นนโยบายเด่นชัดว่า ชุมชนชาวลาวที่ตั้งขึ้นแต่เริ่มแรกนั้น ชาวลาวจะต้องอยู่ที่เดิม การโยกย้ายถิ่นที่อยู่เป็นไปได้ยากมาก นอกจากสอบสวนแล้วมีเหตุผลสมควร เช่นกรณีขุนณรงค์พิทัก ต่อมาสอบสวนแล้วได้ความว่ากองขุนณรงค์พิทักไปตั้งบ้านเรือนอยู่นอกกระท่อมเป็นเวลา 11 ปีแล้ว โดยได้รับอนุญาตและลาต่อเจ้าพระยาบดินทรเดชาแล้ว หลังจากนั้นได้ตั้งชุมชนขึ้นใหม่เป็นปึกแผ่นสร้างวัดถึง 3 วัด ลูกหลานลาวก็ได้ยึดมั่นในพุทธศาสนา ฟังเทศน์ ปฏิบัติธรรม บวชเรียนในวัดเหล่านี้กันมาก ดังนั้นจึงโปรดเกล้าฯให้อยู่ต่อไป เพราะเกรงว่าการบังคับใจกันอาจทำให้ชาวลาวได้รับความเดือดร้อน จะพากันหลบหนีต่อไป แม้ว่าจะไปตั้งหลักแหล่งมีชุมชนใหม่ ยังต้องสังกัดเมืองนครชัยศรีตามเดิม โดยให้ขุนณรงค์-

⁸⁰ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 237, สารตราครอบเรื่องขุดคลองบางปลาและจะได้ครัวลาวเข้ามา, จ.ศ.1207 (พ.ศ.2388).

⁸¹ เพิ่งอ้าง.

พิทักษ์จัดให้ นายร้อย ปลัดร้อย ขุนหมื่น นายหมวด ซึ่งเป็นมูลนายลาวใน กองลาวขุนณรงค์พิทักษ์ ผลัดเปลี่ยนกันมาประจำการในเมืองนครชัยศรีอย่าให้ขาด ถ้ามีราชการจะได้แจ้งไปให้ขุนณรงค์พิทักษ์ทราบได้รวดเร็ว⁸²

การโยกย้ายเปลี่ยนสังกัดของชาวลาวยังทำได้ยากเช่นกัน ดังเช่นกรณี ขุนทิพและขุนจิต มูลนายลาวในกองลาวหลวงแก้วศิรีย นายกองลาวส่วยเร็ว และกองด่านเมืองสุพรรณ ไม่สมัครใจอยู่ในกองลาวหลวงแก้วศิรีย สาเหตุ เพราะไม่พอใจที่หลวงแก้วศิรียฉ้อราษฎ์บังหลวง ดังนั้นจึงแยกไปทำส่วยเร็ว ของตนเองอีกหน่วยหนึ่งต่างหาก และจะส่งส่วยให้เจ้าเมืองสุพรรณโดยตรง ทางการเห็นว่าถ้าจะแยกกองกันเด็ดขาดจะทำให้กลายเป็นกองเล็กกองน้อย มากเกินไป แต่ก็ยอมให้แยกได้เฉพาะชั่วอายุขุนทิพและขุนจิตเท่านั้น ถ้า สิ้นบุญแล้วจึงให้ผู้คนในหน่วยนี้กลับมาขึ้นกับหลวงแก้วศิรียตามเดิม⁸³

จากที่ได้ยกตัวอย่างมาแล้วนี้ จะเห็นได้ว่าหลังจากชนชาวลาวยังตั้ง หลักแห่งของตนแน่นอนเป็นชุมชนแล้ว ชาวลาวยังมีสิทธิเสรีที่จะไปไหนก็ได้แต่ อยู่ภายในขอบเขตที่กำหนดไว้ การหลบหนีจากหมวดจากกองและมูลนายของ ชาวลาวถือเป็นเรื่องสำคัญ ทางการจะไม่ยอมปล่อยให้ชาวลาวย้ายไปอยู่เมืองต่าง ๆ ตามใจชอบ การย้ายถิ่นเพื่อตั้งชุมชนใหม่เป็นไปได้ยากมาก เพราะการควบคุม คนตามระบบไพร่ได้บังคับไว้ ต่อมาระบบไพร่คลี่คลายลง โดยเฉพาะที่พระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิรูปการปกครอง การออกพระราช บัญญัติเกณฑ์ทหาร จนถึงการยกเลิกระบบไพร่ ทำให้การควบคุมคนเปลี่ยนไป

⁸² “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยคำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 276, หนังสือเจ้าพระยาจักรีมาถึงพระยานครชัยศรี, จ.ศ.1207 (พ.ศ.2388).

⁸³ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยคำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 160, ทราน้อยถึงเมืองสุพรรณ เรื่องขุนทิพ ขุนจิต ขอแยกกองส่วยจากหลวงแก้วศิรียนายกอง, จ.ศ.1224 (พ.ศ.2405).

มีผลตามมาในกรณีชาวลาว คือ การย้ายถิ่นของชนชาวลาวจากชุมชนหรือเมืองที่เคยอยู่ออกไปอยู่ต่างเมืองกันมากขึ้น ไม่ว่าจะด้วยเหตุผลที่ว่าต้องการหาทางกลับคืนถิ่นฐานบ้านเมืองเดิม หรือหาแหล่งทำกินใหม่ที่อุดมสมบูรณ์กว่า หรือย้ายถิ่นเพราะได้รับความลำบากจากการถูกบังคับต่าง ๆ ก็ตาม การย้ายถิ่นจึงน่าจะสามารถทำได้กว้างขวางขึ้นแต่นั้นมา ดังเช่น พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีไปถึงกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เมื่อ พ.ศ.2438 ที่ทรงกล่าวถึงชาวลาวย้ายจากเมืองเพชรบุรีมาอยู่บ้านโพธิ์หักและโคกคลัง แขวงเมืองราชบุรี ประมาณ 700 คนเศษ⁸⁴ สาเหตุเพราะเดือดร้อนต้องเสียเงินค่าราชการและถูกเกณฑ์ทำนาหลวง เป็นต้น แม้ว่าจะย้ายถิ่นเพราะความเดือดร้อนดังกล่าว แต่ก็แสดงว่าชาวลาวสามารถย้ายถิ่นไปเป็นกลุ่มใหญ่ไปอยู่ต่างเมืองได้ และการย้ายถิ่นได้ดำเนินต่อมาจนทำให้ปัจจุบันมีชุมชนชาวลาวกระจายอยู่ตามตำบลและอำเภอต่าง ๆ ในหลายจังหวัด จึงทำให้มีเชื้อสายชนชาวลาวย่อยุ่ดั้งเดิมและย้ายมาจากเมืองอื่น หลงเหลือให้เห็นในปัจจุบัน

สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กองทัพไทยออกไปปราบฮ่อที่มารุกรานแถบหัวเมืองลาว ในการไปกันครั้งนี้จอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีได้บันทึกไว้เมื่อ พ.ศ.2430 เกี่ยวกับความเป็นมาของลาวทรงดำในเมืองไทยว่า

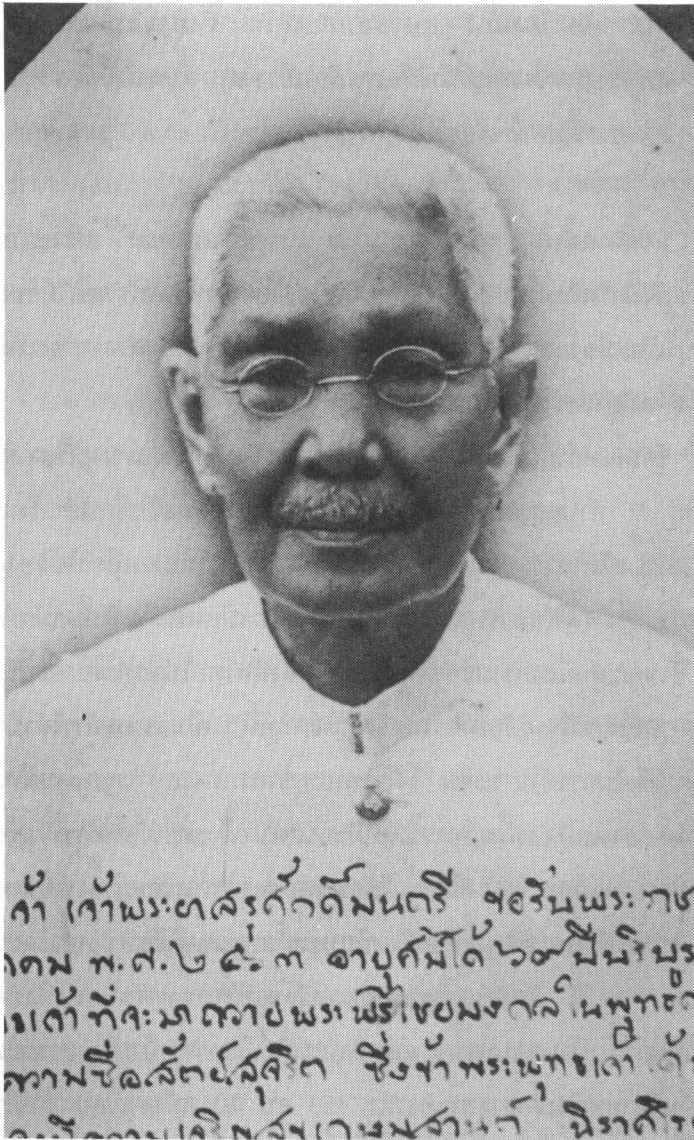
⁸⁴ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงบริหารราชการแผ่นดิน ภาคที่ 4 พระราชทานสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, จัดพิมพ์โดยคณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี พ.ศ.2512, หน้า 15.

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาธรรมมาชิกกองทัพบกขึ้นมา เมื่อมาถึงเมืองแกลงจัดราชการเรียบร้อยแล้ว ได้เอาครัวเมืองแกลงและสิบสองจุไทย ซึ่งเป็นไทยต่ำลงมากกรุงเทพฯเป็นอันมาก เพราะขึ้นทิ้งไว้ก็จะเกิดการยุ่งยากแก่ทางราชการขึ้นอีก ครั้นแล้วพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าฯให้พวกไทยต่ำเหล่านั้นไปตั้งภูมิลำเนาอยู่ณเมืองเพชรบุรีจนได้ชื่อว่าลาวช่งเกิดบุตรหลานเหลนอยู่ในเวลานี้หลายพันคน ทหารที่ได้ยกกองทัพมากับข้าพเจ้าคราวนี้ ก็ได้เกณฑ์เอาลาวช่งที่เป็นชายฉกรรจ์ขึ้นมาด้วยหลายร้อยคน และพวกนี้ได้พบญาติพี่น้องซึ่งอยู่ในเมืองแกลงเป็นอันมาก⁸⁵

ในการไปราชการศึกครั้งนี้ ได้กวาดต้อนชาวลาวทรงดำเข้ามาเมืองไทยอีกเป็นรุ่นสุดท้าย แล้วส่งมาอยู่เมืองเพชรบุรีอีกเช่นเคย จากการศึกษาของสิริ พึ่งเดช ซึ่งมีเชื้อสายลาวทรงดำ ได้กล่าวถึงการกระจายไปตั้งหลักแหล่งของลาวทรงดำในที่ต่าง ๆ ด้วยเหตุผลดังนี้

ไม่ว่าจะเป็นผู้ใดซ่งดำรุ่นไหนก็ตาม เมื่ออพยพลงมาก็จะลงมา รวมกันอยู่ที่เมืองเพชรบุรีทั้งสิ้น จึงว่าเพชรบุรีเป็นเมืองผู้ใดซ่งดำเมืองแรกที่เข้ามาอาศัยอยู่ และผู้ใดซ่งดำมีในหลายจังหวัดขณะนี้ เช่น ที่ราชบุรี สุพรรณบุรี นครปฐม กาญจนบุรี นครสวรรค์ พิจิตร พิษณุโลก ฯลฯ ล้วนแต่เป็นเชื้อสายของผู้ใดซ่งดำที่ไปจากเพชรบุรีทั้งสิ้น นับว่าผู้ใดซ่งดำรุ่นเก่ามีความปรารถนาจะกลับไปสู่มาตุภูมิ

⁸⁵ กรมศิลปากร, ประวัติเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี, เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : คุสุภา, 2504), หน้า 580.

จอมพล เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต, พ.ศ.2394-2474)

(ภาพจากหนังสือ สังคมไทยสมัยรัชกาลที่ 5, กรมศิลปากร 2539)

เดิม คือเมืองแกลง แคว้นสิบสองจุไทย จึงพยายามรวบรวม
สมัครพรรคพวกญาติพี่น้องเคลื่อนย้ายออกจากเมืองเพชรบุรี
เดินทางขึ้นเหนือเรื่อยไป⁸⁶

นอกจากนั้นในรายงานของ เรไร สืบสุข และคณะ⁸⁷ ซึ่งสัมภาษณ์
นายมา มั่งมี กำนันตำบลหนองปรัง อำเภอเขาชัย จังหวัดเพชรบุรี ได้ยืนยันว่า
เพชรบุรีเป็นเมืองแรกของชาวลาวทรงดำ ผู้ที่อยู่ตามจังหวัดต่าง ๆ ขณะนี้ล้วน
แต่ไปจากเมืองเพชรบุรีทั้งสิ้น

ข้อมูลเหล่านี้ตรงกับที่ผู้วิจัยได้ทราบจากการสัมภาษณ์ นายเรียง ผู้ใหญ่
บ้านหมู่ 9 ตำบลสระกะเทียม จังหวัดนครปฐม เมื่อวันที่ 15 ธันวาคม
พ.ศ.2528 ได้เล่าว่าบรรพบุรุษอพยพมาจากทางตะวันตกเฉียงใต้ของเมือง
หลวงพระบาง (ผู้ให้สัมภาษณ์เรียกอีกชื่อด้วยว่า เมืองล่อ) ตรงกับสมัยรัชกาล
ที่ 5 ซึ่งขณะนั้นมีสงครามแย่งคนเกิดขึ้น กองทัพไทยไปปราบฮ่อ ฉะนั้นผู้คน
ก็พยายามหลบหนีจากภัยสงครามครั้งนี้ รัชกาลที่ 5 เห็นว่า คนลาวโซ่งมีความ
ขยันขันแข็งในการทำมาหากิน จึงให้อพยพเข้ามา ตอนเข้ามาบางคนมีทองคำ
ติดตัวมา บางคนก็เอาทิ้งเสียตามกอไผ่มาแต่ตัว เข้ามาอยู่ที่เขาชัย เพชรบุรี
ต่อมาประมาณเกือบ 100 ปีมานี้ ได้อพยพออกจากเขาชัยมาตั้งหลักแหล่งที่
ตำบลสระกะเทียม บริเวณใกล้เคียงมีแหล่งน้ำธรรมชาติชื่อ รากสระกะเทียม
ครั้งอยู่มานานปี จำนวนคนและครอบครัวมากขึ้น ทางราชการจึงตั้งเป็น
หมู่บ้านชื่อว่า บ้านดอนทราย แต่ราษฎรทั่วไปเรียกว่า บ้านรากสระกะเทียม
ปัจจุบันมีชายหญิงเชื้อสายลาวทรงดำ 353 คน 70 หลังคาเรือน ส่วนใหญ่มี
อาชีพทำนา

⁸⁶ สิริ พึ่งเดช, ประวัติ - ลัทธิของผู้โตงดำ, (กรุงเทพฯ : กุสุสภา, 2519), หน้า 49.

⁸⁷ เรไร สืบสุข, อ้างแล้ว, หน้า 30.

ดังนั้นในปัจจุบันจึงมีชาวลาวทรงดำอยู่ตามเมืองต่าง ๆ คือ

จังหวัดเพชรบุรี ชุมชนชาวลาวทรงดำ ตั้งบ้านเรือนอยู่ในอำเภอเมือง ที่สะพานยี่หนเวียงคอย วังตะโก หนองพลับและทุ่งเพ็ญ เขตอำเภอท่ายาง ที่เขากระฉิว แม่ประจันต์และท่าไต้ เขตอำเภอบ้านลาด ที่ห้วยซ้อง หนองโสน และบ้านกรวย เขตอำเภอเขาย้อย ที่ห้วยท่าช้าง หนองเข้ หนองปรัง (หนองเลา) หนองจิก ทับคาง ดอนทราย เขาย้อย หนองชุมพล หนองประดู่ หนองกระพ้อ หนองซอ และหัวเขาจีน

จังหวัดราชบุรี มีลาวทรงดำตั้งบ้านเรือนอยู่ในเขตอำเภอจอมบึงที่ตลาดดอนควาย⁸⁸ เขตอำเภอดำเนินสะดวก ที่ดอนคลัง บัวงาม และโคกดับเบ็ด เขตอำเภอปากท่อ ที่เขาภูทอง เขตอำเภอบางแพะที่ดอนคา

จังหวัดสุพรรณบุรี ที่อำเภออู่ทอง ตำบลบ้านดอน ตำบลสระยายโสม ตำบลหนองไธ้ ตำบลดอนมะเกลือ ตำบลบ้านไฉ้ อำเภอเมือง ตำบลบางกุ้ง และอำเภอบางปลาม้า

จังหวัดสมุทรสาคร มีที่อำเภอบ้านแพ้ว ตำบลหนองสองห้อง หมู่บ้านกลาง ตำบลโรงเข้ และตำบลยกกระบัตร⁸⁹

จังหวัดนครปฐม ที่อำเภอเมือง ตำบลดอนยายหอม มีบ้านดอนขนาด บ้านสะแกรายหรือบ้านตากแดด ตำบลสระกะเทียมมีที่บ้านดอนทราย

อำเภอกำแพงแสน ตำบลทุ่งกระพังโหมมีที่บ้านยาง ตำบลทุ่งขวางมีที่บ้านหนองขาม ตำบลกระต๊อบมีที่บ้านห่างและบ้านชาวไร่ ตำบลสระสี่มุมมีที่บ้านไผ่ดอย บ้านไผ่สงคราม บ้านไผ่โตน ตำบลดอนข่อยมีที่บ้านดอนทอง

⁸⁸ วีระวัชร ปิ่นเขียน, วรรณกรรมของชาวจอมบึง จังหวัดราชบุรี (ราชบุรี : วิทยาลัยครูหมู่บ้านจอมบึงราชบุรี, 2525), หน้า 36.

⁸⁹ พนิดา เข็นสมุทร, “คำและความหมายในภาษาลาวโซ่ง,” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2524), หน้า 29.

บ้านดอนมะกอก บ้านบ่อน้ำจืด ตำบลสระพัฒนามีที่บ้านสระ บ้านหัวซุกบัว
บ้านหนองหมู บ้านหนองกะเทียม บ้านไร่ใหม่ บ้านหนองพวงนก ตำบลทุ่งบัวมี
ที่บ้านกำแพงแสน

อำเภอดอนตูม ที่ตำบลดอนพุทราที่มีบ้านหัวถนน ตำบลสามง่ามมีที่
บ้านแหลมกระเจา

อำเภอบางเลน ที่ตำบลบางไทรป่ามีอยู่ที่บ้านคลองพิศมัย ตำบลดอน
ตูมมีที่บ้านดอนขมิ้น บ้านหัวทรายไทย บ้านหัวทรายลาว ตำบลบางปลาที่มี
บ้านเกาะแรด ตำบลไผ่หูช้างมีที่บ้านหนองปรัง บ้านปลายคลองบางเลน บ้าน
ไผ่หูช้าง

อำเภอสามพราน ตำบลตลาดจินดามีที่บ้านลำเจียก บ้านตากแดด และ
บ้านหนองอีแบน

นอกจากนั้นยังมีที่เมืองกาญจนบุรี ลพบุรี สระบุรี จำนวนไม่มากนัก
ส่วนชาวลาวครั้ง ลาวเวียง ลาวหลวงพระบาง และลาวพวน มักจะตั้งถิ่นฐาน
อยู่ที่เดิม มีการขยายชุมชนออกไปเพราะประชากรลาวเพิ่มขึ้นมากกว่าจะย้าย
ถิ่นไปต่างเมือง เช่นที่เมืองนครชัยศรี สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวเมื่อได้ประกาศปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาค โดยรวมหัวเมืองต่าง ๆ
ที่อยู่ใกล้เคียงกันจัดเป็นมณฑลเทศาภิบาลใน พ.ศ.2435 แล้ว ใน พ.ศ.2441
(ร.ศ.116) พระยาสุนทรบุรีศรีพิไชยสงคราม ผู้ว่าราชการเมืองนครชัยศรี
ได้รายงานผลการตรวจราชการตามเขตแขวง แล้วได้เสนอรายงานการตรวจ
ราชการต่อพระยามหาเทพกระษัตริ์ สมุหเจ้ากรมพระตำรวจในซ้าย ข้าหลวง
เทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลนครชัยศรี เมื่อวันที่ 17 เมษายน ร.ศ.116
มีรายละเอียดต่าง ๆ มากมาย และทำให้ทราบว่าที่บ้านดอนรวกเป็นบ้านลาว
มีกำนัน ผู้ใหญ่บ้านและนายกอง ปกครองราษฎรลาว และมีชุมชนชาวลาวยู่ที่
บ้านรวก บ้านลำเหย บ้านหลวง บ้านหนองกระพี บ้านทุ่งผักกูด บ้านทุ่งผีหลวง

บ้านโพรงมะเดื่อ หมู่บ้านลาวเหล่านี้ตั้งอยู่ใกล้ ๆ กัน ชาวลาวต้องเสียเงินค่า
 ราชการปีละ 6 บาทเท่ากันหมด⁹⁰ หมู่บ้านลาวดังกล่าวต่อมาได้ขยายออกไป
 เพราะประชากรลาวเพิ่มมากขึ้น จึงมีหมู่บ้านลาวเพิ่มขึ้น มีเชื้อสายสืบต่อมา
 หลงเหลืออยู่ในปัจจุบัน ผู้วิจัยได้สำรวจพบว่าในเขตจังหวัดนครปฐมยังคงมี
 ชาวลาวอยู่ที่ชุมชนเดิม เช่นที่ตำบลโพรงมะเดื่อในอำเภอเมือง ตำบลดอนรวก
 ตำบลลำเหย ตำบลบ้านหลวงในอำเภอดอนตูม บ้านทุ่งผักกูดในตำบล
 ห้วยด้วนอำเภอดอนตูม และบ้านหนองกระพีในตำบลบ้านหลวงอำเภอดอนตูม
 เป็นต้น ชุมชนเหล่านี้บ้างก็ได้ยกฐานะเป็นตำบล เพราะหมู่บ้านได้ขยายออก
 ไปหลายหมู่บ้าน จึงยกฐานะหมู่บ้านบางแห่งขึ้นเป็นตำบล บางชุมชนยังคงมี
 ฐานะเป็นหมู่บ้านอยู่ก็มี ชุมชนชาวลาในจังหวัดนครปฐมมีอยู่มากมายหลาย
 อำเภอหลายตำบล มีทั้งชุมชนของลาวครั้ง ลาวเวียง และลาวหลวงพระบาง
 โดยชาวบ้านเหล่านี้ยังสามารถบอกเล่าได้ว่า บรรพบุรุษเคยเล่าให้ฟังว่าถูก
 กวาดต้อนมาจากเมืองลาวเวียงจันทน์ หรือหลวงพระบาง หรือเมืองศรีนคร
 แต่ไม่ทราบรายละเอียดเกี่ยวกับความเป็นอยู่ในระยะแรก ยังคงมีภาษาลาวที่ใช้
 พูดกันอยู่ในชุมชนของตน รวมทั้งวัฒนธรรมประเพณีบางอย่างและนิทาน
 พื้นบ้านของตน มีการเขียนบันทึกไว้ด้วยแต่เป็นเรื่องนิทาน นิยาย หรืออื่น ๆ
 ที่ไม่ให้ภาพเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของชุมชนชาวลาในสมัยรัตนโกสินทร์
 ตอนต้น

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ชาวลาได้ตั้งชุมชนอยู่ในหัวเมืองต่าง ๆ
 อีกมาก เช่น ที่เมืองประจิม เมืองนครนายก เมืองฉะเชิงเทรา เมืองพนัสนิคม
 และเมืองชลบุรี ครั้นสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรง
 รวมเมืองดังกล่าวเข้าเป็นมณฑลปราจีนบุรี ในรายงานเกี่ยวกับราชการมณฑล

⁹⁰ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, ม - 55 T 1 - (1-17)/12, แผนกปกครอง
 (สำมะโนครัว), ร.ศ.113-126.

ปราจีนบุรี ร.ศ.114-115 กล่าวถึงการทำสำมะโนครัวราษฎรในเมืองต่าง ๆ ในมณฑลปราจีนบุรี ทำให้ทราบว่าเมืองปราจีนมีบ้านเรือนราษฎร 5,497 หลัง ประชากร 26,000 คนเศษ มีชาวลาวมากกว่าชาติอื่น เมืองนครนายกมีบ้านเรือนราษฎร 7,035 หลัง มีลาวเป็นพื้น จีน เวียดนาม ไทย มีบ้างเล็กน้อย เมืองฉะเชิงเทรา มีบ้านเรือนราษฎร 7,750 หลัง มีราษฎร 31,531 คน มีลาวบ้าง คนจีนมีถึงครึ่งหนึ่งของประชากรทั้งหมด เมืองพนัสนิคมมีบ้านเรือนราษฎร 3,653 หลัง มีราษฎร 12,781 คน มีชาวลาวเกือบหมดทั้งเมือง และเมืองชลบุรีมีบ้านเรือนโรงตลาด 3,231 หลัง มีราษฎร 18,669 คน เป็นจีนครึ่งหนึ่ง ไทย และลาวมีบ้างเล็กน้อย⁹¹ และมีจำนวนพระสงฆ์ สามเณร ที่เป็นชาวลาว ซึ่งสำรวจเมื่อ ร.ศ.117 ว่า เมืองปราจีนและเมืองเล็กเมืองน้อยที่มาขึ้นด้วย มีวัด 123 วัด จำนวนพระที่เป็นเจ้าอธิการมี 91 รูป พระสงฆ์และเณรลาว 796 รูป เมืองนครนายกมีวัด 106 วัด เป็นเจ้าอธิการชาวลาว 56 รูป พระสงฆ์และเณรลาว 360 รูป เมืองฉะเชิงเทราและเมืองเล็กเมืองน้อยที่มาขึ้นด้วย มี 136 วัด เจ้าอธิการลาว 37 รูป พระสงฆ์เณรลาว 217 รูป เมืองชลบุรีและเมืองเล็กเมืองน้อยที่มาขึ้นด้วยมี 11 วัด เป็นเจ้าอธิการลาว 38 รูป พระสงฆ์และเณรลาว 240 รูป แสดงให้เห็นว่า มณฑลปราจีนบุรีเป็นแหล่งชุมชนชาวลาวที่อยู่กันหนาแน่น ส่วนการย้ายถิ่นเพื่อไปอยู่เมืองอื่นของชาวลาวในมณฑลนี้มีหลักฐานบ้าง คือใน ร.ศ.118 (พ.ศ.2442) พระยาศักดิวิเดศวรฤทธิ ได้บอกส่งบัญชีสำมะโนครัวลาวในเขตแขวงมณฑลปราจีนบุรีที่สมัครใจออกไปตั้งภูมิลำเนาอยู่ที่มณฑลตะวันออกตั้งแต่ร.ศ.116 - ร.ศ.117 จากรายงานนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสงสัยว่า อาจจะเป็นการโยกย้ายชาวลาวโดยทางราชการจัดการเองและชาวลาวไม่เต็มใจก็ได้ เพราะชาวลาวพวกนี้เป็นลาวเชื้อสายเมืองเวียงจันทน์ ถ้าจะย้ายถิ่นโดยสมัครใจก็น่าจะเป็นเพราะจะได้

⁹¹ เพิ่งอ้าง.

ย้ายกลับไปอยู่เมืองเวียงจันทน์มากกว่าจะขออยู่เมืองอื่น ในเรื่องนี้ต่อมาสมเด็จพระมหาพรยาจารย์ราชานุภาพ ได้มีหนังสือกราบบังคมทูลว่า ชาวลาวเหล่านี้สมควรใจเพราะบริเวณชุมชนเดิมทำนาไม่ได้ผลหลายปีติดต่อกัน นอกจากนั้นยังมีเหตุผลที่ทำให้เห็นว่า ทางกรมไทยมีส่วนสนับสนุนให้ชาวลาวเหล่านี้ย้ายถิ่นด้วย คือคำกราบบังคมทูลที่ว่า มีฝรั่งมาล่อลวงเอาไปเวียงจันทน์⁹² จึงทำให้เกิดความระส่ำระสายจนเป็นเหตุให้เกิดการย้ายถิ่นชาวลาวย้ายถิ่นออกจกตัวอย่างนี้แสดงว่า ชาวลาวในภูมิภาคแถบนี้ซึ่งมีชนชาวลาวยเวียงจันทร์ ลาวหลวงพระบาง และลาวพวนโดยไม่มีลาวทรงดำ มีการย้ายถิ่นที่อยู่ได้โดยความเห็นชอบของทางราชการและด้วยเหตุผลที่ทางการสนับสนุนเพื่อประโยชน์และความปลอดภัยของชาวลาวยและของประเทศด้วย เพราะเป็นระยะฝรั่งเศสแผ่ลัทธิจักรวรรดินิยม

ชนชาวลาวยได้ขยายจำนวนเพิ่มขึ้นรวดเร็ว ดังเช่นในมณฑลปราจีนบุรี ร.ศ.125 จำนวนประชากรลาวเพิ่มขึ้นจากปี ร.ศ.124 คือชายลาวจากจำนวน 42,216 คน เป็น 44,814 คน เพิ่มขึ้น 2,598 คน หญิงลาวในปี ร.ศ.124 มี 41,183 คน ปี ร.ศ.125 มี 44,983 คน เพิ่มขึ้น 3,800 คน รวมเพิ่มขึ้นชายหญิงลาว 6,398 คน⁹³ ดังนั้นชุมชนชาวลาวยจึงขยายกว้างขวางออกไปมากขึ้น และยังคงอยู่ในชุมชนนั้นจนถึงปัจจุบัน

เมืองพนมสารคาม สมัยรัตนโกสินทร์คอนตันมีทั้งชาวลาวยพวนและลาวยเวียงจันทน์ถูกกวาดต้อนมาอยู่ที่เมืองนี้ ปัจจุบันเมืองนี้มีฐานะเป็นอำเภอขึ้นกับจังหวัดฉะเชิงเทรา จากการศึกษาของศรีศักร วัลลิโภดม⁹⁴ ทำให้ทราบว่าชุมชนชาวลาวยดั้งเดิมยังคงมีชาวลาวยอาศัยอยู่ในปัจจุบัน และมีชุมชนชาวลาวย

⁹² เพิ่งอ้าง.

⁹³ เพิ่งอ้าง.

⁹⁴ ศรีศักร วัลลิโภดม, อ้างแล้ว, หน้า 9-15.

แห่งใหม่เกิดขึ้นเนื่องจากการขยายจำนวนประชากร จึงเกิดการขยายชุมชน ชาวลาออกป็นับตั้งแต่สมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมา มีชุมชนชาวลาเพิ่มขึ้นในเมืองนี้ เช่น ลาวพวน ขยายไปตามลำน้ำท่าลาดถึงเขตบ้านราชสาสน์ และเขตตำบลบ้านช่อง เกิดบ้านโคกข้าว บ้านหัวกระสับ บ้านสระช้อย บ้านม่วงขาว บ้านโคกปับ บ้านสระมะเขือ โดยตั้งสลับกับหมู่บ้านของคนไทย และขยายไปที่เขตตำบลเกาะขนุน มีบ้านท่าลาด บ้านบึงกระจับ เป็นต้น

ชนชาวลาที่มีเชื้อสายดั้งเดิมมาจากเมืองเวียงจันทน์ เมืองกุครึ่ง หัวเมืองล้านนา เมืองพวน และหัวเมืองทางภาคอีสาน ปัจจุบันนี้ได้ถูกผสมกลมกลืนรับวัฒนธรรมไทยมากแล้ว เป็นเพราะรูปร่างหน้าตา วัฒนธรรมต่าง ๆ คล้ายคลึงกันมาก จึงสามารถกลมกลืนไปด้วยกันได้ดี รายละเอียดที่ว่ามียู่ที่ใดบ้างนั้นเป็นเพียงมีเชื้อสายยังหลงเหลือให้เห็นบ้าง มีภาษาท้องถิ่นใช้กันในหมู่บ้านบ้าง แต่ออกมานอกหมู่บ้านก็ใช้ภาษาไทยและแต่งกายแบบปัจจุบันกันหมด นอกจากชุมชนลาวโห่งที่จังหวัดเพชรบุรีและราชบุรี ที่ส่วนใหญ่รักษาวัฒนธรรมไว้ได้และอยู่เป็นชุมชนใหญ่ เห็นได้ชัดเจนว่ามีความแตกต่างไปจากชุมชนไทย

จากการศึกษาในเรื่องการตั้งชุมชนชาวลา สรุปได้ว่า รัฐบาลไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แยกชุมชนชาวลาให้ออกไปอยู่กันเป็นกลุ่มเป็นพวกตามเชื้อสาย แยกจากชุมชนชาวไทย แต่ยังคงให้อยู่ใกล้เคียงกับชุมชนไทยโดยให้ตั้งหมู่บ้านสลับกับหมู่บ้านคนไทย พัฒนาการของชุมชนชาวลาเกิดจากการขยายตัวของประชากรลาว ทำให้เกิดการขยายชุมชนออกไปในพื้นที่ใกล้เคียงและกว้างไกลออกไปบ้าง การย้ายถิ่นของชาวลาออกไปตั้งชุมชนต่างเมือง มีปรากฏมากขึ้นเมื่อยกเลิกระบบไพร่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมา สาเหตุการย้ายถิ่นเพื่อหาทางกลับสู่

มาตุภูมิเดิม เพื่ออยู่ในที่อุดมสมบูรณ์กว่า หรือถูกบังคับกดขี่ ชาวลาวทรงดำมีการย้ายถิ่นไปอยู่ต่างเมืองมากที่สุด แต่ที่ชุมชนเดิมก็ยังคงมีอยู่จำนวนมาก ชุมชนชาวลาที่ตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้นปัจจุบันนี้ยังคงเป็นที่อยู่ของชาวลาวและได้ขยายออกไปกว้างขวางกว่าเดิม ทำให้มีชื่อหมู่บ้านของชาวลาเพิ่มขึ้นอีกมาก บางหมู่บ้านที่มีมาตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้รับการยกฐานะเป็นตำบลก็มี การศึกษาชุมชนชาวลาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา โดยเฉพาะชุมชนชาวลาในภูมิภาคตะวันตก มีข้อมูลเอกสารชั้นต้นและจากประวัติศาสตร์บอกเล่า ซึ่งมีมากพอแต่ได้ละเว้นไม่กล่าวเพราะอยู่นอกเหนือขอบข่ายงานวิจัยนี้

บทที่ 4

วิธีการของรัฐบาลในการปกครองชุมชนชาวลาว

รัฐบาลใช้วิธีปกครองชุมชนชาวลาวในหัวเมืองชั้นใน โดยให้ขุนนางไทย และขุนนางลาวช่วยกันปกครองดูแล ขุนนางไทยที่มีอำนาจปกครองชาวลาวมี เฉพาะขุนนางตำแหน่งสูง ๆ เท่านั้น เช่น เสนาบดีเจ้าสังกัด เจ้าเมืองและ กรมการเมือง ส่วนขุนนางลาวจะมีตั้งแต่ตำแหน่งเจ้าเมือง* ปลัดเมือง จางวาง กองลาว นายกองลาว ปลัดกองลาว ลงมาจนถึงนายหมวดและเจ้าหมู่ ซึ่งเป็น ตำแหน่งปกครองที่ใกล้ชิดกับชาวลาว จึงจำเป็นต้องแต่งตั้งชาวลาวให้ปกครอง ชาวลาวด้วยกันเอง โดยคาดว่าจะเกิดผลดีทั้งแก่รัฐบาลและแก่ชาวลาวเอง ขุนนางไทยเพียงควบคุมขุนนางลาวระดับสูงตั้งแต่ตำแหน่งนายกองขึ้นไปให้ ปฏิบัติตามนโยบายและกฎหมายข้อบังคับของไทย แล้วขุนนางลาวไปปกครอง และควบคุมชาวลาวอีกต่อหนึ่ง รัฐบาลยังได้แบ่งชาวลาวออกไปเป็นหลายประเภท เช่น เป็นพวกเลกสมเจ้าเมืองกรมการ เลกคองเมือง เลกदान เลกกองนอก เลกส่วยและเลกเข้าเดือน ฯลฯ เป็นต้น นอกจากเลกสมเจ้าเมืองกรมการแล้ว เลกลาวทุกประเภทต้องสังกัดกองลาวต่าง ๆ ที่ตั้งขึ้นหลายกองในเมืองต่าง ๆ ให้ได้อยู่รวมกันเป็นหมวดหมู่เพื่อสะดวกในการควบคุมและเก็บผลประโยชน์ จากชาวลาว เช่น การเกณฑ์แรงงาน การเก็บส่วย การภาษีอากร เพื่อเป็น ผลประโยชน์ของประเทศเช่นเดียวกับที่ได้จากชนชาวไทย และเพื่อประโยชน์ที่ รัฐบาลจะจัดสรรให้แก่ชนชาวลาว

* เจ้าเมืองที่เป็นชาวลาวมีที่เมืองสระบุรีและพนัสนิคมเท่านั้น

4.1 การปกครองชุมชนชาวลาวโดยขุนนางไทย

วิธีการปกครองชนชาวลาวในหัวเมืองชั้นใน รัฐบาลให้ขุนนางไทยระดับสูงควบคุมขุนนางลาวอีกทีหนึ่ง ขุนนางไทยระดับสูงสุดคือ เสนาบดีเจ้าสังกัด เช่น เมืองเพชรบุรี กาญจนบุรี ราชบุรี นครชัยศรี สังกัดสมุหพระกลาโหม เมืองสระบุรี กรุงเก่า ประจิม สังกัดสมุหนายก เป็นต้น เสนาบดีมีอำนาจสั่งการและควบคุมดูแลปกครองหัวเมืองในความรับผิดชอบของตน รวมทั้งการเก็บส่วย การเกณฑ์แรงงาน การเกณฑ์เข้าทัพศึก และการแต่งตั้งขุนนางลาวตำแหน่งต่าง ๆ โดยเป็นผู้ให้ความเห็นชอบและเป็นผู้นำเสนอกราบบังคมทูลเพื่อให้มีพระบรมราชโองการแต่งตั้งขุนนางลาวต่าง ๆ ดูแลทุกข์สุขของชาวลาวในเมืองที่ตนรับผิดชอบและรักษาผลประโยชน์ให้ ดังเช่น ชาวลาวทรงดำ และลาวพวนที่เมืองเพชรบุรี เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สมุหกลาโหมเป็นผู้กราบบังคมทูลพระกรุณาให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานตราภูมิคุ้มห้ามยกเว้นค่านาแก่ชาวลาวทรงดำและลาวพวนที่เมืองนี้ เนื่องจากต้องทำงานหนักกว่าไพร่หลวงกองอื่น และยังเป็นผู้ที่ประกอบอาชีพทำนาอย่างเดียวไม่มีรายได้อย่างอื่น ความเป็นอยู่คงจะลำบากกว่าพวกอื่น จึงขอพระราชทานตราภูมิคุ้มห้ามแก่พวกนี้เป็นพิเศษ¹ คำกราบบังคมทูลของเสนาบดีเจ้าสังกัดมักได้รับพิจารณาเห็นชอบ จึงทำให้เสนาบดีเจ้าสังกัดมีอิทธิพลและอำนาจควบคุมเหนือชาวลาวในเขตรับผิดชอบของตนเป็นอย่างมาก

ขุนนางไทยระดับเจ้าเมืองและกรมการเมือง ทำหน้าที่ควบคุมขุนนางลาวตั้งแต่ระดับจางวางกองลาว นายกองลาว ปลัดกองลาวลงมา มีหน้าที่

¹ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 63, พระบรมราชโองการเรื่องตราภูมิคุ้มแก่ลาวพวน ลาวทรงดำ, จ.ศ.1221 (พ.ศ.2402).

พิจารณาทางด้านกฎหมายเกี่ยวกับคดีอุกฉกรรจ์ของชาวลาว หรือกรณีที่มีชาวลาวร้องเรียนขึ้นมาเพราะไม่ได้ได้รับความเป็นธรรม ถูกกดขี่หรือได้รับความทุกข์ยาก ลักษณะและขอบข่ายของหน้าที่เป็นการควบคุมมูลนายลาวอีกทีหนึ่งเพื่อให้ปกครองชาวลาวให้อยู่ในกรอบที่รัฐบาลได้กำหนดไว้ เช่น การปฏิบัติตามกฎหมายไทย ซึ่งจะอำนวยความสะดวกให้ชุมชนชาวลาวอยู่กันอย่างสงบสุข ประกอบสัมมาชีพและส่งผลประโยชน์ให้แก่รัฐตามที่กฎหมายกำหนด ได้แก่ การเกณฑ์ส่วย การเกณฑ์แรงงาน ควบคุมให้ขุนนางลาวปลุกฝังความจงรักภักดีและปฏิบัติหน้าที่ของตนต่อรัฐบาล รวมทั้งการป้องกันประเทศโดยเข้าร่วมในการทัพศึกต่าง ๆ ที่รัฐบาลมีหมายเกณฑ์มา รัฐบาลเน้นมากในเรื่องการควบคุมกำลังคนในเมืองที่เจ้าเมืองกรมการเมืองรับผิดชอบ ดังนั้นเจ้าเมืองและกรมการเมืองจึงมีหน้าที่ควบคุมบัญชีชาวลาวทั้งหมด โดยให้นายกองลาวทำบัญชีชาวลาวในกองของตนเสนอให้เจ้าเมืองกรมการเมือง และมีบัญชีจำนวนขุนนางลาวทั้งหมดในเมืองนั้นเพื่อเจ้าเมืองจะได้นำขึ้นกราบบังคมทูลเพื่อขอรับพระราชทานเบี้ยหวัดรายปีแก่ขุนนางลาวทั้งหมดต่อไป² และยังมีหน้าที่ติดตามชาวลาวที่หลบหนีหรือย้ายถิ่นไปอยู่เมืองอื่นโดยมิได้รับอนุญาตให้กลับคืนมาอยู่กองตามเดิม

4.2 การปกครองชุมชนชาวลาวโดยขุนนางลาว

รัฐบาลมีนโยบายให้ขุนนางลาวปกครองชาวลาวที่อยู่ในชุมชนลาวกันเอง เพราะจะปกครองกันเองง่ายกว่าให้ขุนนางไทยปกครอง ทั้งนี้เพราะเคยแต่งตั้ง

² “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยคำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 106, ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยาประจิม พระยาสระบุรี, จ.ศ.1211 (พ.ศ.2392).

ให้ขุนนางไทยระดับล่างเป็นนายกong นายหมวด कुmกองลาว มีปัญหาว่าปกครองกันไม่ได้ เพราะชาวลาวไม่เชื่อฟัง ดังเช่นพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงกล่าวถึงการที่ไพร่ลาวพากันเอาใจออกหาก มุลนายไปอยู่กองอื่นหมู่อื่น บ้างก็ไปเป็นไพร่สมของมุลนายไทยจีน เพราะไปกู้หนี้ยืมสินแล้วถูกเอาตัวไปใช้งาน เป็นเพราะนายกongนายหมวดที่เป็นชาวไทยไม่สามารถปกครองควบคุมมุลนายลาวและไพร่ลาวในกองของตนได้ ดังข้อความที่ว่า

อนึ่ง หลวงพิไชยคีรีคนเก่าเป็นคนไทย ไม่สันต์จัดเจอนไพร่กอง
ละว่า จะบังคับว่ากล่าวขุนหมื่น ไพร่ละว่า หาปกติเรียบร้อยไม่
โปรดเกล้าฯให้ยกหลวงพิไชยคีรีออกเสียดจากที่ แลหลวงปราบ
ในกองละว่าเป็นชาติภูมิละว่า แล้วได้คุมเลกกองละว่าไปทัพได้
ราชการมีความชอบอยู่ ให้ตั้งหลวงปราบว่าที่หลวงพิไชยคีรี³

ดังนั้นจึงปรากฏว่าในหัวเมืองชั้นในที่มีชุมชนชาวลาว รัฐบาลจะแต่งตั้งมุลนายลาวที่มีความสามารถจัดเจนเคยรับราชการ และเป็นที่รักใคร่นับถือของชาวลาวในชุมชนโดยเฉพาะในกองของตนเองให้ปกครองชาวลาวในระดับกอง ส่วนตำแหน่งระดับสูงคือ เจ้าเมือง มักใช้คนไทยเป็นเจ้าเมือง ยกเว้นสองเมืองคือเมืองสระบุรีและเมืองพนสนธิคมที่มีเจ้าเมืองมีเชื้อสายลาว (ดูตำแหน่งขุนนางลาวที่ทำหน้าที่ปกครองชุมชนลาวในภาพที่ 2)

³ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 8, รั้งหนังสือเจ้าพระยาอรรคมหาเสนาบดี เรื่องชำระเลกหมู่ละว่า ซึ่งโจทไปอยู่กับเจ้าเมืองกรมการคืนให้เจ้าหมุนายกองสักคองหมู่กองตามเดิม, จ.ศ.1187 (พ.ศ.2368).

ภาพที่ 2 : แผนผังแสดงตำแหน่งขุนนางลาวในหัวเมืองชั้นใน
สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

เจ้าเมือง ส่วนมากเป็นไทย ยกเว้นเมืองสระบุรีและพนัสนิคม ที่เจ้าเมืองเป็นชาวลาว
ปลัดเมืองลาว แต่ละเมืองมีตำแหน่งนี้ 1 คน
จางวางลาว แต่ละเมืองมีตำแหน่งนี้ได้หลายคนขึ้นอยู่กับจำนวนกองลาว
นายกองลาว แต่ละกองมีนายกองลาวได้ 1 คน
ปลัดกองลาว แต่ละกองมีตำแหน่งนี้ได้เพียง 1 คน
นายร้อยลาว มีกองละ 2-4 คน แล้วแต่ขนาดกองเล็กหรือใหญ่
ปลัดร้อยลาว มีกองละ 3-5 คน แล้วแต่ขนาดกองเล็กหรือใหญ่
สมุหบัญชีลาว แต่ละกองมีตำแหน่งนี้ได้เพียง 1 คน
สารวัตรลาว แต่ละกองมีตำแหน่งนี้ได้เพียง 1 คน
นายหมวดลาว ไม่จำกัดจำนวนขึ้นอยู่กับไพร่ลาวและขนาดกอง บางกองมีถึง 17 คน
เสมียนกองลาว มีกองละ 1-2 คน

ที่มา : “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1-3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ
เส้นดินสอขาว, หมวดบัญชีเบี้ยหวัด.

4.2.1 เจ้าเมือง

การแต่งตั้งเจ้าเมืองจะมีขึ้นเมื่อตำแหน่งเจ้าเมืองว่างลง โดยโปรดเกล้าฯ ให้เลือกบุตรหลานหรือเชื้อสายเจ้าเมืองคนเดิมที่มีสติปัญญาความสามารถให้ดำรงตำแหน่งสืบแทน แต่มีบางกรณีที่โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งขุนนางจากกรุงเทพฯ ไปเป็นเจ้าเมือง หรือแต่งตั้งขุนนางเมืองอื่นเป็นเจ้าเมืองก็ได้ เจ้าเมืองในเขตหัวเมืองชั้นในส่วนมากเป็นชาวไทย มีเพียงเมืองสระบุรีและเมืองพนสนิมคมที่เจ้าเมืองเป็นชาวลาว เพราะเมืองทั้งสองมีชุมชนชาวลาวตั้งอยู่เป็นจำนวนมาก เพื่อความสะดวกในการควบคุมดูแลความสงบเรียบร้อย ดังนั้นก่อนกบฏเจ้าอนุวงศ์ พ.ศ.2369 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงปรากฏว่าเมืองสระบุรีมีเจ้าเมืองชาวลาวพุงดำจากหัวเมืองล้านนาคือพระยาสุราราชวงศ์⁴ การแต่งตั้งชาวลาวให้เป็นเจ้าเมือง แม้รัฐจะมีจุดมุ่งหมายว่าเพื่อสะดวกในการปกครองและควบคุม แต่บางครั้งอาจเกิดผลเสียได้ เช่น เจ้าเมืองสระบุรี นายกอง นายหมวดชาวลาวพุงขาวและพุงดำ กลับเป็นผู้รวบรวมชาวลาวจากเมืองสระบุรีตามกองทัพเมืองเวียงจันทน์เพื่อกลับไปยังภูมิลำเนาเดิมเสียเอง เมื่อครั้งเกิดกบฏเจ้าอนุวงศ์ใน พ.ศ.2369⁵ จากการให้ปากคำของชาวลาวที่อยู่ในเมืองสระบุรีแล้วถูกกองทัพเวียงจันทน์กวาดต้อนไป ชาวลาวเหล่านี้ได้หลบหนีมาและได้พบกับกองทัพไทยที่ยกตามไปจึงเข้ามามอบตัว ชาวลาวเหล่านี้ได้ให้การต่อแม่ทัพนายกองของไทยซึ่งขณะนั้นคือ กรมหมื่นนเรศวริยธนี กรมหมื่นเสนีบริรักษ์ และเจ้าพระยามหาโยธา คำให้การเหล่านี้เหมือน ๆ กันคือ

⁴ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3, เล่ม 1, (กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2504), หน้า 42.

⁵ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 4/ก, เรื่องปราบกบฏเมืองเวียงจันทน์, จ.ศ.1189 (พ.ศ.2370).

มูลนายลาวระดับล่างในเมืองสระบุรี เช่น หลวงพนเป็นผู้รวบรวมชาวลาว ชาวจีน ชาวมอญ ไปจากบ้านชาวลาวคือ บ้านหนองหอย บ้านไก่อเข้ บ้านขอนแก่น บ้านท่าราบ บ้านกระเบื้อง บ้านสาวไห้ เป็นต้น ออกจากเมืองสระบุรีไปทางดงพระยาไฟ (ปัจจุบันคือดงพระยาเย็น) ขึ้นไปทางโคราช มวกเหล็ก ถึงเมืองกุเจียวและเมืองชัยภูมิ ไปพร้อมกับขบวนของเจ้าเมืองสระบุรี ซึ่งพวกครัวลาวเมืองสระบุรีเป็นจำนวนมากไปล่วงหน้าแล้ว เพื่อไปสมทบกับกองทัพเมืองเวียงจันทน์ที่เมืองพันพร้าวซึ่งอยู่ฝั่งตรงข้ามกับเมืองเวียงจันทน์⁶ นี่คือผลเสียของการตั้งชาวลาวเป็นเจ้าเมือง แต่ผลดีก็มีมาก เพราะนอกจากจะบังคับบัญชาขุนนางลาวและชาวลาวให้อยู่ในระเบียบแล้ว ในแง่ของการเกณฑ์ทำส่วย การเกณฑ์แรงงานต่าง ๆ เช่น ทำการโยธา การสาธารณสุขโรคต่าง ๆ ที่มีมากมาย หรือการเกณฑ์ไปรบทัพจับศึก⁷ ถ้าเป็นคำสั่งของเจ้าเมืองที่เป็นลาวด้วยกันน่าจะมีผลทางปฏิบัติมากกว่า

อีกเมืองหนึ่งที่เจ้าเมืองเป็นชาวลาวคือเมืองพนสนธิคม มูลเหตุที่จะแต่งตั้งชาวลาวให้เป็นเจ้าเมืองนอกจากเหตุผลที่ว่า ชาวลาวอาสาปากน้ำซึ่งเดิมเป็นลาวเมืองนครพนมอพยพมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารตั้งแต่ พ.ศ.2352⁸ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดเกล้าฯให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ปากน้ำ ครั้นสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พวกนี้ขอไปอยู่ที่ใหม่เพราะที่เดิมอยู่ไม่สบายนั้น เหตุผลที่สำคัญน่าจะเป็นเพราะสมัยรัชกาลที่ 3 ไทยทำสงครามกับเวียดนามทางด้านเขมร สาเหตุจากเวียดนามเข้าแทรกแซงกิจการ

⁶ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 4, เรื่องปราบกบฏเมืองเวียงจันทน์, จ.ศ.1189 (พ.ศ.2370).

⁷ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 4/ก, เรื่องปราบกบฏเมืองเวียงจันทน์, จ.ศ.1189 (พ.ศ.2370).

⁸ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, อ้างแล้ว, หน้า 180.

ภายในเมืองเขมรและเมืองลาวซึ่งเป็นเมืองประเทศราชของไทย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้ยกกองทัพไปปราบปรามหลังจากปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ได้เรียบร้อยแล้ว สงครามกับเวียดนามครั้งนี้จะต้องลำเลียงเสบียงอาหารอาวุธยุทโธปกรณ์ ตลอดจนรีพลจัดส่งไปเมืองเขมร พระองค์จึงโปรดฯให้ทำนุบำรุงบ้านเมืองในท้องที่ภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยโปรดให้ตั้งเมืองเป็นระยะตามที่สมควร เป็นสถานีประชุมพลและดำเนินการเกี่ยวกับกองทัพ จึงโปรดให้ตั้งหัวเมืองทางนี้ขึ้นหกหัวเมือง คือ ให้ยกบ้านกบแจะ เป็นเมืองประจันตคาม ดำหนุมานเป็นเมืองกบินทร์บุรี บ้านทุ่งแขกเป็นเมืองวัฒนานคร บ้านหินแร่เป็นเมืองอรัญประเทศขึ้นกับเมืองประจิม (ปราจีนบุรี) ยกบ้านท่าสวายเป็นเมืองศรีโสภณขึ้นกับเมืองพระตะบอง และให้แบ่งเขตแดนเมืองชลบุรีและเมืองฉะเชิงเทรารวมกันตั้งเป็นเมืองพนัสนิคม⁹ เนื่องจากเป็นเมืองคั้งใหม่และเพื่อให้บรรลุลัตสุประสงค์ดังกล่าว จึงอพยพชาวลาวจากเมืองปากน้ำให้มาอยู่ที่เมืองนี้ จะได้เป็นกำลังของเมืองต่อไป ดังนั้นเมืองพนัสนิคมจึงเป็นเมืองที่มีชนชาวลาวยู่กันเป็นชาวพื้นเมืองมากกว่าคนไทยอีกแห่งหนึ่ง เจ้าเมืองนี้จึงเป็นชาวลาวชื่อว่า พระอินอาษา มีผลงานสำคัญในสมัยนั้นคือช่วยปราบกบฏจีนตัวเหี้ยที่เมืองฉะเชิงเทราใน พ.ศ.2371 โปรดเกล้าฯให้เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหกลาโหมไปปราบ และพระอินอาษาคุมลาวเมืองพนัสนิคมสามารถปราบกบฏได้ราบคาบ และยังได้รับความไว้วางใจทำหน้าที่สำคัญคือใน พ.ศ.2394 เมื่อจะอัญเชิญเจ้าฟ้ามงกุฎขึ้นครองราชย์ พระอินอาษาได้รับมอบหมายให้นำกองกำลังเข้ารายล้อมอารักขาบริเวณวัดบวรนิเวศ ซึ่งเป็นที่ประทับของเจ้าฟ้ามงกุฎ เพื่อป้องกันมิให้ผู้ใดแปลกลปอมเข้าไปได้

⁹ กรมศิลปากร, อักษรานุกรมประวัติศาสตร์ไทย อักษร ก, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2526), หน้า 81.

ตามธรรมเนียมแต่โบราณที่เรียกว่า การจุกช่องล้อมวง ซึ่งต้องเป็นผู้ที่ได้รับ
ความไว้วางใจเป็นพิเศษ¹⁰

ขอบข่ายอำนาจหน้าที่ของเจ้าเมืองมีมากและกว้างขวาง ปรากฏอยู่ใน
พระราชกำหนดเก่าของกฎหมายตราสามดวง โดยเฉพาะมาตราที่ 23 สรุปได้ว่า
มีหน้าที่ดูแลความสงบเรียบร้อยบำบัดทุกข์บำรุงสุขป้องกันโจรผู้ร้าย พิจารณา
คดีภายในเมือง ควบคุมด่านทางแดนต่อแดนกับเมืองอื่น ที่สำคัญคือต้องรู้
บัญชีจำนวนคนไม่ว่าจะเป็น ไพร่หลวง ไพร่สม ข้าพระโยมสงฆ์ เพื่อจะได้
สะดวกในการเกณฑ์เก็บส่วย การเรียกใช้งานและเกณฑ์กำลังทัพ รวมทั้งตรวจ
จับผู้คนที่หลบหนีเข้ามาในเมืองหรือไปนอกเมือง¹¹ การทำบัญชีคนโดยให้นาย
กองเป็นผู้ทำบัญชีไว้ และมีบัญชีของเจ้าเมืองกรมการอีกบัญชีหนึ่ง เมื่อมีการ
จำหน่ายคน เช่น ดายหรือยกให้ผู้อื่น ก็ให้หักออกจากบัญชีทั้งสองฝ่าย¹²

เจ้าเมืองและกรมการเมือง ยังมีหน้าที่รวบรวมชื่อและจำนวนนายกอง
ปลัดกอง ขุนหมื่น เจ้าหมู่ต่าง ๆ ในเมืองของตนส่งเป็นหางว่าวไปให้สัสดีและ
เสนาบดีต้นสังกัดเป็นหลักฐาน เพื่อการพระราชทานเบี้ยหวัดประจำปี ขณะ
เดียวกันเป็นการควบคุมมูลนายลาวทั้งหลายด้วย¹³ เจ้าเมืองเป็นผู้บังคับบัญชา

¹⁰ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, อ้างแล้ว, หน้า 127-128 และ 191.

¹¹ เรื่องกฎหมายตราสามดวง กรมศิลปากรจัดพิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช 2521
(กรุงเทพฯ : อุดมศึกษา, 2521), หน้า 637-639.

¹² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1226 (พ.ศ.2407), เล่ม
27 ลำดับที่ 75, “หนังสือว่าด้วยให้พระยาราชบุรีหักเลกกองพระภักดีณรงค์,” หน้า 218-219.

¹³ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่
106, ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยาประจิมว่าให้หลวงบูรินธามาตย์ข้าหลวงคุมเงินเบี้ย
หวัดขึ้นมาจาก, จ.ศ.1210 (พ.ศ.2391)

“จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 73,
สารตราถึงเมืองสระบุรีโปรดให้พระอนุชิตพิทักษ์ถือตราคุมเงินเบี้ยหวัดมาให้, จ.ศ.1215 (พ.ศ.2396).

ขุนนางในเมืองนั้น ดูแลมิให้ชาวลาวยุกกคจีข่มเหง ถ้ามีกรณีร้องเรียนขึ้นมา เนื่องจากชาวลาวในชุมชนอุกกคจี ได้รับความไม่เป็นธรรมต่าง ๆ เจ้าเมือง จะแจ้งไปยังเสนาบดีเจ้าสังกัด เสนาบดีจะกราบบังคมทูลและมีพระบรมราชโองการให้นำตัวมูลนายไทยหรือลาวมาสอบสวนเพื่อให้ความเป็นธรรมแก่ทั้งสองฝ่าย

4.2.2 ปลัดเมือง

ในแต่ละเมืองจะมีตำแหน่งปลัดเมือง มีหน้าที่ช่วยราชการเจ้าเมือง ถ้าเมืองใดมีชุมชนชาวลาวตั้งอยู่ จะมีขุนนางชาวลาวยุคได้เป็นปลัดเมือง เรียกว่า *ปลัดลาว* เช่นเดียวกับที่มีปลัดไทย ปลัดจีน ดูแลคนของตน หน้าที่ของปลัดลาว คือปกครองควบคุมชาวลาวยุคระดับนายกองลงมา รวมทั้งดูแลความเป็นอยู่ของชนชาวลาวยุคให้ได้รับความเดือดร้อนหรือถูกข้าราชการไทยข่มเหง เช่น ลาวอาสาปากน้ำ มีท้าวอินทรพิสาร ชาวลาวเมืองนครพนมได้รับแต่งตั้งให้เป็นปลัดเมืองเพื่อทำหน้าที่ดังกล่าว¹⁴ ร่วมกับปลัดไทย ซึ่งมีหน้าที่ดูแลทุกข์สุขของราษฎรไทยและเชื้อชาติต่าง ๆ รวมทั้งเข้าร่วมในการพิจารณาตัดสินคดีความภายในเมืองด้วย¹⁵ ซึ่งแสดงถึงการควบคุมการปฏิบัติงานของปลัดลาวโดยขุนนางไทยอีกต่อหนึ่งด้วย

¹⁴ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1171-1173, หน้า 11.

¹⁵ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยคำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 18, ตั้งเจ้าเมือง ปลัดเมืองตาก, จ.ศ.1219 (พ.ศ.2400). และ “กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร, ร. 4, รล-กท, เล่ม 33 ลำดับที่ 18, จ.ศ.1229,” สารตราว่าด้วยพระราชทานสัญญาบัตรพระภักดีดินแดนปลัดเมืองราชบุรี.

4.2.3 จางวางลาว

มูลนายลาวที่ปฏิบัติหน้าที่มาด้วยดี มีความสามารถเป็นที่ปรากฏ จะได้เลื่อนตำแหน่งให้สูงขึ้น โดยรัฐบาลมีวิธีพิจารณาว่าต้องเป็นผู้ที่สามารถดูแลเก็บส่วยที่ค้างให้ได้ครบหรือได้มากขึ้น เช่น ตำแหน่งจางวางลาว เป็นตำแหน่งรองจากเจ้าเมืองและปลัดเมือง แต่ขอบข่ายของงานมีขอบเขตแน่นอนและใกล้ชิดชาวลาวกว่า 2 ตำแหน่งแรก คือได้ควบคุมกองลาวต่าง ๆ ในเมืองนั้น ๆ โดยทางราชการกำหนดว่าให้คุมกองลาวกี่กอง เช่น ที่เมืองสระบุรีจางวางลาวคนเดิมถึงแก่กรรม “ขุนรวิ ๆ นาฎ” นายกองลาวส่วยเร็วจึงได้รับแต่งตั้งให้เลื่อนขึ้นไปแทน โดยมีวิธีการพิจารณาและขั้นตอนในการแต่งตั้งคือ จะทรงโปรดฯ ให้เสนาบดีเจ้าสังกัดได้แก่สมุหนายกเป็นผู้พิจารณากรณีนี้ สมุหนายกพิจารณาแล้วเห็นว่าเมืองสระบุรีมีกองส่วยเร็วหลายกอง แต่กองที่ค้างส่งส่วยติดต่อกันถึง 6 ปีแล้ว ไม่สามารถติดตามทวงได้ครบจำนวน คือ กองพระวิเศษโยธา กองขุนแพลงพลลาน กองขุนอินอำนาจ และกองขุนศรีสุระ ดังนั้น “เพื่อผลประโยชน์ของทางราชการในการเก็บส่วย”¹⁶ จึงเสนอให้ขุนรวิ ๆ นาฎ นายกองลาวส่วยเร็วเมืองสระบุรีได้ดำรงตำแหน่งหลวงวิเศษสรรพจางวางส่วยเร็ว โดยในเอกสารนั้นได้บ่งชี้ว่า “ให้ทำหน้าที่ว่ากล่าวบังคับบัญชา นายกองปลัดกอง ขุนหมื่น และไพร่ ในกองลาวทั้งสี่กอง จะได้ชำระเอาผลเร็วที่ค้างส่งลงไปให้ครบ”¹⁷ ขั้นตอนในการแต่งตั้งคือเมื่อพิจารณาเห็นชอบแล้ว สมุหนายกจะถามความสมัครใจของขุนรวิ ๆ นาฎ ก่อนว่าจะเต็มใจรับตำแหน่งและรับผิดชอบหน้าที่ดังกล่าวได้เพียงใด เมื่อได้ทราบความสมัครใจจึงกราบบังคมทูล

¹⁶ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 39, สารตราเมืองสระบุรี ตั้งขุนรวิ ๆ นาฎ เป็นหลวงวิเศษสรรพจางวาง, จ.ศ.1219 (พ.ศ.2400).

¹⁷ เพิ่งอ้าง.

ให้มีพระบรมราชโองการแต่งตั้ง พร้อมทั้งกำหนดว่าให้มีศักดินา 600 ไร่ และพระราชทานเครื่องยศบรรดาศักดิ์ให้ด้วย¹⁸

ลักษณะการแต่งตั้งมูลนายลาวตำแหน่งต่าง ๆ จะเห็นได้ว่า มุ่งไปที่ผลประโยชน์ของรัฐว่าต้องเป็นผู้ที่สามารถควบคุมและรวบรวมผลประโยชน์เช่นช่วยให้รัฐได้มากที่สุด แต่ถ้าจำเป็นจริง ๆ ไม่สามารถเก็บส่วยได้ จะนำของอื่นมาแทนก็ได้ เช่น เงินทอง นอระมด งาช้าง กรี และไม้ แต่ขณะเดียวกันยังเน้นตรงที่ว่าต้องสามารถควบคุมดูแลไพร่หลวงมิให้ได้รับความเดือดร้อน อย่าข่มเหงรังแก อย่าเรียกเก็บส่วยเกินอัตราที่รัฐกำหนด อันจะทำให้ผู้คนได้รับความลำบากยากจนหลบหนีไปจากกองจากหมวดได้¹⁹ การตั้งขุนนางลาวต่าง ๆ เป็นที่น่าสังเกตว่า หลังจากแต่งตั้งแล้วต้องมีการให้ตรวจสอบชำระบัญชีเลิกส่วยเร็วทั้งสี่กองที่ได้บังคับบัญชาว่ามีเลกลาวจำนวนเท่าใด โดยให้ทำบัญชีมาขึ้นแก่เจ้าเมือง²⁰

หน้าที่ของจางวางลาวยังต้องชำระพิจารณาคดีความวิวาทกันเล็ก ๆ น้อย ๆ ของชาวลาวในกองลาวที่รับผิดชอบ โดยมุ่งประเด็นว่า พยายามชำระความให้เลิกแล้วต่อกัน แต่ถ้าเป็นความผิดมหันตโทษ ต้องส่งเรื่องไปให้เจ้าเมืองกรมการเมืองชำระว่ากล่าวตามกฎหมาย²¹

ขุนนางลาวทุกตำแหน่ง ต้องกระทำสัตย์ปฏิญาณถือน้ำพิพัฒน์สัตยาปีละสองครั้งเช่นเดียวกับขุนนางไทย²² และยังมีเฉพาะกรณีสำคัญ ๆ เช่น

¹⁸ เพิ่งอ้าง.

¹⁹ เพิ่งอ้าง.

²⁰ เพิ่งอ้าง.

²¹ เพิ่งอ้าง.

²² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1213, เล่ม 1, ลำดับที่ 23 เรื่องสารตราว่าด้วยให้หาข้าราชการเข้ามาถือน้ำ, และ จ.ศ.1229 เล่ม 33, ลำดับที่ 18.

เมื่อพระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่ขึ้นครองราชย์ บรรดาขุนนางลาวตามหัวเมือง ต้องทำพิธีนี้ด้วยทุกคน เช่น เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยขึ้นครองราชย์ ได้มีศุภอักษรถึงเจ้าเมืองต่าง ๆ ที่มีได้ลงมาที่กรุงเทพฯ ว่าได้โปรดให้ข้าหลวงคุมน้ำพิพัฒน์สัตยา กับคำนุสัจจามาให้เจ้าเมืองกรมการ นิมนต์พระสงฆ์ไปนั่งเป็นประธาน ณ พระอุโบสถ พระวิหาร แล้วให้ขุนนางทุกคนรับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ปรากฏว่าครั้งนั้นมีนายกองนายหมวดลาว กองตีบุกเมืองกาญจนบุรี เมืองราชบุรี กรุงเก่า และเมืองสระบุรี ได้แก่ นายกองนายหมวดลาว พงขาว ลาวพุงดำ ขุนโชน ข้าพระพุทธบาท ลาวอาสา พระนอน ฯลฯ เข้าร่วมพิธีนี้ด้วยอย่างถ้วนหน้า²³

ตำแหน่งจางวางลาว มีได้มากกว่า 1 คน เช่นที่เมืองสระบุรี พระรัตนากษยชาวลาวเดิมเป็นนายกองลาวกองโค ต่อมาได้เลื่อนเป็นพระยารัตนา กษยจางวางกองโค แทนบิดาซึ่งถึงแก่กรรม มีพระบรมราชโองการแต่งตั้งพร้อมทั้งพระราชทานเครื่องยศให้ด้วย เช่น ถาดหมาก คณโฑ เสื้อแพรเงินยาว 1 ตัว กำไลทองคำ 1 สำหรับ เป็นต้น และกำหนดให้มีศักดินา 800 ไร่²⁴ ซึ่งสูงกว่าจางวางลาวกองส่วยเร็ว แสดงให้เห็นว่า ตำแหน่งจางวางลาวมีศักดินาไม่ตายตัว และได้กำหนดหน้าที่ไว้ว่า ให้ความคุมนายกอง ปลัดกอง ขุนหมื่น ไพร่หลวง กองโคเมืองสระบุรี ซึ่งมีจำนวนนายกอง ปลัดกอง ขุนหมื่น หนึ่งร้อยคน ไพร่ลาวที่สังกัดแล้ว 800 คนเศษ โคนกรร (หมายถึงโคเพศผู้) 500 ตัว ครว้าใหญ่่น้อย (หมายถึงโคเพศเมียและลูกโค) 3,000 ตัว²⁵ นอกจากนั้นยังมี

²³ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 1, ศุภอักษรถึงเจ้าประเทศราชเรื่องหม่อมหมื่นกับพวกเป็นกบฏ, จ.ศ.1171 (พ.ศ.2352).

²⁴ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 3, ร่างสารตราถึงเมืองสระบุรีโปรดเกล้าฯ ตั้งพระรัตนากษยเป็นพระยารัตนา กษยจางวางกองโค, จ.ศ.1222 (พ.ศ.2403).

²⁵ เพิ่งอ้าง.

พระณรงก์ดีจางวางกองลาวพุงดำ ควบคุมนายกองลาวพุงดำ²⁶

เมืองกาญจนบุรี พระวิไชยคีรีจางวางกองละว้า ควบคุมนายกองลาวที่เมืองนี้ให้ทำส่วยฝางส่งทางราชการ²⁷ นอกจากกองลาวส่วยฝางแล้ว ยังมีกองลาวส่วยตีบุกที่พระวิไชยคีรีจางวางต้องปกครอง การแต่งตั้งจางวางลาวเมืองกาญจนบุรีเหมือนที่อื่นคือให้บุตรสืบตำแหน่งแทนบิดา แล้วยังพิจารณาว่าต้องเป็นชาวลาวเชื้อสายเดียวกันด้วย ดังเช่นใน พ.ศ.2406 (จ.ศ.1225) พระวิไชยคีรีจางวางถึงแก่กรรม ทางราชการเห็นว่า ถ้าจะให้ขุนนางลาวระดับพระและหลวงจากหม้ออื่นหรือกองอื่นมาบังคับบัญชา นายกอง นายหมวด ขุนหมื่น ไพรหลวงเกรงว่าจะไม่ถูกอธยาสัยชาวลาวจะทำให้เสียราชการ จึงตั้งให้หลวงทิพภักดีบุตรพระวิไชยคีรีจางวาง ซึ่งรับราชการและรู้งานแล้ว ให้ดำรงตำแหน่งจางวางต่อจากบิดา ควบคุมนายกองลาวส่วยตีบุกต่อไป²⁸ หน้าที่โดยตรงของพระวิไชยคีรี จางวางกองละว้าส่วยตีบุกเมืองกาญจนบุรี คือต้องควบคุมนายกองลาวส่วยตีบุกนำไพร่ลาวขึ้นไปขุดและถลุงแร่ตีบุก บางครั้งต้องไปเมืองอื่นใกล้เคียงกัน เช่น ที่เมืองศรีสวัสดิ์ ถ้าไปเกิดคดีขึ้นที่เมืองอื่น เช่น มีผู้ร้ายลักช้างในกองไป จางวางกองลาวต้องเป็นธุระจัดการ เช่น ร้องเรียนยังเจ้าเมืองศรีสวัสดิ์ ถ้าไม่ได้เรื่องจะต้องร้องเรียนร่วมกับเจ้าเมืองกาญจนบุรี

²⁶ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 5, รล-กท, จ.ศ.1240 (พ.ศ.2421), เล่ม 18, “สารตราเจ้าพระยาอรคมหาเสนา เรื่องตั้งพระณรงก์ดีจางวางกองลาวพุงดำ,” หน้า 241.

²⁷ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1221 (พ.ศ.2402), เล่ม 17 ลำดับที่ 15, “สารตราว่าด้วยตั้งหลวงปราบศิรินายกอง ขุนศรีระวังไพร ปลัดกองละว้าฝางเมืองกาญจนบุรี,” หน้า 83-86.

²⁸ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1225 (พ.ศ.2406), เล่ม 25 ลำดับที่ 83, “หนังสือว่าด้วยให้หลวงทิพภักดีว่าที่พระวิไชยคีรีจางวางกองละว้า,” หน้า 211-212.

ไปยังกรุงเทพฯอีก²⁹ พระวิไชยคีรีจางวางยังมีหน้าที่ควบคุมกองลาวส่วยข้างที่เมืองกาญจนบุรีอีกด้วย³⁰ แม้ว่าจางวางลาวจะมีอำนาจมาก แต่ถ้าปฏิบัติหน้าที่ไม่ถูกต้อง ชาวลาวได้รับความเดือดร้อน นายกองนายหมวดลาวสามารถยื่นฎีกาฟ้องร้องมายังกรุงเทพฯ จางวางลาวจะถูกเรียกตัวไปสอบสวนเพื่อให้ความเป็นธรรมแก่ทั้งสองฝ่ายได้³¹

เมืองเพชรบุรี มีตำแหน่งจางวางลาวทรงดำ คือ หลวงหาญณรงค์จางวางลาวทรงดำ³² เมืองราชบุรี หลวงทิพภักดีจางวางกองละว้าควบคุมลาวกองนอกและกองข้าง มีหน้าที่รวบรวมจัดหาช้างไว้ใช้ในราชการ³³ ที่กรุงเก่า มีขุนพิไชยณรงค์จางวางควบคุมกองลาวเมืองนี้³⁴ เมืองฉะเชิงเทรา หลวงสุนทรสุระจางวางลาว ควบคุมกองลาวบ้านท่าชราณแขวงเมืองฉะเชิงเทรา จำนวน 8 กองทำส่วยทอง ได้แก่ กองขุนภักดีภูเบศ กองขุนณเรฎีใจภัก กองขุนพิทักษ์ภูมิน

²⁹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1214 (พ.ศ.2395), เล่ม 3 ลำดับที่ 94, “หนังสือว่าด้วยให้เมืองกาญจนบุรีสืบจับผู้ร้ายลักช้างกองพระวิไชยคีรีจางวางกองละว้า,” หน้า 259-260.

³⁰ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1223 (พ.ศ.2404), เล่ม 21 ลำดับที่ 44, “หนังสือว่าด้วยให้พระยากาญจนบุรีส่งพระวิไชยคีรี นายกอง ปลัดกองเข้ามาชำระความขุนจินดาภิรมย์ถวายฎีกา,” หน้า 218-219.

³¹ เพิ่งอ้าง.

³² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1213 (พ.ศ.2394), เล่ม 1 ลำดับที่ 94, “สารตราว่าด้วยให้จางวางลาวทรงดำเข้ามาชำระความ,” หน้า 219-220.

³³ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1227 (พ.ศ.2408), เล่ม 29 ลำดับที่ 81, “หนังสือว่าด้วยเกณฑ์พระอุเชนกับนายกองคุมช้างต่อไปล้อมจับช้างสำคัญที่ดงพระศรีมหาโพธิ์,” หน้า 214-215.

³⁴ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยคำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 240, หนังสือพระยามหาอำมาตย์ว่าด้วยเรื่องความนายพุดเลกไพร่หลวง ฯลฯ, จ.ศ.1207 (พ.ศ.2388).

กองขุนฉนวนอาสา กองขุนฉนวนราพิรม กองขุนฉนวนนิคน กองขุนประจันทามีน และกองขุนไพรินพินาฏ³⁵

4.2.4 นายกองลาว

ชาวลาวในหัวเมืองชั้นใน ต้องสังกัดกองลาวต่าง ๆ ที่ตั้งขึ้นในแต่ละเมือง ผู้ปกครองกองลาวเรียกว่า นายกองลาว จำนวนนายกองลาวมีเท่ากับจำนวนกองลาว เช่น เมืองสุพรรณบุรี จัดตั้งกองลาวได้ 8 กอง มีนายกองลาวได้แปดคน³⁶ เมืองฉะเชิงเทรามีกองลาว 11 กอง มีนายกองลาวได้ 11 คน³⁷ เมืองสระบุรีมีกองลาวฟุงขาว 9 กอง มีนายกองลาวฟุงขาวได้ 9 คน และมีกองลาวฟุงดำ 4 กอง ก็มีนายกองลาวฟุงดำ 4 คน³⁸ นายกองลาวส่วนมากมีบรรดาศักดิ์ ขุน เช่น ขุนศรีสุระ ขุนอินอำนาจ เป็นต้น

นายกองลาวเป็นตำแหน่งที่มีความสำคัญมาก เพราะคุมกองกำลังชาวลาวในบังคับบัญชาของตน ซึ่งมีทั้งมูลนายลาวตำแหน่งต่าง ๆ ลดหลั่นกันลงมา และยังควบคุมไพร่ลาวทั้งหมดในกองด้วย จึงจำเป็นต้องได้คนที่มีความสามารถเป็นที่รักใคร่นับถือของชาวลาวและเป็นผู้ที่รัฐบาลให้ความไว้วางใจด้วย ดังนั้นการแต่งตั้งนายกองลาวจึงมีหลักเกณฑ์อยู่ว่า เมื่อตำแหน่งนายกองว่างลง

³⁵ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 151, ใบบอกเมืองฉะเชิงเทราเรื่องหางว่าวเลขส่วยทอง, จ.ศ.1212 (พ.ศ.2393).

³⁶ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 166, เบี้ยหวัดเมืองสุพรรณ เมืองนครชัยศรี, จ.ศ.1210 (พ.ศ.2391).

³⁷ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 100, เรื่องจ่ายเบี้ยหวัดลาวเขมรหัวเมือง, จ.ศ.1203 (พ.ศ.2384).

³⁸ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 60, บัญชีขบเบี้ยหวัดตามหัวเมืองต่าง ๆ, จ.ศ.1196 (พ.ศ.2377).

เพราะนายกองคนเดิมได้เลื่อนไปรับตำแหน่งใหม่สูงขึ้น เช่น จางวางกองลาว ปลัดเมือง กรมการเมือง หรือเพราะถึงแก่กรรม จะต้องรีบแต่งตั้งนายกองลาว ขึ้นใหม่โดยเร็ว วิธีการในการคัดเลือกเพื่อแต่งตั้งมีดังนี้

ประการแรก ใช้ระบบสืบสายโลหิต เช่น เป็นบุตรชายหรือน้องชาย นายกองคนเดิม จะเห็นได้ชัดเมื่อนายกองคนเดิมยังมีชีวิตอยู่และได้เลื่อน ตำแหน่งสูงขึ้น มีอำนาจมากขึ้น ก็มีสิทธิเสนอชื่อบุตรชายหรือน้องชายของตน ให้เป็นนายกองได้ ดังเช่นกรณีขุนรวี ๆ นาฎ นายกองลาวเมืองสระบุรี ได้เลื่อนเป็นหลวงวิเสทสรรพจางวางลาว จึงได้เป็นผู้เสนอให้นายศรีสิทธิยาอาวู ผู้เป็นน้องชายให้ดำรงตำแหน่งนายกองสืบแทนตน ซึ่งแน่นอนว่าต้องเป็นผู้ที่ ได้เรียนรู้งานในหน้าที่มาบ้างแล้ว และเป็นที่ยอมรับนับถือของชาวลาวในกอง นั้นด้วย ผู้บังคับบัญชาระดับสูงขึ้นไปที่มีหน้าที่พิจารณาให้ความเห็นชอบคือ เจ้าเมือง และเสนาบดีสมุหนายกเมื่อเห็นชอบแล้วจะอัญเชิญกระแสรพระบรม ราชโองการแต่งตั้งต่อไป³⁹

ในกรณีที่นายกองคนเดิมถึงแก่กรรม ยังมีบุตรชายที่มีความสามารถ และรับราชการอยู่แล้ว จางวางลาว ปลัด และเจ้าเมือง เห็นชอบร่วมกันแล้ว จึงเสนอชื่อไปยังเสนาบดีเจ้าสังกัดให้มีพระบรมราชโองการแต่งตั้ง ดังเช่น ตัวอย่างที่เมืองกาญจนบุรี หลวงปราบศิรินายกองลาวส่วยฝางถึงแก่กรรม ได้มี พระบรมราชโองการแต่งตั้งหมื่นนิเวศภูบุตรชายหลวงปราบศิรินายกองลาวส่วย ฝางให้เป็นนายกองแทน โดยเน้นว่า “เป็นคนชื่อสัตย์ รั้งขนบธรรมเนียมราชการ ดี ออกมาควบคุมพวกลาวทำส่วยฝางส่ง ถ้าไม่ได้ให้ส่งเป็นเงินแทน”⁴⁰ แสดง

³⁹ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยคำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 39, สารตราเมืองสระบุรี เรื่องตั้งขุนรวี ๆ นาฎ เป็นหลวงวิเสทสรรพจางวาง, จ.ศ.1210 (พ.ศ.2391).

⁴⁰ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1221 (พ.ศ.2402), เล่ม 17 ลำดับที่ 15, “สารตราว่าด้วยตั้งหลวงปราบศิรินายกอง ขุนศรีระวังไพรปลัดกองละว้าฝาง เมืองกาญจนบุรี,” หน้า 83-86.

ถึงหลักเกณฑ์พิจารณาว่าต้องเป็นคนดี รุ่งาน โดยเฉพาะต้องเก็บผลประโยชน์
ส่งให้รัฐได้เป็นอย่างดี

ประการที่สอง การแต่งตั้งนายกองลาว ต้องคำนึงว่าเป็นเชื้อสายลาว
พวกเดียวกัน เช่น กรณีแต่งตั้งนายกองและปลัดกองเมืองราชบุรี เนื่องจาก
พระณรงก์ดีมีกองลาวอยู่ในปกครองสามกอง คือ กองพระวิจิตรภักดี เป็นกอง
ลาวชาวเมืองเทิง กองหลวงกุมพลศึกหลวง เป็นกองลาวชาวเมืองเชียงราย
และกองของพระณรงก์ดีเอง เมื่อหลวงกุมพลศึกหลวงถึงแก่กรรม พระณรง-
ก์ดีเห็นชอบร่วมกันกับเจ้าเมืองราชบุรี เสนอให้ขุนชุมพลปลัดกองเชื้อสาย
ชาวลาวเชียงรายและเป็นปลัดกองในกองลาวนี้อยู่แล้ว ให้เลื่อนเป็นนายกอง
ควบคุมลาวเชียงรายด้วยกันต่อไป แม้ว่าต่อมาพระวิจิตรภักดีนายกองลาวเมือง
เทิงได้เสนอขอตั้งนายพุทธมาผู้มีเชื้อสายลาวเมืองเทิงให้เป็นนายกองต่อเจ้าเมือง
ราชบุรี เสนาบติเจ้าสังกัดได้พิจารณาแล้วเห็นว่า จะเกิดปัญหาเพราะไพร่ลาวที่
มีเชื้อสายเมืองเชียงรายในกองหลวงกุมพลศึกหลวงไม่ยอมรับ ดังนั้นจึงยึด
นโยบายแต่งตั้งนายกองตามพวกที่มีเชื้อสายเดียวกันต่อไป⁴¹

กรณีแต่งตั้งนายกองลาวที่จะต้องเป็นชาวลาวเชื้อสายเดียวกันนี้เป็นสิ่ง
จำเป็น เพราะนายกองลาวจะต้องควบคุมขุนนางลาวและไพร่ลาวในกองของตน
เป็นลักษณะมีหน้าที่ในการคุมกองกำลังต้องใกล้ชิดกับผู้คน ต่างกับตำแหน่ง
จางวางลาวที่คุมและปกครองนายของชาวลาวอีกทีหนึ่ง ดังนั้นจึงปรากฏว่า
บางครั้งจางวางลาวอาจคุมกองลาวที่มีเชื้อสายเดียวกับจางวางก็ได้ เช่น ที่
เมืองสระบุรี เดิมรัฐบาลได้แยกเป็นกองลาวฟุงขาว 9 กอง กองลาวฟุงดำ 4 กอง
มีขุนนางลาวเชื้อสายเดียวกันปกครอง เอกสารประเภทสารตรา ใบบอกต่าง ๆ

⁴¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1225 (พ.ศ.2406), เล่ม
25 ลำดับที่ 90, “หนังสือว่าด้วยตั้งนายกอง ปลัดกองลาวเมืองราชบุรี,” หน้า 220-221.

ได้แยกให้เห็นอย่างชัดเจน⁴² ต่อมา พ.ศ.2391 โปรดฯให้เรียกว่ากองลาวเฉย ๆ ไม่แยกเป็นลาวพุงขาว ลาวพุงดำ⁴³ ส่วนนายกองยังคงมีเชื้อสายเดียวกัน แต่ตำแหน่งจางวางลาวอาจมีเชื้อสายอื่นได้ เช่น หลวงวิเสทสรพจางวางลาว เชื้อสายลาวพุงดำได้ควบคุมกองลาวพุงขาว 2 กอง คือ กองขุนศรีสุระและ กองขุนอินอำนาจ กองลาวพุงดำ 2 กองคือ กองพระวิเสศโยธาและกองขุนแพลงพลสถาน รวมทั้งหมด 4 กอง⁴⁴

หน้าที่นายกองลาว มีบอกไว้ในหนังสือราชการ โดยเฉพาะพระบรมราชโองการแต่งตั้งนายกองลาวที่ว่า ให้มีหน้าที่พิจารณาตีมนโสรเร่เล็กน้อย โดยห้ามมิให้เจ้าเมืองกรมการจับกุมเอาตัวชาวลาวไปพิจารณาว่ากล่าวหรือเรียกเอาทรัพย์สินเงินทองได้ ถ้าเป็นความแพ่ง อาญา อุทธรณ์ ที่เป็นคดีมหันตโทษ ให้นายกองส่งตัวผู้ต้องหาชาวลาวในกองของตนให้เจ้าเมืองกรมการพิจารณาว่ากล่าวตามตัวกฎหมาย โดยให้นายกองลาวไปฟังการพิจารณาคัดสินคดีความด้วย นายกองลาวต้องนำขุนนางลาวได้บังคับบัญชาทำพิธีตีมน้ำพิพัฒน์สัตยาทุกปี ปีละสองครั้ง และมีหน้าที่ดูแลปราบปรามโจรผู้ร้าย ห้ามปรามบุตร ภรรยา ขุนหมื่น เสมียนทนายไพร่ทาส อย่าประพฤติเป็นโจรผู้ร้าย เทียวทำลายพระพุทธรูป พระสงฆ์ สถูป อุโบสถวิหาร การเบียดเบียน ฤๅ ศาลา อาราม และควบคุมไม่ให้กระทำผิดพระราชกำหนดกฎหมาย⁴⁵ มีหน้าที่ควบคุมชาวลาวใน

⁴² “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 60, บัญชีรับเบียดตามหัวเมืองต่าง ๆ, จ.ศ.1196 (พ.ศ.2377).

⁴³ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 167, บัญชีเบียดหัวเมืองสระบุรี อร์ญญิก คลองท้อ กรุงเทพฯ, จ.ศ.1210 (พ.ศ.2391).

⁴⁴ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 39, สารตราเมืองสระบุรี เรื่องตั้งขุนลาว ๆ นาฏเป็นหลวงวิเสทสรพจางวาง, จ.ศ.1219 (พ.ศ.2400).

⁴⁵ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1221 (พ.ศ.2402), เล่ม 17 ลำดับที่ 15, “สารตราว่าด้วยตั้งหลวงปราบศิรินายกอง ขุนศรีระวังไพร่ปลัดกอง ฯลฯ,” หน้า 83-86.

กองของตนไปทำงานตามที่ทางราชการมีหมายเกณฑ์มาเป็นเฉพาะกรณี เช่น ใน พ.ศ.2387 เกณฑ์กองลาวขุนอินคีรีเมืองลพบุรีและกองขุนประเสริฐเสนาเมืองนครนายก ให้ชุดเลื่อยศิลาที่เมืองนครนายกเพื่อนำมาประดับประตูวัดสุทัศน์⁴⁶ และต้องถูกเกณฑ์ไปราชการทัพโดยคุมไพร่ลาวไปด้วย เช่น พ.ศ.2388 เจ้าพระยาบดินทรเดชา สมุหนายก มีหมายเกณฑ์เลกหัวเมืองไปเข้ากองทัพเพื่อยกไปกรุงพนมเปญในสงครามกับเวียดนาม ได้เกณฑ์หัวเมืองชั้นในที่สังกัดสมุหนายกไปด้วยทั้งกองลาวและกองไทย ในสารตรานั้นได้บ่งบอกจำนวนแน่ชัดทั้งไพร่และมูลนายลาว เช่น เมืองสระบุรีเกณฑ์กองลาวเข้าเดือนนายกอง 4 คน ปลัดกอง 3 คน ไพร่ลาว 615 คน และลาวกองโคเกณฑ์นายกอง 2 คน ปลัดกอง 3 คน ไพร่ลาว 200 คน กองลาวเมืองสุพรรณ นายไพร่ 64 คน เมืองลพบุรี 101 คน เมืองอิน 19 คน เมืองพรหม 18 คน คลองท้อกรุงเก่า 17 คน เมืองสิง 42 คน⁴⁷ ในการเกณฑ์เข้ากองทัพเช่นนี้ เป็นการเกณฑ์ไพร่และมูลนายลาวพร้อมทั้งเสบียงอาหารด้วย เช่น ระบุว่าให้เตรียมข้าวไปให้คนละ 3 ถัง แต่ถ้าไม่สามารถหาเสบียงได้ตามปริมาณที่กำหนด ก็ให้เจ้าเมืองกรมการหาทดแทนด้วยวิธีการต่าง ๆ เตรียมไว้เมื่อขาดสนจึงนำออกมาแจกจ่าย⁴⁸ ดังนั้นนายกองลาวซึ่งควบคุมเลกลาวใกล้ชิดกว่าเจ้าเมืองกรมการ จึงมีหน้าที่ในเวลาบ้านเมืองปกติคือต้องรวบรวมเสบียงอาหารกันไว้ส่วนหนึ่งสำหรับคราวจำเป็น

⁴⁶ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 149, ร่างตราพระยามหาอำมาตย์ถึงพระนครนายก ขุนประเสริฐเสนา เรื่องให้เกณฑ์คนไทย-ลาว 20-30 คน จัดชุดเลื่อยศิลามาประดับประตูวัดสุทัศน์, จ.ศ.1206 (พ.ศ.2387).

⁴⁷ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 25, บัญชีเรื่องเกณฑ์กองทัพหัวเมืองต่าง ๆ ไปราชการทัพเมืองญวน, จ.ศ.1207 (พ.ศ.2388).

⁴⁸ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 10, สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงกรุงเก่า สระบุรี อ่างทอง เรื่องเร่งกองทัพเกณฑ์ข้าวเสบียงให้得人ละ 3 ถัง, จ.ศ.1205 (พ.ศ.2386).

และควบคุมเลกลาวของตนให้ปลูกข้าวไว้ให้พอกินและใช้ในงานราชการประจำปี นอกจากนั้นนายกองลาวยังมีหน้าที่ควบคุมไพร่ลาวในกองของตน ทำส่วยตามที่ราชการกำหนดทั้งชนิดและจำนวน ส่งให้รัฐเป็นรายปี⁴⁹ ถ้าทำไม่ได้ครบตามจำนวนให้ส่งเป็นเงินหรือสิ่งของอย่างอื่นแทนได้ตามที่รัฐกำหนดเช่นกัน โดยนายกองรวบรวมส่วยหรือเงินแทนส่วย⁵⁰ ให้เจ้าเมืองกรมการแล้วเจ้าเมืองกรมการเป็นผู้รวบรวมให้นายกองลาวต่าง ๆ หรือข้าราชการเมืองนั้นคุมมาส่งที่กรุงเทพฯ⁵¹

นายกองลาวแม้จะเป็นผู้ใกล้ชิดกับชาวลาว คุมกำลังชาวลาวทั้งหมดในกองของตน ทำให้ดูเหมือนเป็นผู้มีอำนาจมากจนอาจเป็นการท้าทายอำนาจของรัฐได้ แต่รัฐก็มีมาตรการในการควบคุม โดยการมีมูลนายทั้งลาวและไทยระดับสูงขึ้นไปปกครองควบคุมอีกทีหนึ่ง โดยส่วนกลางเป็นผู้ควบคุมนโยบายทุกอย่าง มีอำนาจสั่งการและตัดสินเรื่องราวสำคัญ ๆ ทั้งหมด แม้ว่าลักษณะการปกครองหัวเมืองชั้นใน (คูบทที่ 3) คูฝืน ๆ เป็นการกระจายอำนาจไปยังเจ้าเมืองกรมการเมือง แต่เมื่อพิจารณาจริง ๆ แล้ว ส่วนกลางเป็นผู้ควบคุมอำนาจทั้งหมด ส่วนกลางหมายความถึงตั้งแต่เสนาบดีเจ้าสังกัดขึ้นไปจนถึงพระมหากษัตริย์ มูลนายลาวมีหน้าที่ปฏิบัติตามนโยบายระเบียบแบบแผนข้อบังคับจากส่วนกลาง ถ้ามูลนายลาวกระทำความผิดต่อไพร่ลาว เมื่อทางส่วน

⁴⁹ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยคำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 126, ใบบอกเมืองสระบุรีส่งผลเร็ว ส่วยกองพระวิเสศโยธา ขุนพลลงพลลาน กองขุนรวิ ๆ นาฎ, จ.ศ.1207 (พ.ศ.2388).

⁵⁰ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยคำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 132, ใบบอกเมืองสระบุรี เรื่องส่งเงินแทนผลเร็วส่วย กองพระวิเสศโยธา ขุนพลลงพลลาน ขุนอินอำนาจ, จ.ศ.1207 (พ.ศ.2388).

⁵¹ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยคำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 162, บัญชีรายวันรับเร็วและกระวานส่วยเกณฑ์หัวเมืองต่าง ๆ, จ.ศ.1202 (พ.ศ.2383).

กลางได้รับเรื่องราวร้องทุกข์ จะมีสารตราเรียกมูลนายลาวเข้าไปสอบสวน เช่น ชาวลาวเมืองเพชรบุรีเข้าซื้อกัน 19 คน ร้องเรียนกล่าวโทษนายกองลาวและขุนนางลาวต่าง ๆ หลายคน หลายเรื่อง⁵² และกรณีลาวทรงดำไพร่หลวงเมืองเพชรบุรี 34 คน ทำเรื่องราวร้องทุกข์ฟ้องร้องนายกองลาวและขุนนางลาวในกอง ว่าหลอกหลวงเรียกเอาเงินไปจำนวนหนึ่งโดยจะให้เป็นขุนหมื่นจะได้ไม่ต้องสัก พวกไพร่ลาวก็หลงเชื่อให้เงินไป แล้วขุนหมื่นก็ไม่ได้เป็น ทั้งยังถูกสักเป็นไพร่หลวงเสียอีก⁵³ เรื่องต่าง ๆ เหล่านี้ทางส่วนกลางจะต้องดูแลให้ความเป็นธรรมและนำความสงบมาสู่ชุมชนชาวลา และควบคุมขุนนางลาวมิให้กระทำผิดและมีอำนาจมากเกินไป

4.2.5 ปลัดกองลาว

เป็นตำแหน่งขุนนางลาว รองลงมาจากตำแหน่งนายกองลาว มีหน้าที่ช่วยนายกองควบคุมชาวลาในกองของตน การแต่งตั้งยึดถือวิธีการเดียวกันกับตำแหน่งนายกอง คือเมื่อตำแหน่งปลัดกองว่างลงด้วยเหตุใดก็ตาม จะต้องตั้งชาวลาในกองนั้นซึ่งรับราชการและรู้งาน หรือเป็นผู้อยู่ในเชื้อสายวงศ์วานขุนนางลาว⁵⁴ และมีเชื้อสายลาวเมืองเดียวกับไพร่ลาวในกองนั้นขึ้นเป็น

⁵² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1213 (พ.ศ.2394), เล่ม 4 ลำดับที่ 32, “สารตราว่าด้วยให้จางวางลาวทรงดำเข้ามาชำระความ,” หน้า 135.

⁵³ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1218 (พ.ศ.2399), เล่ม 11 ลำดับที่ 21, “สารตราว่าด้วยให้พระยาเพชรบุรีชำระคืนเงินให้พวกลาวทรงดำ 34 คน,” หน้า 119-120.

⁵⁴ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1221 (พ.ศ.2402), เล่ม 17 ลำดับที่ 15, “สารตราว่าด้วยตั้งหลวงปราบศิรินายกอง ขุนศรีระวังไพร่ปลัดกองละว่านางเมืองกาญจนบุรี,” หน้า 85.

ปลัดกอง⁵⁵ เช่น เมืองราชบุรี ขุนจอมพลพ่ายสารวัตรลาวเลื่อนเป็นปลัดกองลาว เพราะปลัดกองคนเดิมเลื่อนเป็นนายกกองเมืองกาญจนบุรี หมื่นหาญซึ่งเป็นขุนหมื่นอยู่ในกองละว้าสวยฝ่างได้เป็นขุนศรีระวังไพรปลัดกอง แทนปลัดกองที่เลื่อนไปเป็นนายกกองเมืองสุพรรณบุรี ให้เลื่อนหมื่นจรรยาวัชเป็นปลัดกอง แล้วเลื่อนนายเวบุตรนายกกองลาวเป็นนายร้อยลาวเมืองนครชัยศรี ให้ทิตบุญตานายร้อยเป็นปลัดกอง แล้วเลื่อนนายทัตมาปลัดร้อยเป็นนายร้อยนายแสนนายหมวดเลื่อนเป็นปลัดร้อย นายทิดกันบุตรนายกกองเป็นแสนนายหมวด⁵⁶ เป็นลักษณะเลื่อนขึ้นมาแทนตำแหน่งที่ว่างต่อกันไปเป็นทอด ๆ

ปลัดกองลาวที่เป็นชาวลาว บางครั้งมิได้เป็นปลัดกองในกองลาว โดยเป็นปลัดกองในกองต่างด้าวที่ตั้งขึ้นใหม่ก็ได้ เช่น กรณีไพร่หลวงชาวมอญและลาวประมาณ 40 คน หลบหนีมูลนายไปตั้งบ้านเรือนแอบแฝงอยู่ตามป่าดงเมืองกาญจนบุรี ราชบุรี สุพรรณบุรี เป็นเวลานานบ้างก็ 5-6 ปี หรือ 9-10 ปี มูลนายไม่สามารถตามตัวกลับมาเข้ากองหมวดตามเดิมได้ ต่อมาหมื่นชำนาญกัคดีขุนหมื่นกองมอญเมืองนครเขื่อนขันธ์ และนายภาไพโรหลวงลาวอาสาเมืองนครชัยศรี ไปเกลี้ยกล่อมแล้วพามาเป็นข้าของพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าโสธมบัณฑิต ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯให้ยกเลิกที่เกลี้ยกล่อมนี้ขึ้นเป็นกองใหม่สังกัดกรมพระกลาโหม ให้หมื่นชำนาญกัคดีชาวมอญเป็นนายกกอง นายภาลาวอาสาเมืองนครชัยศรีเป็นปลัดกองควบคุมเลกกองเกลี้ยกล่อมกองนี้ต่อไป⁵⁷

⁵⁵ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1225 (พ.ศ.2406), เล่ม 25 ลำดับที่ 90, “หนังสือว่าด้วยตั้งนายกกอง ปลัดกองลาวเมืองราชบุรี,” หน้า 220-221.

⁵⁶ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 107, บัญชีรายวันรับส่งและรับเงินเบี้ยหวัดไปแจกข้าราชการประจำ ณ หัวเมือง, จ.ศ.1203 (พ.ศ.2384).

⁵⁷ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1226 (พ.ศ.2407), เล่ม 27 ลำดับที่ 87, “หนังสือว่าด้วยให้พระยาราชนบุรี พระยากาญจนบุรี มอบเลกกเกลี้ยกล่อมให้หมื่นชำนาญกัคดี นายภาคุมเข้ามาสังกัด ณ กรุงเทพฯ,” หน้า 238-240.

4.2.6 มุลนายลาวระดับล่าง

ในกองลาวแต่ละกองมีขุนนางลาวตำแหน่งต่าง ๆ ลดหลั่นลงมาโดยได้ รับพระราชทานเบี้ยหวัดประจำปีทุกคน บางครั้งทางราชการใช้คำว่าเจ้าหมื่น นายหมวดหรือขุนหมื่นในการเรียกมุลนายลาวรวม ๆ กันไป⁵⁸ ไม่เจาะจงเป็น รายบุคคล แสดงว่าในกองลาวแต่ละกองยังแบ่งหน่วยการปกครองออกเป็น หมวดหมู่มีมุลนายลาวระดับล่างปกครอง เมื่อชายฉกรรจ์ชาวลาวยุคก่อนต้อง สังกัดหมวดหมู่ในกองต่าง ๆ ครอบครัวน่าจะต้องขึ้นสังกัดตามหัวหน้าครอบครัว และช่วยทำส่วยทำนาด้วย ชาวลาวจะอาศัยอยู่ในหมู่บ้าน ซึ่งประกอบด้วย บ้านลาวหลาย ๆ หลังคาเรือนรวมกัน มีผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ขุนหมื่น⁵⁹ ปกครอง ช่วยเหลือนายกองดูแลไพร่ลาวและทำส่วย รวมทั้งทำบัญชี ดังในกฎหมาย ตราสามดวงบ่งไว้ว่า “ประการหนึ่งให้ผู้ใหญ่บ้านทำสารบัญชีให้รู้จำนวนคน ณ บ้านนั้นไว้แล้วกำซบอย่าให้ราษฎรคบหากันเป็นโจรผู้ร้าย”⁶⁰ ด้วยความใกล้ชิด กับราษฎรดังกล่าว ตำแหน่งนี้จึงมีความสำคัญ เพราะเมื่อมีการชำระเลกหรือ ติดตามหาตัวไพร่ลาวที่หลบหนีไป เจ้าเมือง นายกอง ปลัดกองจะต้องร่วมมือ กับขุนหมื่นนายบ้านกำนันช่วยชำระเลกและติดตามเลกเหล่านั้นด้วย ดังนั้น กองลาวในเมืองต่าง ๆ จึงมีเมืองละหลาย ๆ กอง แต่ละกองมีขุนนางลาว มากน้อยต่างกัน ขึ้นอยู่กับจำนวนไพร่ลาวในกอง เช่น เมืองนครชัยศรี มี

⁵⁸ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยคำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 8, ร่างหนังสือเจ้าพระยาอรรคมหาเสนาบดี เรื่องชำระเลกหมู่ละว้าซึ่งใจทไปอยู่กับเจ้าเมืองกรมการ คินให้เจ้าหมื่นนายกองสักคองตามเดิม, จ.ศ.1187 (พ.ศ.2368).

⁵⁹ เฟิ่งอั้ง.

⁶⁰ เรื่องกฎหมายตราสามดวง กรมศิลปากรจัดพิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช 2521, หน้า 616.

กองลาว 4 กอง คือ กองขุนจับใจจง มีขุนนางลาวอยู่ในกอง 30 คน กองขุนวิเศษสังหารมีขุนนางลาว 19 คน กองขุนณรงพิทักษ์มีขุนนางลาว 11 คน กองขุนพิฤกฤาเดชมีขุนนางลาว 26 คน รวมทั้ง 4 กองมีขุนนางหรือมูลนายลาว 86 คน⁶¹ ตัวอย่างกองลาวขุนจับใจจงมีขุนนางลาวตำแหน่งต่าง ๆ ลดหลั่นลงมา ดังนี้

ขุนจับใจจงเป็นนายกอง หมื่นสกลกำแหงเป็นปลัดกอง และมีนายร้อย 4 คน คือ หมื่นชำนาญณรงค์ หมื่นจงอาษา หมื่นภาพลแมน หมื่นแสนใจอาจ มีปลัดร้อย 5 คน คือ หมื่นไกรสรเดช หมื่นวิเศษสรราชญ์ หมื่นหาญหักศึก หมื่นพิลึกไพรสณฑ์ หมื่นจันแพง มีเสมียนกอง 1 คน คือ หมื่นอักษรวิจิตร มีสารวัตร 1 คน คือ หมื่นศรีวิไชย มีนายหมวด 17 คน คือ หมื่นจันอาสา พันอาสาศึก พันกล้า พันแก้ว พันฤทธิ์ พันเด็ด พันแพงไพร พันเดช พันทอง แก้วคงสี นายแพงไพร นายปะดอง นายมุ่ม นายศรี นายพรม นายมี และ หมื่นจำนวนภาษา รวมทั้งสิ้น 30 คน⁶² เป็นต้น

เอกสารที่แผนกตัวเขียนและจารึก หอสมุดแห่งชาติ ซึ่งให้ข้อมูลเกี่ยวกับกองลาวดังกล่าวข้างบนนี้ มีมากในชุดบัญชีเบี้ยหวัดกองลาว สรุปได้ว่ากองลาวทุกกองในเมืองทุกเมืองในเขตหัวเมืองชั้นใน มีตำแหน่งนายกอง ปลัดกอง เสมียนกอง และสารวัตรลาว ตำแหน่งละ 1 คน ส่วนตำแหน่งนายร้อย ปลัดร้อยและนายหมวดมีจำนวนต่างกัน มากหรือน้อยขึ้นอยู่กับว่ากองลาวนั้นใหญ่หรือเล็ก โดยขึ้นกับจำนวนไพร่ลาวที่กองนั้นควบคุมดูแล ไพร่ลาวในกองลาวล้วนเป็นไพร่หลวงทั้งสิ้น⁶³

⁶¹ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยคำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 100, บัญชีจ่ายเบี้ยหวัดลาวเขมรหัวเมือง, จ.ศ.1203 (พ.ศ.2384).

⁶² “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยคำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 166, ร่างบัญชีเบี้ยหวัดเมืองสุพรรณ เมืองนครชัยศรี, จ.ศ.1210 (พ.ศ.2391).

⁶³ จำนวนกองและมูลนายลาวแต่ละเมือง มีรายละเอียดในภาคผนวก.

จากที่ได้กล่าวมาแล้วในบทนี้ ขอบข่ายอำนาจหน้าที่ของมูลนายลาวว่ามีอำนาจกว้างขวาง เพราะคุมกองกำลังลาวใกล้ชิดกับชาวลาวยังอาจสร้างความมั่นคงทางการเมืองและความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจให้ตนเองได้ ซึ่งน่าจะเป็นจริงบ้าง แต่ไม่สมบูรณ์ทั้งหมด เพราะยังมีกฎหมายไทย ข้อบังคับต่าง ๆ และการควบคุมตนเองในลักษณะถ่วงดุลย์กันอยู่ เช่น เจ้าเมืองกรมการเมืองควบคุมการปฏิบัติงานของนายกองนายหมวดลาว ขณะเดียวกันนายหมวดนายกองลาวก็จับตาดูการปฏิบัติงานของเจ้าเมืองกรมการเมืองเพื่อรักษาผลประโยชน์ของตนและไพร่ลาว โดยให้เป็นไปตามระเบียบปฏิบัติและหน้าที่ที่ถูกต้องตามที่ทางราชการกำหนด เช่น กรณีนายกองปลัดกองลาวเมืองพนมसारคามจับได้ว่าเจ้าเมืองพนมसारคามคือพระพนมษานรินทร์และกรมการเมืองคบคิดกัน “ปลอดสัก” โดยรับเงินจากไพร่ลาวคนละหนึ่งซ่ง สองซ่งบ้าง แล้วปล่อยตัวไป จึงฟ้องร้องกล่าวโทษขึ้นมาทำให้พระพนมษานรินทร์ถูกจำคุกที่กรุงเทพฯ ถูกบังคับให้คืนสินบนที่รับไป แต่เนื่องจากมีความผิดอีกหลายข้อ จึงถูกถอดจากที่เจ้าเมืองพนมसारคาม⁶⁴ เป็นต้น

4.3 ความเป็นอยู่ของไพร่ลาวในชุมชนชาวลาวยุคใต้ระบบไพร่

ชาวลาวยุคก่อนครุฑอักษียอยู่ในหมู่บ้านลาว หลาย ๆ หมู่บ้านรวมกันเป็นกอง ชาวลาวยุคนี้มีมูลนายหรือขุนนาง เรียกว่า ไพร่ลาวหรือเลกลาว⁶⁵ รัฐบาลได้แบ่งชาวลาวยุคนี้เป็นประเภทต่าง ๆ เพื่อความสะดวกในการควบคุมและปกครอง

⁶⁴ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 41, ร่างสารตราถึงหลวงปลัดกรมการเมืองพนมसारคาม, จ.ศ.1225 (พ.ศ.2406).

⁶⁵ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 8, จ.ศ.1187 (พ.ศ.2368).

4.3.1 ประเภทของไพร่ลาวในหัวเมืองชั้นใน

ชาวลาที่อพยพเข้ามาเองหรือถูกเกลี้ยกล่อมให้เข้ามา รัฐบาลส่งไปตั้งชุมชนอยู่ตามหัวเมืองชั้นใน ส่วนชาวลาที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาหลังสงครามแต่ละครั้ง โปรดฯให้จัดแบ่งเป็น 2 ส่วน

ส่วนที่หนึ่ง พระราชทานให้แม่ทัพนายกองที่มีความดีความชอบในราชการ เชลยลาวันั้นจะไปเป็นเลกสมของมูลนายผู้นั้น เช่น ที่เมืองเพชรบุรี ลาวพวนและลาวทรงดำจำนวนหนึ่งเป็นเลกสมของพระยาสุรินทรฤชัย เจ้าเมืองเพชรบุรี และของกรมการเมือง เช่น หลวงปลัด หลวงยกกระบัตร หลวงมหาดไทย ขุนแพ่ง ขุนศุภมาตรา ขุนแขวง ขุนจำเมือง ฯลฯ จำนวน 225 คน⁶⁶ บางส่วนถวายเป็นข้าพระ เช่น ที่วัดบวรนิเวศมีฐานะเป็นเลกพระโยมสงฆ์⁶⁷ บางส่วนพระราชทานให้เจ้านาย เช่น ให้กรมหลวงรักษมรสจำนวนหนึ่งรวมทั้งข้างอีก 110 เชือก⁶⁸ บ้างไปเป็นเลกอยู่ในกรมวัง ทำหน้าที่ตักน้ำ หามวอและโชน⁶⁹ ไพร่สมลาวเหล่านี้มีหน้าที่รับใช้มูลนาย แต่บางครั้งต้องทำ

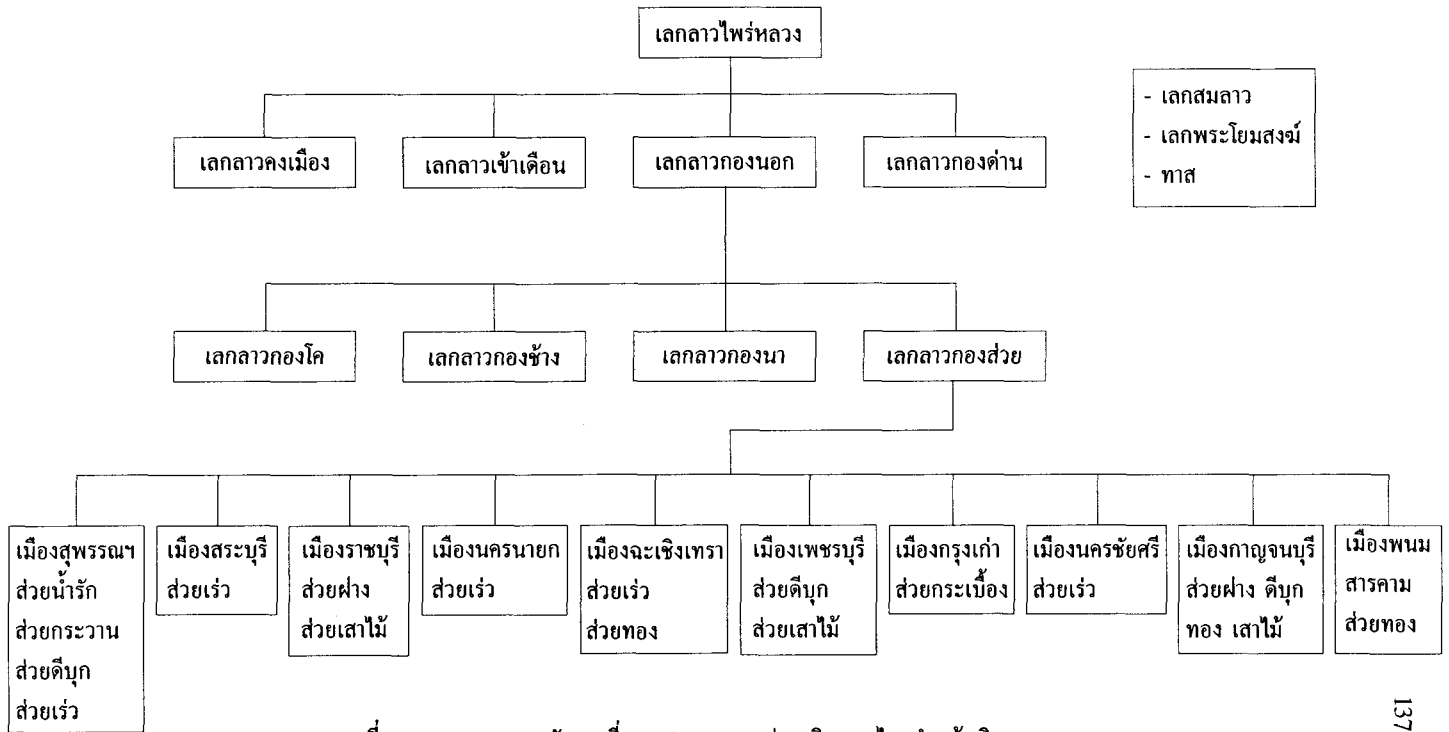
⁶⁶ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 7, ใบบอกพระยาสุรินทรฤชัย เมืองเพชรบุรี ร้องทุกข์เรื่องเกณฑ์เลกตัดไม้ เชื้อน ท่อน้ำ ไม่เสมอภาคกัน, จ.ศ.1184 (พ.ศ.2365).

⁶⁷ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระวชิรญาณวโรรส, ตำนานวัดบวรนิเวศ, หน้า 6, 7, 14, อ้างถึงใน อัจฉรา กาญจนมัย “การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325-2394),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ.2523), หน้า 79-80.

⁶⁸ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2504), หน้า 68.

⁶⁹ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 6, บัญชีสังกัดกรมวัง, จ.ศ.1172 (พ.ศ.2353).

ภาพที่ 3 : แผนผังแสดงการจำแนกประเภทชาวลาวสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ที่มา : “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1-3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว.

หน้าที่ประจำการเหมือนเลกลาวไพร่หลวง เช่น เลกสมของเจ้าเมืองและกรมการเมืองเพชรบุรี ต้องทำหน้าที่รักษาปากน้ำ ส่งน้ำสำเภา เป็นพนักงานสีข้าวจ่ายราชการ และเฝ้าฉางหลวง รักษาโรงปั้นหลวงและรักษาด่าน⁷⁰ เป็นต้น

ส่วนที่เหลือ พระราชทานไปยังเมืองต่าง ๆ โดยเฉพาะเขตหัวเมืองชั้นใน จัดเป็นพวกไพร่หลวงหรือเลกหลวงลาวจำนวนมากมาย ตั้งเป็นหน่วยปกครองขึ้นเรียกว่า กองลาว แต่ละกองประกอบด้วยมูลนายที่ได้รับพระราชทาน บรรดาศักดิ์และเบี้ยหวัดตั้งกล่าวมาแล้วในตอนต้นของบทนี้ และประกอบด้วยเลกลาวหรือชายฉกรรจ์ลาวรวมทั้งครอบครัว รัฐบาลได้จัดเลกลาวเหล่านี้เป็นประเภทต่าง ๆ ดังนี้

เลกลาวคองเมือง

หมายถึงชาวลาวที่สังกัดอยู่ในกองลาวคองเมือง กองลาวคองเมืองหมายถึงกองลาวที่ประจำการอยู่ในเมืองเป็นกำลังของเมืองชั้น จึงใช้คำว่า “คอง” หมายถึงคองอยู่ในเมืองนั้น เลกลาวคองเมืองได้มาจากชาวลาวที่พระเจ้าแผ่นดินพระราชทานอนุญาตให้มาตั้งบ้านเรือนขึ้นเป็นชุมชนในเมืองนั้น โดยกำหนดว่าให้เป็นเลกคองเมือง ได้มาจากเลกสมที่มูสนายถึงแก่กรรม ส่วนกลางมักจะโอนให้เป็นเลกคองเมือง⁷¹ ได้มาจากเลกลาวที่มูสนายเบี้ยดบังไว้ไม่สึก เมื่อทางราชการพบจะนำมาสักเป็นเลกคองเมือง⁷² และได้จากกองส่วยที่เดิมทำส่วย

⁷⁰ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 7, จ.ศ.1184 (พ.ศ.2365).

⁷¹ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2394-2400, (กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2503), หน้า 136-140.

⁷² กองจดหมายเหตุ, กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1218 (พ.ศ.2399), เล่ม 11 ลำดับที่ 106, “สารตราตอบเจ้าเมืองราชบุรีว่าด้วยเลกจรวัด ข้าหลวง กรมการจับได้ให้สักเป็นไพร่หลวงคองเมือง,” หน้า 269-270.

ส่งรัฐแล้วยกมาเป็นเลกคองเมือง แต่บางครั้งเลกคองเมืองมีพอเพียง รัฐต้องการได้ส่วยบางอย่าง อาจออนุญาตให้เลกคองเมืองบางกองเปลี่ยนเป็นเลกส่วยทำส่วยส่งแทนการมาเข้าเดือนหรือทำงานตามเกณฑ์ก็ได้ เช่น เมืองพนมสารคาม เลกคองเมืองขอทำส่วยของแทนการเป็นเลกคองเมือง⁷³ เพราะได้ทำงานที่ถนัดคือ หาแร่ทอง และออกไปเมืองอื่น ๆ เพื่อหาทองได้ ต่างกับเลกคองเมืองที่ไม่มีสิทธิ์ออกไปต่างเมือง ทั้งนี้อาจเป็นเพราะนโยบายในการควบคุมการเคลื่อนย้ายไพร่ตามหัวเมือง และป้องกันมิให้เมืองใดเมืองหนึ่งเป็นเมืองร้าง

หน้าที่ของเลกลาวคองเมือง คือต้องมาเข้าเดือนปีละ 4 เดือนในสมัยรัชกาลที่ 1 และปีละ 3 เดือนในสมัยรัชกาลที่ 2⁷⁴ การเข้าเดือนหมายถึงการมาเข้าเวรยามประจำการเพื่อทำงานให้เมืองนั้น หรือถูกเกณฑ์มาทำงานโยธาเป็นครั้งคราวในกรณีพิเศษ แล้วแต่ทางราชการจะสั่งให้ทำภายในเมืองนั้น เช่น เลกลาวคองเมืองที่เมืองสุพรรณ ถูกเกณฑ์ผลิตเปลี่ยนกันมาทำวัดป่าเลไลยก์⁷⁵ หรือบางครั้งทางราชการเรียกเกณฑ์สิ่งของที่จำเป็นต้องใช้ในราชการเป็นครั้งคราว เช่น เกณฑ์เลกลาวคองเมืองของเมืองเพชรบุรี ตัดไม้เขื่อน ท่อน้ำ ใน พ.ศ.2365 กำหนดว่าลาวพวน 63 คนหาไม้ให้ได้ 120 แผ่น เลกคองลาวทรงดำ 315 คนหาไม้ให้ได้ 195 แผ่น⁷⁶ เป็นต้น ผู้บังคับบัญชาเลกลาวคองเมืองคือนายกองลาว

⁷³ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 186, สารตราถึงเมืองมโนรม, จ.ศ.1223.

⁷⁴ หอสมุดแห่งชาติ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์, (พระนคร : คลังวิทยา, 2505), หน้า 387.

⁷⁵ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 62, ร่างตราถึงเมืองสุพรรณเกณฑ์เลกคองเมืองผลิตเปลี่ยนกันทำวัดป่าเลไลยก์, จ.ศ.1222 (พ.ศ.2403).

⁷⁶ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 7, ใบบอกพระยาสุรินทรฤกษ์เมืองเพชรบุรี เกณฑ์เลกตัดไม้เขื่อน ท่อน้ำ ไม่เสมอภาคกัน, จ.ศ.1184 (พ.ศ.2365).

เป็นผู้บังคับบัญชาสูงสุดในกอง อยู่ในความควบคุมดูแลของเจ้าเมือง กรมการเมืองและจางวางลาวอีกทีหนึ่ง

เลกลาวคองเมือง มีอยู่ทุกเมืองที่มีชุมชนชาวลาว เช่น เมืองสระบุรี มีกองขุนวิจิตรชาญไชย กองขุนพินาศไพริน⁷⁷ กองขุนปราบประไลย กองขุนพิไชยฉณะ ซึ่งเดิมเป็นเลกลาวได้ยกไปเป็นเลกคองเมือง เพราะรัฐบาลต้องการเกณฑ์แรงงานไปสร้างมณฑลและวิหารพระพุทธบาทสระบุรี จึงยกมาเป็นเลกคองเมือง⁷⁸ เป็นต้น

เลกลาวเข้าเดือน

หมายถึงชาวลาที่เป็นไพร่หลวงสังกัดกองลาวเข้าเดือน มีหน้าที่มาทำงานให้เมืองของตนหรือถูกเรียกไปทำงานในราชธานีหรือหัวเมืองอื่นก็ได้ โดยรัฐเรียกเกณฑ์มาทำงานเดือนเว้นเดือน เช่น ที่เมืองเพชรบุรีมีกองลาวเข้าเดือน ส่วนราชบุรีมีกองเขมรเข้าเดือน ทั้งสองพวกนี้ถูกเกณฑ์มาทำวัดนามบัญญัติเดือนละ 40-50 คน สลับกันไป คือให้เลกเขมรมาทำเฉพาะเดือน 3, 5, 7 และเดือน 9 ส่วนเลกลาวเมืองเพชรบุรีทำเฉพาะเดือน 4, 6, 8 และเดือน 10 โดยให้นายกองนายหมวดเจ้าสังกัดคุมไป⁷⁹ และเกณฑ์ลาวกองเข้าเดือนจากเมืองสระบุรีมาสร้างพระเมรุสำหรับพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า

⁷⁷ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 6, สารตราว่าด้วยราชการเมืองต่าง ๆ เรื่องขอแรงตัดไม้ทำรากปราสาท, จ.ศ.1215 (พ.ศ.2396).

⁷⁸ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 32, ร่างสารตราถึงขุนหมื่นข้าพระพุทธบาท, จ.ศ.1220 (พ.ศ.2401).

⁷⁹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1218 (พ.ศ.2399), เล่ม 1 ลำดับที่ 91, “สารตราว่าด้วยเกณฑ์เลกเขมรลาวเข้าเดือนทำวัดนามบัญญัติ,” หน้า 235-236.

เจ้าอยู่หัว⁸⁰ และมาทำวัตรอุณราชวราราม มณฑป พระเจดีย์⁸¹ เป็นต้น เลกลาวเข้าเดือนบางพวกมีชื่อและหน้าที่แตกต่างกันไป เช่น เลกลาวป้อม คือ กองลาวที่มีหน้าที่ประจำการรักษาป้อมของแต่ละเมือง เช่น เมืองราชบุรีมีลาวรักษาป้อม⁸² กองขุนรามพลชั้นมีหน้าที่มาเข้าเดือน ถ้ามาเข้าเดือนไม่ได้ต้องส่งเงินมาแทน ดังเช่น เลกลาวป้อมกองขุนรามพลชั้นเมืองราชบุรีหลบหนีไปอยู่เมืองลพบุรีบ้าง สระบุรีบ้าง ถูกจับกุมได้แล้ว แต่ไม่อาจจะมาเข้าเดือนตามกำหนดได้เพราะเป็นหนี้สินนายเงินกักตัวไว้ใช้ เจ้าพระยาจักรีสมุหนายกจึงสารตราไปถึงเมืองลพบุรีและสระบุรีให้ส่งตัวมาเข้าเดือน ถ้ามาไม่ได้ให้เจ้าหน้าที่ส่งเงินค่าราชการให้เจ้าหมื่นนายหมวดกองลาวป้อมเมืองราชบุรีแทนก็ได้⁸³

ในกรุงเทพฯมีกองลาวรักษาป้อมด้วย⁸⁴ เป็นเลกลาวเข้าเดือนผลัดเปลี่ยนกันมาเข้าประจำการเดือนเว้นเดือน เช่น พ.ศ.2383 ทางราชการกำหนดให้เลกลาวไพร่หลวงมาเข้าเดือนในเดือน 2 ปีชวดโทศก (จ.ศ.1202) มีลาวป้อม 146 คน⁸⁵ พอถึงเดือน 3 ให้ลาวป้อมอีกผลัดหนึ่งเข้ามาประจำการจำนวน 135 คน⁸⁶

⁸⁰ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 62, บัญชีจ่ายเลกลาวพระเมรุสมเด็จพระปิ่นเกล้า, จ.ศ.1222 (พ.ศ.2403).

⁸¹ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 138, บัญชีเลกลาวไพร่หลวงเข้าเดือน, จ.ศ.1208 (พ.ศ.2389).

⁸² “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 5, บัญชีรายวันประทับตรา, จ.ศ.1192 (พ.ศ.2373).

⁸³ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 77, สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงเมืองสระบุรี ลพบุรี, จ.ศ.1216 (พ.ศ.2397).

⁸⁴ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1218 (พ.ศ.2399) เล่ม 11 ลำดับที่ 120, “หนังสือว่าด้วยให้พระยาราชบุรีส่งหลวงภักดีโยธาเข้ามาสักแปลงไพร่หลวงลาวป้อม,” หน้า 285.

⁸⁵ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 157, บัญชีจำนวนเลกลาวไพร่หลวง, จ.ศ.1202 (พ.ศ.2383).

⁸⁶ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 158, บัญชีจำนวนเลกลาวไพร่หลวง, จ.ศ.1202 (พ.ศ.2383).

และเมืองสระบุรีมีทหารลาวป้อม 96 คน ขึ้นกับกรมพระราชวังบวร⁸⁷

เลกลาวเข้าเดือนนอกจากเข้าประจำการแล้ว บางครั้งทางราชการอาจเรียกเกณฑ์ให้ตัดไม้ส่งไปยังราชธานีเพื่อใช้ในงานต่าง ๆ เช่น เกณฑ์กองลาวเข้าเดือนเมืองกรุงเก่า 2 กอง คือกองขุนปราบประไลย กองขุนพิไชยฉะเมืองสุพรรณบุรี 2 กอง คือ กองขุนยุทธิไช กองขุนพิทักษ์ภูผา เมืองนครชัยศรี 3 กอง คือ กองขุนจับใจจง กองขุนพิฤกฤาเดช กองขุนวิเสศสังหาร ให้ช่วยกันระดมตัดไม้เนื้อแข็งขนาดต่าง ๆ เพื่อนำไปใช้สร้างพระปราสาทปราสาทในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม⁸⁸

เลกลาวกองนอก

คือเลกลาวที่ตั้งบ้านเรือนอยู่นอกราชธานี จะขึ้นสังกัดมุลนายในราชธานีหรือในหัวเมืองก็ได้ ซึ่งจะเป็นเมืองเดียวกันหรือต่างเมืองกับเลกลาวก็ได้ เลกกองนอกมีหน้าที่ส่งส่วยให้รัฐตามที่กำหนดไว้⁸⁹ เลกกองนอกรวมทั้งกองช้าง กองโค กองกระบือ กองไร่ กองนา ฝ้าหนองบัว⁹⁰ ด้วย ส่วนใหญ่เลกลาวกองนอกมักจะทำส่วยส่งให้รัฐ เป็นส่วยประเภทต่าง ๆ ตามแต่จะหาได้ในเมืองนั้น หรือตามคำสั่งของทางราชการ เช่น ส่วยเร็ว ส่วยกระวาน ส่วย

⁸⁷ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 138, บัญชีเลขไพร่หลวงเข้าเดือน, จ.ศ.1208 (พ.ศ.2389).

⁸⁸ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 6, สารตราถึงผู้ว่าราชการเมืองต่าง ๆ ขอแรงตัดไม้ทำรากปราสาท, จ.ศ.1215 (พ.ศ.2396).

⁸⁹ นันทิยา สว่างวุฒิธรรม, “การควบคุมกำลังคนในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนการจัดการเกณฑ์ทหาร (พ.ศ.2325-2448),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ.2525), หน้า 58.

⁹⁰ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2394-2400, (กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2503), หน้า 145-149.

ทอง ส่วยฝ่าง ส่วยดีบุก ส่วยจากกองลาวส่งมายังเมืองหลวงแต่ละปีจำนวนมาก นับเป็นรายได้สำคัญของรัฐ ไพร่ลาวกองนอกจึงกระจายอยู่ตามหัวเมืองชั้นในที่มีชุมชนลาวตั้งต่อไปนี้

1. *เลกลาวกองโค* ที่เมืองสระบุรีพระรัตนากายเป็นนายกองทำหน้าที่รวบรวมจัดหาโคไว้ใช้ในราชการ บางครั้งทางราชการเรียกเกณฑ์หนังโคมาทำกลองชนะด้วย⁹¹ หรืออาจถูกเกณฑ์ไปทำหน้าที่อื่นเป็นครั้งครา เช่น ไปขุดหาแร่ทองแดงมาหล่อพระพุทธรูป⁹² ถูกเกณฑ์เข้าสมทบไปรบกับเวียตนาม⁹³ เลกลาวกองโคยังมีที่บ้านท่าชราน เมืองฉะเชิงเทรา กองขุนพิทักษ์กาวิ⁹⁴ ที่เมืองสระบุรี มีเลกลาวกองโคหลวงสงครามคชฤทธิ์⁹⁵

2. *เลกลาวกองช้าง* มีที่เมืองราชบุรี อยู่ในบังคับบัญชาหลวงทิพภักดีจางวางกองละว้า มีหน้าที่รวบรวมจัดหาช้างไว้ใช้ในราชการ เมื่อมีผู้พบช้างป่าเมืองใดก็ตามจะได้รับสารตราให้คุมช้างติดตามจำนวนเกณฑ์ไปด้อนช้างป่า เช่นไปที่เมืองฉะเชิงเทรา⁹⁶ เมืองลพบุรีมีเลกลาวกองช้างนอกจากปฏิบัติหน้าที่

⁹¹ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 59, สารตราเจ้าพระยาจักรีมาถึงพระยาสระบุรี กรุงเก่า อย่างทอง เกณฑ์หนังโคมาทำกลองชนะ, จ.ศ.1206 (พ.ศ.2387).

⁹² “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 37, หนังสือออกญาราชสุภาวดีให้สารวัตรจัดส่งท้าวเพี้ยที่เข้าใจคู่ออกไปคู่อื่นที่เพชรบุรี ราชบุรี, จ.ศ.1209 (พ.ศ.2390).

⁹³ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 25, เกณฑ์กองทัพหัวเมืองต่าง ๆ ไปราชการทัพญวน, จ.ศ.1207 (พ.ศ.2388).

⁹⁴ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 6, สารตราถึงผู้ว่าราชการเมืองต่าง ๆ, จ.ศ.1215 (พ.ศ.2396).

⁹⁵ เพิ่งอ้าง.

⁹⁶ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1227 (พ.ศ.2408), เล่ม 29 ลำดับที่ 81, “หนังสือว่าด้วยเกณฑ์พระอุเชน กับนายกองคุมช้างต่อไปล้อมจับช้างสำคัญที่ดงพระศรีมหาโพธิ์,” หน้า 214-215.

ดังกล่าวแล้ว ต้องถูกเกณฑ์มาช่วยราชการขุดรางน้ำ ทำทำนบเป็นคัน⁹⁷ เมืองนครนายกมีเลกลาวกองช่างกองหมื่นนราภักดี หมื่นศรีศศิไตร และกองขุนศรีจันทวง เมื่อว่างจากงานช่างถูกเกณฑ์ไปตัดไม้ทำพระปรางค์ปราสาทจตุรमुख วัดพระศรีรัตนศาสดาราม⁹⁸ แสดงให้เห็นว่าเลกลองนอกดังกล่าวนอกจากทำหน้าที่ตามหน้าที่แล้ว ยังต้องถูกเกณฑ์แรงงานพิเศษเป็นครั้งคราวเช่นเดียวกับเลกลาวอื่น ๆ อีกด้วย

3. *เลกลาวกองนา* มีทั้งในหัวเมืองและกรุงเทพฯ ที่กรุงเทพฯมีเลกลาวกองนา ทำนาอยู่ชานเมืองที่คลองแสนแสบ ขึ้นสังกัดกรมมหาดไทย⁹⁹

4. *เลกลาวกองส่วย* เลกลองนอกบางพวกมีหน้าที่ทำส่วยส่งให้รัฐเป็นรายปี จึงเรียกเลกลองนอกประเภทนี้ว่า เลกลองส่วย¹⁰⁰ ชาวลาวที่ทำส่วยส่งให้แก่รัฐบาลจึงเรียกว่า เลกลาวกองส่วย มีมากมายกระจายอยู่ตามหัวเมืองต่าง ๆ ดังนี้

เมืองสุพรรณบุรี มีเลกลาวทำส่วยน้ำรักสำหรับลنگรักปิดทอง¹⁰¹ ทำส่วย

⁹⁷ ประชุมพงศาวดารเล่ม 43 เรื่องเกี่ยวกับกรุงเทพฯ, (กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2512), หน้า 19 และ 98.

⁹⁸ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 6, จ.ศ.1215 (พ.ศ.2396).

⁹⁹ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 6, ร่างตราถึงเมืองพนมสารคามเมืองอินบุรี เรื่องให้ส่งครัวลาวไพร่หลวงกองนาที่หลบหนีมา ไปกรุงเทพฯ, จ.ศ.1223 (พ.ศ.2404).

¹⁰⁰ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 118, สารตราถึงพระยาสุโขทัยเรื่องตั้งขุนบำรุงเป็นนายกองคุมเลกล, จ.ศ.1209 (พ.ศ.2390), อ้างถึงใน นันทิยา สว่างวุฒิชิธรรม, เรื่องเดิม, หน้า 61.

¹⁰¹ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 112, สารตราถึงเมืองสุพรรณเรื่องนายกองส่วยน้ำรักเมืองราชบุรีจะมาน้ำรักที่เมืองสุพรรณ, จ.ศ.1208 (พ.ศ.2389).

กระวานกงขุนพิทักษ์ภูผา¹⁰² ทำส่วยเร็วกงขุนไทรตรีทา ขุนอาษาสงคราม
ขุนรามธรรบ ขุนยุทธวิไช¹⁰³ ทำส่วยตีบุกกองหลวงพิทักษ์¹⁰⁴

เมืองสระบุรี มีเลกลาวส่วยเร็วกงขุนอินอำนาจ กงขุนศรีสุระ กง
ขุนเพลงพลถาน กงขุนรวี ๆ นาฎ และกงพระวิเสศโยธา¹⁰⁵

เมืองราชบุรี มีเลกลาวส่วยฝางกงหลวงอุดมวาริ¹⁰⁶ ทำส่วยเสาไม้¹⁰⁷
ขนาดหน้าไม้ต่าง ๆ เช่น 3 นิ้ว 4 นิ้ว และทำส่วยน้ำรั¹⁰⁸

เมืองนครนายก มีเลกลาวทำส่วยเร็วกงขุนประเสริฐเสนา¹⁰⁹

เมืองกำเนิดนพคุณ มีเลกลาวทำส่วยทองกงขุนวิเสศภักดี¹¹⁰

¹⁰² “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 33, บัญชีส่งกระวานเกณฑ์เก็บเมืองสุพรรณ, จ.ศ.1195 (พ.ศ.2376).

¹⁰³ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 34, บัญชีรายวันส่วยเร็วหัวเมือง, จ.ศ.1193 (พ.ศ.2374).

¹⁰⁴ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 119, สารตราตอบเรื่องส่งคริวลาวพวน, จ.ศ.1209 (พ.ศ.2390).

¹⁰⁵ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 9, บัญชีเร็วส่วยเมืองสรรคบุรีและหัวเมืองต่าง ๆ, จ.ศ.1191 (พ.ศ.2372).

¹⁰⁶ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 92, โบบอกเมืองราชบุรี เรื่องส่งเงินแทนส่วยฝาง กงหลวงอุดมวาริ, จ.ศ.1212 (พ.ศ.2393).

¹⁰⁷ กงจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1218 (พ.ศ.2399), เล่ม 11 ลำดับที่ 118, “หนังสือว่าด้วยเร่งเสามาเมืองราชบุรีที่วัด คลองผดุงกรุงเกษม,” หน้า 283-284.

¹⁰⁸ กงจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1220 (พ.ศ.2401), เล่ม 15 ลำดับที่ 113, “สารตราว่าด้วยให้ผู้ว่าราชการเมืองชำระ กรรมการ ราษฎร ซึ่งสูบฝิ่น,” หน้า 337-340.

¹⁰⁹ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 34, บัญชีรายวันส่วยเร็วหัวเมือง, จ.ศ.1193 (พ.ศ.2374).

¹¹⁰ กงจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1213 (พ.ศ.2394), เล่ม 1 ลำดับที่ 58, “สารตราว่าด้วยตอบทองส่วยภาษีเมืองกำเนิดนพคุณ,” หน้า 156.

เมืองฉะเชิงเทรา ลาวทำส่วยเร็ว¹¹¹ และกองลาวพวนท่าซราน 8 กอง
ทำส่วยทองคำ¹¹²

เมืองเพชรบุรี มีเลกลาวทำส่วยตีบุก¹¹³ ทำส่วยเสาไม้¹¹⁴

กรุงเก่า มีเลกลาวกองกระเบื้องกองขุนศรีรัตนวงนายกอง¹¹⁵

เมืองพรหม เลกลาวทำส่วยทองคำขุนภักดีภูมิน ขุนณรินใจภัก และ
ขุนภักดีราชา¹¹⁶

เมืองอ่างทอง เลกลาวทำส่วยทองคำขุนยอดโยธี¹¹⁷

เมืองนครชัยศรี เลกลาวทำส่วยเร็วทองคำขุนศรีนครชัย¹¹⁸

เมืองอิน เลกลาวทำส่วยทองคำขุนจบดินแดน¹¹⁹

¹¹¹ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 93, ใบบอกเมืองฉะเชิงเทราส่งผลเร็วส่วยให้เจ้าเมืองกรมการ, จ.ศ.1209 (พ.ศ.2390).

¹¹² “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 151, ใบบอกเมืองฉะเชิงเทราเรื่องหางว่าวเลกลาวส่วยทอง, จ.ศ.1212 (พ.ศ.2393).

¹¹³ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1219 (พ.ศ.2400), เล่ม 13 ลำดับที่ 58, “สารตราว่าด้วยนายฉันทมหาดเล็กออกมอขันสุดขุดแร่ตีบุกแขวงเมืองเพชรบุรี,” หน้า 210-212.

¹¹⁴ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1219 (พ.ศ.2400), เล่ม 13 ลำดับที่ 99, “สารตราว่าด้วยให้ข้าหลวงคุมเงินเบี้ยหวัดไปจ่ายสามเมือง,” หน้า 260-261.

¹¹⁵ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 5, บัญชีจ่ายเงินเบี้ยหวัด, จ.ศ.1168 (พ.ศ.2349).

“จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 132, บัญชีเลกลาว เลกแซก ทำส่วยกระเบื้อง นายกองปลัดกองทำขึ้น, จ.ศ.1208 (พ.ศ.2389).

¹¹⁶ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 6, สารตราถึงผู้ว่าราชการเมืองต่าง ๆ ขอแรงตัดไม้ทำรากปราสาท, จ.ศ.1215 (พ.ศ.2396).

¹¹⁷ เพิ่งอ้าง.

¹¹⁸ เพิ่งอ้าง.

¹¹⁹ เพิ่งอ้าง.

เมืองกาญจนบุรี มีเลกลาวทองสวยฝางสังกัดทองหลวงปราบคีรี¹²⁰ ทำ
สวยตึบुकทองพระวิไชยคีรี¹²¹ ทำสวยทอง¹²² ทำสวยเส้าไม้¹²³

เมืองพนมสารคาม มีเลกลาวทองสวยทอง¹²⁴ เป็นต้น

เป็นที่น่าสังเกตว่า ชาวลาวทำสวยอยู่ไม่ได้อย่าง ได้แก่ สวยเร็ว สวยทอง
สวยตึบुक สวยไม้¹²³ สวยฝาง สวยกระวาน สวยกระเบื้องและสวยน้ำรัก ทั้ง ๆ
ที่มีสวยชนิดอื่นที่รัฐเรียกเก็บจากไพร่ทั่วประเทศ เช่น สวยขี้ผึ้ง ฝ้าย นุ่น ป่าน
ดินประสิ่ว รง พริกไทย งาช้าง ฯลฯ แต่รัฐไม่ได้เรียกเก็บสวยเหล่านี้จากชาว
ลาวในหัวเมืองชั้นใน เป็นเพราะท้องที่ที่ชุมชนชาวลาวตั้งอยู่เหมาะแก่การที่จะ
หาหรือทำสวยมาส่งเป็นบางอย่าง และสิ่งเหล่านั้นมีมากในหัวเมืองนั้น โดย
เฉพาะสวยเร็ว แร่เช่นทองคำ ตึบुक ทองแดง และไม้ชนิดต่าง ๆ เร็วเป็น
สินค้าออกที่สำคัญดังเช่นในใบบอกของเจ้าเมืองกำแพงเพชรที่ว่า

*ด้วยมีตราโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมขึ้นไปถึงข้าพเจ้าและกรรมการ
ต้องพระราชประสงค์ผลเร็วสำหรับที่จะตอบแทนสินค้าเมืองนอก*

¹²⁰ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1221 (พ.ศ.2402), เล่ม
17 ลำดับที่ 15, หน้า 83-86.

¹²¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1225 (พ.ศ.2406), เล่ม
25 ลำดับที่ 83, หน้า 211-212.

¹²² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1214 (พ.ศ.2395), เล่ม
3 ลำดับที่ 16, “สารตราว่าด้วยขุนบริบูรณ์สุวรรณนายกอง ขุนอัสมันมัตปลัด กองสวยทอง
เมืองกาญจนบุรี,” หน้า 80-87.

¹²³ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1224 (พ.ศ.2405), เล่ม
23 ลำดับที่ 52, “หนังสือว่าด้วยเร่งเส้าไม้¹²³ เมืองราชบุรี กาญจนบุรี,” หน้า 139-140.

¹²⁴ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่
107, จ.ศ.1227 (พ.ศ.2408).

จึงโปรดเกล้าให้ข้าพเจ้ากรมการเกณฑ์ 150 คน ให้เก็บผลเร็ว
ให้ได้ 3 คนต่อหาบ¹²⁵

ดังนั้นชาวลาวจึงถูกจัดให้ไปอยู่ในหัวเมืองชั้นในที่มีการทำส่วยเร็วได้มาก และเป็นที่ต้องการของรัฐบาล เช่น ที่เมืองสระบุรีมีกองลาวส่วยเร็วถึง 4 กอง การกำหนดให้กองลาวทำส่วยชนิดใดก็ตาม นอกจากดูว่าเป็นส่วยที่มีในท้องถิ่นนั้นแล้ว ยังดูความสามารถความชำนาญของชาวลาวอีกด้วย เช่น ลาวบ้านท่าชรานถนัดการทำแร่ รู้จักแร่ชนิดต่าง ๆ ดังนั้นบ้านท่าชราน เมืองฉะเชิงเทรา จึงมีกองลาวพวนทำส่วยทองคำถึง 8 กอง ท้าวเพี้ยและไพร่ลาวที่ชุมชนลาวแห่งนี้ จึงได้รับเชิญให้ไปช่วยสำรวจแหล่งแร่ทองคำและแร่ทองแดงที่เมืองอื่น เช่น เมืองกาญจนบุรีและเมืองเพชรบุรี¹²⁶ ที่เมืองเพชรบุรีมีกองลาวพวนและลาวทรงดำ นอกจากทำส่วยไม้ต่าง ๆ แล้วยังมีกองลาวส่วยตีบุกด้วย ชาวลาวในกองนี้ถนัดเรื่องการดูแลเช่นกัน เวลาทำส่วยไม่จำเป็นต้องทำในเมืองของตนก็ได้ นายกองอาจพาไปทำเมืองอื่นใกล้เคียงกันซึ่งคาดว่าจะมีส่วยเหล่านั้นอยู่ด้วยและไม่เป็นการผิดกฎหมายอย่างใด¹²⁷ ปรากฏว่ากองลาวส่วยตีบุกเมืองเพชรบุรีไปพบว่ามีแร่ทองคำเกิดใหม่ที่เขาน้ำโจนแขวงเมืองราชบุรี จึงกราบทูลขอพระราชทานเลกลาวส่วยตีบุกจำนวนหนึ่งจากเมืองเพชรบุรีซึ่งเคยขุดร่อน

¹²⁵ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 28, ไบบอกเมืองกำแพงเพชรส่งผลเร็วจัดซื้อลงมาส่ง, จ.ศ.1199 (พ.ศ.2380).

¹²⁶ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 37, ให้เจ้าสรวตรีจัดส่งท้าวเพี้ยที่เข้าใจดูแร่ออกไปดูแร่ที่เพชรบุรี ราชบุรี, จ.ศ.1209 (พ.ศ.2390).

¹²⁷ เช่นพระวิไชยคีรีจางวางกองละว่าส่วยตีบุกเมืองกาญจนบุรี ควบคุมนายกองและไพร่ลาวไปขุดและดลึงแร่ตีบุกที่เมืองศรีสวัสดิ์, กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1214, เล่ม 13 ลำดับที่ 94, “หนังสือว่าด้วยให้เมืองกาญจนบุรีสืบจับผู้ร้ายฯ,” หน้า 259-260.

ทองคำมาก่อน ไปช่วยกันขุดร่อนทองคำที่แขวงเมืองราชบุรีส่งไปถวาย ซึ่งก็ได้
รับพระราชทานอนุญาตและรับสั่งว่าถ้ามีทองคำสมบุรณต์ดีจะทรงอนุญาตให้
เลกลาวอีกจำนวนหนึ่งด้วย¹²⁸ ความชำนาญในเรื่องการสำรวจ การขุดร่อนแร่
ทองคำ ถึงกับมีชาวอเมริกันขอพระราชทานอนุญาตจากพระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขอจ้างชาวลาวไปร่อนทองที่เมืองกำเนิดนพคุณ ซึ่งใน
ตอนนั้นรัฐบาลอนุญาตให้มีการร่อนทองกันเองได้ โดยเสียภาษีให้รัฐบาล¹²⁹

เลกลาวทองคำ

ตามเมืองต่าง ๆ จะมีทองคำและมีเลกด่าน ทำหน้าที่ลาดตระเวน
ตรวจตราเขตแดนทั้งระหว่างระดับเมืองหนึ่งกับอีกเมืองหนึ่ง และระหว่าง
ราชอาณาจักรไทยกับประเทศข้างเคียง มีนายกองและขุนหมื่นตำแหน่งต่าง ๆ
ควบคุมดูแลขึ้นกับเจ้าเมืองอีกทีหนึ่ง¹³⁰ หน้าที่ของเลกทองคำมิได้มีเฉพาะ
ตรวจตราด่านอย่างเดียว บางครั้งมีหน้าที่ทำส่งรัฐบาลด้วย ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับ
ความต้องการได้ช่วยและสถานการณ์บ้านเมืองด้วย ดังเช่น เมืองฉะเชิงเทรา
สมัยรัชกาลที่ 3 เมื่อครั้งทำสงครามกับลาว เขมร และเวียตนาม เมือง
ฉะเชิงเทราเป็นเมืองหน้าด่านที่สำคัญ เลกทองคำมีหน้าที่ตรวจตราด่านอย่าง
เข้มงวดอย่างเดียว ครั้นสงครามสิ้นสุดลงหน้าที่ตรวจตราด่านลดลงไป ผู้คนใน

¹²⁸ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1219 (พ.ศ.2400), เล่ม
13 ลำดับที่ 58, “สารตราว่าด้วยนายฉันทเล็กออกมาสืบสุทศุดแร่ดีบุกแขวงเมืองเพชรบุรี,”
หน้า 210-212.

¹²⁹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1219 (พ.ศ.2400),
เล่ม 13 ลำดับที่ 58, “สารตราว่าด้วยมิสริกอน อเมริกาไปร่อนทองเมืองกำเนิดนพคุณ,” หน้า
212-213.

¹³⁰ เรื่องกฎหมายตราสามดวง กรมศิลปากรจัดพิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช 2521,
หน้า 638.

กองด่านที่มีจำนวนมากจึงเปลี่ยนให้ส่งส่วยแทน เช่น ส่งส่วยเร็วเป็นรายปี¹³¹ หรือถูกเกณฑ์ไปเก็บส่วยเร็วซึ่งมีมากในฤดูนั้น และปีนั้นนอกเหนือจากการส่งประจำรายปี¹³² หรือเมื่อคราวข้าวดาตแคลนเพราะปีก่อน ๆ ทำนาได้น้อยกว่าทุกปี จึงส่งราษฎรให้ทำนาส่งหลวง 3 คนต่อ 1 เกวียน ได้ระบุให้เลกชาวด่านเมืองฉะเชิงเทรา ทำนาในครั้งนี้อย่างนี้ด้วย¹³³

ตามปกติทุกเมืองที่มีชาวต่างชาติตั้งชุมชนอยู่ ทางราชการจะใช้ชาวต่างชาติพวกนี้เป็นเลกกองด่านด้วย เช่น ที่เมืองราชบุรี กาญจนบุรี มีกองด่านเขมร กองด่านญวน กองด่านจีน กองด่านกะเหรี่ยงและกองด่านลาว¹³⁴ ส่วนที่เมืองเพชรบุรี มีชาวลาวพวนและลาวทรงดำเป็นเลกกองด่าน¹³⁵ นอกจากนั้นเลกลาวกองด่านเมืองกาญจนบุรี เพชรบุรี ราชบุรี ยังมีหน้าที่ทำส่วยรายปีเป็นส่วยเสาไม้ นำไม้แก่นง¹³⁶ ดังบัญชีพระราชทานเบี้ยหวัดแก่มูลนายลาว

¹³¹ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 21, สารตราตั้งเมืองฉะเชิงเทรา ตั้งขุนรามเป็นหลวงพิพิทเสนา, จ.ศ.1208 (พ.ศ.2389).

¹³² “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 93, โบบอกเมืองฉะเชิงเทราส่งผลเร็วให้เจ้าเมืองกรมการ, จ.ศ.1209 (พ.ศ.2390).

¹³³ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 8, ร่างตราเจ้าพระยาจักรีถึงเจ้าเมืองกรมการ เกณฑ์ทำนาให้ได้ 3 คนต่อ 1 เกวียน, จ.ศ.1194 (พ.ศ.2375).

¹³⁴ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1220 (พ.ศ.2401), เล่ม 15 ลำดับที่ 56, “สารตราว่าด้วยให้ข้าหลวงลาวคุมเงินเบี้ยหวัดไปพระราชทานเจ้าเมืองกรมการ 2 ปี,” หน้า 226.

¹³⁵ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1216 (พ.ศ.2397), เล่ม 7 ลำดับที่ 74, “หนังสือว่าด้วยเกณฑ์ช่างสนและให้ทำบัญชีจำนวนไพร่หลวงกองด่านพระราชทานเบี้ยหวัด,” หน้า 188.

¹³⁶ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1219 (พ.ศ.2400), เล่ม 13 ลำดับที่ 99, “สารตราว่าด้วยให้ข้าหลวงคุมเงินเบี้ยหวัดไปจ่าย 3 เมือง,” หน้า 260-261.

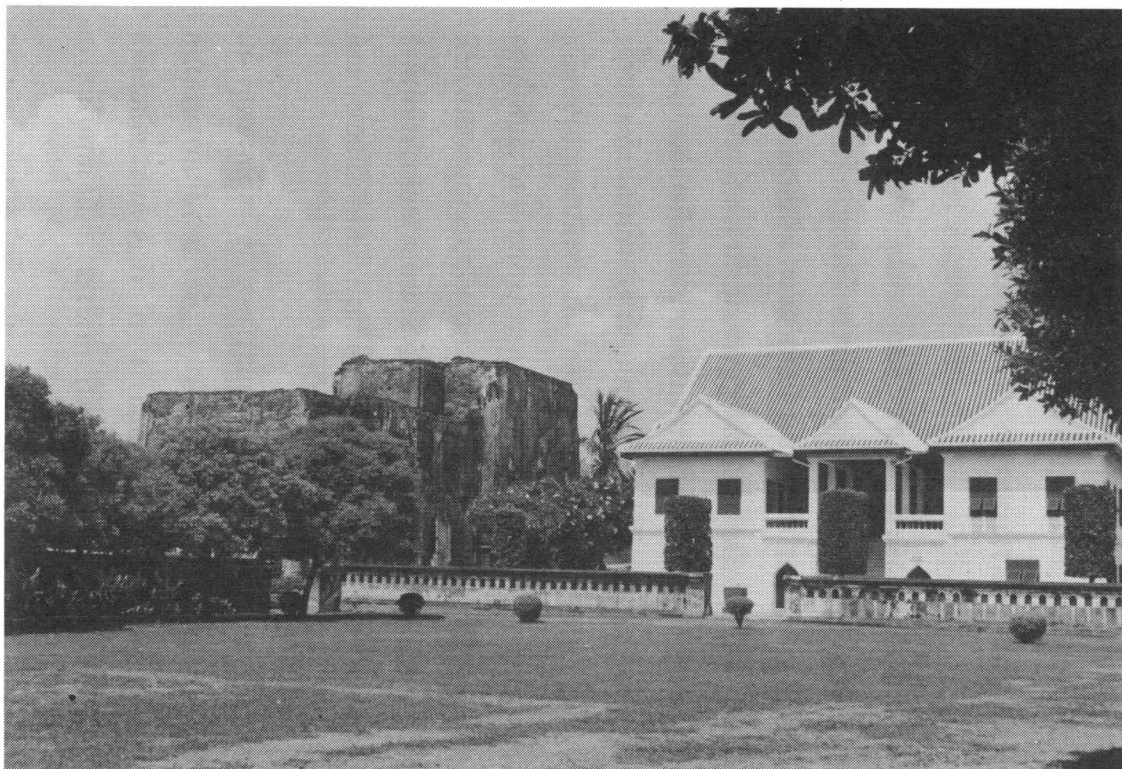
ทุก ๆ ปีจะมีข้อความตรงกันว่า จ่ายเบี้ยหวัดให้ลาวกองด่าน ถ้าตัวไม่อยู่
ไปตัดไม้ในป่า ให้มอบไว้กับบุตร ภรรยา¹³⁷ เป็นต้น

4.3.2 การเกณฑ์แรงงานชาวลาวเป็นกรณีพิเศษ

ชาวลาวในหัวเมืองชั้นใน นอกจากต้องถูกเกณฑ์ให้มาเข้าเวรยามในเมืองที่ตนตั้งชุมชนอยู่ หรือเข้ามาประจำการในราชธานีที่เรียกว่าเข้าเดือน และทำส่วยส่งรัฐเป็นรายปีแล้ว ชาวลาวยังถูกเกณฑ์แรงงานเป็นกรณีพิเศษนอกเหนือจากหน้าที่ประจำ เป็นการเกณฑ์ทั้งแรงงานและสิ่งของเพื่อทางราชการจะนำมาใช้ก่อสร้างสิ่งต่าง ๆ การเกณฑ์แรงงานเป็นกรณีพิเศษแตกต่างจากการเกณฑ์แรงงานประจำตรงที่ว่า เป็นการเกณฑ์มาทำงานเฉพาะกิจเป็นครั้งคราว ที่สำคัญคือบางครั้งถ้าเลิกไม่พอ มุลนายลาวตั้งแต่ระดับนายกองขุนหมื่นลงมาจะถูกเกณฑ์มาทำงานด้วย ทั้งนี้เพราะการทำงานจะต้องเร่งรีบทำในฤดูแล้ง พอถึงฤดูฝนต้องงดเกณฑ์เพื่อให้กลับไปทำนา หรือเกณฑ์มุลนายเพราะมีงานก่อสร้างหลายแห่งที่ทำพร้อม ๆ กัน จึงต้องเกณฑ์มุลนายลาวช่วยทำด้วย โดยใช้คำพูดว่า “ขอแรงมาช่วยทำ” การเกณฑ์แรงงานพิเศษจึงเป็นการเกณฑ์เพื่อทำงานต่อไปนี้

ซ่อมสร้างพระราชวัง ได้แก่การซ่อมสร้างพระราชวังที่เมืองลพบุรี ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเริ่มดำเนินการมาตั้งแต่ พ.ศ.2399 วัตถุประสงค์ในการซ่อมสร้าง เนื่องมาจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริว่าพระราชวังที่เมืองลพบุรีมีความ

¹³⁷ เพิ่งอ้าง. และ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1221 (พ.ศ.2402), เล่ม 7 ลำดับที่ 71, “สารตราว่าด้วยให้ข้าหลวงคุมเงินเบี้ยหวัดออกไปพระราชทาน 3 เมือง,” หน้า 182-184.

ต้นอมฤตผลา คู่กับเงา : ภาพ

พระนารายณ์ราชนิเวศน์ ลพบุรี อาคารด้านซ้ายคือ พระที่นั่งดุสิตสวรรค์ธัญญมหาปราสาท สร้างสมัยสมเด็จพระนารายณ์
อาคารด้านขวาคือ หมู่พระที่นั่งพิมานมงกุฎ สร้างสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

สำคัญทางประวัติศาสตร์มาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์ บัดนี้ได้ชำระุด
 ปริกหักพังจึงพระราชประสงค์ให้สร้างกำแพงรอบนอกและรอบพระราชวัง
 ชั้นใน สร้างพระมหามณเฑียรและพระที่นั่งไว้สำหรับพักผ่อนพระอิริยาบถ
 และทรงตั้งพระทัยว่าทุกปีเมื่อถึงเทศกาลน้ำหลากจะเสด็จไปประทับแรม¹³⁸
 ดังนั้นการซ่อมสร้างพระราชวังที่เมืองลพบุรีจึงเริ่มขึ้นใน พ.ศ.2399 โดยมี
 เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นแม่กองงานเกณฑ์ไม้ทำเสาพระที่นั่งและไม้ขนาดใหญ่
 ต่าง ๆ ซึ่งเป็นไม้ที่มีขนาดพิเศษมีเฉพาะที่เมืองลพบุรี คือไม้เสียว 7 วา
 ใหญ่รอบ 6 กำ และไม้ยาว 4 วา หน้า 9-10 นิ้ว สี่เหลี่ยมจตุรัส เกณฑ์ให้
 ไพรไทยลาวเข้าไปตัดไม้มาส่งที่เมืองลพบุรี¹³⁹

เกณฑ์ลาวเมืองสระบุรี กองขุนปราบประลัยและขุนพิชัยชนะมาเผา
 ปูนที่พระพุทธรบาท เกณฑ์มูลนายลาวระดับขุนหมื่นในกองส่วยเร็วและกองเข้า
 เดือนทั้งลาวพุงขาวและลาวพุงดำมาช่วยทำด้วย โดยกำหนดให้แบ่งเป็น 3 ผลิต
 ผลิตละเดือน เดือนละ 50 คน¹⁴⁰ พร้อมทั้งนำเครื่องมือเช่น มีด ขวาน
 มาด้วยพร้อมทั้งเสบียงอาหาร งานที่ต้องทำได้แก่ ขนศิลา ตัดหิน ตั้งเตาเผา
 ปูนที่พระพุทธรบาทสระบุรี แล้วนำปูนที่ได้ไปส่งที่เมืองลพบุรี พร้อมทั้งชาวลาว
 จำนวนหนึ่งไปเข้ากองพระยาจำแสนบตี¹⁴¹ ซึ่งคุมลาว เขมร มาจากเมือง
 นนทรราชธานี จำนวน 100 คน¹⁴² มาทำการครั้งนี้ด้วย การเกณฑ์แรงงานคราวนี้

¹³⁸ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1218 (พ.ศ.2399), เล่ม
 11 ลำดับที่ 35, “สารตราว่าด้วยเมืองราชบุรีตัดเสาทำพระที่นั่งเมืองลพบุรี,” หน้า 147-148.

¹³⁹ เพิ่งอ้าง.

¹⁴⁰ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 32,
 ร่างตราเกณฑ์ขุนหมื่นเข้าพระพุทธรบาท, จ.ศ.1220 (พ.ศ.2401).

¹⁴¹ เพิ่งอ้าง.

¹⁴² “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่
 144, การสร้างวัดกวีศรารามและพระอุโบสถ เจ้าหน้าที่ทำพระที่นั่งต่าง ๆ ดึกทิมแถวพระราชวัง
 เมืองลพบุรี, จ.ศ.1220 (พ.ศ.2401).

รัฐบาลมีความห่วงใยในสวัสดิภาพด้วยจึงมีหมอมารักษาในยามป่วยไข้ และมีข้าวเกลือแจกจ่ายให้เป็นการตอบแทนด้วย โดยรัฐจัดซื้อหามาให้เพราะอาหารที่เตรียมเองคงไม่พอเพียง¹⁴³

การซ่อมสร้างพระราชวังจันทร์เกษมที่อยู่อยุธยา พระยาราชนานุกูลเป็นแม่กอง เกณฑ์ลาวกองส่วยทองเมืองพนมสารคามมาทำเดือนละ 100 คน ทำมาถึง 2 ปีกับ 7 เดือน คือตั้งแต่เดือนห้าปีจนถึงเดือน 11 ปีฉลู จึงให้กลับไปทำส่วยทองตามเดิม เพราะพวกนี้ร้องเรียนขึ้นมาจึงให้ลาวกองโคเมืองสระบุรีมาทำแทนทุกเดือน ๆ ละ 50 คน จนกว่าจะบอกละ¹⁴⁴

การปฏิสังขรณ์และสร้างวัด มีการสร้างวัดสุทัศน์เทพวรารามสมัยรัชกาลที่ 3 ต้องใช้แรงงานและสิ่งของหลายอย่าง ในกรณีนี้ชาวลาวถูกเกณฑ์ให้ออกไปเจาะทำศิลาที่เขาชะงอก แขวงเมืองนครนายก เพื่อนำศิลาไปประดับซุ้มประตูกำแพงแก้ว โดยทางการได้มีหมายเกณฑ์ลาวเมืองลพบุรีจำนวน 3 กองให้ไปทำงานนี้ การเกณฑ์ครั้งนี้แตกต่างจากการเกณฑ์แรงงานครั้งก่อน ๆ คือทางการเบิกจ่ายเครื่องมือ เช่น ขวาน เลื่อย ชะแลงเหล็ก เครื่องมือทำศิลา และเสบียงอาหารไปให้ด้วย¹⁴⁵ กระนั้นก็ตามการเกณฑ์แรงงานครั้งนี้จะก่อให้เกิดความไม่พอใจเพราะชาวลาวไม่ยอมไปตามกำหนด ตามเอกสารกล่าวว่าพวกลาวได้พากันนั่งนอนใจไม่ยอมไปตามกำหนด ในขณะที่กองไพร่ไทยที่ถูก

¹⁴³ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 125, ร่างตราถึงเจ้าเมืองกรมการเมืองลพบุรีฯ, จ.ศ.1221 (พ.ศ.2402).

¹⁴⁴ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 107, สารตราถึงพระยาสระบุรีเกณฑ์เลกกองโคมาทำวังจันทร์เกษม, จ.ศ.1227 (พ.ศ.2408).

¹⁴⁵ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 129, หนังสือพระยามหาอำมาตย์ ตั้งหลวงปลัดกรมการเมืองลพบุรีให้หลวงคชศักดิ์ขึ้นมาคุมไพร่ลาวขึ้นมาเจาะสลักหินไปใช้ในการสร้างวัดสุทัศน์, จ.ศ.1205 (พ.ศ.2386).

เกณฑ์คราวเดียวกันมาพร้อมหน้ากันหมดและเริ่มทำงานในส่วนของตนไปแล้ว จึงยังค้างส่วนที่กำหนดให้กองลาวเมืองลพบุรีต้องทำ ทางราชการได้แก้ปัญหาลเฉพาะหน้าโดยการให้เลกลาวกองขุนประเสริฐเสนาที่เมืองนครนายก ทำแทนไปพลาง ๆ ก่อน¹⁴⁶ พร้อมกันนี้ได้มีสารตราไปยังเจ้าเมืองลพบุรีให้ว่ากล่าวตักเตือนลงโทษและเร่งรัดอีกที่¹⁴⁷

นอกจากนี้ยังเกณฑ์เป็นสิ่งของสำหรับซ่อมแซมพระนครและวัดวาอารามที่กรุงเทพฯ สิ่งที่ต้องการมากคือเสา ตามปกติเลกลไทย ลาว เขมร ที่เมืองราชบุรีมีหน้าที่ส่งส่วยเสามาเป็นประจำปีอยู่แล้ว ประมาณ 1,953 ต้นต่อปี แต่เนื่องจากมีงานก่อสร้างพระนครและวัดในกรุงเทพฯ อยู่อีกมาก ดังนั้นกองลาวเข้าเดือนบางกอง เช่น กองพระภักดีณรงค์ จึงถูกเกณฑ์ให้ตัดไม้เสาส่งไปกรุงเทพฯ ทุกปี¹⁴⁸

พ.ศ.2396 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยให้รื้อพระมณฑปที่ประดิษฐานพระไตรปิฎก เพราะเสาพระมณฑปชำรุดมาก แล้วโปรดให้สร้างปราสาทจตุรมุข สำหรับประดิษฐานพระแก้วมรกตและพระไตรปิฎก ในการนี้ได้โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาจักรีสมุหนายก มีสารตราเกณฑ์ไม้ชนิดต่าง ๆ เพื่อมาทำปราสาทจากเมืองสระบุรี กรุงเก่า นครนายก ฉะเชิงเทรา สุพรรณ เมืองอินเมืองพรหม เมืองอ่างทอง เมืองลพบุรี เมืองสิง และเมืองนครชัยศรี การเกณฑ์ให้ไปตัดไม้คราวนี้ ไม่ได้เกณฑ์ไพร่ลาว แต่เกณฑ์มูลนายลาวตั้งแต่นายกอง

¹⁴⁶ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยคำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 149, ร่างตราพระยามหาอำมาตย์ถึงพระนครนายกขุนประเสริฐเสนา, จ.ศ.1206 (พ.ศ.2387).

¹⁴⁷ เพิ่งอ้าง.

¹⁴⁸ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1213 (พ.ศ.2394), เล่ม 1 ลำดับที่ 82, “หนังสือว่าด้วยเกณฑ์ตัดเสาทำการต่าง ๆ,” หน้า 194-196.

ลงมาถึงขุนหมื่นนายหมวด โดยให้เหตุผลว่าไพร่ลาวเข้าเดือนอยู่ทุกเดือน ไม่ว่างเว้น บ้างก็ต้องทำส่วย เช่น เร่ว ทองคำ ส่งอยู่ทุกปี งานหนักอยู่แล้ว ดังนั้นจึงขอแรงงานกอง ปลัดกอง ขุนหมื่น นายร้อย ลาว ซึ่งได้รับพระราชทาน เบี้ยหวัดให้เฉลี่ยกันไปตัดไม้ตามที่กำหนด ชักลากไปส่งกรุงเทพฯตามกำหนด วันด้วย รวมแล้วครั้งนี้เกณฑ์จากมูลนายลาวกองส่วยทอง ส่วยเร่ว ส่วยฝาง กองเดือน กองคองเมือง กองโค กองช้าง รวมทั้งสิ้น 57 กอง คน 1,247 คน ได้ไม้ 201 ตัน¹⁴⁹ และเกณฑ์ไพร่ลาวเมืองสระบุรี ให้ชุดทรายมูลเปิดที่ตำบลบ้านอ้อย แขวงเมืองสระบุรี ส่งไปกรุงเทพฯ เพื่อผสมดินทำพิมพ์หล่อแผ่นทองเหลือง สำหรับปูพื้นอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม¹⁵⁰

การเกณฑ์แรงงานชาวลาวให้จัดหาสิ่งของให้ทางราชการ นอกจาก เหตุผลที่ว่าของที่ต้องการนั้นมีมากในเมืองที่ชาวลาวอาศัยอยู่แล้ว คุณภาพ ของสิ่งของเป็นสิ่งที่มีรัฐบาลเลือกเฟ้นด้วย เช่น ทรายมูลเปิดที่ละเอียดดีมีมาก ที่เมืองสระบุรี ไม้ขนาดใหญ่และดีมีที่ราชบุรี ดังนั้นชาวลาวในเมืองนี้จึงถูก เกณฑ์ให้จัดหาสิ่งที่ดีเหล่านี้ไป ส่วนการเกณฑ์แรงงานมาใช้บางที่พิจารณาว่า ลาวกองนั้นมียานทำน้อยมีเวลาว่างจึงเกณฑ์มา เช่น เมืองสระบุรี กองลาวทำ ส่วยเร่ว 4 กอง ผู้คนในกองมีมากแต่เก็บเร่วส่งได้ไม่มาก ไม่ครบตามจำนวน คิดค่างมาก จึงให้เกณฑ์ไพร่ลาวในกองเหล่านี้จำนวนหนึ่ง ไปทำพระตำหนัก ท้องพระโรง และที่สร้างท้ายพิภูลที่พระพุทธรบาท โดยให้เหตุผลอีกว่าอยู่ใกล้กับ บ้านลาวด้วย¹⁵¹

¹⁴⁹ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 6, สารตราถึงผู้ว่าราชการเมืองต่าง ๆ เรื่องขอแรงตัดไม้ทำรากปราสาท, จ.ศ.1215 (พ.ศ.2396).

¹⁵⁰ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 64, หนังสือถึงเมืองสระบุรีให้เกณฑ์ไพร่ชุดทรายมูลเปิดส่งไปกรุงเทพฯตามกำหนด, จ.ศ.1215 (พ.ศ.2396).

¹⁵¹ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 107, สารตราถึงพระยาสระบุรี โปรดให้พระยามหาอำมาตย์เป็นแม่กองทำพระตำหนัก ท้องพระโรง และที่สร้างท้ายพิภูลพระพุทธรบาท เดือนละ 30 คน, จ.ศ.1227 (พ.ศ.2408).

การสร้างพระเมรุและอื่น ๆ เป็นงานที่จัดทำเป็นพิเศษเฉพาะกิจ เช่นกัน ชาวลาวถูกเกณฑ์มาทำงานเหล่านี้ มีทั้งเกณฑ์แรงงานมาทำพระเมรุที่ กรุงเทพฯ และเกณฑ์สิ่งของ เช่น การเตรียมการถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งกำหนดในเดือน 1 พ.ศ.2352¹⁵² ได้เกณฑ์ไม้จากเมืองสระบุรี กองลาวฟุงขาวและลาวฟุงดำ จำนวนเสา 37 ต้น เสา rokok 8 ต้น เสาหนังร้าน 35 ต้น เสาระทา 5 ต้น ไม้ 200 ไม้ไฟ 12,000 แแผง 200 เชือกหนัง 10 เชือก เคียว 10 เมืองกาญจนบุรีเกณฑ์กระบือจากเลกลาว และเกณฑ์ผ้าขาวจากกองลาวเมืองสระบุรี เมืองกาญจนบุรี เมืองศรีสวัสดิ์ เมืองราชบุรี และเมืองสุพรรณ¹⁵³ สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเมื่อ เตรียมการสร้างพระเมรุพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ได้ขอแรงขุนหมื่นกอง ลาวเขมรเมืองราชบุรี 150 คน กองลาวเมืองเพชรบุรี 120 คน มาช่วยทำ¹⁵⁴ และในการสร้างพระเมรุมาศพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เกณฑ์เลกลาวกองเข้าเดือน 89 คน ระดมมาจากกองต่าง ๆ อีก 89 คน รวม 178 คน¹⁵⁵ ในปีนี้เองได้เกณฑ์เลกลาวกองพระณรงค์ไชยเมืองราชบุรีไปทำเมรุศพพระยา สุรเสนา ที่วัดบุปผารามอีก 50 คน รวมทั้งสิ่งของคือให้ตัดไม้ไฟป่า 20,000 ไม้รวก 50,000 ไปด้วย ถ้าตัดไม้ทันทให้หาซื้อเอาไปส่งให้ได้ตามกำหนด¹⁵⁶

¹⁵² “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, บัญชี เกณฑ์เครื่องพระเมรุพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, จ.ศ.1171 (พ.ศ.2352).

¹⁵³ เพิ่งอ้าง.

¹⁵⁴ “กองจดหมายเหตุรัชกาลที่ 4,” รล-กท, จ.ศ.1213 (พ.ศ.2394), เล่ม 1 ลำดับที่ 74, “สารตราว่าด้วยให้ข้าหลวงออกไปเร่งลูกหมูหัดทหาร,” หน้า 188.

¹⁵⁵ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เรื่องที่ 62, เลกจ่ายทำพระเมรุพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า, จ.ศ. 1222

¹⁵⁶ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1222 (พ.ศ.2403), เล่ม 19 ลำดับที่ 57, “หนังสือว่าด้วยเกณฑ์เลกเขมร ลาว เมืองราชบุรีมาทำเมรุศพพระยาสุรเสนา,” หน้า 195.

การเกณฑ์แรงงานและสิ่งของจากเลกลาวมีอีกหลายงาน เช่น เกณฑ์มาดางหญ้า ตั้งแต่เพนียดเมืองสพบุรีมาจนถึงลานพระพุทธรบาท¹⁵⁷ เพื่อให้ทางไปมาถึงกันระหว่างลพบุรีกับพระพุทธรบาทสะดวกขึ้น เพราะผู้คนศรัทธาไปสักการะพระพุทธรบาทสระบุรีกันประจำทุกปี ดังนั้นบริเวณพระพุทธรบาทจึงมีการปรับปรุงด้วย โดยจ้างลาวบ้าง เกณฑ์มาบ้าง ให้มาทำทางขึ้นไปจนถึงลานพระพุทธรบาท¹⁵⁸

สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ช้างเผือกมาจากเมืองโพธิสัตว์ ได้บอกส่งลงมากรุงเทพฯ จึงได้เตรียมการทำทางตามรายทางที่ช้างเผือกจะผ่าน ได้เกณฑ์เลกลาวเมืองสระบุรี 500 คน พร้อมอุปกรณ์ไปปลายทาง อีกส่วนหนึ่งถูกเกณฑ์ทำโรงพักช้างที่วัดเสด็จอยุธยา ทำราชวัตร ทำฉัตร ทำโรงอาบน้ำ ปักกิ่งไม้บังไพรทั้งสองข้างทาง ทำประรำพิธีรับช้าง เป็นต้น¹⁵⁹

เกณฑ์ไม้สำหรับซ่อมสร้างเรือ ได้แก่ เกณฑ์ลาวเมืองสระบุรีตัดไม้สำหรับซ่อมเรือกำปั่นเทพโกสินและวิทยาคมที่ซำรุดหลังจากกลับมาจากไปสืบราชการเมืองพุกไธมาศใน พ.ศ.2388¹⁶⁰ และเกณฑ์ลาวพวนลาวทรงดำเมืองเพชรบุรี และลาวเมืองราชบุรีกาญจนบุรี ตัดไม้ตะเคียนสำหรับทำเรือมาดใช้ในการทอดพระกฐิน¹⁶¹ และตัดไม้แสมสารสำหรับทำเรือพระที่นั่งในการเสด็จ

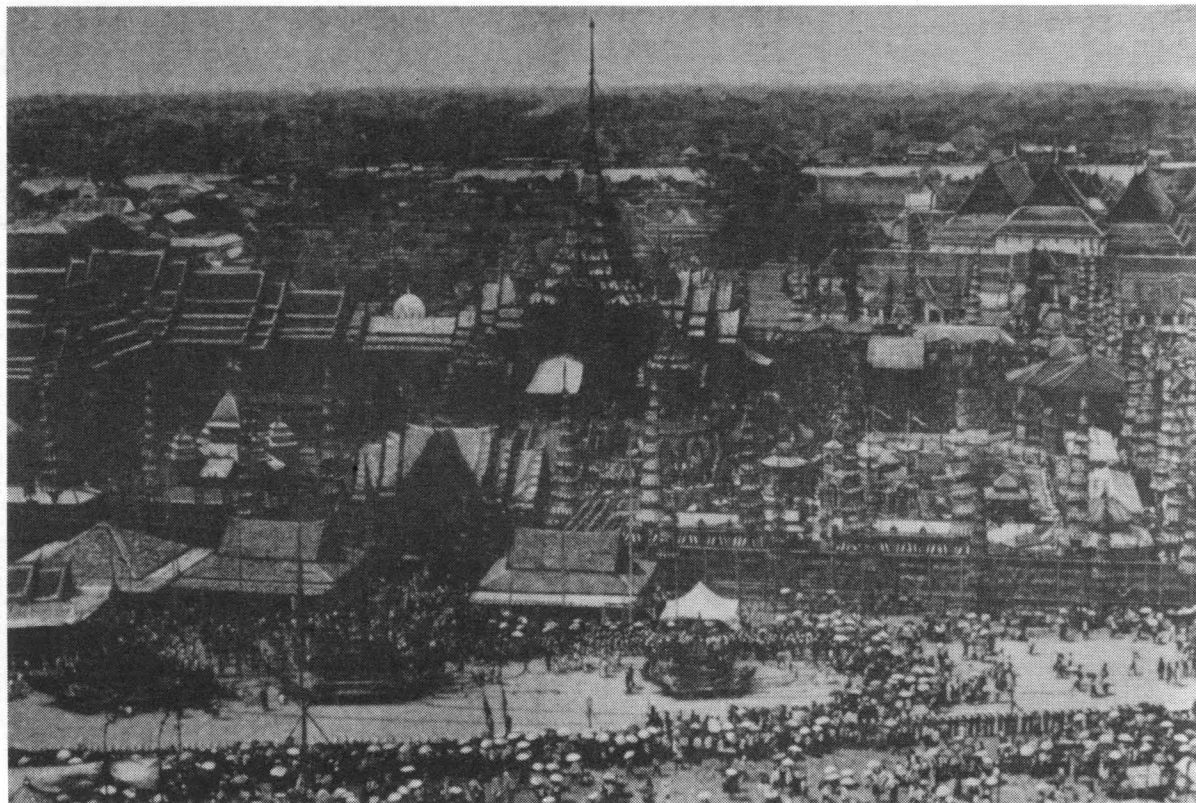
¹⁵⁷ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 44, คัดบอกเมืองลพบุรีถึงมหาดไทย เรื่องรายงานสร้างวัดกวีศรารามและซื้อข้าวขึ้นฉางหลวงสำหรับจ่ายคนทำงาน, จ.ศ.1224 (พ.ศ.2405).

¹⁵⁸ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 45, คัดบอกเมืองลพบุรีเรื่องจ้างลาวทำทางขึ้นไปพระพุทธรบาท, จ.ศ.1224 (พ.ศ.2405).

¹⁵⁹ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 21, รายงานว่าด้วยการรับช้างสำคัญในรัชกาลที่ 2, จ.ศ.1174 (พ.ศ.2355).

¹⁶⁰ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 238, เรื่องให้พระยาสระบุรีเร่งรัดจัดส่ง กงท้อ กงข้าง กงฉากเรือ, จ.ศ.1207 (พ.ศ.2388).

¹⁶¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รัชกาลที่ 4, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1213 (พ.ศ.2394), เล่ม 1 ลำดับที่ 65, “สารตราว่าด้วยเกณฑ์มาดเรือ เร่งมาดเรือ,” หน้า 169-171.

งานพระเมรุ

(ภาพจาก แสงอรุณ กนกวงศ์ชัย, “ภาพเก่าเมืองไทยจากหนังสือฝรั่งในเมืองลาว” ใน วารสารเมืองโบราณ ปีที่ 18 ฉบับที่ 1 มกราคม-มีนาคม 2535)

ทอดพระกรอุ้มเช่นกัน¹⁶²

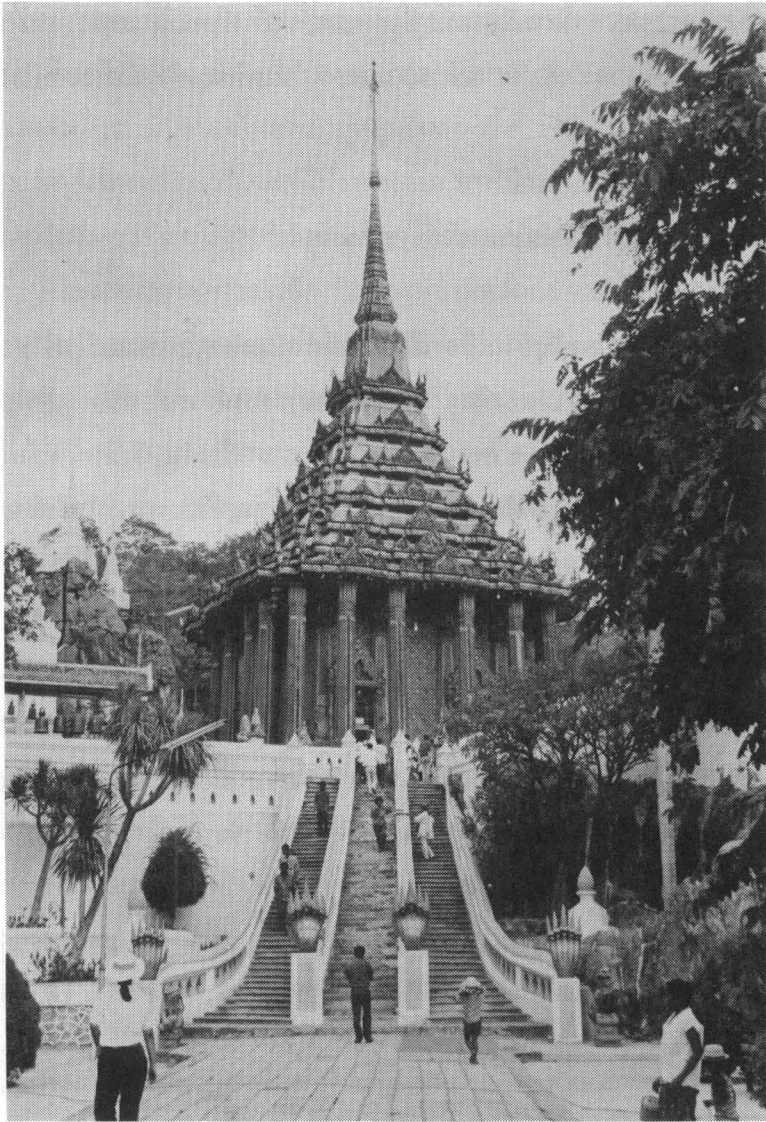
เกณฑ์หนึ่งโคตากแห่งจากกองลาวเมืองกรุงเก่า 50 ฟืน เมืองสระบุรี 70 ฟืน เมืองอ่างทอง 30 ฟืน เพื่อไปซิงกลองชนะ เป็นการเกณฑ์พิเศษ เพราะไม่มีกองลาวส่วยหนังโค มีแต่ลาวกองโคที่มีหน้าที่จัดหาและเลี้ยงโค สำหรับใช้ในราชการ ส่วนหนังโคจะเรียกเกณฑ์ให้จัดหาเป็นครั้งคราวไป¹⁶³ เช่น เมื่อครั้งเตรียมการแห่พระศพสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส¹⁶⁴

สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้เจ้าพนักงานตีพระแสงศรขึ้นใหม่องค์หนึ่ง ทั้งนี้เพราะสมัยรัชกาลที่ 1 มีพระแสงจักร 1 องค์ พระแสงตรี 1 องค์แล้ว ยังขาดพระแสงศร จึงโปรดให้ทำขึ้นใน พ.ศ.2397 เมื่อเสร็จแล้วต้องประกอบพระราชพิธีชูปด้วย ในอดีตเมื่อพระมหากษัตริย์ทรงสร้างพระแสง ต้องเสด็จขึ้นมาตั้งการพระราชพิธีชูปพระแสงที่ทะเลชุบศร เมืองลพบุรีทุกคราว ครั้งนี้ก็เช่นกันทรงเห็นว่าเป็นเรื่องสำคัญและเป็นมงคล จึงโปรดเกล้าให้พระเจ้านั่งยาเธอ เจ้าฟ้ามหามาลาเชิญพระแสงคีรี พระสงฆ์ ไหโร พราหมณ์ เจ้าพนักงานคุมสิ่งของขึ้นมาตั้งการพระราชพิธีชูปพระแสงศรที่เมืองลพบุรี ในงานนี้มีการแห่พระแสงศรไปเข้าวังพระราชพิธี พระมหากษัตริย์ เจ้าพนักงานข้างใน ผู้คนเข้าชวบนแห่หลายร้อยคน จึงขอแรงชาวลาว ไทย มอญ

¹⁶² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รัชกาลที่ 4, รัชกาลที่ 4, รัชกาลที่ 4, รัชกาลที่ 4, รัชกาลที่ 4, จ.ศ.1222 (พ.ศ.2403), เล่ม 19 ลำดับที่ 36, "หนังสือว่าด้วยเกณฑ์เมืองราชบุรีตัดไม้แสมสารทำประศุกเรือพระที่นั่ง," หน้า 146-147.

¹⁶³ "จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3," หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 59, สารตราเจ้าพระยาจักรีมาถึงเมืองสระบุรี กรุงเก่า อ่างทอง เกณฑ์หนึ่งโคมาซิงกลองชนะ, จ.ศ.1206 (พ.ศ.2387).

¹⁶⁴ "จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4," หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 6, จ.ศ.1215 (พ.ศ.2396).

ภาพ : ช่างรังสรรค์ เพชรเดโชคนันต์

พระพุทธรูป สระบุรี

เข้าขบวนแห่ด้วย¹⁶⁵

พ.ศ.2385 ชาวลาวเมืองสระบุรีถูกเกณฑ์ไปสร้างป้อมเมืองสมุทรปราการ โดยการแบ่งเป็น 4 ผลัด ๆ ละ 500 คน ให้เตรียมเครื่องมือและเสบียงอาหารไปด้วย¹⁶⁶

4.3.3 การเกณฑ์ชาวลาวไปราชการทัพศึก

แม้ว่าการป้องกันบ้านเมืองเป็นหน้าที่สำคัญของมูลนายและไพร่ไทย แต่เนื่องจากกำลังคนไม่พอเพียง ดังนั้นชาวต่างด้าวที่ตั้งหลักแหล่งในราชอาณาจักรสยาม เช่น ชาวเขมร มอญ และลาว เป็นต้น จึงมีหน้าที่ต้องรับใช้ประเทศป้องกันข้าศึกศัตรูด้วย ชาวลาวถูกเกณฑ์ไปราชการทัพศึกโดยมูลนายลาวเป็นผู้ควบคุมเข้าร่วมกับกองทัพในเมืองของตน แล้วยกไปสมทบกับกองทัพจากราชธานีหรือหัวเมืองอื่นอีกตามแต่โอกาสและเหตุการณ์ การเกณฑ์ชาวลาวไปราชการทัพศึกมีหลายครั้ง โดยเฉพาะสมัยรัชกาลที่ 3 เมื่อครั้งทำสงครามกับเวียดนาม ชาวลาวถูกเกณฑ์ไปราชการทัพศึก เช่น พ.ศ.2382 ทัพไทยยกไปตีเมืองพระตะบอง ได้เกณฑ์ชาวลาวจากเมืองสระบุรี 200 คน นครชัยศรี 400 คน เมืองสุพรรณบุรี 1,000 คน เมืองชัยบาดาล 1,400 คน¹⁶⁷

¹⁶⁵ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 78, ร่างตราถึงเมืองลพบุรีโปรดให้ตั้งโรงพระราชพิธีชูประแสง (สร) และจัดสิ่งของไว้ให้พร้อม, จ.ศ.1216 (พ.ศ.2397).

¹⁶⁶ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 29, ร่างตราถึงเมืองสระบุรีเกณฑ์เกณฑ์เลกทำป้อมเมืองสมุทรปราการ, จ.ศ.1204 (พ.ศ.2385).

¹⁶⁷ ประชุมพงศาวดารเล่ม 42 จดหมายเหตุเกี่ยวกับเขมรและญวนในรัชกาลที่ 3, (กรุงเทพฯ : อรุณสภา, 2512), หน้า 188.

เข้าร่วมในกองทัพไทยด้วย ลักษณะการเกณฑ์กำลังคนในหัวเมืองชั้นในให้ไปสมทบกับกองทัพใหญ่ ปรากฏว่าบางเมืองเกณฑ์ทั้งคนไทยคนลาวไปพร้อม ๆ กัน โดยมีทั้งมูลนายไทยและมูลนายลาวระดับนายกองปลัดกองคุมไพร่ในกองของตน และมีมูลนายไทยระดับสูงคุมอีกต่อหนึ่ง เช่น พระยาไชยวิชิตคุมกองกำลังไทยและลาวที่เกณฑ์ไปจากอยุธยา บางเมืองเกณฑ์เฉพาะมูลนายลาวและไพร่ลาว เช่น เมืองลพบุรี เมืองอิน เมืองพรม เมืองสิง¹⁶⁸ โดยไม่ให้เกิดผลซึ่งน่าจะแสดงว่าชนชาวลาวต้องรับภาระหน้าที่หนักกว่าคนไทย และมูลนายลาวก็อยู่ในสถานะที่ต่ำต้อยกว่ามูลนายไทย เพราะอยู่ในความดูแลควบคุมของมูลนายไทยอีกต่อหนึ่ง ตลอดเวลาไม่ว่าจะเป็นงานราชการเรื่องใด ๆ

การไปราชการในกองทัพ เป็นการเกณฑ์ไพร่และมูลนายลาวพร้อมทั้งเสบียงอาหารโดยเฉพาะข้าว มีสารตราสั่งการมายังเจ้าเมืองต่าง ๆ ว่าต้องเตรียมข้าวไปด้วย ในอัตราคนละ 3 ถัง โดยให้แต่ละคนจัดหา แต่ถ้าไม่สามารถหามาครบ 3 ถังได้ ก็เป็นหน้าที่ของเจ้าเมืองที่จะต้องจัดหาให้ครบตามจำนวน¹⁶⁹

การเกณฑ์ชาวลาวไปราชการทัพศึกกับเวียดนาม ไม่ปรากฏหลักฐานว่าชาวลาวได้ก่อการกระด้างกระเดื่องก่อความวุ่นวายให้กับกองทัพไทย หรือไปเข้ากับกองทัพข้าศึก ชาวลาวปฏิบัติหน้าที่ด้วยดี ได้รับความไว้วางใจจากทางราชการ และได้ปฏิบัติต่อมูลนายและไพร่พลลาวในกองทัพเช่นเดียวกับปฏิบัติต่อมูลนายและไพร่ไทย โดยเฉพาะมูลนายลาวซึ่งควบคุมไพร่ลาวในกองทัพ

¹⁶⁸ “จดหมายเหตุนครราชสีมา 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 25, บัญชีเรื่องเกณฑ์กองทัพหัวเมืองต่าง ๆ ไปราชการทัพเมืองญวน, จ.ศ.1207 (พ.ศ.2388).

¹⁶⁹ “จดหมายเหตุนครราชสีมา 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ, เส้นดินสอขาว, เลขที่ 10, สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงกรุงเก่า สระบุรี อ่างทอง เรื่องเร่งกองทัพกับเกณฑ์ข้าวเสบียงให้ได้คนละ 3 ถัง, จ.ศ.1205 (พ.ศ.2386).

แม้ว่าจะไปราชการทัพบกไกลชุมชนที่อยู่อาศัยของตน ซึ่งตามปกติจะต้องได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดไปจ่ายถึงที่ตั้งกองทัพอีกด้วย¹⁷⁰ เวลาไปจะมีท้องตราไปถึงเมืองต่าง ๆ ที่ต้องผ่าน ให้จัดหาเกวียนส่งผู้นำเงินไปแจกแล้วรายงานมายังกรุงเทพฯ ด้วย ดังนั้นระหว่างการเดินทาง เงินเบี้ยหวัดนี้จะไม่มีการถูกปล้น เพราะเจ้าเมืองมีหน้าที่ให้ความสะดวกและคุ้มครองไปจนพ้นเขตเมืองของตน¹⁷¹ ดังตัวอย่างการนำเบี้ยหวัดไปจ่ายในกองทัพเมื่อ พ.ศ.2388 เจ้าพระยาบดินทรเดชา นำกองทัพไทยไปตั้งมั่นที่เมืองอุคงมีชัยในกัมพูชา ซึ่งมีชาวลาวอยู่ในกองทัพครั้งนี้จำนวนมาก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้หลวงนายสิทธิถือท้องตราไปถึงเจ้าเมืองรายทางที่ต้องผ่านพร้อมทั้งเงินเบี้ยหวัดไปมอบให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา แจกแก่มูลนายลาวกรุงเก่า 94 คน สระบุรี 96 คน ลพบุรี 40 คน เมืองอิน 20 คน เมืองพรหม 65 คน เมืองอ่างทอง 13 คน เมืองสิง 10 คน เมืองนครนายก 42 คน เมืองสุพรรณ 17 คน รวม 392 คน เป็นเงิน 66 ชั่ง 16 ตำลึง¹⁷² แต่มีมูลนายลาวบางเมืองในกองทัพไม่ได้รับเงิน เพราะทางตันสังกัดยังไม่ได้แจ้งจำนวนไปที่กรุงเทพฯ คือเมืองประจิม ฉะเชิงเทรา กระบี่ วัฒนานคร ประจันตคาม ดังนั้นถ้าทราบจำนวนแน่นอน จึงจะส่งไปให้ครั้งหลังพร้อมกับเงินเบี้ยหวัดลาวหัวเมืองด้วย นอกจากเงินเบี้ยหวัดแล้วยังมีของอื่นที่ให้เป็นการบำเหน็จความดีความชอบแก่แม่ทัพนายกองอีกด้วย เช่น เสื้อเข้มขาบ อัดลัด เป็นต้น¹⁷³

¹⁷⁰ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 41, สารตราเรื่องให้จัดเกวียนส่งนายสิทธิ ผู้ถือท้องตราและคุมเบี้ยหวัด เสื้อผ้า ฯลฯ, จ.ศ.1207 (พ.ศ.2388).

¹⁷¹ เพิ่งอ้าง.

¹⁷² เพิ่งอ้าง.

¹⁷³ เพิ่งอ้าง *เข้มขาบ* หมายถึง ผ้าที่ทอควบกับทองแสงเป็นริ้ว ๆ ตามยาว *อัดลัด* หมายถึงผ้าชนิดหนึ่งทอด้วยไหมควบกับเงินแสงหรือทองแสง แต่ไหมมีจำนวนมากกว่า พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525, (กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์, 2526).

ปี พ.ศ.2394 ซึ่งเป็นต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ราชอาณาจักรสยามกำลังเผชิญภัยจากการคุกคามของลัทธิจักรวรรดินิยมจาก ชาวตะวันตก การดำเนินนโยบายทางการทูตทรงกระทำควบคู่กับการเตรียมการ ป้องกันราชอาณาจักรด้วย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมี นโยบายป้องกันประเทศโดยการฝึกหัดชายรุ่นหนุ่ม ทั้งชาวไทยและชาวต่างด้าว ในด้านการรบ โดยเฉพาะฝึกหัดวิชาการอาวุธปืนใหญ่และเล็ก ดังพระราชดำรัส ที่เจ้าพระยาอรรคมหาเสนาบดี เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ อัญเชิญมาถึงเจ้าเมือง ราชบุรีและเพชรบุรี ความว่า

โปรดเกล้าฯจะให้ฝึกหัดวิชาการอาวุธขึ้นไว้ให้ชำนาญในการ ยุทธสำหรับจะได้ป้องกันขอบขันฑเสมา และทั้งจะได้เป็นที่ เจริญพระเกียรติ และการซึ่งจะให้หัดอาวุธปืนใหญ่น้อยนั้น ทรง เห็นว่า จะฝึกหัดขุนหมื่นไพร่หลวงนั้นอายุแก่หัดยาก ให้เลือกจัด เอาลูกหมู่อายุตั้งแต่ 15 ขวบขึ้นไปจนอายุ 19 ขวบ เห็นจะ ฝึกหัดสอนได้ง่าย¹⁷⁴

ดังนั้นจึงมีสารตรามาเกณฑ์ลูกหมู่ลาวจากเมืองเพชรบุรีในกองพระณรงค์ ภัคดี 28 คน เลกสมเจ้าเมืองกรมการ 48 คน ลาวพวน 6 คน ลาวทรงดำ 44 คน ให้นายหมวดคุมลงไปกรุงเทพฯ เพื่อไปฝึกหัดอาวุธปืน จึงเป็นการ เกณฑ์ลูกหมู่ชาวลาวไปฝึกฝนให้ทำหน้าที่ป้องกันประเทศ ซึ่งในสารตราเกณฑ์ ฉบับนี้ได้บอกไว้ว่าเคยปฏิบัติมาในรัชกาลก่อน ๆ แต่ได้ถูกละเลยไป¹⁷⁵

¹⁷⁴ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1213 (พ.ศ.2394), เล่ม 1 ลำดับที่ 71, “สารตราว่าด้วยเกณฑ์ลูกหมู่เมืองราชบุรี เพชรบุรี, หน้า 182-183.

¹⁷⁵ เพิ่งอ้าง.

4.3.4 การพิจารณาคดีความ

ในด้านการพิจารณาคดีความ ถ้าชาวลาวในชุมชนมีคดีวิวาทกันเอง เป็นความเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่เรียกว่า ความมโนสาเร่เบ็ดเสร็จ ทางราชการกำหนดให้นายกองปลัดกองพิจารณาคัดสินคดีความกันเองภายใน การตัดสินคดีความภายในกันเอง ชาวลาวอาจใช้กฎหมายหรือขนบธรรมเนียมประเพณีของตนเองใช้ตัดสินคดีก็ได้ โดยทางการไม่เข้าไปเกี่ยวข้อง ซึ่งเป็นธรรมเนียมที่ใช้ในชุมชนต่างตำบลทุกชาติในราชอาณาจักรสยาม เช่น มอญ ลาว เขมร เขก จีน¹⁷⁶ แต่ถ้าเป็นคดีความมหันตโทษ เช่น คดีความ โจรผู้ร้าย ทำให้เดือดร้อนแก่ราษฎรทั่วไป เจ้าเมืองกรมการจะมีหมายเรียกตัวผู้กระทำผิดไปยังนายกองลาวให้ส่งตัวผู้ต้องหาไปยังเจ้าเมืองกรมการให้สอบสวน โดยนายกองลาวหรือมูลนายลาวต้องเข้าไปร่วมฟังการพิจารณาคดีด้วย เพื่อให้ชาวลาวได้รับความยุติธรรมมากที่สุด และห้ามมิให้เจ้าเมืองกรมการ แขวง นายบ้าน นายอำเภอคุมตัวไพร่ลาวตามกองลาวต่าง ๆ ทั้งชายและหญิงมาว่ากล่าวตามอำเภอใจ เพราะจะทำให้ชาวลาวได้รับความเดือดร้อน¹⁷⁷

แต่ถ้าความผิดบางอย่างมีผลกระทบต่อผลประโยชน์ของรัฐ ชาวลาวจะถูกส่งตัวไปชำระความที่กรุงเทพฯ เช่น ลาวไพร่หลวงอาสาเมืองสุพรรณบุรี 120 คน คบคิดกันปลอมสีก ไม่ยอมให้กองสีกสักเลก มีโจทก์มาฟ้องร้องเสนาบดีเจ้าสังกัดจึงให้กรมพระสุรัสวดีชำระความ มีมูลความจริงและชาวลาวรับสารภาพ จึงนำความขึ้นกราบบังคมทูลโปรดเกล้าฯสั่งให้เอาตัวคนที่เป็นต้นคิด

¹⁷⁶ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1215 (พ.ศ.2396), เล่ม 5 ลำดับที่ 10, “สารตราว่าด้วยพระราชทานสัญญาบัตรเมืองเพชรบุรี,” หน้า 55.

¹⁷⁷ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยคำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 8, ร่างหนังสือเจ้าพระยาอรรคมหาเสนาบดีเรื่องชำระเลกหมู่ลาว, จ.ศ.1187 (พ.ศ.2368).

9 คน ไปสักเป็นตะพุ่นหญ้าช้าง นอกนั้นให้สักแปลงเป็นไพร่หลวงประจำกรมกองตามเดิม ให้เข้าเดือนหนึ่งออกสองเดือน อีกสามปีจึงให้เข้าเดือนหนึ่ง ออกสามเดือนเหมือนไพร่หลวงอื่น ๆ¹⁷⁸

สำหรับมูลนายลาว ถ้าทำผิดในคดีจรรยาร้ายแรงมีผู้มาฟ้องร้อง เสนาบดีเจ้าสังกัดจะมีสารตรานำตัวมาสอบสวนที่กรุงเทพฯ¹⁷⁹ ถ้าตัวไม่อยู่ หลบหนีไป บุตรภรรยาที่จะต้องถูกนำมาเป็นตัวจำนำจนกว่าจะได้ตัวมูลนาย ลาวมา¹⁸⁰ แต่ถ้าเป็นคดีเล็กน้อยจะมอบให้เจ้าเมืองจัดการสอบสวน¹⁸¹

4.3.5 การดำรงชีวิตของชาวลาวในชุมชนชาวลาว

แม้ว่าชาวลาวมีหน้าที่ทำส่วย เข้าเดือนรับราชการ ถูกเกณฑ์แรงงานต่าง ๆ แต่ชาวลาวสามารถทำมาหาเลี้ยงชีพด้วยการประกอบอาชีพอื่น ๆ ได้อีกหลายอย่าง ไม่แตกต่างไปจากชาวไทย มอญ เวียดนาม และเขมร เช่น การทำนา ทำสวน ทำไร่ ค้าขาย และการจับปลา เป็นต้น โดยเสียภาษีอากรตาม อัตราที่ทางราชการกำหนดไว้ ทั้งยังได้รับตรากฎมีคัมห้ามค่านา ค่าน้ำ อากรสมภักษร และอื่น ๆ อีกด้วย สามารถเดินทางไปมาค้าขายในเขตเมืองที่อยู่อาศัย หรืออาจจะออกไปนอกเมืองที่มีชายแดนติดต่อกันได้บ้าง แต่ไม่สามารถออกไปตั้ง

¹⁷⁸ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2401-2404, ประกาศที่ 129 หมายประกาศเรื่อง ปลอมสักหมายเลขหมู่, หน้า 37.

¹⁷⁹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1213 (พ.ศ.2394), เล่ม 1 ลำดับที่ 94, “สารตราว่าด้วยให้จางวางลาวทรงดำเข้ามาชำระความ,” หน้า 219-220.

¹⁸⁰ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1223 (พ.ศ.2404), เล่ม 21 ลำดับที่ 44, “หนังสือว่าด้วยให้พระยาภาณุจนบุรี ส่งพระวิไชยศิริ นายกอง ปลัดกอง เข้ามาชำระความ ขุนจินดาภิรมย์ถวายฎีกา,” หน้า 218-219.

ถิ่นฐานบ้านช่องยังที่แห่งใหม่ได้ตามอำเภอใจ ต้องอยู่ในความควบคุมดูแลของ มุลนายลาวและไทยที่ชาวลาวยังสังกัดอยู่ การทำมาหาเลี้ยงชีพด้วยการประกอบ อาชีพต่าง ๆ นั้น มีหลักฐานบ่งบอกไว้มากในสมัยรัชกาลที่ 4 ส่วนสมัยรัชกาล ที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 มีกล่าวไว้น้อยมาก เพราะเป็นระยะก่อตั้งชุมชนชาวลาวย การควบคุมดูแลให้อยู่ประจำที่ เพื่อเรียกเก็บผลประโยชน์เป็นสิ่งของหรือเงิน เป็นเรื่องที่รัฐสนใจมาก รวมทั้งการเรียกเกณฑ์แรงงานสมัยรัชกาลที่ 4 การ ควบคุมคนตามระบบไพร่ได้พัฒนาการไป ความต้องการเงินแทนส่วยสิ่งของ มีมากขึ้น ผู้คนจึงหันไปประกอบอาชีพหารายได้อื่นมาจ่ายแทนส่วยสิ่งของ ทำให้รัฐเรียกเก็บภาษีอากรต่าง ๆ ได้มากขึ้น เป็นการทดแทนการค้าสำเภาที่ หยุตชะงักเพราะเกิดศึกในเมืองจีน¹⁸²

การทำนา สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อโปรดเกล้าฯให้ข้าหลวงออกไปรังวัดนาตามหัวเมืองเพื่อออกไปสำคัญแก่ราษฎรที่เรียกว่า ตราจอง ใน พ.ศ.2354 ในการสำรวจและรังวัดนาคั้งนี้มีนาของชาวลาวที่ กรุงเก่า สระบุรี และกรุงเทพฯ ได้รับตราจองด้วย¹⁸³ แต่โดยมากชาวลาวยัง หัวเมืองชั้นในมักทำนาในนาหลวง ผลประโยชน์เป็นของรัฐและชาวลาวยังได้รับ ส่วนแบ่งบ้าง โดยอยู่ในความดูแลของเจ้าเมือง กรมการ ชาวลาวยังบางแห่ง ถนัดทั้งทำนาค้า (การทำนาในทุ่งนาใช้น้ำฝน) นาว่าน (หรือนาไร่แบบหยอด

¹⁸¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1218, เล่ม 11 ลำดับที่ 21, “สารตราว่าด้วยให้พระยาเพชรบุรีชำระคืนเงินให้ลาวทรงดำ 34 คน” หน้า 119-120.

¹⁸² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1216 (พ.ศ.2397), เล่ม 7 ลำดับที่ 9, “สารตราว่าด้วยนำตั้งเจ้าภาษีใหม่ สี่ฝั่ง 2 เมือง,” หน้า 29.

¹⁸³ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ.1172, มุลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ จัดพิมพ์ในวันพระราชสมภพครบ 202 ปี 24 กุมภาพันธ์ 2513, หน้า 4.

เมล็ดข้าว) เช่น ที่เมืองลพบุรี¹⁸⁴ แต่บางแห่งถนัดทำแต่นาหว่าน เช่น ลาว บ้านท่าชราน เมืองฉะเชิงเทรา ทางการแจกเมล็ดพันธุ์ข้าวให้ไป 6 เกวียน ไปทำนาได้ ยังไม่ทันได้ตกข้าวชาวลาวก็พากันไปถางไร่คนละ 1-2 ไร่ รวมกันได้ประมาณ 300 ไร่ จะทำนาไร่แบบหยอดเมล็ดข้าวตามที่ตนถนัด¹⁸⁵ ดังนั้นทางราชการจึงไปซื้อพันธุ์ข้าวจากเมืองนครนายกแจกให้ทำนาไร่ตามที่ต้องการ เรื่องการแจกพันธุ์ข้าวเป็นภารกิจสำคัญที่ทางการให้ความสนใจมา ต้องพยายามจัดหามาแจกจ่ายให้แก่ชาวลาวได้ทำนากันตลอดมาและแจกให้พอเพียงด้วย¹⁸⁶

ส่วนกระบือที่ใช้ในการทำนา ทางราชการแจกให้ด้วย เพราะในรายงานบอกส่งคร้วลาวจากเมืองลาวต่าง ๆ เข้ามายังกรุงเทพฯ นั้น ไม่ปรากฏรายการสัตว์ประเภทโคกระบือถูกกวาดต้อนเข้ามา ดังนั้น โคกระบือจึงเรียกเกณฑ์จากหัวเมืองต่าง ๆ โดยเฉพาะจากหัวเมืองลาวตะวันออก¹⁸⁷ มาให้ใช้ในการทำนา บางส่วนชาวลาวอาจซื้อจากผู้ที่นำกระบือมาขาย เช่น เพี้ยพรมภักดี เพี้ยจันทอง กองส่วยทองเมืองชนบท ต้อนกระบือประมาณสามร้อยตัวมาขายที่บ้านตาปูน แขวงเมืองสระบุรี¹⁸⁸ ซึ่งเป็นเมืองที่มีชาวลาวอยู่เป็นชุมชนใหญ่

¹⁸⁴ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 5, ใบบอกเมืองลพบุรี, จ.ศ.1194 (พ.ศ.2375).

¹⁸⁵ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 3, ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรีมาถึงพระยาสมุทราชเรื่องให้หลวงวิจิตรสงครามกรมการไปซื้อข้าวให้ลาวเขมรทำนา, จ.ศ.1198 (พ.ศ.2379).

¹⁸⁶ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 31, สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระวิเสทฤไชยเจ้าเมืองฉะเชิงเทรา, จ.ศ.1206 (พ.ศ.2387).

¹⁸⁷ อีร์ชัย บุญมาธรรม, “การเก็บส่วยในหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกในช่วงต้นสมัยรัตนโกสินทร์,” วารสารธรรมศาสตร์, ปีที่ 12 ฉบับที่ 4 (ธันวาคม 2526), หน้า 163-164.

¹⁸⁸ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 299, หนังสือพญามหาอำมาตย์ถึงพระยาสระบุรี ให้สืบผู้ร้ายที่ชิงเอากระบือและปืนคาบศิลาของเพี้ยพรมภักดีและเพี้ยจันทองมาสอบสวน, จ.ศ.1207 (พ.ศ.2388).

ชาวลาวจึงซื้อกระบือไว้ทำนา แต่บางคนอาจปล้นชิงเอากระบือไปก็มี ซึ่งทางการมิได้ละเลย ได้สั่งการให้สืบหาตัวและดำเนินคดีต่อไป เพื่อให้เกิดความสงบสุขมากที่สุด

มีการเกณฑ์เมล็ดข้าวจากชาวลาวเช่นเดียวกับเกณฑ์จากชาวไทย เช่น พ.ศ.2375 ปีนี้ข้าวแพงเพราะปีที่แล้วทำนาได้น้อยกว่าทุกปี จึงมีสารตราสมุหนายกเกณฑ์คนไทยคือทนายและไพร่สมของเจ้าเมืองกรมการ 21 เมือง และเกณฑ์ไพร่ลาวในหัวเมืองชั้นใน ได้แก่ เมืองนครชัยศรี กรุงเก่า อ่างทอง ลพบุรี พรหมบุรี สิง อิน สุพรรณ เป็นต้น ให้ทำนาเพื่อส่งเมล็ดข้าวให้ทางการ ในอัตรา 3 คนต่อ 1 เกวียน มีคนไทยถูกเกณฑ์ 1,941 คน จะได้ข้าว 647 เกวียน ชาวลาว 2,732 คนจะได้ข้าว 910 เกวียน 66 ถัง¹⁸⁹ ปรากฏว่าน้ำน้อยทำนาไม่ได้ผลตามต้องการอีก ไม่สามารถบังคับเก็บตามอัตราได้ จึงเปลี่ยนเป็นเก็บเงินค่าข้าวคนละ 1 ตำลึงบ้าง 2 บาทบ้าง ในการเรียกเก็บเงินครั้งนี้แสดงให้เห็นความห่วงใยต่อชาวลาว เพราะทางการเห็นว่า ชาวลาวตามเมืองต่าง ๆ เพิ่งจะตั้งชุมชน จึงลดเก็บเงินนี้จากชาวลาวจำนวนถึง 3,721 คน ส่วนคนไทยตามเมืองต่าง ๆ 21 เมือง ถูกเก็บค่าข้าวตามอัตราดังกล่าวทุกคน¹⁹⁰

ระยะต่อมาเมื่อชุมชนชาวลาวตั้งหลักแหล่งมั่นคงแล้ว มีหลักฐานว่าชาวลาวต้องเสียเงินค่านาเช่นเดียวกับคนไทย คือถ้าเป็นนาคูโค มีตราแดง เสียไร่ละ 1 สลึง ถ้านาน้ำฝนหรือนาฟางลอย เสียไร่ละ 1 สลึง 1 เฟื้อง¹⁹¹

¹⁸⁹ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 8, สารตราเจ้าพระยาจักรีเกณฑ์ทำนาให้ได้ 3 คนต่อ 1 เกวียน, จ.ศ.1194 (พ.ศ.2375).

¹⁹⁰ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 40, บัญชีเกณฑ์แลกหัวเมืองทำนา, จ.ศ. 1194 (พ.ศ.2375).

¹⁹¹ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 67, สารตราถึงเมืองกรุงเก่าอ่างทองสุพรรณบุรีลพบุรีให้ข้าหลวงเรียกเงินค่านา, จ.ศ.1218 (พ.ศ.2399).

ชาวลาวยังคนทั้งมุลนายและไพร่ได้รับพระราชทานตราภูมิคุ้มห้ามยกเว้นค่า¹⁹² คือไม่เสียค่าหากำทำนาได้เท่าที่มีกำหนดอัตราให้ไว้ ถ้าทำนาได้เกินอัตราที่กำหนดยกเว้น จะต้องเสียค่าในส่วนที่ทำได้เกิน

การทำนาน่าจะเหมือนกับการเก็บส่วยที่นายกองอาจพาเลกลาวในกองไปเก็บส่วยหรือไปทำนาต่างเมืองได้ เช่น ลาวกองพระวิไชยคีรีเมืองราชบุรี ตอนแรกทำนาเมืองราชบุรีหลายปี ต่อมาทำนาที่เมืองกาญจนบุรี โดยไม่ทราบสาเหตุ และได้รับการยกเว้นไม่ต้องเสียค่านา เพราะทำนาไม่ค่อยได้ผล เนื่องจากเป็นป่าดง ห้วย เขา¹⁹³ อาจเป็นไปได้ว่าเพราะมาทำส่วยดีบุกซึ่งมีมากในเมืองนี้ จึงถือโอกาสปลุกข้าวทำกินไปด้วยโดยไม่ยอมเสียค่านา เมื่อถูกฟ้องร้อง เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์สมุหพระกลาโหมจึงตัดสินว่า ชาวลาวที่ทำนาในเมืองกาญจนบุรีและเมืองศรีสวัสดิ์ไม่ต้องเสียค่านา เพราะทำนาได้เมล็ดข้าวน้อย ถ้าทำนาที่เมืองราชบุรีให้เสียค่านาเพราะไร่นาเป็นที่เนินทางเรียบร่อยแล้ว ลูกหลานลาวก็ได้ทำนาสืบต่อกันมาด้วยดี¹⁹⁴ และนับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา มีหลักฐานว่าชาวลาวสามารถประกอบอาชีพต่าง ๆ ได้กว้างขวางขึ้นกว่าแต่ก่อน เช่น ทำสวน ค้าขาย ฯลฯ

การทำสวน ชาวลาวทำสวนผลไม้ประเภทไม้ยืนต้น เช่น มะม่วง ใต้ รับประทานภูมิคุ้มห้ามอากรสมภักษร เช่น ชาวลาวที่เมืองฉะเชิงเทรา¹⁹⁵ ราชบุรี¹⁹⁶

¹⁹² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1222 (พ.ศ.2403), เล่ม 19 ลำดับที่ 39, “ประกาศไม่ให้ไพร่หลวงราษฎรขัดไม่เสียเงินค่านา ภาษี อากร,” หน้า 150-152.

¹⁹³ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1230-1231, เล่ม 36 ลำดับที่ 86 “สารตราว่าให้เรียกค่านาละว่าตั้งบ้านเรือนแขวงเมืองราชบุรี กาญจนบุรี,” หน้า 382-384.

¹⁹⁴ เพิ่งอ้าง.

¹⁹⁵ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 47, ร่างตราถึงเมืองนครชัยศรีตั้งนายละมุดเป็นที่ขุนชำนาญรสมาด, จ.ศ.1215 (พ.ศ.2396).

¹⁹⁶ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1217 (พ.ศ.2398), เล่ม 9 ลำดับที่ 50, “สารตราว่าด้วยให้พระยาราชนูริกรมการชำระเงินอากรสมภักษรค้างกับราษฎร,” หน้า 193-196.

และสระบุรี¹⁹⁷ เป็นต้น

การจับปลา ชาวลาวที่ประกอบอาชีพจับปลาและกุ้งมาขาย ต้องเสียอากรค่าน้ำ โดยเก็บตามชนิดของเครื่องมือที่ใช้จับปลา แต่ถ้าจับปลามากิน เป็นมือเป็นคราวไม่ต้องเสียอากร มีชาวลาวบางคนได้รับตรากุมิคุ้มห้ามค่าน้ำ โดยยกเว้นไม่ต้องเสียอากรค่าน้ำในอัตราที่กำหนด นอกจากนั้นยังประกอบอาชีพขายปลาสด ปลาอย่าง ปลาดุกแห้ง กุ้งสดใหญ่และเล็ก กุ้งต้มตากแห้ง ต้องเสียภาษีโดยเก็บเป็นของในอัตรา 16 เก็บ 1 หรือจะเก็บเป็นเงินก็ได้ตามแต่ตกลงกัน แต่ถ้าเสียภาษีปลาสดแล้วเอาไปทำปลาดุกแห้งไม่ต้องเสียภาษีอีกที่¹⁹⁸

การค้าขาย ได้แก่การขาย ขี้ผึ้ง ไหม หวาย กระสอบ เสื่อกระจูด เสื่อกก เสื่อเตย พริกเทศตากแห้ง หัวหอมใบแห้ง หัวกระเทียมใบแห้ง โดยเสียภาษี ขี้ผึ้งในอัตรา 15 เก็บ 1 ส่วน สิ้นค้าอื่น ๆ อัตรา 12 เก็บ 1¹⁹⁹

การตัดฟันขายส่งเตาต่าง ๆ เช่น เตาอิฐ เตากระเบื้อง เตาสุรา เตา น้ำตาล²⁰⁰

สมัยรัชกาลที่ 4 ขนบางอย่างห้ามชาวลาวยำขาย ให้ทำได้เฉพาะผู้ประมูลผูกขาด ได้แก่ น้ำตาลทราย (กรวด) เครื่องจันทับ ถั่วก้อน ถั่วตัด

¹⁹⁷ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 96, ร่างสารตราถึงพระปลัด ผู้ว่าราชการเมืองสระบุรี ให้บอกกล่าวแก่นายกอง ปลัดกอง ขุนหมื่น นายหมวด สารวัตร ฯลฯ, จ.ศ.1203 (พ.ศ.2384).

¹⁹⁸ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1216 (พ.ศ.2397), เล่ม 7 ลำดับที่ 12, “สารตราว่าด้วยนำตั้งเจ้าภาษีกุ้งปลาน้ำจืด 2 เมือง,” หน้า 39-48.

¹⁹⁹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1216 (พ.ศ.2397), เล่ม 7 ลำดับที่ 9, “สารตราว่าด้วยนำตั้งเจ้าภาษีไหม ฯลฯ,” หน้า 25-32.

²⁰⁰ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1219-1220 เล่ม 15 ลำดับที่ 9, “สารตราว่าด้วยนำตั้งเจ้าภาษีฟันเตาต่าง ๆ 12 เมือง,” หน้า 50-56.

ขนมเปียะข้าวพอง ขนมโก๋ ตังเมหลอด ฯลฯ²⁰¹

นอกจากนั้นยังมีชาวลาวประกอบอาชีพขายสุกร เป็ด ไก่ ไข่สด ไข่เค็ม²⁰² ฝ้าย ปอ คราม หวาย หนังกู หนังกาก²⁰³

พาหนะทางบกที่สำคัญในสมัยนี้คือเกวียน ชาวลาวแทบทุกบ้านจะต้องมีเกวียนไว้ใช้บรรทุกส่วยไปส่งทางการหรือบรรทุกสินค้าไปขายเล็ก ๆ น้อย พอได้เลี้ยงชีพ เกวียนของชาวลาวทุกเล่มทางการทำบัญชีตราไว้ ป้องกันมิให้มีผู้นำไปขนสินค้ามาค้าขายกัน²⁰⁴ เพราะทางการกำหนดเก็บอากรเกวียนแก่ผู้ใช้เกวียนเป็นพาหนะบรรทุกสินค้าไปขาย แต่ถ้าชาวลาวผู้ใดใช้เกวียนบรรทุกสินค้าไปขายเป็นกิจการได้รายได้ดีต้องเสียอากรเกวียน ชาวลาวบางคนได้รับตราภูมิคุ้มห้ามค้าเกวียน คือไม่ต้องเสียอากรเกวียนเมื่อบรรทุกสินค้าไปขายได้เงินในอัตราที่ต่ำกว่ากำหนด ถ้าขายได้สูงกว่าจึงเสียอากรเกวียน²⁰⁵

การปลูกฝ้าย ที่เมืองเพชรบุรี กาญจนบุรีและราชบุรี มีการปลูกฝ้ายเป็นฝ้ายพันธุ์อินเดียซึ่งได้ปลูกฝ้ายไม่ดึกนัก กระนั้นต้องเสียอากรสมภักษร ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงฝากให้ผู้ไปยุโรปซึ่งไม่ปรากฏ

²⁰¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1219-1220, เล่ม 15 ลำดับที่ 11, “สารตราว่าด้วยนำตั้งเจ้าภาน้ำตาลดรวช จันอับ 6 เมือง,” หน้า 64-65.

²⁰² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1219-1220, เล่ม 15 ลำดับที่ 15, “สารตราว่าด้วยนำตั้งเจ้าภาน้ำสุกร เป็ด ไก่ 5 เมือง,” หน้า 79-84.

²⁰³ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1219-1220, เล่ม 15 ลำดับที่ 18, “สารตราว่าด้วยนำตั้งเจ้าภาน้ำฝ้าย ปอ คราม 1 เมือง,” หน้า 97.

²⁰⁴ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1217 (พ.ศ.2398), เล่ม 9 ลำดับที่ 3, “สารตราว่าด้วยนำตั้งอากรเกวียน 1 เมือง,” หน้า 9-11.

²⁰⁵ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1286 (พ.ศ.2399), เล่ม 11 ลำดับที่ 81, “หนังสือว่าด้วยนายอากรเกวียน ราษฎร วิวาทกันให้พระยาเพชรบุรีตัดสินตามหนังสือพิมพ์ประกาศ,” หน้า 225-226.

หลักฐานว่าผู้ใด ให้ไปหาเมล็ดฝ้ายพันธุ์ยุโรปมาปลูกในประเทศได้แล้วทรงเห็นว่าเมืองทั้งสามนี้เป็นบริเวณกว้างขวางเหมาะแก่การเพาะปลูกฝ้าย จึงพระราชทานเมล็ดฝ้ายให้ชาวลาวไปปลูก กำหนดว่า 3 ปีแรกจะได้ผลหรือไม่ก็ตาม ใ้หังดเก็บอากรสมภักษร หลังจากนั้นจึงให้เก็บตามที่เคยเก็บมาก่อน²⁰⁶

การได้รับพระราชทานตราภูมิคุ้มห้าม ชาวลาวอาจประกอบอาชีพอย่างอื่นเพื่อเลี้ยงชีพของตนได้ โดยเสียภาษีอากรตามอัตราที่กฎหมายกำหนด เสมอกับคนไทย หรือชาวต่างด้าวอื่น ๆ แต่ยังมีชาวลาวอีกเป็นจำนวนมากที่ได้รับพระราชทานตราภูมิคุ้มห้ามยกเว้นการเสียภาษีอากรบางอย่าง การพระราชทานตราภูมิคุ้มห้ามมีหลักเกณฑ์ว่า จะพระราชทานเฉพาะไพร่หลวง กองหรือหมู่ที่เสนาบดีเจ้าสังกัดเสนอมมา โดยเห็นว่าเป็นพวกที่รับราชการมากกว่าไพร่หลวงหมู่อื่น ได้แก่ ตราภูมิคุ้มห้าม อากรสมภักษร อากรตลาดและอากรค่าน้ำ แต่ถ้าไพร่หลวงหมู่ใดไม่ได้ประกอบอาชีพทำสวน ทำไร่ ค้าขาย และจับปลาในน้ำ ทำนาแต่เพียงอย่างเดียว จะกราบทูลพระกรุณาขอยกเว้นอากรค่าน้ำได้ ดังเช่นชาวลาวพวนและลาวทรงดำที่เมืองเพชรบุรี ได้รับตราภูมิคุ้มห้ามค่าน้ำ เพราะเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสเมืองเพชรบุรี ทรงพระราชดำริว่า บริเวณเขาสมณเป็นที่สบายเหมาะสมสร้างที่ประทับ จึงโปรดให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นแม่กองสร้างพระตำหนักขึ้นที่เขาสมน ในกรณีนี้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ได้เกณฑ์ชาวลาวพวนและลาวทรงดำมาทำงานซึ่งเป็นงานค่อนข้างหนักมาก เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ฯ จึงกราบบังคมทูลขอพระราชทานตราภูมิคุ้มห้ามค่าน้ำแก่ชาวลาวพวนและลาวทรงดำที่เมืองเพชรบุรี เพราะพวกนี้ทำงานหนักกว่าไพร่หลวงหมู่อื่น และยัง

²⁰⁶ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1223 (พ.ศ.2404), เล่ม 21 ลำดับที่ 52, “สารตราว่าด้วยพระราชทานเมล็ดพันธุ์ฝ้ายแก่ยุโรปไปปลูกหัวเมือง,” หน้า 232-233.

ประกอบอาชีพทำนาอย่างเดียว ไม่ได้ทำไร่ ทำสวน จับปลาหรือค้าขาย ทรงเห็นชอบด้วยจึงพระราชทานตราภูมิคุ้มห้ามค่านาในอัตราคนละ 2 ตำลึง คือถ้าทำนาได้ค่านาต่ำกว่า 2 ตำลึงลงมา ไม่ต้องเสียค่านา ถ้าทำได้มากกว่า 2 ตำลึงขึ้นไป ส่วนที่เกินต้องเสียค่านา²⁰⁷

ส่วนการพระราชทานตราภูมิอากรสมภักษร ที่พระราชทานแก่มูลนาย และไพร่หลวงลาว ปรากฏว่ามีชาวลาวได้รับตราภูมินี้กันมาก ในระยะแรก ๆ มีปัญหามากในเรื่องการเก็บอากรสมภักษร ทั้งตัวนายอากรและชาวลาวเอง เพราะไม่มีระเบียบที่รัดกุมแน่นอนเพียงพอก่อให้เกิดความสับสน นายกอง ปลัดกองลาวพุงขาวพุงดำ กองโค กองส่วยเร็ว กองเข้าเดือน กองคงเดือน พากันมาร้องทุกข์ ทางกรจึงออกเป็นกฎเกณฑ์ปฏิบัติมาว่า ไพร่หลวงที่สัก ท้องมือแล้วได้ตราภูมิและยังทำมาหากินในเรือนบิดามารดาญาติพี่น้อง หรือ ไพร่หลวงเดิมได้ตราภูมิไว้ ต่อมาเลื่อนเป็นนายกอง ปลัดกอง ขุนหมื่น เจ้าหมู่ นายหมวด สารวัตร พวกนี้ไม่ต้องเสียอากรสมภักษร ถ้าชาวลาวที่เป็น ไพร่หลวงมีตราภูมิถึงแก่กรรม ตราภูมินี้ไม่ตกทอดแก่บุตรภรรยา และชาวลาว ไม่ว่าจะเป็นมูลนายหรือไพร่หลวง ถ้าไม่ได้รับตราภูมิคุ้มห้ามอากรสมภักษรแล้ว ต้องเสียอากรสมภักษรทุกรายไป²⁰⁸

²⁰⁷ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 63, พระบรมราชโองการเรื่องตราภูมิพิเศษแก่ลาวพวน ลาวทรงดำ, จ.ศ.1221 (พ.ศ.2402). และ

“จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 97, หนังสือสำคัญประทับตราภูมิพิเศษพระราชทานยกค่านาแก่ลาวพวน ลาวทรงดำ, จ.ศ.1222 (พ.ศ.2403).

²⁰⁸ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 96, สารตราถึงพระยาพิชัยชาญยุทธเมืองฉะเชิงเทรา, จ.ศ.1203 (พ.ศ. 2384).

อากรสมภักษร เก็บจากพืชล้มลุกต่าง ๆ เช่น กล้าย อ้อย ยาสูบ อัตราอากรต่างกันไป เช่น อ้อย 2 อัฐต่อแปลง ใบบยา 1 อัฐ ต่อร้อยต้น (ฎีกา ประภาพันธ์, ระบบเจ้าภาษีนายอากร สมัยกรุงเก่ายุคต้น, (กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, 2524), หน้า 112, 114. การให้ตราภูมิคุ้มห้ามอากรสมภักษรเป็นการยกเว้นไม่เก็บอากรสมภักษร ถ้าทำได้ผลต่ำกว่าหนึ่งตำลึง ถ้าเกิน ต้องเสียอากรสมภักษรเท่ากันทั้งไทยและลาว

การนับถือศาสนาพุทธ ชาวลาวที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาในสมัยรัชกาลที่ 3 จากใบบอกส่งชาวลาเว้าเข้ามา มีพระสงฆ์สามเณรรวมอยู่ด้วยจำนวนไม่มากนัก ไม่มีหลักฐานว่าถูกส่งไปอยู่ที่ใดบ้าง สันนิษฐานว่าน่าจะเข้าไปอยู่ในชุมชนชาวลาเว้าด้วย และน่าจะได้รับการปฏิบัติเป็นอย่างดีเพราะทางไทยนับถือศาสนาพุทธ ตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ทรงปฏิบัติต่อพระสงฆ์ลาวที่อยู่ในกรุงเทพฯ จำนวนมากเป็นอย่างดี ได้พระราชทานผ้าไตรในพิธีบวชนาค มีนาคหลวงไทย 100 รูป นาคหลวงลาวกรุง 102 รูป นาคหลวงลาวเมืองลาว 100 รูป และเมื่อคราวทอดพระกรฐินได้พระราชทานผ้าโกสยพัศตร์และขาสักพัศตร์แด่พระสงฆ์ไทย 67 รูป พระสงฆ์ลาว 38 รูป เป็นต้น²⁰⁹

ชาวลาเว้าเมื่อไปอยู่ที่ใดจะต้องสร้างวัดหรือหาวัดที่มีอยู่เก่าเป็นที่พึ่งทางใจ เช่น เมื่อถูกส่งมาตั้งชุมชนที่เมืองสระบุรี ได้สร้างวัดเปลี้ยชวา²¹⁰ ขึ้น และที่เมืองปทุมธานีเดิมมี วัดสร้อยทองคลองกระแซง สร้างมาตั้งแต่ พ.ศ.2225 เมื่อชาวลาเว้าถูกส่งเข้ามาตั้งชุมชนที่นี่เพื่อให้ปลูกพริกไทยในสมัยรัชกาลที่ 3 ชาวลาเว้าได้ใช้วัดแห่งนี้เป็นที่พึ่งทางใจ จนกลายเป็นวัดของชุมชนชาวลาเว้า และได้เปลี่ยนชื่อเป็น วัดเสด็จ อยู่ที่บ้านคลองกระแซง ตำบลสวนพริกไทย²¹¹ วัดอินทรวินัยหรือวัดบางขุนพรหมนอก กรุงเทพฯ ไม่ปรากฏหลักฐานว่าสร้าง

²⁰⁹ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยคำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 4, บัญชีทางว่าผ้าไตรที่ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในงานพระราชพิธีต่าง ๆ ตั้งแต่ จ.ศ.1144-1150, จ.ศ.1144 (พ.ศ.2325).

²¹⁰ อัจฉรา กาญจนมัย, “การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325-2394),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523), หน้า 43.

²¹¹ ประวัติวัดทั่วพระราชอาณาจักร, เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2526), หน้า 715-716.

เมื่อใด แต่ได้บูรณะเมื่อชาวลาวถูกกวาดต้อนมาจากเมืองเวียงจันทน์ตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีเป็นราชธานี ชาวลาวถูกส่งมาตั้งชุมชนบริเวณบางขุนพรหม เจ้านายสตรีชาวลาวชื่อเจ้าอินทวงศ์ ต่อมาเป็นพระสนมของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เป็นผู้ให้บูรณะ และนิมนต์เจ้าคุณอรุณฤๅณิก พระสงฆ์ลาวเวียงจันทน์มาครองวัดนี้²¹²

ขุนณรงค์พิทักษ์ นายกองลาวซึ่งเดิมอยู่เมืองนครชัยศรี ได้พาชาวลาวในกองของตนไปตั้งชุมชนใหม่ที่บ้านหนองกระทุ่มแขวงเมืองกาญจนบุรีและสุพรรณบุรี ได้ปฏิสังขรณ์และสร้างวัดขึ้นที่แห่งใหม่นี้ 3 พระอาราม นิมนต์พระสงฆ์ลาวมาครองวัด ลูกหลานชาวลาวในกองนี้ก็ได้อพยพเป็นพระสงฆ์สามเณรกัน มีการทำบุญตักบาตร ฟังธรรมเทศนา เป็นเนื่องนิตย์²¹³ แสดงให้เห็นว่าชาวลาวเมื่อไปตั้งชุมชนที่ใดจะต้องบูรณะและสร้างวัด หรือแม้จะเป็นพระอุโบสถที่วัดในชุมชนก็ได้ เช่น พระณรงก์กิติและพระวิจิตรสงครามสร้างพระอุโบสถวัดคูบัวและวัดครแจ้ง เมืองราชบุรี²¹⁴ เป็นต้น

การละเล่นพื้นเมือง ตามชุมชนชาวลาวในหัวเมืองชั้นใน ชาวลาวยังคงรักษาวัฒนธรรมของตนไว้ เช่น การจุดพลุไฟที่เรียกว่า ตรีตวลลาว และบั้งไฟเคยกเล่นในงานสมโภชช้างเผือกที่กรุงเก่า²¹⁵ การเล่นแอ่วลาว²¹⁶ แพร่หลายมาก

²¹² พิกักษ์ สายันท์, ประวัติวัดและศิลปไทยโบราณ, (กรุงเทพฯ : ศึกษาการพิมพ์, 2521), หน้า 429.

²¹³ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 276, สารตราถึงพระยาสุวรรณโลก พระยาสุโขทัย เรื่องตั้งเงินสอน หมื่นกัทธิสมบัติเป็นนายอากร, จ.ศ.1207 (พ.ศ.2388).

²¹⁴ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1219 (พ.ศ.2400), เล่ม 13 ลำดับที่ 43, “สารตราว่าด้วยพระราชทานที่วิสุงคามสีมา วัดแขวงเมืองราชบุรี,” หน้า 182.

²¹⁵ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 21, รายงานว่าด้วยการรับช้างสำคัญในสมัยรัชกาลที่ 2, จ.ศ.1174 (พ.ศ.2355).

²¹⁶ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2506), หน้า 72.

ที่เมืองสระบุรีและอื่น ๆ เครื่องดนตรีของลาวที่มีชื่อเสียงคือ แคน²¹⁷ และ การเล่นลาวแพน²¹⁸ การละเล่นของลาวโดยเฉพาะแอ่วลาวเป็นที่นิยมกันแพร่หลายทุกหัวเมืองที่มีชุมชนชาวลาว ไม่แต่เฉพาะในชุมชนชาวลาว แม้แต่คนไทยเมื่อจะมีงาน เช่น โขนจุก บวชนาค ก็หาแอ่วลาวไปเล่น พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดปรานแอ่วลาวมาก ทรงร้องและรำได้สวยงาม ไพเราะ โปรดไปประทับตามหัวเมืองต่าง ๆ ที่มีชุมชนชาวลาว เช่น สระบุรี นครชัยศรี พนสนิมคม อ้างว่าไปดูแอ่วลาว การเล่นแอ่วลาวจึงถูกห้ามโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้งดเล่น มิฉะนั้นจะเก็บภาษีแก่ผู้เล่นอย่างแรง²¹⁹ ตามปกติการละเล่นต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นอย่างใดก็ตามของไทย เช่น โขน ละคร หุ่นหนัง และของลาว เช่น ลาวแพน ต้องเสียภาษีด้วย สำหรับลาวแพนกำหนดให้เสียภาษีเวลาคนละ 1 สติง²²⁰

จากที่ได้กล่าวมาในบทนี้สรุปได้ว่า รัฐบาลใช้การปกครองและควบคุมคนในระบบไพร่มาใช้ปกครองชุมชนชาวลาในหัวเมืองชั้นใน ซึ่งเป็นวิธีเดียวกับที่ใช้กับคนไทย โดยแบ่งเป็น 2 ระดับ คือระดับมูลนายและระดับไพร่ มีการเกณฑ์แรงงาน เกณฑ์ส่วย วิธีการนั้นใช้แบบเดียวกัน แต่ในทางปฏิบัติพบว่าไม่เหมือนกัน เช่น ระดับมูลนาย จะเห็นว่าแม้ว่ามูลนายลาวจะมีอำนาจหน้าที่ตามที่กฎหมายกำหนดไว้ ได้ควบคุมไพร่ลาว มีอำนาจบังคับบัญชาผู้คน

²¹⁷ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 4, (กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2521), หน้า 338.

²¹⁸ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1221 (พ.ศ.2402), เล่ม 17, “สารตราว่าด้วยนำตั้งเจ้าภาษี โขน ละคร หุ่นหนัง 4 เมือง,” หน้า 79.

²¹⁹ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2404-2408, (กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2504), หน้า 289.

²²⁰ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1221 (พ.ศ.2402), เล่ม 17 หน้า 79.

ดูว่ามีอำนาจมาก แต่จริง ๆ แล้วอำนาจนั้นถูกจำกัดด้วยระเบียบกฎหมาย คำสั่งของมูลนายไทยระดับสูงอีกทีหนึ่ง เช่น มูลนายลาวมีอำนาจในการตัดสินคดีความได้เพียงคดี민สาระหว่างชาวลาวด้วยกันเอง นอกนั้นต้องส่งคดีให้เจ้าเมืองกรมการพิจารณาตัดสิน มูลนายลาวเพียงร่วมฟังการพิจารณาคดีด้วยการแต่งตั้งมูลนายลาวก็มุ่งไปที่ผลประโยชน์ว่าต้องเป็นผู้ที่สามารถเก็บผลประโยชน์ส่งรัฐได้จริงๆ จะได้รับการพิจารณา ต้องถูกเกณฑ์ไปทำงานโยธาเป็นบางครั้ง เกณฑ์ไปราชการทัพโดยจัดหาเสบียงอาหารไปด้วย ดังนั้นหน้าที่สำคัญอีกประการของมูลนายลาวนอกจากการรวบรวมส่งรัฐแล้ว ต้องเตรียมเสบียงอาหารไว้สำหรับเมื่อจะใช้ในราชการสงคราม ส่วนในระดับไพร่ลาวแม้ว่าชาวลาวจะแบ่งให้สังกัดกองลาวต่าง ๆ เช่นเดียวกับกองไพร่ไทยแล้ว แต่ในทางปฏิบัติ ชาวลาวถูกเกณฑ์แรงงานและส่งส่งมาก เช่น เมืองสระบุรีมีกองส่งเร็ว 5 กอง เป็นกองลาวทั้งหมด และยังมีกองลาวทำส่งต่าง ๆ ในหัวเมืองชั้นในอีกมาก และเมื่อว่างจากทำส่งก็ต้องถูกเกณฑ์แรงงานไปทำงานโยธาต่าง ๆ ซึ่งมีมากดังกล่าวมาแล้วในบทนี้ สิ่งเหล่านี้อาจเป็นสาเหตุทำให้ชาวลาวหลบหนีไปจากกอง หลีกเลี่ยงการศึก ไม่ไปทำงานตามกำหนดตามหมายเกณฑ์ของทางราชการ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า วิธีการที่รัฐบาลใช้ปกครองชาวลาวนั้น ในทางปฏิบัติไทยได้จำกัดขอบข่ายอำนาจของมูลนายลาวไว้ด้วยกฎหมายและการบังคับบัญชาของมูลนายไทย ส่วนไพร่ลาวมีภาระกิจต้องปฏิบัติเพื่อผลประโยชน์ของรัฐบาล ก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมาดังกล่าวแล้วในบทนี้

บทที่ 5

ผลกระทบของชุมชนชาวลาวที่มีต่อเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

รัฐได้ใช้ระบบไพร่ในการปกครองและควบคุมชุมชนชาวลาวในหัวเมืองชั้นใน การควบคุมนี้ให้ผลดีแก่รัฐ เพราะสามารถควบคุมชุมชนชาวลาวให้อยู่ในระเบียบแบบแผนได้ ก่อให้เกิดประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจ โดยสามารถรวบรวมส่วยทั้งที่เป็นสิ่งของและเงินตราได้จำนวนมาก เพื่อนำมาพัฒนาบ้านเมือง ชุมชนชาวลาวให้ประโยชน์ทางด้านการเมือง เพราะเป็นแหล่งเพิ่มพูนกำลังคนในราชอาณาจักร และช่วยเสริมอำนาจทางการเมืองให้แก่มูลนายระดับสูง มูลนายได้ใช้เป็นเครื่องมือในการต่อรองทางการเมืองและคานอำนาจซึ่งกันและกัน บทนี้จะวิเคราะห์ให้เห็นผลกระทบของชุมชนชาวลาวที่มีต่อเศรษฐกิจการเมือง และสังคม ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

5.1 ผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจ

ชาวลาวที่ตั้งชุมชนในหัวเมืองชั้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น รัฐได้จัดการปกครองและควบคุมโดยจัดแบ่งชาวลาวเป็นกลุ่ม ๆ เรียกกลุ่มเหล่านี้ว่า *กองลาว* ซึ่งมีหน้าที่แตกต่างกันออกไป กองลาวที่สำคัญในจำนวนกองลาวต่าง ๆ เหล่านี้คือ “*ลาวกองนอก*” กองนี้มีหน้าที่ทำส่วยส่งรัฐตามที่รัฐได้กำหนดไว้ โดยแบ่งเป็นกองส่วยประเภทต่าง ๆ เช่น กองส่วยเร็ว กองส่วยกระวาน กองส่วยทอง กองส่วยเสาไม้ เป็นต้น ส่วยต่าง ๆ เหล่านี้มีความสำคัญและให้

ผลดีต่อเศรษฐกิจของไทยสมัยนั้น เพราะส่วยเป็นสินค้าส่งออกไปขายต่างประเทศตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 ดังนั้นจุดมุ่งหมายของรัฐบาลในการเก็บส่วย จึงได้แก่การเรียกเก็บส่วยสิ่งของที่จะเป็นสินค้าบรรทุกสำเภาออกไปขายต่างประเทศและเป็นสินค้าแลกเปลี่ยนกับพ่อค้าที่เข้ามาค้าขายในประเทศไทย¹ *ผลเร็ว** เป็นสินค้าที่ชาวยุโรปและเอเชียต้องการมาก จึงขายได้ราคาดี รัฐได้เรียกเก็บส่วยเร็วจากหัวเมืองที่มีเร็วเป็นจำนวนมาก ไบบอกลงส่วยเร็วมายังกรุงเทพฯ ได้ชี้ให้เห็นว่า ส่วยเร็วส่วนใหญ่ได้จากหัวเมืองลาวตะวันออก² ส่วนหัวเมืองชั้นในได้มาจากเมืองที่มีชุมชนชาวลาวเป็นสำคัญ

เมืองที่ส่งส่วยเร็ว มาให้รัฐ ในเขตหัวเมืองชั้นในล้วนเป็นเมืองที่เป็นที่ตั้งชุมชนชาวลาว เช่น เมืองสุพรรณ เมืองนครนายก เมืองฉะเชิงเทรา เมืองสระบุรี เป็นต้น ส่วยเร็วทั้งหมดที่ส่งให้รัฐนี้เป็นเร็วจากกองลาวทั้งสิ้น ที่กล่าวเช่นนี้เพราะในบัญชีรับส่วยเร็วรายปีจากหัวเมืองต่าง ๆ ที่ส่งรายงานมายังกรุงเทพฯ มีรายละเอียดจำนวนส่วยเร็วจากเมืองต่าง ๆ รวมทั้งเมืองสระบุรี เมื่อ พ.ศ.2374 ความว่า³

¹ บุญรอด แก้วกันหา, "การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325-2411)," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, พ.ศ.2518), หน้า 24.

* เร่ว ชื่อต้นไม้ ในจำพวกกระวานเม็ด ต้นคล้ายข่า ใช้ผสมยา

² เพิ่งอ้าง, หน้า 114.

³ "จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3," หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 27, บัญชีจำนวนเร่วส่วยซึ่งส่งรายปีและค้างส่ง, จ.ศ.1193 (พ.ศ.2374).

จำนวนเร็วช่วย เจ้าเมือง กรมการ ส่งรายปีมาเสนอทุกปีแต่ค้าง
 เฉลี่ย...เมืองสระบุรี 4 กอง ปีละ $\frac{92}{40}$ กองพระวิเสศโยธา เลข 22
 คน ทำปีละ $\frac{4}{40}$ ขุนแพลงพลถาน ขุนราวี ๗ นาฎเลข 81 คน ทำปีละ
 $\frac{16}{20}$ ขุนอินอำนาจเลข 179 คน ทำปีละ $\frac{35}{80}$ ขุนศรีสุระเลข 180
 คน ทำปีละ $\frac{36}{80}$

จำนวนช่วยเร็วจากเมืองสระบุรี พ.ศ.2400 ความว่า⁴

ที่เมือง	พระวิเสศโยธาเลข 31 คน เร็วปีละ	$\frac{6}{20}$	คน 581 คน เร็วปีละ $\frac{116}{20}$
สระบุรี	ขุนแพลงพลถานเลข 124 เร็วปีละ	$\frac{24}{80}$	
มีกองเร็ว	ขุนอินอำนาจเลข 212 เร็วปีละ	$\frac{42}{40}$	
ช่วยอยู่	ขุนศรีสุระเลข 214 เร็วปีละ	$\frac{42}{80}$	
4 กอง			

จดหมายเหตุอีกหลายฉบับได้กล่าวไว้ชัดเจนว่า กองช่วยเร็วทั้ง 4 กอง เป็นกองลาว และมีข้อมูลเกี่ยวกับกองลาวและการทำช่วยเร็วว่า เมืองสระบุรีมี กองลาว 13 กอง คือ กองขุนณรงค์เรืองฤทธิ ขุนวิจิตรชาญไชย ขุนเสนานริช ขุนศรีสุระ ขุนจงอาษา ขุนจับจตุรง ขุนอินอำนาจ ขุนอภัยพลขัน ขุนพินาศไพริน พระวิเสศโยธา ขุนแพลงพลถาน ขุนสะท้านตริหา และกองขุนราวี ๗ นาฎ แต่ละกองมีมูลนายตำแหน่งนายกองลาวมาจนถึงนายหมวดตั้งแต่กองละ 5 คน ถึง 28 คน ใน พ.ศ.2377 หลักฐานกล่าวว่า มีมูลนายลาวทั้ง 13 กองจำนวน 255

⁴ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 39, สารตราถึงเมืองสระบุรีตั้งขุนราวี ๗ นาฎเป็นหลวงวิเสศสรรพางวาง, จ.ศ.1219 (พ.ศ.2400).

คน⁵ กองลาวทั้ง 13 กองนี้แบ่งเป็นกองส่วยเร็ว 4 กอง คือ กองขุนอินอำนาจ กองขุนศรีสุระ กองพระวิเสศโยธา และกองขุนแพลงพลลาน บางปีจะมี กองขุนรวิ ๆ นาฎมาสมทบทำส่วยเร็วด้วย ตั้งแต่ พ.ศ.2372 รัฐบาลกำหนดให้ กองส่วยเร็วเมืองสระบุรีส่งส่วยเร็วในอัตรา 5 คนต่อ 1 หาบ ปรากฏว่าในกอง ลาวทั้ง 4 กองมีคนทั้งมูลนายและไพร่รวมกัน 708 คน แต่ที่ทำส่วยจริง ๆ คือไพร่ซึ่งมีเพียง 592 คน ส่งเร็วได้ 118 หาบ 40 ชั่ง⁶ โดยไม่รวมมูลนายเข้ามาด้วย เพราะพวกนี้ไม่ต้องทำส่วย มีหน้าที่ควบคุมไพร่ลาวให้ทำส่วย รวบรวมส่วยมา ส่งที่กรุงเทพฯ และได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดรายปี⁷ ทั้งไม่รวมผู้ที่ชรา พิการ และอื่น ๆ เข้ามาด้วย จึงเหลือไพร่ลาวที่ต้องทำส่วยจริง ๆ เพียง 592 คน

จำนวนไพร่ลาวและส่วยเร็วที่เมืองสระบุรีลดลงตั้งแต่ พ.ศ.2374 จนถึง พ.ศ.2388 เหลือไพร่ลาว 462 คน ได้เร็ว 92 หาบ 40 ชั่ง⁸ ครั้น พ.ศ.2390 จำนวนไพร่ลาวเพิ่มมากขึ้น เพราะมีการชำระและสักเลกใหม่จึงได้ไพร่ลาว

⁵ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 60, บัญชีขงเงินเบี้ยหวัดตามหัวเมืองต่าง ๆ, จ.ศ.1196 (พ.ศ.2377).

⁶ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 9, บัญชีเร็วส่วยเมืองสระบุรีและหัวเมืองต่าง ๆ, จ.ศ.1191 (พ.ศ.2372).

⁷ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 59, สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงเมืองสระบุรี กรุงเทพฯ อ่างทอง เกณฑ์เอาหนังสือมาซึ่งกลองชนะและ ให้ข้าหลวงคุมเงินเบี้ยหวัดไปแจกลาว เขมร หัวเมือง, จ.ศ.1206 (พ.ศ.2387).

⁸ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 27, บัญชีจำนวนผลเร็วส่วยซึ่งส่งเป็นรายปีและค้างส่ง, จ.ศ.1193 (พ.ศ.2374).

“จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, กระดาษเพลลา เส้นดินสอดำ, เลขที่ 123, มัดที่ 15, ใบบอกเมืองสระบุรีเรื่องส่งผลเร็วส่วยกองลาวพุงขาว, จ.ศ.1202 (พ.ศ.2383).

“จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 133, ใบบอกเมืองสระบุรีส่งผลเร็ว, จ.ศ.1207 (พ.ศ.2388).

เพิ่มขึ้นจากผู้ที่หลบหนีและไพร่ไม่มีมูลนาย⁹ ไพร่ลาวจึงเพิ่มขึ้นเป็น 572 คน ส่งเร็วได้ 115 หาบ 40 ชั่ง¹⁰ และในปี พ.ศ.2400 เพิ่มขึ้นเป็น 581 คน ส่งเร็วได้ 116 หาบ 20 ชั่ง¹¹

หลักฐานที่กล่าวมานี้เป็นข้อยืนยันว่า ส่วยเร็วที่ได้จากเมืองสระบุรีมาจากกองลาวทั้งสิ้น และแสดงว่าชุมชนชาวลาวมีความสำคัญต่อเศรษฐกิจโดยส่งส่วยผลเร็วซึ่งเป็นสินค้าออกที่นำรายได้เข้าประเทศมาก ส่วนจำนวนชาวลาวยุคที่เพิ่มขึ้นหรือลดลงย่อมมีผลต่อจำนวนส่วยเร็วที่ได้ด้วย แม้ว่าการส่งส่วยเร็ว มักส่งไม่ครบ ต้องยกยอดไปส่งปีต่อ ๆ ไป เช่น ส่งส่วยเร็วปีมะแม แต่จำนวนที่ส่งนั้นหักใช้เป็นเร็วค้างของปีเถาะ มะโรง มะเส็ง มะเมีย¹² ก็ยังไม่พอ เช่น เมืองสระบุรี ใน พ.ศ.2374 ในรายงานว่าค้างถึง 642 หาบ 46 ชั่ง เร็วที่ส่งมา พ.ศ.2374 มีเพียง 55 หาบ 56 ชั่ง ขาดอีก 586 หาบ 90 ชั่ง ดังนั้นรัฐจึงอนุญาตให้ส่งเป็นเงินตราแทนเร็วได้ในอัตราคนละ 1 ตำลึง¹³ ต่อมาใน พ.ศ.2380 เปลี่ยนเป็นอัตราหาบละ 5 ตำลึง ปรากฏว่านายกองนายหมวดลาวยอมชำระเป็นเงิน ดังนั้นใน พ.ศ.2380 กองส่วยเร็วเมืองสระบุรีจึงส่งเงินมา 12 ชั่ง

⁹ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 162, สารตราถึงกรมการเมืองสระบุรี จะเชิงเทรา เรื่องให้บอกบัญชีเลขสักใหม่ในกองท่าส่วยเร็ว, จ.ศ.1209 (พ.ศ.2390).

¹⁰ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 110, บัญชีส่วยเร็วกับเงินแทนผลเร็วส่งเก่าที่ตกค้าง, จ.ศ.1209 (พ.ศ.2390).

¹¹ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 39, สารตราถึงเมืองสระบุรีตั้งขุนราวี ๆ นาฎเป็นหลวงวิเสทสรรพางวาง, จ.ศ.1219 (พ.ศ.2400).

¹² “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 27, บัญชีจำนวนเร็วส่วยซึ่งส่งรายปีและค้างส่ง, จ.ศ.1193 (พ.ศ.2374).

¹³ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 21, ใบบอกหลวงอัครสุนทรเรื่องส่งส่วยเร็วเงินทองเมืองลาวตะวันออก, จ.ศ.1193 (พ.ศ.2374).

2 คำถึง 1 เพื่อ¹⁴ เงินเหล่านี้รัฐนำมาใช้ในการทำนุบำรุงประเทศ รวมทั้งจ่าย เบี้ยหวัดให้มูลนายลาวด้วย

ผลประโยชน์ที่ได้จากเลกลาวกองส่วยเร็ว นอกจากที่เมืองสระบุรียังมี ที่เมืองอื่น ๆ อีก ได้แก่ เมืองสุพรรณบุรี ซึ่งมีกองลาวทั้งหมด 8 กอง มีกอง ส่วยเร็ว 4 กอง คือ กองขุนไทรตรีทา ขุนอาสาสงคราม ขุนรามรณรบ และ กองขุนยทวิไช¹⁵ เมืองนครนายกมีกองลาวส่วยเร็วกองขุนประเสริฐเสนา¹⁶ เมืองฉะเชิงเทรามีกองลาว 11 กอง เป็นกองส่วยเร็ว 2 กอง¹⁷ คือกองหลวง พิพิทเสนาและหลวงพุลสงคราม ส่งส่วยเร็วปีละ 66 หาบ 3 ชั่ง¹⁸ เมืองประจิม มีกองลาวส่วยเร็ว 3 กอง คือ กองขุนพิฤกษ์โยธา ขุนหารภักดี และกอง ขุนณรงค์ราม¹⁹ เมืองนครชัยศรีมีกองลาว 4 กอง มีหลักฐานว่ากองขุนศรี นครชัย ทำส่วยเร็ว²⁰ เมืองลพบุรีมีกองลาว 3 กอง คือ กองพระรัตนนิกร

¹⁴ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 3, ใบบอกเมืองสระบุรีส่งเงินส่วยรวม 4 กอง, จ.ศ.1199 (พ.ศ.2380).

¹⁵ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 100, บัญชีเรื่องจ่ายเบี้ยหวัดลาว เขมร หัวเมือง, จ.ศ.1203 (พ.ศ.2384).

“จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 116, ร่างบัญชีเบี้ยหวัดเมืองสุพรรณ นครชัยศรี, จ.ศ.1210 (พ.ศ.2391).

¹⁶ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 34, บัญชีรายวันส่งส่วยเร็วหัวเมือง, จ.ศ.1193 (พ.ศ.2374).

¹⁷ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 100, จ.ศ.1203 (พ.ศ.2384).

¹⁸ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 162, สารตราถึงกรมการเมืองสระบุรี ฉะเชิงเทราเรื่องให้บอกบัญชีเลขสักใหม่ในกองส่วยเร็ว, จ.ศ.1209 (พ.ศ.2390).

¹⁹ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 53, เบี้ยหวัดนายกองปลัดกองลาว, จ.ศ.1197 (พ.ศ.2378).

²⁰ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 6, สารตราถึงผู้ว่าราชการเมืองต่าง ๆ ขอแรงตัดไม้ทำรากปราสาท, จ.ศ.1215 (พ.ศ.2396).

กองทุนปราบปรามโจรสลัดและกองทุนพิทักษ์ฉนวน²¹

ผลประโยชน์ที่ได้จากชุมชนชาวลาวนอกจากช่วยเหลือ ยังมีช่วยกระวานจากกองลาวเมืองสุพรรณบุรีคือกองทุนพิทักษ์ฉนวน รายงานของเมืองนี้ได้ระบุว่า ได้ส่งช่วยครบจำนวนทุกปีติดต่อกันเกือบ 10 ปี ปีละประมาณ 55 ชั่ง²²

ชาวลาวที่กรุงเก่าอยุธยาทำ*ช่วยกระเบื่อง* ส่งรัฐ เพื่อใช้มุงหลังคา วัดวาอารามวังและอื่น ๆ มีกองลาวช่วยกระเบื่องกองทุนศรีรัตนวง ในบัญชีเลกลาวกองนี้บอกว่าตั้งแต่ พ.ศ.2366 มีนายหมวดลาว 16 คน ไพร่ลาว 155 คน หลังจาก พ.ศ.2366 ไพร่ลาวเพิ่มขึ้นบ้างทุกปี บางปี 1 คน แต่บางปี 52 คน จนกระทั่ง พ.ศ.2389 มีไพร่ลาวในกองทั้งหมด 547 คน แต่ที่สามารถทำช่วยกระเบื่องส่งได้มีเพียง 237 คน นอกนั้นในบัญชีได้แทงจำหน่ายเพราะตายหนีและยกเว้นเพราะชรา พิการ ดิดคูก ทุกข์ยากขึ้นวัด เป็นต้น ซึ่งมีจำนวนคนถึง 310 คน ดังนั้นเมื่อทำกระเบื่องจึงได้จากไพร่ลาวที่ทำได้จริงเพียง 181 คน ได้กระเบื่อง 1,404,800 แผ่น ใน พ.ศ.2389²³

ทองคำ เป็นช่วยอีกประเภทหนึ่งเป็นที่ต้องการของรัฐในสมัยนั้น รัฐได้นำไปใช้ในการก่อสร้างเกี่ยวกับพุทธศาสนา ซึ่งกษัตริย์ทุกพระองค์ให้ความสำคัญในการบูรณะสร้างวัดและสิ่งสำคัญทางพุทธศาสนา สมัยรัชกาลที่ 3 ทองคำเป็นอุปกรณ์ที่จำเป็นในการนี้มากเป็นพิเศษ รัฐได้เรียกเก็บช่วยทองคำ

²¹ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยคำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 168, ร่างเบ็ชหวัดเมืองอินบุรี เมืองพรหม เมืองอ่างทอง เมืองลพบุรี, จ.ศ.1210 (พ.ศ.2391).

²² “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยคำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 34, บัญชีรายวันส่งช่วยเหลือหัวเมือง, จ.ศ.1193 (พ.ศ.2374). และ เลขที่ 33, บัญชีส่งกระวานเกณฑ์เก็บเมืองสุพรรณ, จ.ศ.1195 (พ.ศ.2376). และ เลขที่ 7, บัญชีจำนวนช่วยเหลือเมืองต่าง ๆ นำส่งและยังค้างอยู่, จ.ศ.1197 (พ.ศ.2378).

²³ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยคำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 132, บัญชีเลกลาว เลกแขก ทำช่วยกระเบื่องนายกองปลัดกองทำขึ้น, จ.ศ.1208 (พ.ศ.2389).

จำนวนหนึ่งจากหัวเมืองลาวตะวันออก เช่น เมืองนครราชสีมา ชนบทหนองคาย ภูเวียง ท่าอุเทน ฯลฯ²⁴ เพื่อใช้ประโยชน์ต่าง ๆ ดังปรากฏในร่างตราความว่า

*ทองคำต้องพระราชประสงค์ให้ช่างแร่ค่าเปลวปิดพระพุทธรูป
พระเจดีย์ พระไตรปิฎก ปิดตัวไม้ เครื่องวัดวาอารามและใช้การ
พระนครเสมอทุกปี*²⁵

เนื่องจากความต้องการดังกล่าว รัฐจึงเรียกเก็บส่วยทองคำจากเมืองต่าง ๆ ที่พบว่ามีทองคำด้วย เช่น เมืองกาญจนบุรี เพชรบุรี พนมสารคาม กำเนิดนพคุณ ฉะเชิงเทรา อ่างทอง อินทบุรี พรหมบุรี²⁶ ซึ่งมีชุมชนชาวลาว ดังนั้นชาวลาวในเมืองเหล่านี้จึงทำส่วยทองส่งรัฐ เช่น เมืองฉะเชิงเทรา มีกองลาวพวนทำส่วยทองถึง 8 กอง มีไพร่ลาวพวนทั้งหมด 446 คน ใน พ.ศ.2373 ส่งส่วยทองคำได้ 7 ตำลึง 2 บาท 2 สลึง²⁷ ชาวลาวพวนเหล่านี้ตั้งชุมชนอยู่ที่บ้านท่าชรา นองลาวทั้ง 8 มีกองขุนภักดีภูเบศ ขุนณฤไกรภัก ขุนพิทักษ์ภูมิน

²⁴ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 10, บัญชีเรื่องทองคำส่วยและเกณฑ์ร่อน, จ.ศ.1192 (พ.ศ.2373).

²⁵ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 280, สารตราถึงเจ้าเมืองยโสธร เมืองนครพนม เรื่องคอบรับส่วยทองคำมุษ, จ.ศ.1207 (พ.ศ.2388).

²⁶ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 166, บัญชีทองคำส่วยซึ่งถวายเป็นค่ารัชกษานี้, จ.ศ.1202 (พ.ศ.2383). เมืองอินทบุรีและเมืองพรหมบุรี ปัจจุบันคืออำเภออินบุรีและอำเภอพรหมบุรี จังหวัดสิงห์บุรี เมืองกำเนิดนพคุณ ปัจจุบันคืออำเภอบางสะพาน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์.

²⁷ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 10, บัญชีเรื่องทองคำส่วยและเกณฑ์ร่อน, จ.ศ.1192 (พ.ศ.2373).

ขุนฉรินอาษา ขุนฉรภริกรม ขุนฉฉนนิคม ขุนประจันทามิน ขุนไพรินพินาญ และใน พ.ศ.2393 ไพร่ลาวตลงเหลือ 377 คน แต่ส่งทองได้มากขึ้นคือส่งได้ถึง 1 ชั่ง 19 ตำลึง 1 สลึง²⁸ ส่วนที่เมืองกำเนดินพคุณมีทั้งคนลาว เขมร จีน และไทย รวม 232 คน ทำส่งคนละ 1 เฟื้อง ได้ทองหนัก 7 ตำลึง 1 บาท²⁹ เมืองอื่น ๆ ไม่ปรากฏหลักฐานว่าส่งปีละเท่าใด

นอกจากนั้นเมืองกาญจนบุรี ราชบุรี เพชรบุรี ยังมีกองลาว*ส่วยตีบุก* ทำตีบุกส่งเป็นรายปีอีกด้วย³⁰

ไม้ เป็นวัสดุที่สำคัญอีกอย่างที่ใช้ในการก่อสร้างต่าง ๆ เช่น วัต กั้น คลองต่าง ๆ³¹ และการต่อเรือ เป็นต้น กองลาวบางกองที่อยู่ในเมืองราชบุรีจึง *ทำส่วยเสาไม้*³² เช่นเดียวกับกองลาวส่วยเสาไม้ที่เมืองเพชรบุรีและกาญจนบุรี³³ พวกนี้ต้องเข้าไปในป่าเพื่อตัดไม้มาส่งให้รัฐตามจำนวนเกณฑ์เป็นรายปี นอกจากนั้นกองลาวเหล่านี้อาจถูกเกณฑ์ให้ตัดไม้ส่งไปให้เป็นกรณีพิเศษนอกเหนือ

²⁸ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 151, ใบบอกเมืองฉะเชิงเทราเรื่องหางว่าวเลขส่วยทอง, จ.ศ.1212 (พ.ศ.2393).

²⁹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1213 (พ.ศ.2394) เล่ม 1 ลำดับที่ 58, สารตราว่าด้วยคอบทองส่วยภายในเมืองกำเนดินพคุณ, หน้า 156.

³⁰ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1225 (พ.ศ.2406) เล่มที่ 25 ลำดับที่ 83, หนังสือว่าด้วยให้หลวงทิพภักดีว่าที่พระวิไชยศิริจางวงกองละว้า, หน้า 211-212.

³¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1218 (พ.ศ.2399) เล่มที่ 11 ลำดับที่ 118, หนังสือว่าด้วยเร่งเสาเมืองราชบุรี ทำวัดคลองผดุงกรุงเกษม, หน้า 283-284.

³² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1219-1220 (พ.ศ.2400-2401) เล่มที่ 15 ลำดับที่ 64, สารตราว่าด้วยเร่งเสาส่วยเมืองราชบุรี, จ.ศ.1220, หน้า 248.

³³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1224 (พ.ศ.2405) เล่มที่ 23 ลำดับที่ 52, หนังสือว่าด้วยเร่งเสาไม้หน้าเมืองราชบุรี กาญจนบุรี, หน้า 139-140.

จากส่งเป็นรายปี เช่น เกณฑ์ให้ตัดไม้ส่งไปใช้ในการสร้างพระเมรุเจ้านายหรือขุนนางชั้นผู้ใหญ่ต่าง ๆ บางครั้งก็เกณฑ์ทั้งไม้และไพร่ลาวไปช่วยสร้างพระเมรุด้วย³⁴ รัฐเข้มงวดกับการเกณฑ์ส่วยไม้ กล่าวคือได้กำชับให้คัดเลือกไม้อย่างดีและส่งให้ได้ตามจำนวนเกณฑ์ ถ้าไม่ได้ตามเกณฑ์ตามกำหนด จะมีสารตราให้เจ้าเมืองเรียกนายกองนายหมวดมาเร่งรัดให้ส่งให้ครบ การส่งไม้ต้องทยอยส่งเป็นรายเดือน ดังนั้นชาวลาวยุคก่อนจะส่วยไม้จะไม่ค่อยได้อยู่บ้าน เห็นได้จากบัญชีเบียดหัววัดที่พระราชทานให้มูลนายลาวเมืองเพชรบุรี ราชบุรี และกาญจนบุรี ทุกฉบับทุกปีจะส่งตรงกันว่า ถ้าตัวไม่อยู่ไปตัดไม้ในป่าให้จ่ายเบียดหัววัดไว้แก่บุตรภรรยา³⁵ แสดงว่าส่วยไม้เป็นที่ต้องการของทางราชการมาก และการทำส่วยไม้ก็ไม่มีฤดูกาลต่างกับการทำส่วยเร็วหรือร้อนทอง ทั้งนี้เพราะผลเร็วจะเก็บได้ต่อเมื่อผลเร็วแก่พอดี ส่วนการร้อนทองจะร้อนได้ประมาณเดือน 3 ถึงเดือน 5 ซึ่งเป็นระยะที่น้ำไม่มากไม่น้อยจนเกินไป³⁶ แต่การตัดไม้ไม่มีฤดูกาล ชาวลาวต้องจัดหามาส่งตามจำนวนที่ราชการกำหนดให้ไว้เป็นรายปีและตามความต้องการของการใช้ในราชการต่าง ๆ เป็นกรณีพิเศษอีกด้วย ดังนั้นชุมชนชาวลาวยุคก่อนจึงเป็นชุมชนที่ให้ผลประโยชน์แก่ทางราชการมากเช่นกัน

ส่วยที่ได้จากชุมชนชาวยุคก่อนยังมี *ส่วยน้ำรัก* สำหรับลงรักปิดทอง มีกองลาวส่วยน้ำรักที่เมืองสุพรรณบุรีและราชบุรี³⁷ *ส่วยฝาง* ที่เมืองราชบุรีโดยมี

³⁴ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1221-1222 (พ.ศ.2402-2403) เล่มที่ 19 ลำดับที่ 57, หนังสือว่าด้วยเกณฑ์แลกเขมร ลาว เมืองราชบุรี ทำพระเมรุศพระยาสุรเสนา จ.ศ.1222, หน้า 195.

³⁵ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1219 เล่ม 13 ลำดับที่ 99, “สารตราว่าด้วยให้ข้าหลวงคุมเงินเบียดหัววัดไปจ่ายสามเมือง,” หน้า 260-261.

³⁶ บุญรอด แก้วกัณฑ์, อ้างแล้ว, หน้า 120.

³⁷ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 112, สารตราถึงเมืองสุพรรณเรื่องกองส่วยน้ำรักเมืองราชบุรีจะมาน้ำรักที่เมืองสุพรรณ, จ.ศ.1208 (พ.ศ.2389).

กองลาวหลวงอุดมวาริ³⁸ และที่เมืองกาญจนบุรีโดยมีกองลาวหลวงปราบศิริ³⁹ เป็นต้น

ประโยชน์ที่รัฐได้รับจากชุมชนชาวลาว นอกจากการเกณฑ์แรงงานและอื่น ๆ ดังได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 4 ยังได้เป็นเงินตราอีกด้วย เพราะบางครั้งกองลาวไม่สามารถหาส่งมาส่งให้ครบตามจำนวนได้ รัฐจึงเปลี่ยนแปลงวิธีการเก็บส่วย เพราะได้รับกระทบมาจากการค้าต่างประเทศ คือการเก็บส่วยในระยะแรก ๆ ของสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจะเก็บเป็นสิ่งของ เพราะจุดมุ่งหมายของรัฐบาลในการเก็บส่วยตอนนั้นเพื่อเป็นสินค้าบรรทุกสำเภาไปขายต่างประเทศหรือแลกเปลี่ยนกับพ่อค้าที่เข้ามาค้าขายในประเทศ⁴⁰ และใช้ในการสาธารณูปโภค การก่อสร้างพระนคร ฯลฯ แต่ในระยะตอนปลายของสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเฉพาะตอนปลายรัชกาลที่ 3 การเก็บส่วยสิ่งของได้เปลี่ยนเป็นเงินตรามากขึ้น⁴¹ แต่การเก็บส่วยเป็นสิ่งของยังคงมีอยู่ ขณะเดียวกันก็เก็บเป็นเงินส่วยด้วย บางครั้งไพร่ส่วยที่ส่งส่วยสิ่งของไม่สามารถหาของนั้นมาให้ได้ ทางการจะอนุญาตให้ส่งเงินแทนสิ่งของได้ หรือมิฉะนั้นทางการจะเป็นผู้กำหนดไปเลยว่า ถ้าเก็บส่วยชนิดนั้นไม่ได้ ให้เรียกเก็บเป็นเงินตรา เช่น ส่งเงินแทนผลเร็วในอัตราหาบละ 5 ตำลึง ส่งเงินแทนกระวานส่วยหาบละ 2 ชั่ง 10 ตำลึง เป็นต้น⁴² แสดงว่ารัฐต้องการเงินมากกว่าสิ่งของ เมื่อเปรียบเทียบกับระยะแรกของสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่ไพร่ส่วยไม่สามารถหาส่งส่วยสิ่งของมาแทนได้ ก็ให้นำเงิน

³⁸ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 12, ไบบอกเมืองราชบุรีเรื่องส่งเงินแทนส่วยฝาง, จ.ศ.1212 (พ.ศ.2393).

³⁹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร, รัชกาลที่ 4, รล-กท, จ.ศ.1221 (พ.ศ.2402) เล่มที่ 17 ลำดับที่ 15, หน้า 83-86.

⁴⁰ บุญรอด แก้วกัณฑ์, อ้างแล้ว, หน้า 24.

⁴¹ เพ็งอ้าง, หน้า 37.

⁴² เพ็งอ้าง, หน้า 43.

ไปซื้อสิ่งของนั้น ๆ ตามหัวเมืองใกล้เคียง แล้วนำมาส่งเป็นส่วยที่กรุงเทพฯ ได้แก่ ส่วยกระวาน⁴³ ซึ่งเป็นสินค้าออกที่ต้องการของตลาดมากในยุคนั้น จึงกล่าวได้ว่าในระยะแรกของสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น รัฐบาลต้องการส่วยเป็นสิ่งของมากกว่าเงินส่วย ส่วนตอนปลายรัตนโกสินทร์ตอนต้น รัฐบาลต้องการเงินเพิ่มมากขึ้น ทั้งนี้เพราะรัฐต้องการเงินมาใช้ในการจ้างแรงงานที่ใช้ในการก่อสร้าง เช่น การซ่อมแซมพระบรมมหาราชวัง การสร้างป้อมปราการ การสร้างปฏิสังขรณ์วัดวาอาราม โดยจ้างชาวจีนซึ่งสะดวกกว่าการเกณฑ์แรงงาน เพราะไม่ต้องเป็นภาระในการควบคุมดูแลและบังคับให้ทำงานเหมือนกับการใช้แรงงานไพร่ ไพร่ทำงานโดยไม่ได้รับเงินตอบแทนจึงไม่ค่อยเต็มใจทำงาน ส่วนชาวจีนทำงานเพื่อได้รับเงินค่าจ้างตอบแทนจึงเต็มใจทำงานมากกว่า⁴⁴

สาเหตุอีกประการหนึ่งที่ทำให้รัฐเก็บส่วยเป็นเงินแทนสิ่งของในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นคือการทำสนธิสัญญาทางการค้าที่ไทยลงนามกับชาติตะวันตก ได้แก่ การลงนามในสัญญาเบาริงกับอังกฤษใน พ.ศ.2398 การผูกขาดการค้าโดยพระคลังสินค้าได้ยกเลิกไป มีการค้าขายติดต่อกันได้โดยตรงระหว่างพ่อค้ากับราษฎร จึงมีผลทำให้การเก็บส่วยสิ่งของหมดความสำคัญลงไปมาก รัฐบาลจึงเปลี่ยนมาเก็บภาษีเป็นเงินตราแทนสิ่งของ⁴⁵

รัฐได้ใช้วิธีการเก็บส่วยจากชุมชนชาวลาวตามวิธีการดังกล่าวข้างต้น จึงได้เงินจากกองส่วยต่าง ๆ มาใช้ราชการด้วย ตัวอย่างเช่น ใน พ.ศ.2380 ทางกรมได้มีท้องตราให้กองลาวเสียค่าส่วยเร็วเป็นเงินหาบละ 5 ตำลึง ครั้งนั้นรัฐได้เงินจากกองขุนอินอำนาฎ 3 ชั่ง 16 ตำลึง 3 บาท 2 สลึง กองขุนศรีสุระได้ 3 ชั่ง 19 ตำลึง 1 บาท 1 สลึง 1 เฟื้อง ขุนวิเสศโยธาได้ 2 ชั่ง ขุนแพลงพลลานได้

⁴³ เฟ็งอ้าง, หน้า 96.

⁴⁴ เฟ็งอ้าง, หน้า 39.

⁴⁵ เฟ็งอ้าง, หน้า 41-42.

2 ชั่ง 6 ตำลึง⁴⁶ และใน พ.ศ.2388 ได้จากกองทุนศรีสุระและกองทุนอินอำนาจ 12 ชั่ง 19 ตำลึง 2 บาท⁴⁷ เป็นต้น

ที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นนี้พิจารณาได้ว่า ชุมชนชาวลาวในหัวเมืองชั้นในเป็นฐานกำลังที่สำคัญทางเศรษฐกิจของรัฐในสมัยนั้น เพราะผลประโยชน์ที่รัฐได้รับจากชุมชนชาวลาวเหล่านี้น่าจะมีจำนวนมากและจากงานวิจัยของบุญรอด แก้วกัณหา เรื่อง “การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325-2411)” ทำให้ทราบว่ารายได้ส่วนใหญ่ของรัฐในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้จากส่วย เช่น เร่ว กระวาน เงิน ทองคำ ทองแดง งาช้าง นอระมด ไหม ดินประสิ่ว ผ้าขาว ครั้งจี๊ซั้ง น้ำรัก⁴⁸ ฯลฯ และเงินแทนส่วยสิ่งของ โดยได้จากหัวเมืองลาว⁴⁹ (บริเวณที่ปัจจุบันคือประเทศลาวและภาคอีสานของไทย) และยังได้กล่าวถึงส่วยที่ได้จากเมืองบางเมืองในหัวเมืองชั้นใน เช่น เมืองสระบุรี สุพรรณบุรี นครนายก ฉะเชิงเทรา⁵⁰ ผู้วิจัยได้ศึกษาจากเอกสารแล้วพบว่าเป็นส่วยจากกองลาวในหัวเมืองชั้นใน⁵¹ ทำให้เห็นว่าชุมชนชาวลาวในหัวเมืองชั้นในเป็นกำลังทางเศรษฐกิจของรัฐสมัยนั้น โดยการส่งส่วยสิ่งของและเงิน ซึ่งช่วยให้สภาวะทางเศรษฐกิจและการค้าของราชอาณาจักรไทยสมัยนั้นดำเนินไปด้วยดี

⁴⁶ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, กระจายเพล่า เส้นดินสอดำ, เลขที่ 31, ใบบอกเมืองสระบุรี ส่งเงินส่วยรวม 4 กอง, จ.ศ.1199 (พ.ศ.2380).

⁴⁷ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 293, สารตราถึงพระยาสระบุรี ได้รับผลเร่วส่วยและเงินแทนผลเร่วแล้ว, จ.ศ.1207 (พ.ศ.2388).

⁴⁸ บุญรอด แก้วกัณหา, อ้างแล้ว, หน้า 91-93.

⁴⁹ เพิ่งอ้าง, หน้า 97-115.

⁵⁰ เพิ่งอ้าง, หน้า 115.

⁵¹ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 9, จ.ศ.1191 (พ.ศ.2372) และ เลขที่ 27, จ.ศ.1193 (พ.ศ.2374).

5.2 ผลกระทบทางด้านการเมือง

ผลที่ได้รับจากชุมชนชาวลาวทางด้านการเมือง ปรากฏว่าชุมชนชาวลาว เป็นเครื่องมือต่อรองทางการเมืองของอาณาจักรเวียงจันทน์ในสมัยรัชกาลที่ 1 เนื่องจากสมัยนั้นอาณาจักรเวียงจันทน์ซึ่งเป็นเมืองขึ้นของไทยมีเจ้านันทเสนปกครองในฐานะเจ้าประเทศราช และมีหน้าที่ดูแลหัวเมืองลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเป็นหูเป็นตาแทนกรุงเทพฯ รวมไปถึงการรวบรวมผู้คนจากเมืองต่าง ๆ ในเขตหัวเมืองลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง และเครื่องราชบรรณาการมาส่งที่กรุงเทพฯ เนื่องจากชาวลาวเมืองเวียงจันทน์ถูกกองทัพไทยกวาดต้อนมาไว้ที่เมืองสระบุรี จำนวนมากตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ทำให้ผู้คนในเมืองเวียงจันทน์มีน้อย เจ้านันทเสนต้องการได้ชาวลาวกลับคืนไป ดังนั้นเจ้านันทเสนจึงได้กระทำในสิ่งที่อาจมองได้ว่าเป็นการใช้ชาวลาวที่เมืองสระบุรีเป็นเครื่องต่อรองทางการเมือง โดยเจ้านันทเสนทรงพยายามทำความดีเพื่อให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ทรงเห็นพระทัย เช่น ได้ให้ขุนนางลาวไปเกลี้ยกล่อมเมืองในเขตหัวเมืองลาวที่อยู่ใกล้เขตแดนเวียดนาม เช่น เมืองพวน เมืองคำเกิด เมืองลคร ให้สวามิภักดิ์ขึ้นต่อกรุงเทพฯ และรวบรวมผู้คนส่งมากรุงเทพฯ โดยหวังว่าชาวลาวเหล่านี้จะเข้าไปอยู่แทนชาวเวียงจันทน์ที่ถูกกวาดต้อนไป และถ้ากรุงเทพฯ เห็นว่าเมืองเวียงจันทน์จงรักภักดีและรวบรวมผู้คนมาได้มาก นอกจากนี้การควบคุมหัวเมืองลาวจำเป็นต้องมีผู้คนไว้ในเมืองเวียงจันทน์ให้พอเพียงด้วย คนเหล่านั้นน่าจะเป็นชาวลาวเมืองเวียงจันทน์มากกว่าคนที่อื่น ด้วยความคาดหวังดังกล่าว เจ้านันทเสนจึงกราบทูลขอชาวลาวเวียงจันทน์มาในศุภอักษรบอกลงเครื่องราชบรรณาการและครวลาพวนความว่า “จะขอรับเอาพระญาติวงศ์และครอบครัว ข้าไพร่คินมาใส่สภาพบ้านเมืองอย่างเก่า”⁵²

⁵² “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เล่มดินสอขาว, เลขที่ 7/ก, สำนักศุภอักษรเจ้าเมืองเวียงจันทน์เกี่ยวกับข้าราชการเมืองเวียงจันทน์, จ.ศ. 1144 (พ.ศ. 2325).

ปรากฏว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ไม่ประทานให้ สาเหตุนี้เองทำให้ เจ้าันทเสนก่อนการกบฏในเวลาต่อมาจนถูกถอดจากตำแหน่ง กระนั้นก็ตาม เจ้านครเวียงจันทน์องค์ต่อมาอย่างคงพยายามหาทางนำชาวเวียงจันทน์ที่เมืองสระบุรีกลับคืนไปให้ได้ ดังจะเห็นได้ว่าสมัยที่ก่อกบฏเจ้าอนุวงศ์ครั้งแรกในปี พ.ศ.2369 ทางเวียงจันทน์ได้กวาดต้อนชาวลาวเมืองสระบุรีกลับไปมากมาย แต่พวกนี้ถูกกวาดต้อนกลับคืนมาอีกหลังจากปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ได้เรียบร้อยแล้วใน พ.ศ.2371 และได้ชาวลาวพวกใหม่เข้ามาอีกจำนวนมากด้วย

บทบาทของชุมชนชาวลาวที่มีต่อไทยทางด้านการเมืองประการต่อไป คือชุมชนชาวลาวในหัวเมืองชั้นในได้เป็นเครื่องเพิ่มพูนอำนาจทางการเมืองให้ มุลนายชั้นสูงของไทย ดังจะเห็นตัวอย่างในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (ดูรายละเอียดในบทที่ 3.2) ว่าพระองค์ได้ทรงใช้ชุมชนชาวลาวคานอำนาจของเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) ว่าที่สมุหพระกลาโหม ซึ่งมีอำนาจและอิทธิพลทางการเมืองอย่างมากในตอนนั้น เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) เป็นบุคคลสำคัญที่สามารถคุมเสียงส่วนใหญ่ของขุนนางไว้ได้ มีอำนาจควบคุมหัวเมืองบักย์ได้ทั้งหมดรวมทั้งการคลังของประเทศ ทั้งได้เป็นเสนาบดีกรมทำอีกด้วย บุตรหลานในตระกูลนี้ยังดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ ทางการเมืองอีกหลายตำแหน่งด้วย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่มั่นพระทัยในพระราชอำนาจและเสถียรภาพส่วนพระองค์นัก พระองค์จึงทรงหาผู้ที่จะมาคานอำนาจเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) วิธีการของพระองค์คือจัดส่งชาวลาวเข้าไปตั้งชุมชนในหัวเมืองชั้นในซึ่งอยู่ในเขตรับผิดชอบของเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) สมุหนายก ซึ่งเป็นผู้ที่พระองค์ทรงให้การสนับสนุนจนขึ้นมาดำรงตำแหน่งดังกล่าว⁵³ เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) เป็นบุคคลที่มีความสามารถ จึงทรง

⁵³ พงศ์ธิดา เกษมสิน, “ผู้นำทางการเมืองกับการเสด็จขึ้นครองราชสมบัติของเจ้าฟ้ามงกุฎ,” รวมบทความประวัติศาสตร์, ฉบับที่ 6, 2527, หน้า 64-65.

สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค, พ.ศ.2351-2425)
(ภาพจากหนังสือ สังคมไทยสมัยรัชกาลที่ 5, กรมศิลปากร 2539)

อุปถัมภ์ให้มีหน้าที่และอำนาจปกครองหัวเมืองเหนือรวมทั้งหัวเมืองชั้นในที่มีชุมชนชาวลาวด้วย การเคลื่อนไหวดังกล่าวแสดงถึงการให้ชุมชนชาวลาวเป็นประโยชน์ทางด้านการเมืองส่วนหนึ่งด้วย

ความรู้สึกลัวหวาดระแวงเสนาบดีตระกูลขุนนาคน น่าจะมีต่อเนื่องมาจนสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่เป็นความหวาดระแวงที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวพระอนุชาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีต่อเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) ที่รับช่วงหน้าที่และอำนาจต่อจากบิดา เห็นได้จากการที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสะสมอาวุธ⁵⁴ และกำลังผู้คนส่วนใหญ่ รวมถึงทรงใช้ชุมชนชาวลาวเป็นขุมกำลังในการสร้างดุลย์อำนาจ ดังนั้นพระองค์จึงมีที่ประทับส่วนพระองค์ที่บริเวณเขาคอกเมืองสระบุรี เรียกว่า “ค้ำหนักบ้านสีทา”⁵⁵ ซึ่งเป็นบริเวณที่แวดล้อมไปด้วยชุมชนชาวลาว นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวมักจะเสด็จไปประทับที่บ้านสัมปะทวนแขวงเมืองนครชัยศรีและที่เมืองพนสนธิคม ซึ่งเป็นที่ตั้งชุมชนชาวลาวด้วย⁵⁶ เรื่องการเสด็จไปประทับที่เมืองสระบุรีนี้มีผู้แสดงความเห็นว่าอาจจะสร้างความหวาดระแวงแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงกับเป็นมูลเหตุให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯให้ซ่อมสร้างพระราชวังที่เมืองลพบุรีขึ้นใน พ.ศ.2399 เพื่อให้เป็นพระนครชั้นในอีกชั้นหนึ่ง หากมีเหตุฉุกเฉินจะเสด็จมาประทับที่เมืองนี้ และเพื่อคุมอำนาจพระบาท

⁵⁴ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 11 (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 13-14), (กรุงเทพฯ : ศุภสภา, 2507), หน้า 91-92.

⁵⁵ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 57, สารตราถึงพระยาราชวราภูกุล เจ้าเมืองกรมการและเรื่องพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเขาคอก, จ.ศ.1220 (พ.ศ.2401).

⁵⁶ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 11 (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 13-14), หน้า 95.

สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย⁵⁷ แต่ในพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีไปถึงกรมหมื่นบวรวิไชยชาญ พระโอรสในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งประทับพร้อมด้วยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวที่พระตำหนักบ้านสีทา สรุปได้ว่าทรงไว้วางพระทัยในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวตลอดมา⁵⁸ และได้กล่าวว่าพระองค์ไม่มีพระราชประสงค์จะช่วงชิงกับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวในทิศทางนั้น⁵⁹ ในหลักฐานนี้แสดงว่าทรงไม่มีเรื่องราวระแวงกัน

พระราชหัตถเลขาฉบับต่าง ๆ ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังได้แสดงให้เห็นอำนาจอิทธิพลของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีอยู่ในบริเวณเมืองสระบุรี เช่น การควบคุมดูแลชาวลาวให้อยู่กันอย่างปกติสุข การป้องกันปราบปรามโจรผู้ร้าย⁶⁰ ความเป็นอยู่ของชาวลาวโดยเฉพาะการเล่นรื่นเริง เช่น แคน และแอ่วลาว นิยมกันมาก⁶¹ ตลอดจนความนิยมชมชอบที่ชาวลาวมียศต่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว⁶²

ดังนั้นสรุปได้ว่า พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ชุมชน

⁵⁷ การสร้างเมืองลพบุรีให้เป็นราชธานีชั้นในในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในโอกาสพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช จังหวัดลพบุรีเปิดนิทรรศการพิเศษร่วมสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบ 200 ปี เมษายน 2525, หน้า 6.

⁵⁸ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2506), หน้า 44-45.

⁵⁹ เพิ่งอ้าง, หน้า 190.

⁶⁰ เพิ่งอ้าง, หน้า 57.

⁶¹ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2506), หน้า 68, 71.

⁶² ประยูรธ ลิทธิพันธ์, สามวัง, (กรุงเทพฯ : ปรีทัศน์ศาสตร์, 2519), หน้า 315-321.

ชาวลาวเป็นตัวดวงศูนย์กลางอำนาจการเมืองกับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) ซึ่งมีอำนาจการเมืองในขณะนั้น โดยได้กราบทูลต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ทรงทราบขณะที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเยี่ยมอาการประชวรของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าการที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสะสมกำลังทหารและเครื่องศาสตราวุธไว้เป็นอันมากนั้น มิใช่จะคิดร้ายต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ไม่ไว้ใจเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์⁶³ พระองค์จึงสร้างฐานอำนาจการเมืองขึ้นในบริเวณชุมชนชาวลาว เช่นที่เมืองสระบุรี นครชัยศรี และพนัสนิคม

ผลกระทบทางด้านการเมืองที่เกิดขึ้นแก่ชุมชนชาวลาว อันเนื่องมาจากการปกครองและควบคุมตามระบบไพร่ของไทยนั้น ปรากฏว่ามีผลให้เกิดการหลบหนีจากกองและหมวดบ่อยครั้ง (ดูรายละเอียดในบทที่ 3.3) ส่วนการกบฏเพื่อต่อต้านระบบการควบคุมและปกครองของไทยนั้น ไม่มีหลักฐานปรากฏมีแต่ที่พาดพิงบ้างเล็กน้อย เช่น ชาวเขมรชื่อโนรี ได้ก่อการกบฏที่หัวเมืองเขมรแล้วมีหนังสือมาชักชวนชาวลาวบริเวณหัวเมืองลาวตะวันออกและหัวเมืองชั้นในให้ร่วมด้วย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการประกาศแก่ราษฎรไทย มอญ ลาว แขวงเมืองพระพุทธรบาท เมืองสระบุรี ไชยบาดาล ให้ทราบว่าจะอย่าได้หลงเชื่อ และบัดนี้ทางการได้ปราบกบฏได้เรียบร้อยแล้ว⁶⁴

⁶³ ปิยนาด บุนนาค, บทบาททางการเมืองการปกครองของเสนานบดีตระกูล “บุนนาค”, (กรุงเทพฯ : ดวงกมล, 2520), หน้า 201.

⁶⁴ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2404-2408, (กรุงเทพฯ : ศุภสภา, 2504), หน้า 212-213.

5.3 ผลกระทบทางด้านสังคม

ผลกระทบของชุมชนชาวลาวทางด้านสังคมนั้น น่าจะเป็นไปในลักษณะที่ว่า ชุมชนชาวลาวได้รับผลกระทบจากไทยมากกว่าที่ชุมชนชาวลาวจะส่งผลกระทบมาให้ไทย ทั้งนี้เพราะไทยได้จัดชนชาวลาวเข้าในระบบเกี่ยวกับการจัดระบบในสังคมไทย คือมีมูลนายและไพร่ ในสังคมไทยได้แบ่งคนเป็น 4 พวก คือ เจ้านาย ขุนนาง ไพร่ และทาส⁶⁵ แต่ชนชาวลาวมี 3 พวก คือ ขุนนาง ไพร่ และทาส

ขุนนางลาวมีจำนวนน้อย ส่วนใหญ่ชาวลาวจะเป็นไพร่หลวงมากกว่าไพร่สมและทาส ทั้งนี้เป็นไปตามวิธีการของพระมหากษัตริย์ที่จะสร้างความมั่นคงให้แก่ราชสำนักมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ดังเช่น พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ใจความว่า ราษฎรทุกคนมีหน้าที่ต้องรับใช้พระมหากษัตริย์เป็นการตอบแทนที่พระองค์พระราชทานการปกป้องคุ้มครองให้⁶⁶ ดังนั้นพระมหากษัตริย์จะพระราชทานให้แก่เจ้านายขุนนางไทยเพื่อไปเป็นไพร่สมและทาสจำนวนหนึ่งซึ่งไม่มากนัก นอกนั้นจะพระราชทานแจกจ่ายไปตามเมืองต่าง ๆ กรมและกองต่าง ๆ โดยให้เป็นไพร่หลวง ดังนั้นจากบทก่อน ๆ จะเห็นได้ว่า ชาวลาวในชุมชนตามหัวเมืองชั้นในซึ่งมีอยู่มากมายจะเป็นไพร่หลวงทั้งสิ้น

สภาพสังคมของชาวลาวในชุมชนชาวลาว จะมีมูลนายลาวดูแลปกครองไพร่ลาว ลักษณะการปกครองเป็นแบบระบบอุปถัมภ์เช่นเดียวกับสังคม

⁶⁵ ม.ร.ว.อดิน รพีพัฒน์, สังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์: พ.ศ.2325-2416, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2518), หน้า 201.

⁶⁶ ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 เล่ม 3, พระราชกำหนดปี พ.ศ.2382 (พระราชกำหนดใหม่ 12), หน้า 349-350 อ้างถึงใน ม.ร.ว.อดิน รพีพัฒน์, เรื่องเดิม, หน้า 114.

ชนชาวไทย⁶⁷ ซึ่งมีกฎหมายไทยเป็นตัวกำหนดและสร้างสังคมแบบนี้ขึ้นมา ซึ่งจะเห็นได้จากประมวลกฎหมายตราสามดวงสมัยรัชกาลที่ 1 ถือเป็นแบบที่ มุลนายลาวให้ความคุ้มครองดูแลปกครองไพร่ลาว มิให้ผู้ใดรังแกข่มเหง เช่น จับกุมตัวไปลงโทษโดยมุลนายลาวมิได้รับทราบ ถ้าไพร่ลาวเป็นผู้ต้องสงสัยว่า กระทำผิด มุลนายลาวจะเป็นผู้ส่งตัวไพร่ลาวไปสอบสวน พิจารณาคดี โดยมี มุลนายลาว เช่น นายกองลาวไปร่วมฟังด้วย เป็นต้น

ไพร่ลาวต้องส่งส่วยให้มุลนาย ซึ่งดำรงชีพอยู่ได้ด้วยส่วยและแรงงาน ของไพร่ เป็นค่าตอบแทนที่มุลนายลาวให้ความคุ้มครองดูแลตน

พระสงฆ์ จัดเป็นอีกชนชั้นหนึ่งในสังคมไทยซึ่งได้รับการยกย่องเคารพ บูชาจากชนทุกชั้น พระสงฆ์ลาวได้รับการยกย่องเช่นเดียวกับพระสงฆ์ไทย วัด โบสถ์ ของชนชาวลาวได้สร้างขึ้นตามการตั้งชุมชนชาวลาว จนกล่าวได้ว่าถ้ามี ชุมชนชาวลาวก็จะต้องมีวัดในหมู่บ้านลาวสำหรับเป็นศูนย์รวมจิตใจ ถ้าไม่มีใน หมู่บ้านลาว ชาวลาวก็จะไปวัดที่อยู่ในชุมชนไทยที่ใกล้เคียงกัน ดังนั้นชาวไทย และชาวลาวจึงสามารถเข้ากันได้ดีในฐานะพุทธศาสนิกชน

วัฒนธรรมของชนชาวลาว เช่น การเล่นแอ่วลาว แคน มีอิทธิพลต่อ วิธีชีวิตชนชาวไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ชาวไทยพากันนิยมจัดหา การแสดงดังกล่าวมาแสดงในงานบวชงานโกนจุกจนละเลยการละเล่นของไทย ไป แต่การเล่นดังกล่าวก็มีได้เข้ามาแทนที่ประเพณีการละเล่นในสังคมไทย เพราะได้มีพระบรมราชโองการห้ามในสมัยรัชกาลที่ 4 จึงซบเซาลงไป (ดู บทที่ 4.3.5)

เนื่องจากชุมชนชาวลาวในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นแยกจากชุมชน ชาวไทย ดังนั้นการผสมกลมกลืนชนชาวลาวให้กลายเป็นคนไทยจึงน่าจะยัง

⁶⁷ ม.ร.ว.อคิน ทรัพย์พัฒน์, อ้างแล้ว, หน้า 191-196.

ไม่ค่อยเกิดขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ จนเมื่อระบบไพร่ได้คลี่คลายเปลี่ยนแปลงไปในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ชนชาวลาวสามารถย้ายถิ่นได้ง่ายขึ้น ทำให้สังคมไทยและลาวใกล้ชิดกันมากขึ้น จึงเกิดการผสมกลมกลืนจนคนลาวกลายเป็นคนไทยไปดังเช่นปัจจุบันนี้ (คูบทที่ 3.4)

สรุปผลกระทบของชุมชนชาวลาวได้ว่า ชุมชนชาวลาวเป็นฐานอำนาจที่สำคัญในระดับราชอาณาจักร คือ การมีชุมชนชาวลาวจำนวนมากได้สร้างความเข้มแข็งและมั่นคงทั้งการป้องกันข้าศึกศัตรูจากภายนอกราชอาณาจักรเป็นฐานอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจแก่ประเทศและมุลนายทั้งไทยและลาวทางด้านสังคม ชุมชนชาวลาวได้รับผลจากสังคมไทย โดยรับแบบอย่างรูปแบบการจัดระบบทางสังคมไทยที่ไทยบังคับใช้แก่ชุมชนชาวลาว ลักษณะดังกล่าวอาจแสดงให้เห็นถึงการเริ่มผสมกลมกลืนชนชาวลาวให้กลายเป็นคนไทยในสมัยหลังรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา

บทที่ 6

บทสรุปและวิเคราะห์

ประวัติศาสตร์ของชุมชนชาวลาวในหัวเมืองชั้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จากที่ได้ศึกษามากแล้วได้ว่า สาเหตุที่ทำให้ชาวลาวย้ายถิ่นเข้ามาอยู่ในหัวเมืองชั้นในของไทย เพราะเหตุผลทางการเมืองและยุทธศาสตร์ คือ ไทยต้องการตัดกำลังไพร่พลของหัวเมืองลาวกับหัวเมืองล้านนาให้มีจำนวนน้อยลง และป้องกันมิให้ชาวลาวไปเป็นกำลังของเวียงคานาม เพราะมีบางเมือง เช่น เมืองพวน เมืองคำเกิด แคว้นสิบสองจุไทย อยู่ใกล้เวียงคานาม เวียงคานามมักจะเข้ามารอบครองและกวาดต้อนประชาชนของเมืองเหล่านี้ไป ดังนั้นเมื่อไทยมีชัยชนะและได้ครอบครองบริเวณหัวเมืองต่าง ๆ ดังกล่าว ไทยจึงต้องนำชาวลาวในเมืองเหล่านี้ซึ่งมีหลายเชื้อสาย¹ ลงมาไว้ในหัวเมืองชั้นใน เพื่อที่ชาวลาวเหล่านี้จะได้เป็นกำลังในการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร เป็นกำลังของบ้านเมืองสำหรับราชการทัพศึก และเกณฑ์แรงงานมาใช้ในกิจการที่เกี่ยวกับการสร้างเพื่อพัฒนาบ้านเมืองและวัดวาอารามต่าง ๆ

¹ เหตุที่ใช้คำว่าหลายเชื้อสายเพราะชาวลาวแต่ละเมืองจะมีภาษาพูดของตนโดยเฉพาะ ทำให้เห็นว่าชาวลาวแต่ละเมืองมีความแตกต่างกันทางด้านภาษา เห็นได้จากงานวิจัยเกี่ยวกับภาษาลาว ได้แก่ กาญจนา พันธุ์คำ, “ลักษณะเฉพาะทางด้านเสียงของภาษาลาวในอำเภอเมืองจังหวัดนครปฐม,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523). ที่ศึกษาเปรียบเทียบลักษณะเฉพาะทางด้านเสียงของภาษาลาวที่คนไทยเชื้อสายลาวใช้พูดในชีวิตประจำวัน แบ่งเป็นภาษาย่อย 4 ภาษา คือ ภาษาลาวโซ่ง ภาษาลาวครั่ง ภาษาลาวเวียง และภาษาลาวใต้ จากการวิจัยสรุปได้ว่า ภาษาของลาวครั่ง ลาวเวียงและลาวใต้ มีความแตกต่างกันบ้าง แต่ภาษาลาวโซ่งแตกต่างออกไปจนน่าจะแยกออกจากกลุ่มภาษาลาว.

นอกจากนั้น ยังมีชาวลาวที่อพยพเข้ามาเองเพราะหนีความขัดแย้ง วุ่นวายภายในกันเอง ได้แก่ชาวลาวจากเมืองนครพนม และมีบางส่วนที่ไทย ส่งคนไปเกลี้ยกล่อมให้เข้ามา ได้แก่ชาวลาวที่อยู่แถบภาคอีสาน ดังนั้นการ ย้ายถิ่นของชาวลาวสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จึงมิใช่การย้ายถิ่นของชาวลาวที่ ต้องการย้ายถิ่นเพราะมีปัญหาทางเศรษฐกิจ สังคม ภัยธรรมชาติ หรือต้องการ หาแหล่งที่อยู่ใหม่ที่อุดมสมบูรณ์กว่าที่เก่า แต่เป็นการย้ายถิ่นเพราะได้รับ ผลกระทบจากการเมือง

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ชาวลาวได้ย้ายถิ่นเข้ามาจำนวนมากและ หลายเชื้อสายหลายเมือง เช่น ลาวเวียงจันทน์ ลาวหลวงพระบาง ลาวพวน ลาวทรงดำ ลาวครั่ง พวกนี้ไม่นิยมสักร่างกาย จึงเรียกว่า ลาวพุงขาว ส่วนอีก พวกมาจากหัวเมืองล้านนา ได้แก่เมืองเชียงใหม่ เชียงแสน เชียงราย น่าน ลำปาง พวกนี้นิยมสักตามร่างกายบริเวณพุงลงมาถึงเท้า ด้วยหมึกสีดำเป็นรูป ต่าง ๆ เพื่อความสวยงามและอยู่ยงคงกะพัน จึงเรียกว่าลาวพุงดำ ดังนั้น ชาวลาวจึงน่าจะมีจำนวนหลายหมื่นคน โดยวิเคราะห์จากจำนวนกองลาวใน หัวเมืองชั้นใน (ดูภาคผนวก ข) เมื่อมีจำนวนมากการส่งไปตั้งหลักแหล่งจึงมี นโยบายว่า ส่งไปตั้งชุมชนอยู่ในเมืองที่มีความสำคัญทางด้านยุทธศาสตร์ เป็น เมืองหน้าด่านหรือเป็นเมืองชุมทางซึ่งต้องมีไพร่บ้านพลเมืองไว้จำนวนมาก เช่น เมืองปราจีนบุรี กาญจนบุรี เพชรบุรี สระบุรี อโยธยา เป็นต้น รวมทั้ง การส่งไปอยู่เมืองที่จะเป็นฐานอำนาจทางการเมืองขององค์พระมหากษัตริย์ที่ จะใช้คานอำนาจกับขุนนางตระกูลขุนนาง เช่น การส่งไปอยู่หัวเมืองชั้นในที่ ขึ้นกับเจ้าพระยาบดินทรเดชาสมุหนายกในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นต้น ทางด้าน เศรษฐกิจได้คำนึงถึงทรัพยากรธรรมชาติที่มีมากในเมืองใด ก็ให้ส่งชาวลาวไป อยู่เพื่อทำสวนชนิดที่มีมากในเมืองนั้นส่งมาให้ทางราชการ เช่น เมืองฉะเชิงเทรา มีทองคำมาก เมืองสระบุรีมีแร่ เมืองเพชรบุรี ราชบุรี กาญจนบุรี มีไม้ชนิด

ต่าง ๆ มีแร่ธาตุ เช่น ดินบุก ทอง เป็นต้น

รัฐใช้วิธีควบคุมดูแลชาวลาว โดยให้ชาวลาวอยู่กันในห้องบ้านตามเชื้อสายและตามพวกที่ไปอยู่ก่อนแล้ว ดังนั้นชุมชนชาวลาวในเมืองต่าง ๆ จึงเป็นชุมชนที่มีมาครั้งสมัยกรุงธนบุรีเป็นราชธานี เช่น ที่เมืองสระบุรี เพชรบุรี ราชบุรี ครั้นสมัยกรุงรัตนโกสินทร์จึงได้ขยายชุมชนออกไปโดยการเพิ่มพูนหมู่บ้านขึ้นใหม่ ๆ อีกมากมาย ส่วนที่เมืองอยุธยาน่าจะมีชุมชนชาวลาวมาแล้วตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เพราะสมัยนั้นไทยกวาดต้อนชาวลาวเข้ามาครั้งละมาก ๆ บันทึกของบาทหลวงที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งเพื่อเผยแพร่ศาสนาคริสต์และทูตผู้มาเจริญสัมพันธไมตรีได้บันทึกไว้ (ดูบทที่ 1.1.2) ทำให้ทราบการดำรงชีวิตของชาวลาวในชุมชนชาวลาวได้บ้างพอสมควร ส่วนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีเอกสารชั้นต้นซึ่งเป็นเอกสารร่วมสมัยของทางราชการ เช่น พระราชหัตถเลขา สารตราไปบอก ซึ่งมีจำนวนมากพอที่จะให้ความกระจ่างว่า ชาวลาวในห้องบ้านลาวประกอบด้วยชายฉกรรจ์และครอบครัว รัฐได้จัดแบ่งชายฉกรรจ์ลาวให้สังกัดกองลาวที่ตั้งขึ้นในเมืองนั้น ดังนั้นกองลาวตามเมืองต่าง ๆ จึงเป็นชุมชนชาวลาวที่มีประเภท ขนาด จำนวนกองลาวและหน้าที่แตกต่างกันออกไป เช่น มีกองลาวเข้าเดือน กองลาวคางเมือง กองด่าน ซึ่งมีหน้าที่รับราชการ เข้าเวรยาม ประจําการ ดูแลรักษาเมือง รักษาด่านทาง และทำงานโยธา ตามแต่จะมีหมายเกณฑ์ หรืออาจได้รับคำสั่งให้หาส่วยสิ่งของบางอย่างไปส่งให้ทางราชการเป็นบางครั้ง กองลาวที่สำคัญคือ ลาวกองนอก ซึ่งแยกเป็นกองย่อย ๆ คือ กองโค กองช้าง กองม้า กองนา และกองส่วยซึ่งมีมากมาย มีหน้าที่จัดหาส่วยส่งให้รัฐตามกำหนดเป็นรายปี กองส่วยเป็นชุมทรัพย์ส่วนหนึ่งของรัฐที่นำมาใช้จ่ายในกิจการค้าต่างประเทศและการพัฒนาบ้านเมือง

แต่ละเมืองจะมีกองลาวอยู่หลายกอง เช่น ที่บ้านท่าซราน เมือง

ฉะเชิงเทรา มีกองลาว 11 กอง ทำส่วยทองคำ 8 กอง กองโคมี้ 1 กอง อีก 2 กองไม่ปรากฏหลักฐานว่าเป็นกองลาวประเภทใด ดังนั้นชาวลาวยที่บ้านท่าชราน สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจึงน่าจะตั้งบ้านเรือนอยู่กันนับเป็นร้อยหลังคาเรือน แต่ละกองจะมีหลายหลังคาเรือนรวมกัน พวกที่ทำส่วยทองและอยู่กองเดียวกันก็จะปลูกบ้านใกล้ ๆ กัน ส่วนพวกเลกกองโคมี้ตั้งบ้านเรือนอยู่ในละแวกลาวกองโคมี้ด้วยกันเพื่อสะดวกในการปกครองควบคุม ส่วนเมืองอื่น ๆ จะมีลักษณะเช่นเดียวกันนี้ด้วย

บุตรภรรยาชาวลาวยเหล่านี้จะสังกัดกองตามหัวหน้าครอบครัว และทำนาปลูกข้าวไว้กินหรือเตรียมไว้เมื่อถูกเกณฑ์ไปราชการทัพศึก เพราะการไปราชการสงคราม ทางราชการจะเรียกเกณฑ์ทั้งชายฉกรรจ์ลาวและข้าวกนละ 3 ถัง (ดูบทที่ 4.2.4) และเมื่อชายชาวลาวยต้องทำส่วยต่าง ๆ เช่น ทำส่วยไม้ก็ต้องไปตัดไม้ในป่าหลาย ๆ วันหรือไปขุดร่อนทอง ไปทำส่วยตีบุกต่างเมือง บางพวกไปเข้าเดือน เข้าเวรยามประจำการ ถูกเกณฑ์แรงงานต่าง ๆ เป็นกรณีพิเศษ เช่น ไปทำพระเมรุศพเจ้านาย ไปทำทาง ไปสร้างวัด เป็นต้น ครอบครัวจึงต้องทำนาปลูกข้าวไว้ พอถึงหน้าเก็บเกี่ยวทางการจะให้ชาวลาวยมาช่วยครอบครัวเก็บเกี่ยว หรือบางครั้งจะเกณฑ์ชาวลาวยให้ทำนาให้ได้ตามจำนวนที่ทางการต้องการใช้ ไพร่ลาวยทั้งหลายก็จะต้องทำนาให้ได้ข้าวส่งให้ราชการตามต้องการ ชาวลาวยอาจทำมาหากินเลี้ยงชีพอย่างอื่น เช่น ค้าขาย ทำสวน จับปลา ตัดฟันส่งโรงงานต่าง ๆ (ดูบทที่ 4.3.5) โดยเสียภาษีอากรตามอัตรากำหนด บ้างก็ได้รับการยกเว้นภาษีอากร ที่เรียกว่าตราภูมิคุ้มห้าม ซึ่งเป็นการให้กับหัวหน้าครอบครัว นอกจากนั้นบุตรภรรยาของชาวลาวยต้องเป็นตัวประกัน ถ้าหัวหน้าครอบครัวถูกกล่าวหาว่ากระทำผิดแล้วหลบหนีไป ครอบครัวจะถูกจับเป็นตัวประกันจนกว่าจะจับตัวหัวหน้าครอบครัวได้จึงปล่อยครอบครัวไป และถ้าหัวหน้าครอบครัวไปทำส่วยที่อื่นยังไม่กลับมา เช่น เข้าป่าไปตัดไม้ เมื่อ

ถึงระยะเวลาพระราชทานเบี้ยหวัดรายปีแก่มูลนายก็จะมอบเบี้ยหวัดให้ไว้กับ บุตรภรรยาไว้แทนไป การพระราชทานเบี้ยหวัดรายปีนี้เท่าที่ศึกษาพบว่า พระราชทานแก่มูลนายลาว ส่วนไพร่ลาวไม่ได้รับพระราชทาน

ชนชาวลาบล่าเหล่านี้ แม้ว่าจะได้อยู่กันเองในกลุ่มเชื้อสายเดียวกัน มี หมู่บ้านของตนโดยเฉพาะ ถ้าหมดงานการแล้วก็มีการละเล่นรื่นเริง เช่น ลาวแพน แคน แอ่วลาวได้ แต่ปรากฏว่าในสายตาของคนไทยสมัยนั้นมองว่า ลาวเอาแต่สนุกสนานตั้งแต่บายจนดึก² และเป็นคนเกียจคร้านไม่ค่อยจะทำอะไร ไถนา ยกจณยิ่งกว่าชาติอื่น ๆ หาเข้ากินค่า แต่ที่ยังพอมีกินอยู่ได้ก็เพราะ ความอุดมสมบูรณ์ของบ้านเมืองไทย ฝนตกต้องตามฤดูกาลและขายข้าวได้ดี³

เมื่อชาวลาวตั้งถิ่นฐานเรียบร้อยแล้ว ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ชาวลาวจะย้ายไปอยู่ที่อื่นตามอำเภอใจไม่ได้ อาจไปต่างเมืองได้เป็นครั้งคราว เช่น นายใช้ไปสุระหรือไปทำส่วย เป็นต้น จากการศึกษาประวัติศาสตร์ของ ชุมชนชาวลาวได้พบว่า ชาวลาวแตกต่างจากชาวไทยบ้างเล็กน้อย ในเรื่องการ ย้ายถิ่นที่อยู่โดยเปรียบเทียบจากการศึกษาของ *นันทิยา สว่างวุฒิธรรม* ที่กล่าว ถึงความมีอิสระในการย้ายถิ่นของไพร่ไทยความว่า

โดยทั่วไปแล้ว รัฐไม่เข้มงวดกับการเดินทางของไพร่ ไพร่มีอิสระ ในการเดินทางและย้ายที่อยู่พอสมควร เช่น ถ้ามีความขัดสนหรือ ดิฉัดด้านการทำงานมาหากิน อาจขออนุญาตมูลนายไปทำมาหากิน

² พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, เล่ม 2, (กรุงเทพฯ : ศุภสภา, 2506), หน้า 68 และ 72.

³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4, (กรุงเทพฯ : ศุภสภา, 2521), หน้า 392.

ในแหล่งอื่นได้ อาจเป็นการเคลื่อนย้ายเฉพาะตนเองหรือทั้งครอบครัวหรือทั้งกองก็ได้⁴

สำหรับชาวลาว รัฐเข้มงวดมาก เท่าที่ปรากฏมีเพียงกองขุนณรงค์พิทักษ์ เมืองนครชัยศรีเท่านั้นที่สามารถย้ายถิ่นไปอยู่ต่างเมืองได้อย่างถาวร นอกนั้นแล้วชาวลาวจะไปได้เป็นครั้งคราวเท่านั้น เช่น นายใช้ไปทำธุระหรือไปทำส่วยที่เมืองอื่น นอกนั้นจะถือว่าเป็นการหลบหนีซึ่งจะต้องถูกจับกุมตัวส่งกลับกองตามเดิม ความเห็นนี้ได้จากการศึกษาจากเอกสาร (ดูบทที่ 3.3 และ 3.4) ซึ่งไม่ต่างกับการวิจัยของ ม.ร.ว.อकिन รพีพัฒน์ เกี่ยวกับไพร่ไทยซึ่งได้เสนอความเห็นไว้ว่า

นายควบคุมการโยกย้ายของไพร่ไปอยู่ที่อื่น โดยพระราชกำหนด พ.ศ.2328 ออกคำสั่งให้ข้าราชการเมืองต่าง ๆ คอยจับตามองคนต่างถิ่นที่อยู่ในเขตของตน ถ้าหากพบคนต่างถิ่นในเขตเมืองของตนก็จะต้องสอบถาม ถ้าคนต่างถิ่นผู้นั้นได้รับอนุญาตจากนายของตนให้ไปยังที่นั้น คนต่างถิ่นผู้นั้นก็จะได้รับอนุญาตให้อยู่และทำงานที่นั้นได้จนถึงกำหนดที่จะต้องกลับไปทำงานรับใช้นายตามลักษณะการเกณฑ์แรงงาน เมื่อถึงเวลาเกณฑ์แรงงานไปใช้และคนต่างถิ่นผู้นั้นยังอยู่ที่นั้นอีก ข้าราชการในเมืองนั้นต้องส่งตัวบุคคลผู้นั้นไปยังเมืองหลวง⁵

⁴ นันทิยา สว่างวุฒธรรม, “การควบคุมกำลังคนในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนการจัดการเกณฑ์ทหาร (พ.ศ.2325-2448),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 299.

⁵ ม.ร.ว.อकिन รพีพัฒน์, สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ : พ.ศ.2325-2416, แปลโดย ม.ร.ว. ประกายทอง สิริสุข และ พรรณี สรุงบุญมี (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2521), หน้า 168-169.

การควบคุมการย้ายถิ่นที่ตั้งที่ปรากฏในข้อความนี้มีลักษณะเกี่ยวกับการควบคุมชนชาวลาวที่แสดงถึงการย้ายถิ่นที่กระทำได้โดยยาก ดังนั้นชุมชนชาวลาวตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจึงยังคงมีปรากฏเชื้อสายสืบต่อมาในถิ่นเดิมจนถึงปัจจุบันนี้ เช่น บริเวณจังหวัดนครปฐม เพชรบุรี ราชบุรี พระนครศรีอยุธยา ลพบุรี ฉะเชิงเทรา สุพรรณบุรี เป็นต้น

รัฐบาลปกครองชนชาวลาว โดยใช้วิธีเดียวกับการจัดการปกครองชาวไทยในระบบไพร่ วิธีการปกครองชาวไทยในระบบไพร่ สรุปความสำคัญว่า⁶ เหตุผลที่รัฐต้องใช้วิธีการควบคุมคนในระบบไพร่เนื่องจากว่า กำลังคนมีค่ามากสำหรับสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเฉพาะเพื่อการเกษตรกรรมและการทำสงครามซึ่งเป็นปัญหาที่มักจะเกิดขึ้น รัฐจึงใช้วิธีการควบคุมและจัดระเบียบการปกครองเพื่อให้รวบรวมคนได้อย่างรวดเร็ว จะได้สะดวกในการทำสงครามและจัดสรรคนมาใช้ในการพัฒนาบ้านเมือง และขยายการผลิตทางการเกษตรอีกด้วย รัฐจึงจัดระเบียบกฎเกณฑ์ในการควบคุมคนตามระบบไพร่นี้ โดยใช้กฎหมายตราสามดวงซึ่งเริ่มชำระใน พ.ศ.2347 เป็นแบบแผนในการควบคุมและจัดสรรกำลังคน หลักเกณฑ์ของระบบไพร่ได้แบ่งคนในสังคมไทยเป็น 2 ชั้น คือ มูลนายและผู้อยู่ใต้ปกครองของมูลนาย

1. *มูลนาย* มีทั้งผู้ที่มีสถานะมาแต่กำเนิด ได้แก่เจ้านายเชื้อพระวงศ์และมูลนายจากการแต่งตั้ง เช่น ขุนนาง ข้าราชการ มูลนายแบ่งเป็น 2 ชั้น คือ มูลนายระดับสูงและมูลนายระดับต่ำ มูลนายระดับสูงมีศักดินาตั้งแต่ 400 ไร่ขึ้นไป พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งมูลนายระดับสูง ทำให้คนเหล่านี้มีสิทธิ

⁶ อัญชลี สุสายัณห์, “การเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” เอกสารประกอบการสัมมนา วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิตสาขาวิชาประวัติศาสตร์ ครั้งที่ 1 ห้องประชุมสารนิเทศ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 20-21 มีนาคม 2525, หน้า 1-8.

พิเศษบางประการ เช่น มีสิทธิเข้าเฝ้าฯ พระมหากษัตริย์เสด็จออกว่าราชการ และบุตรของมูลนายระดับสูงทุกคนได้รับการยกเว้นไม่ต้องเป็นไพร่ เพื่อเปิดโอกาสให้บุตรมูลนายระดับสูงมาถวายตัวรับราชการ สืบทอดสถานะมูลนายต่อไป

มูลนายระดับล่าง หมายถึงผู้ที่มีศักดินาดั้งแต่ 30 ไร่ ถึง 400 ไร่ มูลนายระดับสูงเป็นผู้แต่งตั้ง มูลนายระดับล่างมีหน้าที่ควบคุมกำลังคนคือไพร่ โดยอยู่ใต้บังคับบัญชาของมูลนายระดับสูงอีกทีหนึ่ง สิทธิพิเศษของมูลนายระดับล่างมีเพียงไม่ถูกสักเป็นไพร่ และพวกนี้จะเป็นฐานอำนาจของมูลนายระดับสูง

2. ผู้ที่อยู่ใต้ปกครองของมูลนาย แบ่งเป็น 2 พวกคือ

ไพร่ เป็นคำที่ใช้เรียกรายกรชายและหญิง ไพร่มีศักดินาระหว่าง 10-25 ไร่ ความเป็นไพร่มีมาแต่กำเนิด รวมทั้งผู้ที่สึกจากสมณเพศ ทาสที่เป็นอิสระ และมูลนายที่ทำผิดแล้วถูกลงโทษถอดยศให้เป็นไพร่ ไพร่ถูกแบ่งกันไปสังกัดกรมกองต่าง ๆ ต้องรับภาระต่าง ๆ เช่น ยามสงครามถูกเกณฑ์ไปรบ ยามปกติถูกเกณฑ์แรงงานที่เรียกว่าเข้าเดือน หรือต้องส่งส่วยให้ราชการทุกปี และต้องรับใช้มูลนายด้วย ไพร่มีทั้งไพร่หลวงและไพร่สม ไพร่หลวงถือว่าเป็นของรัฐ ส่วนไพร่สมเป็นของมูลนาย มีหน้าที่รับใช้มูลนาย บางครั้งถูกเกณฑ์ส่วยและแรงงานเช่นเดียวกับไพร่หลวง

ทาส มีทั้งผู้ที่เป็นทาสมาแต่กำเนิด คือ ลูกทาสหรือทาสในเรือนเบี้ย ที่กำเนิดขึ้นในขณะที่บิดามารดาเป็นทาส และผู้ที่ตกเป็นทาสภายหลัง เช่น ผู้ที่ขายตัวหรือถูกขายตัวเป็นทาส และทาสเชลย เป็นต้น ทาสต้องรับภาระตามระบบไพร่ คือ ถูกเกณฑ์ไปราชการสงคราม ยามปกติต้องรับใช้นายเงินต่างไปจากไพร่ที่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานที่เรียกว่าเข้าเดือนหรือส่งส่วย ส่วนทาสรับใช้นายเงินอย่างเดียว แต่ถ้าเป็นไพร่ที่ขายตัวเป็นทาส ต้องรับภาระทั้งสองด้านคือ

ถูกเกณฑ์ราชการและทำงานให้นายเงินสลับกันไป

รัฐบาลได้ใช้วิธีการเดียวกันนี้ปกครองชาวลาว โดยแบ่งชาวลาวเป็น
มูลนายลาวและผู้อยู่ใต้การปกครองของมูลนายลาว

มูลนายลาว มีอำนาจหน้าที่ตลอดจนสิทธิพิเศษไม่ต่างไปจากมูลนาย
ไทย จะต่างกันตรงที่พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งชาวลาวให้เป็นขุนนาง ดังนั้น
จึงไม่มีมูลนายลาวโดยกำเนิด และเมื่อได้รับตำแหน่งขุนนางลาวแล้ว บุคคล
เหล่านี้จะเข้าสู่ระบบไพร่เต็มตัว โดยมีอำนาจ สิทธิหน้าที่เช่นเดียวกัน
ทุกประการกับมูลนายไทย แต่มูลนายลาวเหล่านี้จะต้องอยู่ในความดูแลของ
ขุนนางไทยระดับสูงอีกต่อหนึ่ง เป็นการควบคุมอำนาจมูลนายลาวมิให้มีมาก
เกินไปจนอาจเป็นอันตรายแก่ไทยได้ ขุนนางไทยระดับสูงได้แก่เสนาบดีเจ้าสังกัด
เจ้าเมือง กรมการเมือง มีหน้าที่คัดเลือกชาวลาวที่เหมาะสมให้ดำรงตำแหน่ง
ต่าง ๆ เพื่อกราบบังคมทูลให้มีพระบรมราชโองการแต่งตั้งต่อไป ตำแหน่ง
มูลนายลาวมีตั้งแต่เจ้าเมือง ปลัดเมือง จางวางลาว นายกองลาว ปลัดกองลาว
นายร้อยลาว เป็นต้น การคัดเลือกผู้ที่จะดำรงตำแหน่งต่าง ๆ ดังกล่าวมีข้อที่
น่าสังเกตคือ จะเลือกชาวลาวที่เป็นที่นิยมรักใคร่ของชาวลาวด้วยกัน เป็นผู้ที่มิ
เชื่อสายเดียวกัน และที่สำคัญคือต้องสามารถเก็บผลประโยชน์ เช่น ส่วยต่าง ๆ
ส่งให้รัฐได้เต็มเม็ดเต็มหน่วย บุคคลที่มีคุณลักษณะดังกล่าวมักจะเป็นผู้ที่
รับราชการอยู่ในระดับต่ำ ๆ อยู่แล้ว และเป็นลูกหลานหรือญาติของมูลนายลาว
ระดับสูงด้วย เป็นที่รู้จักชอบพอกของชาวลาวอยู่แล้ว ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าเท่าที่
ศึกษามานี้การแต่งตั้งมูลนายลาวมักใช้ระบบเครือญาติมากกว่าวิธีอื่น

หน้าที่สำคัญของมูลนายลาวนอกจากรวบรวมส่วยส่งรัฐแล้ว การ
ควบคุมชาวลาวให้อยู่อย่างปกติสุข รวมทั้งการทำบุญชี้ชาวลาวเพื่อสะดวกใน
การเรียกเกณฑ์แรงงานไปใช้ในกิจการต่าง ๆ เป็นหน้าที่สำคัญประการหนึ่ง

ผู้อยู่ใต้การปกครองของมูลนายลาว ได้แก่ ชาวลาวที่เป็นไพร่หลวง

ส่วนลาวที่เป็นไพร่สมและทาส มักจะอยู่กับมูลนายไทย เช่น ที่เมืองเพชรบุรี เจ้าเมืองเพชรบุรีมีชาวลาวพวนเป็นเลขสม 63 คน⁷ ดังนั้นในชุมชนชาวลาวซึ่งประกอบไปด้วยกองลาวต่าง ๆ หลายกอง จึงมีชาวลาวที่เป็นไพร่หลวงอยู่ในกองลาวต่าง ๆ ภายใต้การควบคุมของมูลนายลาวระดับต่าง ๆ และมีชีวิตความเป็นอยู่ต่างได้กล่าวมาแล้ว

การปกครองชนชาวลาวในระบบไพร่ของไทยนี้ อาจจะเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ชนชาวลาวได้รับความคับแค้น จนต้องหลบหนีจากกอง การหลบหนีอาจมีเหตุผลอื่น ๆ อีก เช่นต้องการกลับไปบ้านเมืองเดิม ดังจะเห็นได้ว่าชาวลาวมักหนีไปหลบซ่อนอยู่ในเมืองที่ใกล้กับหัวเมืองลาว และไปกันทีละไม่มากนักประมาณ 5-6 คน จะมีมากเฉพาะกรณีท่ายพิน ท้าวเสมอใจที่พากันไป 2 ร้อยกว่าคน (ดูบทที่ 3.3) ชาวลาวที่หลบหนีมักถูกนำตัวกลับมาเพราะมูลนายลาวไม่ใคร่ยอมให้ขาดจำนวนไป เพราะถ้าขาดจำนวนไปมูลนายลาวจะต้องส่งส่วยแทนในกรณีที่เป็นเลขกองส่วย ถ้าเป็นเลขเข้าเดือน เมื่อถึงกำหนดไม่มาเข้าเดือน มูลนายลาวจะต้องจ่ายเงินแทนการเข้าเดือนของไพร่ลาวที่หายไป ดังนั้นมูลนายลาวจึงต้องนำตัวกลับคืนมาให้ได้ อีกอย่างหนึ่งมูลนายลาวอยู่ได้ด้วยผลประโยชน์จากไพร่ลาว ดังนั้นถ้าจำนวนไพร่ลาวลดลงก็มีผลกระทบต่อผลประโยชน์ของมูลนายลาวด้วย

การควบคุมชาวลาวตามระบบไพร่ น่าจะก่อให้เกิดความรู้สึกบิบบังคับ ดังจะเห็นได้จากการที่ชาวลาวพยายามปลอมสีกเพื่อหลบหนีการสัก มีการหลบหนีจากกองกันบ่อย ๆ ทางราชการต้องมีหนังสือมากำชับหัวเมืองต่าง ๆ ให้นำตัวกลับคืนมา การไปไม่ทันกำหนดเกณฑ์แรงงานทำการโยธาต่าง ๆ ซึ่ง

⁷ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 7, ใบบอกพระยาสุรินทรฤชย์เมืองเพชรบุรีร้องทุกข์เรื่องเกณฑ์เลขคัดไม้เขื่อน ท่อน้ำไม่เสมอกัน, จ.ศ.1184 (พ.ศ.2365).

น่าจะเป็นการจงใจร่วมกันทั้งมูลนายลาวและไพร่ลาว เพราะมูลนายลาวเองก็ถูกเกณฑ์ไปทำงานโยธาบางครั้งด้วย ขอบข่ายอำนาจหน้าที่ของมูลนายลาวก็ถูกจำกัดโดยระเบียบ คำสั่ง และการควบคุมของมูลนายไทยอีกต่อหนึ่ง ความยากจนน่าจะมีมากในหมู่ชนชาวลาว ดังจะเห็นได้จากการที่ชาวลาวต้องส่งส่วยชนิดต่าง ๆ ถูกเกณฑ์ให้จัดหาสิ่งของต่าง ๆ ไปให้ส่วนกลาง ความลำบากความยากจนจึงเกิดขึ้น ทำให้ชาวลาวพากันหลบเลี่ยงหรือเบียดบังผลประโยชน์เข้าไว้ ดังจะเห็นได้ว่ากองส่วยต่าง ๆ มักจะส่งส่วยไม่ครบค้ำเป็นจำนวนมาก บางที่หลาย ๆ ปีติดต่อกัน ทางส่วนกลางต้องมีหนังสือไปยังเจ้าเมือง ให้นำตัวนายกองลาวมาเร่งรัดให้ส่งส่วย เป็นต้น ความลำบากดังกล่าวทำให้ชาวลาวพากันหลบหนีไปชุมนุมกันอยู่เมืองสระบุรีกันมาก เพราะเป็นเมืองที่มีชนชาวลาวมาก เป็นเมืองผ่านที่จะไปยังหัวเมืองลาวและเป็นเมืองที่ข้าราชการลาวหัวเมืองลาวต่าง ๆ ขึ้นส่งมาส่งส่วยเป็นประจำ ทำให้เมืองนี้เป็นแหล่งปลุกระดมดังจะเห็นได้จาก กบฏโนรีที่หัวเมืองเขมร ปรากฏว่ามีหนังสือมาชักชวนให้ชาวลาวที่เมืองสระบุรีร่วมก่อการด้วย พอตีกบฏถูกปราบลงเสียก่อน สิ่งต่าง ๆ ดังกล่าวนี้นี้แสดงให้เห็นว่าวิธีการควบคุมชาวลาวตามระบบไพร่ ก่อให้เกิดความรู้สึกต่อต้านจากชาวลาว ดังนั้นประวัติศาสตร์ของชุมชนชาวลาวในหัวเมืองชั้นในจึงแสดงให้เห็นความเป็นอยู่ มีสถานภาพและการดำเนินชีวิตในสังคมไทยที่ด้อยกว่า

ชุมชนชาวลาวที่ก่อตั้งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ปัจจุบันยังคงมีลูกหลานสืบเชื้อสายหลงเหลือให้เห็นอยู่ บางหมู่บ้านได้ขยายชุมชนออกไปจนยกฐานะเป็นตำบล เช่น ที่จังหวัดนครปฐม เพชรบุรี สุพรรณบุรี ฯลฯ⁸ ข้อมูลจากการบอกเล่าเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชุมชนชาวลาวสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

⁸ ชุมชนชาวลาวปัจจุบันที่ยังหลงเหลืออยู่ในเมืองต่าง ๆ โปรดดูรายละเอียดในบทที่ 3.4

โดยชาวลาวรุ่นหลังนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าไม่ให้ความกระจ่างชัดทางประวัติศาสตร์ เหมือนกับเอกสารร่วมสมัยของทางราชการ เพราะผู้บอกเล่าไม่สามารถบอกรายละเอียดการดำรงชีวิต การปกครอง หรืออื่น ๆ ในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้นได้ ดังนั้นข้อมูลจากการบอกเล่าบางส่วนเท่านั้นที่ได้นำมาใช้อ้างอิงในงานวิจัยฉบับนี้ ข้อมูลจากการบอกเล่านี้จะมีประโยชน์ต่องานวิจัยที่จะมีผู้สนใจศึกษาเรื่องราวของชุมชนชาวลาวตั้งแต่รัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา โดยศึกษาถึงการขยายชุมชนชาวลาวออกไป การตั้งถิ่นฐานใหม่ การได้ชนชาวลาวเข้ามาในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นการย้ายถิ่นเข้ามาเพราะหนีภัยจากจักรวรรดินิยมชาวตะวันตก ซึ่งน่าจะมีลักษณะและรูปแบบแตกต่างไปจากสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น รวมทั้งการอพยพเข้ามาหาแหล่งทำกิน และวิธีการที่รัฐบาลใช้ปกครองชุมชนชาวลาวแตกต่างไปจากแบบเดิมคือระบบไพร่อย่างไรบ้าง การผสมกลมกลืนชนชาวลาว ผลกระทบของชุมชนชาวลาวมีต่อไทยประการใดบ้าง เป็นต้น อันจะช่วยให้ประวัติศาสตร์ของชนชาวลาวซึ่งเป็นชนกลุ่มน้อยพวกหนึ่งสมบูรณ์ครบถ้วน

บรรณานุกรม

ก. เอกสารประเภทต้นฉบับตัวเขียน

- จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1.” หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 1. ชื่อ สำเนา
คำปรึกษาเรื่องตั้งพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ. จ.ศ.1144 (พ.ศ.2325).
- _____ . สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 4. ชื่อ บัญชีหางว่าว ผ้าไตรที่ทรงบำเพ็ญ
พระราชกุศลในงานพระราชพิธีต่าง ๆ ตั้งแต่ จ.ศ.1144-1150 (2325-2331). จ.ศ.1144
(พ.ศ.2325).
- _____ . สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 7/ก. ชื่อ สำเนาสุกอักษรเมืองเวียงจันทน์เกี่ยวกับ
ข้าราชการเมืองเวียงจันทน์. จ.ศ.1144 (พ.ศ.2325).
- _____ . สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 2. ชื่อ พระราชสาส์นถึงญวนว่าด้วยการทัพเมือง
เวียงจันทน์. จ.ศ.1156 (พ.ศ.2337).
- _____ . สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 13. ชื่อ วจนกถาเมืองพวน เจ้าเมืองพวนขอพึ่ง
พระบารมี พระโพธิสมภาร. จ.ศ.1156 (พ.ศ.2337).
- _____ . สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 5. ชื่อ บัญชีจ่ายเงินเบี้ยหวัด. จ.ศ.1168 (พ.ศ.2349).
- “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2.” หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 1. ชื่อ
สุกอักษรถึงเจ้าประเทศราช เรื่องหม่อมเหม็นกับพวกเป็นกบฏ. จ.ศ.1171 (พ.ศ.2352).
- _____ . สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 5. ชื่อ บัญชีเกณฑ์เครื่องทำพระเมรุสมเด็จพระ
พระพุทธรูปยอผ้า. จ.ศ.1171 (พ.ศ.2352).
- _____ . สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 6. ชื่อ บัญชีเลกกรมวัง มีโขนนายประดู ชาวสวน
ดักน้ำ วิเสท ชาวใหม่. จ.ศ.1172 (พ.ศ.2353).
- _____ . สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 21. ชื่อ รายงานว่าด้วยการรับช้างสำคัญในรัชกาลที่
2. จ.ศ.1174 (พ.ศ.2355).
- _____ . สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 14. ชื่อ บัญชีเบิกจ่ายแลพระราชทานประจำเดือน
ในแผ่นดินสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย. จ.ศ.1177 (พ.ศ.2358).

- “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2.” หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 10. ชื่อ
 ร่างศุภอักษรถึงเมืองเวียงจันทน์เรื่องสืบราชการเมืองพุทไธเพชร. จ.ศ.1179 (พ.ศ.2360).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 11. ชื่อ โบบอกพระยาสุรินทรราชเสนีย์. จ.ศ.1182
 (พ.ศ.2363).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 7. ชื่อ โบบอกพระยาสุรินทรฤๅชัย เมืองเพชรบุรี
 ร้องทุกข์เรื่องเกณฑ์เกณฑ์ไม้ เขื่อน ท่อน้ำ ไม่เสมอภาคกัน. จ.ศ.1184 (พ.ศ.2365).
- “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3.” หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 8. ชื่อ
 ร่างหนังสือเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดี เรื่องชำระเลกหมูละว้าซึ่งโจทไปอยู่กับเจ้าเมือง
 กรมการ คืบให้เจ้าหมู นายกอง สักคองหมุงคองตามเดิม. จ.ศ.1187 (พ.ศ.2368).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 13. ชื่อ บัญชีเลิกไพร่หลวงฝ่ายทหารและพลเรือน
 ในพระราชวังบวร. จ.ศ.1187 (พ.ศ.2368).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 19. ชื่อ บัญชีรายชื่อข้าราชการหัวเมืองต่าง ๆ ผู้ที่
 ได้เลื่อนตำแหน่ง. จ.ศ.1187 (พ.ศ.2368).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 4. ชื่อ ปราบกบฏเมืองเวียงจันทน์. จ.ศ.1189
 (พ.ศ.2370).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 4/ก. ชื่อ ปราบกบฏเมืองเวียงจันทน์. จ.ศ.1189
 (พ.ศ.2370).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 4/ข. ชื่อ ปราบกบฏเมืองเวียงจันทน์. จ.ศ.1189
 (พ.ศ.2370).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 12. ชื่อ สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยาพิษณุโลก
 และหัวเมืองอื่น ๆ ว่าด้วยคริวเมืองสระบุรี. จ.ศ.1189 (พ.ศ.2370).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 4. ชื่อ สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยาไชยวิชิต
 เรื่องส่งคริวลาวมาไว้เมืองต่าง ๆ และกรุงเทพฯ. จ.ศ.1191 (พ.ศ.2372).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 9. ชื่อ บัญชีเรือสำเภา เมืองสวรรคบุรีและหัวเมือง
 ต่าง ๆ. จ.ศ.1191 (พ.ศ.2372).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 5. ชื่อ บัญชีรายวันประทับตรา. จ.ศ.1192
 (พ.ศ.2373).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 10. ชื่อ บัญชีเรื่องทองคำสวยและเกณฑ์ร่อน.
 จ.ศ.1192 (พ.ศ.2373).

- “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3.” หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 21. ชื่อ
 ใบบอกหลวงอัครสุนทรเรื่องส่งส่วยเร็ว เงิน ทอง เมืองลาวตะวันออก. จ.ศ.1193
 (พ.ศ.2374).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 27. ชื่อ บัญชีจำนวนเร็วส่วย ซึ่งส่งรายปีและ
 ค้างส่ง. จ.ศ.1193 (พ.ศ.2374).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 34. ชื่อ บัญชีรายวันส่งส่วยเร็วหัวเมือง. จ.ศ.1193
 (พ.ศ.2374).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 5. ชื่อ ใบบอกเมืองลพบุรี. จ.ศ.1194 (พ.ศ. 2375).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 8. ชื่อ สารตราเจ้าพระยาจักรี เรื่องเกณฑ์ทำนา
 ให้ได้ 3 คนต่อ 1 เกวียน. จ.ศ.1194 (พ.ศ.2375).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 28. ชื่อ ใบบอกเมืองสระบุรีเรื่องเมืองคำทอง
 ส่งส่วย. จ.ศ.1194 (พ.ศ.2375).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 29. ชื่อ ใบบอกเมืองสระบุรี เมืองราม เมือง
 ลีทันคอนส่งส่วย. จ.ศ.1194 (พ.ศ.2375).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 31. ชื่อ ใบบอกเมืองสระบุรี เรื่องเมือง
 อุบลราชธานีส่งส่วย. จ.ศ.1194 (พ.ศ.2375).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 34. ชื่อ ใบบอกเมืองสระบุรี เรื่องเมืองเขมราช
 ส่งส่วย. จ.ศ.1194 (พ.ศ.2375).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 40. ชื่อ บัญชีเกณฑ์แลกหัวเมืองทำนา. จ.ศ.1194
 (พ.ศ.2375).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 33. ชื่อ บัญชีส่งกระวาน เกณฑ์เก็บเมืองสุพรรณ.
 จ.ศ.1195 (พ.ศ.2376).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 60. ชื่อ บัญชีงบเงินเบี้ยหวัดตามหัวเมืองต่าง ๆ.
 จ.ศ.1196 (พ.ศ.2377).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 7. ชื่อ บัญชีจำนวนส่วยเร็วเมืองต่าง ๆ นำส่งและ
 ยังก้างอยู่. จ.ศ.1197 (พ.ศ.2378).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 53. ชื่อ เบี้ยหวัด นายกอง ปลัดกองลาว. จ.ศ.1197
 (พ.ศ.2378).

- “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3.” หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 55. ชื่อ บัญชีรายจ่ายพระราชทรัพย์ในการพระราชกุศลต่าง ๆ. จ.ศ.1197 (พ.ศ.2378).
- . สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 3. ชื่อ ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรีถึงเจ้าพระยา ยมราช เรื่องให้หลวงวิจิตรสงคราม กรมการ ไปซื้อข้าวให้ลาวเขมรทำนา. จ.ศ.1198 (พ.ศ.2397).
- . สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 68. ชื่อ จดหมายเจ้าพระยาจักรีถึงพระยาสรบุรี พระยานครชัยศรีให้หลวงศักดิ์เสนีคุมเงินเบี้ยหวัดออกมจากำหน้า. จ.ศ.1198 (พ.ศ.2379).
- . สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 1. ชื่อ ร่างตราเจ้าพระยาจักรี ตอบเรื่องส่งครัว เมืองพวน เมืองเวียงจันทน์. จ.ศ.1199 (พ.ศ.2380).
- . กระดาษเปล่า. เส้นดินสอดำ. เลขที่ 31. ชื่อ ใบบอกเมืองสระบุรี ส่งเงินส่วยรวม 4 กอง. จ.ศ.1199 (พ.ศ.2380).
- . กระดาษเปล่า. เส้นดินสอดำ. เลขที่ 55. ชื่อ ใบบอกเมืองสระบุรี ส่งเงินแทนผลเร็ว ส่วย. จ.ศ.1199 (พ.ศ.2380).
- . สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 258. ชื่อ บัญชีเบี้ยหวัดหัวเมือง. จ.ศ.1201 (พ.ศ.2382).
- . สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 18. ชื่อ ร่างตราเจ้าพระยาจักรีตอบเมืองสุพรรณ. จ.ศ.1202 (พ.ศ.2383).
- . สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 49. ชื่อ ร่างตราถึงพระยาประเสริฐสงครามเมือง สระบุรีให้สืบจับครัวลาวชายหญิง 6 คนที่หลบหนีไป. จ.ศ.1202 (พ.ศ.2383).
- . กระดาษเปล่า. เส้นดินสอดำ. เลขที่ 123. ชื่อ ใบบอกเมืองสระบุรีส่งผลเร็วส่วย กองลาวพุงขาว. จ.ศ.1202 (พ.ศ.2383).
- . สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 156. ชื่อ บัญชีจำนวนเลขซึ่งทำงานต่าง ๆ. จ.ศ.1202 (พ.ศ.2383).
- . สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 157. ชื่อ บัญชีจำนวนเลขไพร่หลวง. จ.ศ.1202 (พ.ศ.2383).
- . สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 158. ชื่อ บัญชีจำนวนเลขไพร่หลวง. จ.ศ.1202 (พ.ศ.2383).
- . สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 159. ชื่อ บัญชีจำหน่ายเลขและคงอยู่. จ.ศ.1202. (พ.ศ.2383).

- “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3.” หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 162. ชื่อ บัญชีรายวันรับเร่วและกระวานส่วยเกณฑ์หัวเมืองต่าง ๆ. จ.ศ.1202 (พ.ศ.2383).
- _____. กระจายเพลลา. เส้นดินสอดำ. เลขที่ 32. ชื่อ ไบบอกเมืองสระบุรี. จ.ศ.1203 (พ.ศ.2384).
- _____. กระจายเพลลา. เส้นดินสอดำ. เลขที่ 34. ชื่อ ไบบอกเมืองสระบุรี. จ.ศ.1203 (พ.ศ.2384).
- _____. กระจายเพลลา. เส้นดินสอดำ. เลขที่ 48. ชื่อ ไบบอกเมืองปราจีนบุรี. จ.ศ.1203 (พ.ศ.2384).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 96. ชื่อ สารตราถึงพระยาพิชัยชาญยุทธเมือง ฉะเชิงเทรา. จ.ศ.1203 (พ.ศ.2384).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 100. ชื่อ บัญชีจ่ายเบี้ยหวัด ลาว เขมรหัวเมือง. จ.ศ.1203 (พ.ศ.2384).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 107. ชื่อ บัญชีรายวันส่งและรับเงินเบี้ยหวัดไปแจก แก่ข้าราชการประจำหัวเมือง. จ.ศ.1203 (พ.ศ.2384).
- _____. กระจายฝรั่ง. เลขที่ 29. ชื่อ คัดร่างตราถึงเมืองสระบุรี เกณฑ์เกณฑ์ทำป้อมเมือง สมุทรปราการ. จ.ศ.1204 (พ.ศ.2385).
- _____. กระจายเพลลา. เส้นดินสอดำ. เลขที่ 46. ชื่อ ไบบอกเมืองสระบุรี ส่งผลเร่วส่วย กองขุนอินอำนาจ. จ.ศ.1204 (พ.ศ.2385).
- _____. กระจายเพลลา. เส้นดินสอดำ. เลขที่ 47. ชื่อ ฎีกาเจ้าพนักงานคลังสินค้า ทำให้แก่นายเวรมหาดไทยรับส่วยครั้ง ส่วยฝ้ายของเมืองต่าง ๆ. จ.ศ.1204 (พ.ศ.2385).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 129. ชื่อ หนังสือพระยามหาอำมาตย์ ดั่งหลวงปลัด กรมการเมืองลพบุรีให้หลวงคชศักดิ์ขึ้นมากุมไพร่ลาวขึ้นมาเจาะสลักหินไปใช้ในการสร้างวัดสุทัศน์. จ.ศ.1205 (พ.ศ.2386).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 160. ชื่อ หนังสือถึงพระยาพิชัยโลกให้ส่งตัว หลวงมหาดไทย ขุนด่านกับพวก. จ.ศ.1205 (พ.ศ.2386).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 2. ชื่อ สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงเมืองเพชรบูรณ์ เมืองหล่มสัก ให้หลวงอาษาสำแดงขึ้นไปชำระเลิกไพร่หลวงเมืองสระบุรีให้ทำส่วยผลเร่ว ณ เดือน 6 ปีมะโรง จอศก. จ.ศ.1206 (พ.ศ.2387).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 31. ชื่อ สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระวิเสทฤชย์ เรื่องพระราชทานเพลิงศพพระวิชิตสงคราม. จ.ศ.1206 (พ.ศ.2387).

- “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3.” หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 59. ชื่อ สารตราเจ้าพระยาจักร์ถึงเมืองสระบุรี กรุงเก่า อ่างทอง เกณฑ์หนังโคมาขึงกลองชนะ และให้ข้าหลวงคุมเงินเบี้ยหวัดไปแจกลาว เขมร หัวเมือง. จ.ศ.1206 (พ.ศ.2387)
- _____. กระดาษเพลลา. เส้นดินสอดำ. เลขที่ 80. ชื่อ ใบบอกเมืองสระบุรี ส่งผลเร็วส่วยกอง ขุนศรีสุระ. จ.ศ.1206 (พ.ศ.2387).
- _____. กระดาษเพลลา. เส้นดินสอดำ. เลขที่ 92. ชื่อ ใบบอกเมืองสระบุรี บอกส่งผลเร็วส่วย กองขุนแพลงพลาน. จ.ศ.1206 (พ.ศ.2387).
- _____. กระดาษเพลลา. เส้นดินสอดำ. เลขที่ 122. ชื่อ ใบบอกเมืองสระบุรี ส่งผลเร็วส่วย กองขุนอินอำนาจ. จ.ศ.1206 (พ.ศ.2387).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 147. ชื่อ ร่างตราเรื่องนายสังกล่าวโทษกรมการเมือง มโนรม. จ.ศ.1206 (พ.ศ.2387).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 149. ชื่อ ร่างตราพระยามหาอำมาตย์ถึงพระนคร นายก ขุนประเสริฐเสนา เรื่องให้เกณฑ์คนไทย-ลาว 20-30 คน จัดชุดเลื่อยศิลา มา ประดับประตูวัดสุทัศน์. จ.ศ.1206 (พ.ศ.2387).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 184. ชื่อ สารตราเรื่องขุนอินอำนาจขุนศรีสุระ ยื่นเรื่องราวเลิกไพร่หลวงอพยพหนี. จ.ศ.1206 (พ.ศ.2387).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 208. ชื่อ บัญชีจำนวนครัวเมืองเวียงจันทน์ และเมืองวัง. จ.ศ.1206 (พ.ศ.2387).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 25. ชื่อ บัญชีเรื่องเกณฑ์กองทัพหัวเมืองต่าง ๆ ไปราชการทัพเมืองญวน. จ.ศ.1207 (พ.ศ.2388).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 41. ชื่อ สารตราเรื่องให้จัดเกวียนส่งนายสิทธิผู้ถือ ท้องตราและคุมเบี้ยหวัด เสื้อผ้า ฯลฯ. จ.ศ.1207 (พ.ศ.2388).
- _____. กระดาษสา. เส้นดินสอดำ. เลขที่ 126. ชื่อ ใบบอกเมืองสระบุรี ส่งผลเร็วส่วย กองพระวิเสศโยธา ขุนแพลงพลาน ขุนราวี ๆ นาฎ. จ.ศ.1207 (พ.ศ.2388).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 129. ชื่อ ส่งผลเร็วส่วยกองขุนศรีสุระ ขุนอินอำนาจ. จ.ศ.1207 (พ.ศ.2388).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 132. ชื่อ ใบบอกเมืองสระบุรี เรื่องส่งเงินแทน ผลเร็วส่วยกองพระวิเสศโยธา ขุนแพลงพลาน ขุนอินอำนาจ กองขุนศรีสุระคุมมาส่ง. จ.ศ.1207 (พ.ศ.2388).

- “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3.” หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 133. ชื่อ
 ใบบอกเมืองสระบุรี เรื่องส่งผลเร็วของขุนวิเศษโยธา ขุนพลวงพลสถาน ขุนราวี ๆ นาฎ
 ขุนอินอำนาจ เข้ามาส่งตามกำหนด. จ.ศ.1207 (พ.ศ.2388).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 134. ชื่อ ใบบอกเมืองสระบุรี เรื่องส่งผลเร็วด้วย
 กองขุนศรีสุระ ขุนอินอำนาจ. จ.ศ.1207 (พ.ศ.2388).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 237. ชื่อ สารตราตอบ เรื่องขุดคลองบางปลาและ
 จะได้คร้วลาวเข้ามา. จ.ศ.1207 (พ.ศ.2388).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 238. ชื่อ สารตราเรื่องให้พระยาสระบุรีเร่งจัดส่ง
 กงทอง กงข้าง กงฉากเรือ. จ.ศ.1207 (พ.ศ.2388).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 240. ชื่อ หนังสือพระยามหาอำมาตย์ ว่าด้วย
 เรื่องความนายพุดเลกไพร่หลวง ฯลฯ. จ.ศ.1207 (พ.ศ.2388).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 264. ชื่อ หนังสือถึงเมืองอ่างทอง เรื่องให้ชำระ
 ไพร่หลวงละว้าที่หลบหนีมาจากหลวงปราบ. จ.ศ.1207 (พ.ศ.2388).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 276. ชื่อ สารตราถึงพระยาสุวรรณโลกพระยาสุโขทัย
 เรื่องตั้งเงินสอน หมื่นภักดีสมบัติเป็นนายอากร ฯลฯ. จ.ศ.1207 (พ.ศ.2388).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 293. ชื่อ สารตราถึงพระยาสระบุรี ได้รับผลเร็วด้วย
 และเงินแทนผลเร็วแล้ว. จ.ศ.1207 (พ.ศ.2388).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 295. ชื่อ ใบบอกหลวงพิพิธเสนา เรื่องส่งบัญชี
 ทางว่าว เลกที่ปลดขรฯ เจ็บ ดาย หมี่. จ.ศ.1207 (พ.ศ.2388).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 299. ชื่อ ลำดับที่ 8 ถึงพระยาสระบุรี ให้สืบผู้ร้าย
 ดิจิงเอกระบือและปืนคาบศิลาของเพี้ยพรมภักดีกับเพี้ยจันทองมาสอบสวน. จ.ศ.1207
 (พ.ศ.2388).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 14. ชื่อ สารตราเจ้าพระยาจักรี เรื่องที่ 3 ถึง
 เมืองปราจีน สระบุรี ให้ขุนทิพ หมื่นภักดี ไปตามลาวไพร่หลวงที่หลบหนี. จ.ศ.1208
 (พ.ศ.2389).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 21. ชื่อ สารตราถึงเมืองฉะเชิงเทรา เรื่องตั้งขุนราม
 เป็นหลวงพิพิธเสนา. จ.ศ.1208 (พ.ศ.2389).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 112. ชื่อ สารตราถึงเมืองสุพรรณ เรื่องนายกองส่วย
 น้ำรักเมืองราชบุรีจะมาทำน้ำรักที่เมืองสุพรรณ. จ.ศ.1208 (พ.ศ.2389).

- “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3.” หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 123. ชื่อ หนังสือออกญาราชสุภาวดีฯถึงพระยาสระบุรีโปรดเกล้าฯให้จมื่นศรีสรักษ์ฯไปจับเลข. จ.ศ.1208 (พ.ศ.2389).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 132. ชื่อ บัญชีเลกลาว เลกแขก ทำส่วยกระเบื้อง นายกอง ปลัดกอง ทำขึ้น. จ.ศ.1208 (พ.ศ.2389).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 138. ชื่อ บัญชีเลกไพร่หลวงเข้าเดือน. จ.ศ.1208 (พ.ศ.2389).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 37. ชื่อ สำเนาหนังสือออกญาราชสุภาวดี เรื่องที่ 4 ให้เจ้าสารวัตรส่งท้าวเพี้ยที่เข้าใจดูเรืออกไปดูแร่ที่เพชรบุรีราชบุรี. จ.ศ.1209 (พ.ศ.2390).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 65. ชื่อ ใบบอกเมืองจะเชิงเทราส่งผลเร็วส่วย. จ.ศ.1209 (พ.ศ.2390).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 66. ชื่อ ใบบอกเมืองปราจีนบุรีส่งผลเร็วส่วย. จ.ศ.1209 (พ.ศ.2390).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 73. ชื่อ ใบบอกเมืองสระบุรี บอกนำเมืองกาฬสินธุ์ ส่งเร็ว. จ.ศ.1209 (พ.ศ.2390).
- _____. กระดาษเพลา. เส้นดินสอดำ. เลขที่ 79. ชื่อ ใบบอกเมืองจะเชิงเทรา ส่งผลเร็ว กองหลวงพลสงคราม. จ.ศ.1209 (พ.ศ.2390).
- _____. กระดาษเพลา. เส้นดินสอดำ. เลขที่ 85. ชื่อ ใบบอกเมืองสุพรรณส่งผลกระวานส่วย. จ.ศ.1209 (พ.ศ.2390).
- _____. กระดาษเพลา. เส้นดินสอดำ. เลขที่ 92. ชื่อ ใบบอกเมืองสระบุรีส่งผลเร็วจำนวน เกณฑ์. จ.ศ.1209 (พ.ศ.2390).
- _____. กระดาษเพลา. เส้นดินสอดำ. เลขที่ 93. ชื่อ ใบบอกเมืองจะเชิงเทรา ส่งผลเร็วส่วย ให้เจ้าเมืองกรมการ. จ.ศ.1209 (พ.ศ.2390).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 110. ชื่อ บัญชีส่วยเร็วกับเงินแทนผลเร็วส่งเก่า ที่ลำ. จ.ศ.1209 (พ.ศ.2390).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 119. ชื่อ สารตราเรื่องส่งครวลาพวนมากับเรื่อง พระเวสศฤกษ์ขอมหญิงลาวเป็นภรรยา. จ.ศ.1209 (พ.ศ.2390).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 162. ชื่อ สารตราถึงกรมการเมืองสระบุรี จะเชิงเทรา เรื่องให้บอกบัญชีเลกสักใหม่ในกองทำส่วยเร็ว. จ.ศ.1209 (พ.ศ.2390).

- “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3.” หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 150. ชื่อ
 ใบบอกพระรัตนนากาจาจางวงกองโคเรื่อง ส่งผลเร็วหนัก 43 บาท 15 ชั่ง มอบให้
 หลวงยกกระบัตรเมืองสระบุรีคุมลงมาทูลเกล้าถวาย. จ.ศ.1210 (พ.ศ.2391).
- _____ . สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 166. ชื่อ ร่างบัญชีเบี้ยหวัดเมืองสุพรรณเมือง
 นครชัยศรี. จ.ศ.1210 (พ.ศ.2391).
- _____ . สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 167. ชื่อ ร่างบัญชีเบี้ยหวัดเมืองสระบุรี อรัญญิก
 คลองท้อ กรุงเก่า. จ.ศ.1210 (พ.ศ.2391).
- _____ . สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 168. ชื่อ ร่างบัญชีเบี้ยหวัดเมืองอิน เมืองพรหม
 เมืองอ่างทอง และเมืองลพบุรี. จ.ศ.1210 (พ.ศ.2391).
- _____ . สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 79. ชื่อ ใบบอกเมืองสระบุรีส่งผลเร็วช่วย
 กองขุนศรีสุระ. จ.ศ.1211 (พ.ศ.2392).
- _____ . สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 101. ชื่อ บัญชีเบี้ยหวัด เมืองสุพรรณบุรี เมือง
 นครชัยศรี. จ.ศ.1211 (พ.ศ.2392).
- _____ . สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 102. ชื่อ บัญชีเบี้ยหวัดเมืองสระบุรี. จ.ศ.1211
 (พ.ศ.2392).
- _____ . สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 106. ชื่อ ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยา
 ปราชิน พระยาสระบุรี. จ.ศ.1211 (พ.ศ.2392).
- _____ . สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 55. ชื่อ ใบบอกเมืองสระบุรี เรื่องส่งผลเร็วช่วย
 กองขุนอินอำนาจ. จ.ศ.1212 (พ.ศ.2393).
- _____ . สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 92. ชื่อ ใบบอกเมืองราชบุรี เรื่องส่งเงินแทน
 ช่วยฝาง กองหลวงอุดมวารี. จ.ศ.1212 (พ.ศ.2393).
- _____ . สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 129. ชื่อ บัญชีรับเงินช่วย ลาวกอนนอกหัวเมือง
 ลาวต่าง ๆ. จ.ศ.1212 (พ.ศ.2393).
- _____ . สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 151. ชื่อ ใบบอกเมืองฉะเชิงเทรา เรื่องหางว่าว
 เลกช่วยทอง. จ.ศ.1212 (พ.ศ.2393).
- “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4.” หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 6. ชื่อ
 ร่างสารตรา ถึงผู้ว่าราชการเมืองต่าง ๆ เรื่องขอแรงตัดไม้ทำรากปราสาท. จ.ศ.1215
 (พ.ศ.2396).

- “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4.” หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 47. ชื่อ
 ร่างตราถึงเมืองนครชัยศรี ตั้งนายละมุดเป็นที่ขุนชำนาญชลมาศ. จ.ศ.1215 (พ.ศ.2396).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 49. ชื่อ ร่างตราถึงเมืองนครราชสีมาโปรดให้ทำ
 แผนที่ป้อมกำแพงใหม่ ฯลฯ. จ.ศ.1215 (พ.ศ.2396).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 55. ชื่อ ร่างตราถึงเมืองสุพรรณให้ชำระเงินค่านา
 ซึ่งค้างกับราษฎร. จ.ศ.1215 (พ.ศ.2396).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 64. ชื่อ หนังสือถึงเมืองสุโขทัย ชำระเงินส่วยที่ค้าง
 ฯลฯ. จ.ศ.1215 (พ.ศ.2396).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 73. ชื่อ สารตราถึงเมืองสระบุรี โปรดให้
 พระอนุชิตพิทักษ์ถือตราคุมเงินเบี้ยหวัดมาให้. จ.ศ.1215 (พ.ศ.2396).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 20. ชื่อ ร่างตราถึงเมืองลพบุรีให้เกณฑ์แลกข้าพระ
 เคาปูน ท่าวัดเกาะแก้ว. จ.ศ.1216 (พ.ศ.2397).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 77. ชื่อ สารตราถึงเมืองสุพรรณบุรี ตั้งขุนอินอากร
 เป็นนายอากร ฯลฯ. จ.ศ.1216 (พ.ศ.2397).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 118. ชื่อ คำให้การอำแดงคงใช้ให้อ้ายเหมนลาว
 อ้ายจิ้นหล้า ล่องยามาขายแทนตัวไพร่. จ.ศ.1216 (พ.ศ.2397).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 72. ชื่อ ร่างหนังสือถึงพระยาจำแสนบตีให้
 หมื่นสตุสุนทรมาเอาตัวขุนสกล ฯลฯ. จ.ศ.1217 (พ.ศ.2398).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 67. ชื่อ ร่างตราถึงเมืองกรุงเก่า ฯลฯ ให้ข้าหลวง
 เสนา เรียกเงินค่านา. จ.ศ.1218 (พ.ศ.2399).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 39. ชื่อ สารตราถึงเมืองอ่างทอง ตั้งนายภูกเป็น
 หมื่นพรหมอากร ฯลฯ. จ.ศ.1219 (พ.ศ.2400).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 32. ชื่อ สารตราถึงขุนหมื่น ข้าพระพุทธรบาท.
 จ.ศ.1220 (พ.ศ.2401).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 57. ชื่อ สารตราถึงพระยาราชวราภานุกุลเจ้าเมือง
 กรมการ. จ.ศ.1220 (พ.ศ.2401).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 63. ชื่อพระบรมราชโองการ เรื่องตราภูมิวิเศษแก่
 ลาวพวน ลาวทรงคำ. จ.ศ.1221 (พ.ศ.2402).

- “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4.” หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 3. ชื่อ
 ร่างสารตราถึงเมืองพิชัย ฯลฯ เมืองสระบุรีโปรดให้ตั้งพระรัตนากายเป็นพญารัตนากาย
 จางวางกองโคและพระราชทานเครื่องยศด้วย ฯลฯ จ.ศ.1222 (พ.ศ.2403).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 61. ชื่อ ร่างตราถึงเมืองสุพรรณเกณฑ์เลกคงเมือง
 ผลัดเปลี่ยนกันทำวัดป่าเลไลยก์. จ.ศ.1222 (พ.ศ.2403).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 62. ชื่อ บัญชีแจกจ่ายทำพระเมรุพระบาทสมเด็จพระ
 พระปิ่นเกล้าฯ. จ.ศ.1222 (พ.ศ.2403).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 97. ชื่อหนังสือสำคัญประทับตราภูมิพิเศษ
 พระราชทานยกค่านาลาวพวน ลาวทรงดำ. จ.ศ.1222 (พ.ศ.2403).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 124. ชื่อ เรื่องเยี่ยมภรรยาขุนศรีศรธาทักตร
 ปลัดกรมโรงงาน ซึ่งเป็นลาวชาวเมืองเวียงจันทน์. จ.ศ.1222 (พ.ศ.2403).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 6. ชื่อ ร่างสารตราถึงเมืองพนมสารคาม เมืองอินบุรี
 เรื่องให้ส่งครัวลาวไพร่หลวงกองหน้าที่หลบหนีมาลงไปกรุงเทพฯ. จ.ศ.1223 (พ.ศ.2404).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 160. ชื่อ ตราหน้ายถึงเมืองสุพรรณ เรื่องขุนทิพ
 ขุนจิต ขอแยกกองส่วยจากหลวงแก้วคีรีนายกong. จ.ศ.1224 (พ.ศ.2405).
- _____. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว. เลขที่ 107. ชื่อ สารตราถึงพระยาสระบุรีให้เกณฑ์เลก
 กองโคมาทำวังจันทเกษม. จ.ศ.1227 (พ.ศ.2408).
- ศิลปากร, กรม. กองจดหมายเหตุ. “รล-กท. เอกสารเขียนเล่มกรมพระกลาโหม.” รัชกาลที่ 4 เล่ม
 1. จ.ศ.1213. ลำดับที่ 23, 58, 65, 71, 74, 75, 82, 85, 86, 94.
- _____. “รล-กท. เอกสารเขียนเล่มกรมพระกลาโหม.” รัชกาลที่ 4. เล่ม 3. จ.ศ.1214. ลำดับที่
 16, 68, 69, 94.
- _____. “รล-กท. เอกสารเขียนเล่มกรมพระกลาโหม.” รัชกาลที่ 4. เล่ม 4. จ.ศ.1213. ลำดับที่
 32, 58.
- _____. “รล-กท. เอกสารเขียนเล่มกรมพระกลาโหม.” รัชกาลที่ 4. เล่ม 5. จ.ศ.1214. ลำดับที่
 10, 52.
- _____. “รล-กท. เอกสารเขียนเล่มกรมพระกลาโหม.” รัชกาลที่ 4. เล่ม 6. จ.ศ.1215. ลำดับที่
 65.
- _____. “รล-กท. เอกสารเขียนเล่มกรมพระกลาโหม.” รัชกาลที่ 4 เล่ม 7. จ.ศ.1216. ลำดับที่
 9, 12, 74.

- ศิลปากร, กรม. กองจดหมายเหตุ. “รล-กท. เอกสารเขียนเล่มกรมพระกลาโหม. รัชกาลที่ 4. เล่ม 9. จ.ศ.1217. ลำดับที่ 3, 5, 47, 50.
- _____. “รล-กท. เอกสารเขียนเล่มกรมพระกลาโหม.” รัชกาลที่ 4. เล่ม 11. จ.ศ.1218. ลำดับที่ 21, 81, 89, 91, 106, 118, 120.
- _____. “รล-กท. เอกสารเขียนเล่มกรมพระกลาโหม.” รัชกาลที่ 4. เล่ม 13. จ.ศ.1219. ลำดับที่ 27, 41, 43, 58, 59, 76, 99.
- _____. “รล-กท. เอกสารเขียนเล่มกรมพระกลาโหม.” รัชกาลที่ 4. เล่ม 15. จ.ศ.1219-1220. ลำดับที่ 9, 11, 15, 18, 19, 52, 56, 64, 113.
- _____. “รล-กท. เอกสารเขียนเล่มกรมพระกลาโหม.” รัชกาลที่ 4. เล่ม 17. จ.ศ.1221. ลำดับที่ 1, 13, 15, 50, 68, 71.
- _____. “รล-กท. เอกสารเขียนเล่มกรมพระกลาโหม.” รัชกาลที่ 4. เล่ม 19. จ.ศ.1221-1222. ลำดับที่ 20, 36, 39, 57.
- _____. “รล-กท. เอกสารเขียนเล่มกรมพระกลาโหม.” รัชกาลที่ 4. เล่ม 21. จ.ศ.1223. ลำดับที่ 44, 52.
- _____. “รล-กท. เอกสารเขียนเล่มกรมพระกลาโหม.” รัชกาลที่ 4. เล่ม 23. จ.ศ.1224. ลำดับที่ 52.
- _____. “รล-กท. เอกสารเขียนเล่มกรมพระกลาโหม.” รัชกาลที่ 4. เล่ม 25. จ.ศ.1225. ลำดับที่ 83, 90.
- _____. “รล-กท. เอกสารเขียนเล่มกรมพระกลาโหม.” รัชกาลที่ 4. เล่ม 27. จ.ศ.1225. ลำดับที่ 75, 87, 88.
- _____. “รล-กท. เอกสารเขียนเล่มกรมพระกลาโหม.” รัชกาลที่ 4. เล่ม 29. จ.ศ.1227. ลำดับที่ 31, 81, 84.
- _____. “รล-กท. เอกสารเขียนเล่มกรมพระกลาโหม.” รัชกาลที่ 4. เล่ม 36. จ.ศ.1230-1231. ลำดับที่ 86.
- _____. ร.4. 1ก/8. “พระราชหัตถเลขาและประกาศต่าง ๆ ในรัชกาลที่ 4 ปี จ.ศ.1223-1242” (ร.ศ.80-99).
- _____. “ม. ร5 T1 - (1-17)/12. แผนกปกครอง (สำมะโนครัว) ร.ศ.113-126.”

ข. เอกสารประเภทหนังสือ

- คทาธรिति. พระยา. สมุดราชบุรี พ.ศ.2468. พระนคร : โรงพิมพ์หนังสือพิมพ์ไทย, 2468.
- ครอว์ฟอร์ด, จอห์น. เอกสารของครอว์ฟอร์ด. แปลโดย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ. กรุงเทพฯ :
คุรุสภา, 2515.
- คำอธิบายของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ตอบปัญหาพระยาอินทรมนตรีศรี-
จันทกุมาร. อนุสรณ์เนื่องในงานพระราชเพลิงศพหลวงสวัสดิศาสตราศรัยพิฑิต ม.ว.ม.,
ป.ช., ท.จ.ว. (สวัสดิ์ สุมิตร) ณ เมรุวัดธาตุทอง 25 กุมภาพันธ์ 2516.
- จดหมายเหตุเรื่องปราบขบถเวียงจันทน์. พระนคร : โสภณพิพรรฒธนากร, 2469.
- จดหมายหลวงอุดมสมบัติ พร้อมด้วยคำอธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าเฉลิมพลทิฆัมพร โปรด
ให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระรัตนธัมมิ (อิสสรญาณเถร) ณ เมรุหน้า
พลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ 31 พฤษภาคม 2505.
- จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ.1171-1173. มุลินธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์จัดพิมพ์ในวันพระราชสมภพครบ 202
ปี 24 กุมภาพันธ์ 2513.
- จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ.1173. มุลินธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระพุทธ-
เลิศหล้านภาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์จัดพิมพ์ในวันพระราชสมภพครบ 203 ปี 24
กุมภาพันธ์ 2514.
- จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 เล่ม 3 จุลศักราช 1171-1174. มุลินธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาท
สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์จัดพิมพ์เนื่องในวโรกาส สมเด็จพระ
เทพรัตนราชสุดาฯสยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีเปิด
พิพิธภัณฑ์และหอสมุดพระพุทธเลิศหล้านภาลัย อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม
24 กุมภาพันธ์ 2528.
- จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวีและพระราชวิจารณ์รัชกาลที่ 5. กรุงเทพฯ :
คุรุสภา, 2512.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. “พระราชดำรัสทรงแถลงพระบรมราชธิบายแก้ไข
การปกครองแผ่นดิน,” หนังสืออ่านประกอบพื้นฐานอารยธรรมไทยตอนพื้นฐาน
ทางประวัติศาสตร์ สังคม และการเมือง. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2514.

- แซรวาส, นิโกลาส์. ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม (ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช). แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร. พระนคร : ก้าวหน้า, 2506.
- ชัย เรื่องศิลป์. ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ.2352-2453 ด้านเศรษฐกิจ. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2522.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. เทียบตามทางรถไฟ. ที่ระลึกลงาน พระราชทานเพลิงศพ อำมาตย์ตรี พระยาพลราชภูรบำรุง (แสง อุเทนสุด) ณ เมรุ สมานมิตร จังหวัดนครราชสีมา 21 เมษายน 2505.
- . ไทยรบพม่า. กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2520.
- ดาศารต์, บาทหลวง. จดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศสยามของบาทหลวงดาศารต์. แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2517.
- . จดหมายเหตุการเดินทางครั้งที่ 2 ของบาทหลวงดาศารต์ ค.ศ.1687-1688. แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2519.
- ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1. ที่ระลึกลงาน พระราชทานเพลิงศพ พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นอนุวัตินจาตุรนต์ กรมศิลปากร พฤศจิกายน พ.ศ.2478.
- . พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 3. มี 2 เล่ม, พระนคร : คุรุสภา, 2504.
- . พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 4. พระนคร : คุรุสภา, 2521.
- เบอร์นี่, เฮนรี่. เอกสารของเฮนรี่ เบอร์นี่. แปลโดย นางสาวตรี สุวรรณสถิตย์. กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2515.
- เบาริง, เซอร์ จอห์น. ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศสยามกับต่างประเทศในสมัยอยุธยา. แปลโดย นันทนา ดันดิเวสส์. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2527.
- ประชุมพงศาวดารเล่ม 22 (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 36 ต่อ 37 และ 38). กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2511.
- ประชุมพงศาวดารเล่ม 23 (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 39 (ต่อ) - 40). กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2511.
- ประชุมพงศาวดารเล่ม 42 (จดหมายเหตุเกี่ยวกับเขมรและญวนในรัชกาลที่ 3). กรุงเทพฯ : 2512.

ประชุมพงศาวดารภาคที่ 65 พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม).

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงสฤทธิสารลักษณ์ (เปรม
กลางกุลเสน) ณ ฌาปนสถาน กองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร วันที่ 27 พฤศจิกายน 2506.

ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2394-2400. พระนคร : คุรุสภา, 2503.

ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2401-2404. พระนคร : คุรุสภา, 2503.

ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2405-2408. พระนคร : คุรุสภา, 2504.

ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-3 พ.ศ.2325 - พ.ศ.2394. เล่ม 1. คณะ
กรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในโอกาส
สมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี พุทธศักราช 2525.

ประวัติวัดทั่วพระราชอาณาจักร. เล่ม 2 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2526.

ประมวลพระบรมราชาธิบายเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สยาม พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระ
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและชาติพันธุ์วิทยาว่าด้วยชนชาติเผ่าต่าง ๆ ใน
ประเทศไทย. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนาวาตรีขุนฤทธิไกรธรรมา
ด.ม., ต.ช. (รอด โคบาละสุด) ณ เมรุวัดอนงคาราม วันที่ 27 พฤศจิกายน พ.ศ.2515.
पालเลกซ์, ฌึง ปับดีสกี. เล่าเรื่องกรุงสยาม. แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร. พระนคร : ก้าวหน้า,
2506.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาต).
พระนคร : คลังวิทยา, 2507.

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ รัชกาลที่ 1 และ รัชกาลที่ 2.
พระนคร : คลังวิทยา, 2505.

พระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. เล่ม 1. พระนคร : คุรุสภา,
2506.

พระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงบริหารราชการ
แผ่นดิน ภาคที่ 4 พระราชทานสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราช
านุภาพ. คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี
สำนักนายกรัฐมนตรี, 2512.

พิทักษ์ สายอันท์. ประวัติวัดไทยและศิลปะไทยโบราณ. กรุงเทพฯ : ศึกษาการพิมพ์, 2521.

พลับพลึง มุลศิลป์. ความสัมพันธ์ไทย-ฝรั่งเศส สมัยอยุธยา. กรุงเทพฯ : บรรณกิจ, 2523.

- อัม บัณฑยากร, ผู้รวบรวม. ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ 1 สมัยกรุงธนบุรี. คณะกรรมการ
พิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2523.
- เรื่องกฎหมายตราสามดวง กรมศิลปากรจัดพิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช 2521. กรุงเทพฯ :
อุดมศึกษา, 2521.
- เรไร สืบสุข, และคนอื่น ๆ. โครงการรวบรวมและวิจัยคติชนวิทยาท้องถิ่นอันดับที่ 1
วรรณกรรมพื้นบ้านไทยทรงดำ อำเภอเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรี. เพชรบุรี :
วิทยาลัยครูเพชรบุรี, 2523.
- ลาอุแบร, มร. เคอจ. จดหมายเหตุผลลาอุแบรฉบับสมบูรณ์. เล่ม 1. แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร.
พระนคร : ก้าวหน้า, 2510.
- ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ สร้างตลาดสำหรับเมือง สร้างเมือง
พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. พิมพ์เป็น
อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายดาว นุสพเวส จ.ม., บ.ช. ณ เมรุวัด
ราษฎร์บำรุง จังหวัดชลบุรี วันที่ 1 ธันวาคม พุทธศักราช 2511.
- วุฒิชัย มูลศิลป์, และ ธรรมนิตย์ วราภรณ์, บรรณาธิการ. กบฏชาวนา. กรุงเทพฯ : สมาคม
สังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2525.
- ศิลปากร, กรม. ประวัติเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี. เล่ม 2. กรุงเทพฯ : ครูสภา, 2504.
- ศิลปากร, กรม. การสร้างเมืองลพบุรีให้เป็นราชธานีชั้นในในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครพิมพ์, 2525.
- สุวิทย์ ไททยวัฒน์. วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ.2394-
2475. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, 2521.
- สิริ พึ่งเดช. ประวัติ - ลัทธิของผู้ใดซ่งดำ. กรุงเทพฯ : ครูสภา, 2519.
- สมศรี เอี่ยมธรรม, ผู้แปล. ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาฉบับปรับปรุง. กรุงเทพฯ :
กรมศิลปากร, 2522.

ก. วิทยานิพนธ์

- กาญจนา พันธุ์คำ. "ลักษณะเฉพาะทางด้านเสียงของภาษาลาวในอำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม."
วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523.

- นันทิยา สว่างวุฒิธรรม. “การควบคุมกำลังคนในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนการจัดการเกณฑ์ทหาร (พ.ศ.2325-2448).” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.
- บุญรอด แก้วกัณหา. “การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325-2411).” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518.
- พรรษา สิ้นสวัสดิ์. “ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงเทพฯกับเมืองเวียงจันทน์ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2367-2370).” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2521.
- พนิดา เข็นสมุทร. “คำและความหมายในภาษาลาวโซ่ง.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2524.
- มยุรี วัดแก้ว. “การศึกษาโครงสร้างสังคมของลาวโซ่ง.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2521.
- อัจฉรา กาญจนอมย์. “การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325-2394).” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523.

ภาคผนวก 1

ร่างหนังสือเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดี จ.ศ.1187 (พ.ศ.2368)

หนังสือเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดี มาถึงพระยาราชบุรี พระยาภาณุจนบุรี พระยาสุพรรณบุรี พระยาศรีพิพัฒน์จางวางพระคลังสินค้า กราบทูลพระกรุณา เจ้าเมืองกรมการแลราษฎรไทย จีน สมคบหมู่ไพร่หลวงกองละว้าส่วยตึกไพร่ชายหญิง ไปกู่หนีขี้มลินแล้วช่วยไถ่ซื้อไว้เป็นทาส แลโจทไปอยู่ต่างหมวดต่างกองเป็นอันมาก ครั้นเจ้าหมื่นนายหมวดจะเอาตัวมาสักไว้คงกอง หมวด ตามเดิมก็หาได้ไม่ จนไพร่ละว้ามีน้อยตัวจะเกณฑ์ราชการไปทัพทันทั่ว จึงทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้าสั่งว่า เลกหมู่ไพร่หลวงก็ได้มีพระราชบัญญัติห้ามมิให้เจ้าเมืองกรมการ ราษฎรมีชื่อสมคบไปกู่หนีขี้มลินขายตัวลงไปเป็นทาส มีแจ้งอยู่ในพระราชบัญญัติไปแต่ก่อนนั้นแล้ว เจ้าเมืองกรมการแลราษฎรไทยจีนหาทำตามพระราชกำหนดไม่ บังอาจล่วงพระราชบัญญัติให้กู่หนีขี้มลินช่วยทาสแลเลกไพร่หลวงไว้ดังนี้ โทษเจ้าเมืองกรมการแลราษฎรไทยจีนผิดอยู่ จึงโปรดเกล้าฯให้ขุนสวัสดิภักดีเจ้าจำนวนพระคลังสินค้า ถือตราออกมาพร้อมด้วยพระยามหาบุรุษข้าหลวง พระยาราชบุรี พระยาภาณุจนบุรี พระยาสุพรรณบุรี กรมการชำระหมู่ไพร่หลวงกองละว้าซึ่งทุกข์ยาก แลโจทไปอยู่กับเจ้าเมืองกรมการแลราษฎรไทยจีนนั้น ให้พระยามหาบุรุษข้าหลวง พระยาราชบุรี พระยาภาณุจนบุรี พระยาสุพรรณบุรี กรมการนำเอาตัวอายอิมี่ชื่อ เลกหมู่กองละว้าทั้งชายหญิงส่งคืนให้กับนายกอง นายหมวด ๆ จะได้สักไว้คงหมวดคงกองตามเดิม อย่าให้เลกไพร่ละว้ากระจัดกระจายจากกอง หมวด ถ้ามีราชการประการใดจะได้เกณฑ์ราชการได้โดยสะดวก แลรายชื่ออายอิมี่ชื่อซึ่งโจทไปทุกข์ยากนั้น มีแจ้งอยู่ในทางว่าวซึ่งเขานึกปิดมีตราออกมานั้นแล้ว อนึ่งหลวงพิไชยศรีคนเก่าเป็นไทย ไม่สันทัดจัดเจนไพร่กองละว้า จะบังคับว่ากล่าว ขุนหมื่น ไพร่ละว้า หากคิดเรียบบริ้อยไม่ โปรดเกล้าฯให้ยกหลวงพิไชยศรีออกเสียจากที่ แลหลวงปราบในกองละว้าเป็นชาติภูมิละว้าแล้วได้คุมเลกกองละว้าไปทัพได้ราชการมีความชอบอยู่ ให้ตั้งหลวงปราบว่าที่หลวงพิไชยศรียศ นายสวรมหาดเล็ก ข้าหลวงเดิมเป็นหลวงศรีบำรุงผู้ช่วยราชการ ออกมาควบคุมเลกในกองละว้า ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณสืบไป ได้มีตราตั้งเจ้าพนักงานออกมาด้วยฉบับหนึ่งแจ้งอยู่แล้ว อนึ่งถ้าไพร่หลวงกองละว้าจะวิวาทเกี่ยวข้องกันไป...(ไม่ชัด)..ความมโนสาเร่เบ็ดเสร็จ ก็ให้หลวงพิไชยศรียศ หลวงศรีบำรุง ชำระว่ากล่าวกันให้เสร็จในกองละว้า ตามซึ่งมีท้องตราซึ่งมีมาแต่ก่อน ถ้าเป็นความมโนคิดโทษข้อใหญ่ และความโจรผู้ร้าย ผู้มาฟ้องร้องต่อเจ้าเมือง

กรมการ ก็ให้เจ้าเมืองกรมการ หมายไปเอาต่อหลวงพิไชยคีรี หลวงศรีบำรุงผู้ช่วย แล้วให้หลวงพิไชยคีรี หลวงศรีบำรุงผู้ช่วยส่งตัวผู้ต้องพิพาทมายังเจ้าเมืองกรมการ แลให้หลวงพิไชยคีรี หลวงศรีบำรุงผู้ช่วยไปนั่งฟังคดีและขอด้วย ห้ามอย่าให้เจ้าเมืองกรมการ แขวงนายบ้าน นายอำเภอ ไปเกาะกุมไพรในกองละว้าชายหญิงมาว่ากล่าวแต่ตามอำเภอใจ ให้ไพร่หลวงในกองละว้าได้รับความเดือดร้อนได้เป็นอันขาดทีเดียว หนังสือมา ณ วันที่ 4 ๖ 2 ค่ำ
10
ปีระกาสัพศก

ที่มา : หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, ชื่อ ร่างหนังสือ
เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดี เลขที่ 8 จ.ศ.1187 (พ.ศ.2368)

ภาคผนวก 2

บัญชีเร่ร่อนช่วยเมืองสรรค์บุรีและหัวเมืองต่าง ๆ จ.ศ.1191 (พ.ศ.2372)

เกณฑ์เลกลาวเมืองสระบุรี เก็บเร่ 5 คนต่อ 1 เป็นคน 592 คน เป็นเร่ $\frac{118}{40}$

เป็นกองลาว	นายกอง				
	ปลัดกอง		25		
	ขุนหมื่น				
ขุนอินอำนาจ	จระ	13		225	
	พิการ				
	บุคนาย 6		200		
	คัง สกรร 177	187			
ลาวกอง	ทาช 4			455	
	นายกอง				
	ปลัดกอง		26		
ขุนศรีสุระ	ขุนหมื่น				
	จระ	11		230	
	พิการ				
	บุคนาย 12		204		
กอง	คัง สกรร 177	193			
	ทาช 4				
	พระวิเสศโยธา				
กอง	ขุนสนิทนำพล		จางวาง		
	ขุนวิจิคนำพล		นายกอง		
	ฆราววัดกลาง		ปลัดกอง	18	
	ขุนแพลงพลลาน		ปลัดจางวาง		
	นายกอง		ขุนหมื่น		
			ฆราววัด		163
				708	

จราพิการ		8		
ไพร์บุคนาย	12		145	
สกรร	82			
ทาย		137		
เซลย	43			253

กอง

ขุนรวิฯ	นายกอง
นาฎ	ปลัดกอง
	ขุนหมื่น

จราพิการ		2		90
ไพร์บุคนาย	10		77	
สกรร	58	75		
ทาย	7			

วัน 3 คำ
11
ปีจาลโทศก

ขุนวิเสศโยธา	ขาว
ขุนราวินาฎ	ลาวพุง
ขุนอินอำนาจ	คำ
ขุนศรีสุระ	

คุมเอาเร็วส่วยมาส่ง

คำ

ขุนวิเสศโยธา	ภายี	2		
		74		
คน 17 คน	คัง	24	27	
		66	40	
ขุนราวินาฎ	ภายี	1		42
		50		40
คน 75 คน	คัง	13	15	
		50		ภายี 11
				84

กองฟุง

ขุนอินอำนานญ
คน 187

ภายี่	3	
	78	
คั่ง	33	37
	62	40

คั่ง 106 ครบ
56 จำนวน

118
40

ขาว

ขุนศรีสุระ
คน 193

ภายี่	3	
	84	
คั่ง	34	38
	76	60

76

ที่มา : หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, ชื่อ
บัญชีเร่วส่วยเมืองสรรคบุรีและหัวเมืองต่าง ๆ เลขที่ 9 จ.ศ.1191 (พ.ศ.2372)

ภาคผนวก 3

บัญชีเกณฑ์เลกหัวเมืองท่านา จ.ศ.1194 (พ.ศ.2375)

ปีมะโรงจัตวาศก ๑พฉฯ สมุหนายก สั่งให้มีตราเกณฑ์เลกหัวเมืองท่านาเอาเมล็ดข้าว
3 คนต่อเกวียน

กรุงเก่า	เจ้าเมือง กรมการ	ทนาย 66	121	40	คน	773	คน
		สม 55	คน	ข้าว 34			
				0			
				50		257	
	คลองท้อ ไพร	151	คน	ข้าว 34	ข้าว	68	0
				167			
	อารยิก ไพร	501	คน	ข้าว 0			
เมืองอ่างทอง	เจ้าเมือง กรมการ	ทนาย 24	117	39	คน	220	คน
		สม 93	คน	ข้าว 0			
				0	ข้าว	34	0
				34			
	ลาวไพร	103	คน	ข้าว 34			
				0			
เมืองลพบุรี	เจ้าเมือง กรมการ	ทนาย 17	24	8	คน	542	คน
		สม 7	คน	ข้าว 0			
				0		180	
				172			
	ลาวไพร	518	คน	ข้าว 67	ข้าว	67	0
				0			

เมืองพรมบุรี	เจ้าเมือง	ทนาย	2	18 คน	6	คน	286	คน	
		กรมการ	สม		16		0		95
					0		ข้าว		34
					89				0
		ลาวไพร่	268 คน	ข้าว	34				
					0				

เมืองสิง	เจ้าเมือง	ทนาย	11	59 คน	19	คน	128	คน	
		กรมการ	สม		48		67		42
					0		ข้าว		67
					23				0
		ลาวไพร่	69 คน	ข้าว	0				
					0				

เมืองอิน	เจ้าเมือง	ทนาย	4	12 คน	4	คน	137	คน	
		กรมการ	สม		8		0		45
					0		ข้าว		67
					41				0
		ลาวไพร่	125 คน	ข้าว	67				
					0				

ฯลฯ

เมืองสุพรรณ	เจ้าเมือง	ทนาย	52	286 คน	95	คน	971	คน	
		กรมการ	สม		234		34		323
					0		ข้าว		68
					228				0
		ลาวไพร่	685 คน	ข้าว	34				
					0				

ไม่ได้ต้องตราเกณฑ์โปรดให้คง ให้เกณฑ์ตัดได้ เกณฑ์หุงดิน

เมืองนครชัยศรี	เจ้าเมือง	ทนาย	21	57 คน	19	คน 506 คน		
	กรมการ	สม	36		ข้าว 0		168	
							0	ข้าว 67
					149		0	
		ลาวไพร่		449 คน	ข้าว 67		0	

ฯลฯ

เมืองสระบุรี	เจ้าเมือง	ทนาย	58			278 คน	
	กรมการ	สม	155		213		92
					ทนาย 1		
		ชาวด่าน					65

เมืองประจิม	เจ้าเมือง	ทนาย	28	198 คน	66	คน 918 คน		
	กรมการ	สม	170		ข้าว 0		306	
							0	ข้าว 1
					55		0	
		ลาวเก่า 3 กองไพร่		167 คน	ข้าว 67		0	
					7		0	
		กองโค	ไพร่	21 คน	ข้าว 0		720 คน	
					0		240	
		เมืองกระบิล	ไพร่	327 คน	ข้าว 0		1	
					0		0	

เมืองปจันตคาม	ไพร่	205 คน	ข้าว 34	0
---------------	------	--------	---------	---

เมืองนครนายก	เจ้าเมือง	ทนาย	8	47 คน	15	คน	179	คน
	กรมการ	สม	39		ข้า้ว			
					0			
					44		ข้า้ว	67
	ลาวไพร่		132 คน		0			0
					0			

เมืองฉะเชิงเทรา	เจ้าเมือง	ทนาย	31	109 คน	36	คน	6150	คน
	กรมการ	สม	78		ข้า้ว			
					0			
					819		ข้า้ว	0
ศรีษะ 21 เมือง	ไท		2429 คน		0			
					1240		ข้า้ว	0
	ลาว		3721 คน		0			0
					0			

โปรดให้ยกเมืองสุพรรณ เมืองนครชัยศรี

ศรีษะ คง	19 เมือง	ไท	1941 คน	ข้า้ว	647	คน	4673	คน
					0			
					910		ข้า้ว	66
					0			0
		ลาว	2732 คน	ข้า้ว	66			
					0			

วัน ๗⁶ ค่ำ ปีมะโรงจัตวาศก ท่านพญาราชสุภาวดี สังกว่า ซึ่งโปรดเกล้าให้
เกณฑ์เลกไทยลาว หัวเมืองท่านาเอาเมล็ดข้า้ว 3 คนต่อเกวียนนั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
สั่งว่า ณ ปีมะโรง จัตวาศกฝนแล้งน้ำน้อยราษฎรท่านาได้ผลเมล็ดข้า้วไม่เต็มภาคภูมิ ข้า้วมี
ราคาแพงเกียรติละ 5 | 6 | ให้ผ่อนเรียกเอาเงินค่าข้า้วกับเลกไทยคนละ 1 |

เมืองนครชัยศรี	ทนาย	21	57 คน	เงิน	17	2	คน	343
	สม	36						
แล					14			17
เมืองสุพรรณ	ทนาย	52	286 คน	เงิน	6	3	เงิน	และ
	สม	234						

ไม่ได้ฟ้องตราเกณฑ์โปรดให้เกณฑ์ตัด

เส้า
ทุงกิน
ไถย

เมืองประจิม	ทนาย	28	196 คน	เงิน	18	9	คน	354
	สม	176						
เลกไทย เมืองนครนายก	ทนาย	4	83 คน	เงิน	7	2	เงิน	17 มีตรา 14 โปรด
	สม	39						
เมืองฉะเชิงทรา	ทนาย	31	109 คน	เงิน	9	5		
	สม	78						

ออกไป พณา สมุหนายกจัดแจงเรียกเงินซื้อข้าวสำหรับราชการที่ต้องไปราชการครั้งนี้เอาแต่คน
ละ 2 ● แลเลกสาวฟังจะตั้งตัวขึ้นใหม่ยังหาเป็นปกติไม่อย่าให้เรียกเอาเงินเลยเป็นเลกลาว

คลองท่อ	ไพร่	151	652
กรุงเก่า			
อารยิก	ไพร่	501	
เมืองอ่างทอง	ไพร่		103
เมืองลพบุรี	ไพร่		518
เมืองพรมบุรี	ไพร่		268
เมืองสิง	ไพร่		69
เมืองอิน	ไพร่		125
เมืองสุพรรณ	ไพร่		685

เมืองนครชัยศรี	ไพร่		449	3721 คน แต่
	ลาวเก่า 3 กอง	ไพร่ 167		
	กองโค	ไพร่ 21	720	
เมืองประจิม	เมืองกระบิล	ไพร่ 327		
	เมืองปจันตคาม	ไพร่ 205		
เมืองนครนายก	ไพร่		132	

เลิกไทย 16 เมืองนั้นให้เจ้าเมือง กรมการ เรียกเงินค่าข้าวแก่ตัวเลิก แต่คนละ 1

๑ จำนวนดินประสีวเกน เวณนายแควน เป็นดิน

เมืองสุพรรณ	เจ้าเมือง			}
	กรมการ	นอกส่วยเร็ว	100	
	ด่าน		200	
	ลาว 4 กอง		100	
เมืองนครชัยศรี	เจ้าเมืองกรมการ		20	
	ลาวภูครั้ง		100	
เมืองนครสวรรค์			100	
เมืองอุไทย	เจ้าเมืองกรมการ	ด่านไทย	100	
เมืองลพบุรี	เจ้าเมือง กรมการ		100	
	ลาว			
เมืองสุโขทัย			50	
เมืองวิเชียร	บัวชุม	ชัยบาดาล	30	
พระพุทธรักษา			30	
เมืองตาก	เจ้าเมือง กรมการ	ด่าน	100	
เมืองเชียงทอง	เจ้าเมือง กรมการ	ด่าน	20	
เมืองพิษณุโลก	เจ้าเมือง กรมการ	ด่าน	100	
เมืองสระบุรี	เล็ก	เจ้าเมือง	200	
	นอกส่วยเร็ว	กรมการ		
		ไท ลาว		
			1150	

ที่มา : หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุนครกาลที่ 3 สมุดไทยคำ เส้นดินสอขาว, ชื่อ บัญชี
เกณฑ์เลขหัวเมืองทำนา, เลขที่ 40 จ.ศ.1194 (พ.ศ.2375)

ภาคผนวก 4

เบี้ยหวัดนายกองปลัดกองลาว จ.ศ.1197 (พ.ศ.2378)

เบี้ยหวัดหัวเมือง ปีมะเมีย จอศก ให้ไว้ว่า

ลาฯ (หัวเมืองลาวตะวันออก)

เมืองสระบุรี

พุงขาว 9 กอง	๑ ขุนณรงค์เรืองฤทธินายกอง	10
	หมื่นจืดเงินยุทธปลัดกอง	7
	นายทานายรอย	6
	นายภินนายรอย	6
	นายออนนายรอย	6
	นายสุพมาตรานายรอย	6
	นายภิมปลัดรอย	5
	นายแก้วปลัดรอย	5
	นายผาปลัดรอย	5
	นายอินปลัดรอย	5
	นายแก้วสมุหบาญชี	4
	นายชูสารวัต	3
	นายลานายหมวด	2
	นายปองนายหมวด	2
	นายสุวันนายหมวด	2
	นายกานายหมวด	2
	นายณุนายหมวด	2
	นายพุกนายหมวด	2
	นายวงนายหมวด	2
	นายชานายหมวด	2
	นายลานายหมวด	2
	นายประนายหมวด	2

26 คน

เงิน 16⁴

นายพุดนายหมวด	<u>2</u>
นายปุกนายหมวด	<u>2</u>
นายเพงนายหมวด	<u>2</u>
นายปุกนายหมวด	<u>2</u>

๑ ขุนวิจิตรخانไชยนายกกอง	<u>10</u>
หมื่นฤทธิธรมปลัดกอง	<u>7</u>
นายจันตินายร้อย	<u>6</u>
นายปุกินายร้อย	<u>6</u>
นายนามเสนานายร้อย	<u>6</u>
นายเบนนายร้อย	<u>6</u>
นายณูปลัดร้อย	<u>5</u>
นายแก้วปลัดร้อย	<u>5</u>
นายพิมพ์ปลัดร้อย	<u>5</u>
นายจันทย์ปลัดร้อย	<u>5</u>
นายสวรสมุหบาญชี	<u>4</u>
นายปุกาสารวัด	<u>3</u>
นายบุคโคกนายหมวด	<u>2</u>
นายจันละกานายหมวด	<u>2</u>

28 คน
เงิน 5

๖๑๖

(นายหมวดมีทั้งหมด 16 คน)

๑ ขุนเสนานรินนายกกอง	27	คน	เงิน	<u>14</u> ⁴
๑ ขุนศรีสุระนายกกอง	26	คน	เงิน	<u>16</u> ⁴
๑ ขุนจงอาษานายกอง	24	คน	เงิน	<u>12</u> ⁴
๑ ขุนจันจตุรงนายกกอง	23	คน	เงิน	<u>10</u> ⁴
๑ ขุนอินอำนาจนายกกอง	25	คน	เงิน	<u>14</u> ⁴
๑ ขุนอภัยพลขันนายกกอง	22	คน	เงิน	<u>8</u> ⁴
๑ ขุนรานไพรีนายกกอง	22	คน	เงิน	<u>8</u> ⁴

ลาวพุงดำ 4 กอง

๑ พระวิเสศโยธา	15	
ขุนอาสาปฐพีปลัด	8	
ขุนสนิทนำพล	8	5 คน
ขุนปืนคาสมุหบาญชี	5	เงิน 2
นายอินอาษาปลัดกอง	4	
๑ ขุนเพลงพลานนายกอง	10	
หมื่นพิณาศนรปลัดกอง	9	
นายโบริปลัดรอย	6	
(ไม่ชัด)ปลัดรอย	6	10 คน
นายสวนปลัดรอย	5	
นายเคชะปลัดรอย	5	เงิน 2
นายปืนสมุหบาญชี	4	10
นายกसारวัต	3	
นายกมนายหมวด	2	
นายแหละนายหมวด	2	

๑ นาย.....ปลัดร้อย	5	
ขนานมนินนายหมวด	2	5 คน
.....นายหมวด	2	เงิน 13
.....นายหมวด	2	
นายด้วงแก้วนายหมวด	2	

๑ ขุนราวี ๆ นาฎนายกอง	10	
หมื่น.....ฤทธิปลัดกอง	7	
.....แสนนายร้อย	6	12 คน
.....นายร้อย	6	
.....ปลัดรอย	5	เงิน 2
.....สมุหบาญชี	4	11
นายสรिसารวัต	3	
.....นายหมวด	2	

เมืองประจิม กงลาว 3 กง

๑ ขุนพิฤกโยธานายกอง	10
หมื่นโยธาธิบตีปลัดกอง	7
หมื่นไชสงครามนายร้อย	6
หมื่นรามโยธานายร้อย	6
หมื่นตรีพลนายร้อย	6
หมื่นไชณรงค์ปลัดร้อย	5
หมื่นจงใจพิศปลัดร้อย	5
หมื่นรักโยธาสารวัต	3
หมื่นขรรเสกเสมียร	2
พันฤทธินายหมวด	2
พันเดจนายหมวด	2
พันภรรยาหมวด	2
พันจรรยาหมวด	2
พันจ้านนายหมวด	2
พันณรงค์นายหมวด	2
พันไกรนายหมวด	2
พันพิทักษ์นายหมวด	2
หมื่นสารวัต	2

18 คน

$$\begin{array}{r} 3 \\ 8 \end{array}$$

๑ ขุนหารภักดินายกอง	10
หมื่นสำแดงศักดิ์ปลัดกอง	7
พันวิเศษโยธานายร้อย	6
หมื่นนราโยธินายร้อย	6
พันชดนายหมวด	2
พันชนนายหมวด	2
พันแก้วนายหมวด	2
หมื่นแผลงปลัดร้อย	5
หมื่นพิสันปลัดร้อย	5

หมื่นศรีสารวัต	3	
หมื่นกำจรนายหมวด	2	
พันพิทักษ์นายหมวด	2	
หมื่นพิพัฒนายหมวด	2	
หมื่นพิเดชนายหมวด	2	20 คน
พันอักษรเสมียร	2	
หมื่นวิจิตอักษรเสมียร	2	8 ³
พันไกรณรงค์	2	
พลไกร	2	

๑ ขุนณรงค์ปราบนายกอง	10	
หมื่นสกลกำแพงปลัดกอง	7	
หมื่นไกรรรถัดเจ้านายร้อย	6	
หมื่นวิเสถียรพลปลัดร้อย	5	
หมื่นรักษารพลเสมียรกอง	4	
หมื่นอินวิเชียร	2	
พันอาษานายหมวด	2	
พันกำแพงนายหมวด	2	17 คน
พันบำรุงพลไกรซารวัต	2	2
พันฤทนายหมวด	2	16
นายเดชนายหมวด	2	
พันควรรนายหมวด	2	
พันจันนายหมวด	2	
พันจ้านง	2	
พันณรงค์	2	
พันไกร	2	
พันพิทักษ์	2	

ฯลฯ (เมืองที่ไม่ใช่หัวเมืองชั้นใน)

ที่มา : หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, ชื่อ เบี้ยหวัด
นายกองปลัดกองลาว, เลขที่ 53 จ.ศ.1197 (พ.ศ.2378)

ภาคผนวก 5

สารตราตอบเรื่องขุดคลองบางปลาและจะได้คร้วลาวเข้ามา จ.ศ.1207 (พ.ศ.2388)

หนังสือเจ้าพระยาจักรีมาถึงพญานครชัยศรี ด้วยบอกเข้าไปว่า ณ ปีมะโรง จอศก ปีมะเส็งสพศ นายกอง หมวด ลาว ต้องเกณฑ์ตัดฟันส่งโรงหีบหลวง ทันท้างไม่ทันบ้าง แล้วนายกอง นายหมวดแจ้งความว่า แต่ก่อนลาวเคยตัดฟันแต่เพียงแขวงเมืองสุพรรณเมืองราชบุรี พื้นที่เคยตัดเบาบางต้องพากันไปตัดถึงแขวงเมืองสรร เมืองการบุรีย ทางที่จะเข็นลงท่าก็ไกล ฟันจึงหาใครจะทันทังโรงหีบไม่ พญานครชัยศรีกรมการกับพระสวัสดิวารีย์ ปรีภยากันเห็นว่าคลองตำบลบางปลาเป็นคลองเก่ามีพื้นเบญจพันที่ปลายคลองขึ้นไปจนถึงบ้านสุกปลา บ้านยางแขวนปลอก บ้านพุมุก้าแพงแสน บ้านเพียงแดก แขวงเมืองนครชัยศรี ไม้พื้นมีเป็นอันมากพอจะใช้สอยในการโรงหีบได้ พญานครชัยศรีกรมการกับพระสวัสดิวารีย์จะขอรับพระราชทานขุดคลองบางปลาเข้าไปจนถึงบ้านสุกปลา จะได้เกณฑ์ไพร่ลาวขึ้นไปตัดฟันมาใส่โรงหีบหลวงโดยสะดวก กับว่าลาวกองขุนณรงค์พิทักษ์ภานุตรกรรยาไปทำมหากินอยู่ ณ แขวงเมืองสุพรรณ การบุรีย ระยะทางไกลถึง 4, 5 คืบ มีราชการจะกะเกณฑ์เอาตัวนายไพร่กองลาวหาทันทองทิวไม้ จะขอให้ลาวกองขุนณรงค์พิทักษ์กลับคืน เข้ามาตั้งอยู่ ณ คลองบางปลาพร้อมกับลาวกองขุนพิศฤกษาเดช ขุนวิเสดสังหาร ตามพวกพ้องกันนั้น ได้นำเอาหนังสือขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทรงทราบได้ฝ่าละอองแล้ว ทรงพระกรุณาดามว่า พญานครชัยศรี พระสวัสดิวารีย์ กรมการ จะให้ขุดคลองครั้งนี้จะต้องการเงินค่าจ้างขุดคลองฤคิอุดอันอย่างไร พระยาราชสุภาวดีกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า พญานครชัยศรี พระสวัสดิวารีย์ ปรีภยากพร้อมกันจะขุดคลองทูลเกล้าถวายไม่รับพระราชทานเงินค่าจ้างขุดคลอง จึงทรงพระกรุณาว่า ซึ่งพญานครชัยศรี พระสวัสดิวารีย์ จะให้ขุดคลองบางปลานั้น ขอบด้วยราชการอยู่แล้ว ถ้าขุดคลองสำเร็จเร็วเดินได้ ก็จะได้ตัดฟันมาใส่โรงหีบหลวงและเป็นผลประโยชน์ของพญานครชัยศรี พระสวัสดิวารีย์ด้วย แลการขุดคลองบางปลากับจะว่ากล่าวให้ลาวกองขุนณรงค์พิทักษ์กลับคืนเข้ามานั้น พระองค์มอบพระราชธูระให้พระยาราชสุภาวดีจัดแจงให้พญานครชัยศรี พระสวัสดิวารีย์ ขุดคลองบางปลาไปจนถึงบ้านสุกปลาให้สำเร็จจงได้ ถ้าสำเร็จแล้วให้หมายเหตุประกาศห้ามปราชฆางกันราษฎรไทย จีน ลาว มอญ อย่าให้ผู้หนึ่งผู้ใดไปตัดฟันที่คลองบางปลามาใช้สอยเป็นอันขาดทีเดียว แลซึ่งว่าลาวกองขุนณรงค์พิทักษ์พากันยกครอบครัวออกไปตั้งอยู่แขวงเมืองสุพรรณ การบุรีย อยู่ทางไกลจะขอให้ครอบครัวลาวกองขุนณรงค์พิทักษ์กลับเข้ามาตั้งอยู่ ณ คลอง

บางปลานันท์ บัดนี้ให้เสมียนถือตราออกมาให้พยานครชัยศรี กรมการ แต่งกรมการไปด้วย
เสมียนรอน ให้เสมียนรอนกับกรมการพูดจาว่ากล่าวให้กับขุนณรงค์พิทักษ์นายกองปลัดกองลาวให้พา
ครอบครัวเข้ามาตั้งบ้านเรือนท่ามาหากินอยู่ ณ แขวงเมืองนครชัยศรีโดยดี อย่าให้กตขี้กระทำ
คุมเหงให้ลาวสะดุ้งสะเทือนแตกตื่นและแยกย้ายไปอยู่ต่างบ้านต่างเมืองเป็นอันขาด ถ้าได้
ครอบครัวกลับมามีตั้งอยู่ในแขวงเมืองนครชัยศรีเป็นคนเท่าใด กับได้ลงมือแค้นทางชุดคลอง
กว้างยาวเท่าใดให้บอกเข้าไปให้จะแจ้ง จะได้กราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบ

ที่มา : หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 สมุดไทยดำ, ชื่อ สารตราครอบครัวชุดคลอง
บางปลานันท์และจะได้ครัวลาวเข้ามา, เลขที่ 237 จ.ศ.1207 (พ.ศ.2388)

ภาคผนวก 6

กองลาวในเขตหัวเมืองชั้นใน

สมัยรัชกาลที่ 1

เมืองราชบุรี ลาวกองพระยาเทิง มีขุนนางลาวในกอง 28 คน ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดปีละ 7 ชั่ง 16 ตำลึง กองพระยามณฑิไชยบริรักษ์มี 52 คน ได้รับเบี้ยหวัดปีละ 12 ชั่ง 8 ตำลึง

เมืองเพชรบุรี กองลาวทรงตำแหน่งลาว 17 คน ได้รับเบี้ยหวัดปีละ 2 ชั่ง 16 ตำลึง กองลาวพวน 13 คน ได้รับเบี้ยหวัดปีละ 2 ชั่ง

เมืองกรุงเก่า มีมูลนายลาว 51 คน ได้รับเบี้ยหวัดปีละ 7 ชั่ง 9 ตำลึง

เมืองสระบุรี กองพระวิเศษโยธา มีมูลนายลาวได้รับเบี้ยหวัด 179 คน เป็นเงิน 31 ชั่ง 7 ตำลึง ลาวกองพระยารัตนาทนายและพระยาสุรราชวง 140 คน ได้รับเบี้ยหวัดปีละ 25 ชั่ง 6 ตำลึง รวมมูลนายมี 319 คน¹

สมัยรัชกาลที่ 2

เมืองกาญจนบุรี มีลาวกองนอก² และกองดื่บูก³

เมืองเพชรบุรี มีกองลาวพวน จำนวน 63 คน และกองลาวทรงตำแหน่งลาวทรงตำแหน่ง 315 คน มีไพร่สมทั้งลาวพวนและลาวทรงตำแหน่ง 228 คน⁴

¹ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 5, บัญชีจ่ายเงินเบี้ยหวัด, จ.ศ.1168 (พ.ศ.2349).

² “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 11, ใบบอกพระยาสุรินทรราชาเสนี, จ.ศ.1182 (พ.ศ.2363).

³ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 1, ศุภอักษรถึงเจ้าประเทศราชเรื่องหม่อมเหม็นกับพวกเป็นกบฏ, จ.ศ.1171 (พ.ศ.2352).

⁴ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 7, ใบบอกพระยาสุรินทรฤๅชัยเมืองเพชรบุรีร้องทุกข์เรื่องเกณฑ์เลิกตัดไม้ เขื่อน ท่อน้ำ ไม่เสมอภาคกัน, จ.ศ.1184 (พ.ศ.2365).

เมืองสระบุรี มีลาวกองพระยารัตนาเกษ พระยาศรีราชวง มีเลกลาวพุงขาว ลาวพุงดำ สังกัดกองกระบือและกองช้าง⁵

จำนวนกองลาว มุลนายลาว และเบี้ยหวัด
สมัยรัชกาลที่ 3 และ 4

เมืองสระบุรี

กองลาวพุงขาว มี 9 กอง (พ.ศ.2378)

	จำนวนมุลนาย (คน)	ได้รับเบี้ยหวัดรายปี
กองขุนณรงค์เรืองฤทธิ	26	4 ชั่ง 16 ตำลึง
ขุนวิชิตชาญไชย	28	5 ชั่ง -
ขุนเสนาณริษ	27	4 ชั่ง 14 ตำลึง
ขุนศรีสุระ	26	4 ชั่ง 16 ตำลึง
ขุนจงอาษา	24	4 ชั่ง 12 ตำลึง
ขุนจับจตุรง	23	4 ชั่ง 10 ตำลึง
ขุนอินอำนาจ	25	4 ชั่ง 14 ตำลึง
ขุนอภัยพลขัน	22	4 ชั่ง 8 ตำลึง
ขุนรานไพร	22	4 ชั่ง 8 ตำลึง

กองลาวพุงดำมี 4 กอง คือ

กองพระวิเสศโยธา	5	2 ชั่ง -
ขุนแพลงพลลาน	10	2 ชั่ง 16 ตำลึง
ขุนสะท้านตรีหา	5	- 13 ตำลึง
ขุนราวี ๆ นาฎ	12	2 ชั่ง 11 ตำลึง ⁶

⁵ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 21, รายงานว่าด้วยการรับพระยาช้างสำคัญในรัชกาลที่ 2, จ.ศ.1174 (พ.ศ.2355).

⁶ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 53, เบี้ยหวัดนายกอง ปลัดกอง, จ.ศ.1197 (พ.ศ.2378).

พ.ศ.2382 ไม่แยกเรียกลาวพุงขาว ลาวพุงดำ เรียกลาวเฉย ๆ และลดลงเหลือ 12 กอง
ดังนี้

	จำนวนมูลนาย (คน)
กองขุนณรงค์เรืองฤทธิ์	26
ขุนวิชิตชาญไชย	28
ขุนเสนาณรงค์	27
กองขุนศรีสุระ	26
กองขุนจงอาสา	24
กองขุนจับจตุรง	23
กองขุนอินอำนาจ	25
กองขุนอภัยพลขัน	22
กองขุนพินาศไพรี	22
กองขุนอาสาสรศึก	19
กองขุนรวี ๆ นาฏ	12
กองขุนประทุมภักดี	3
รวมทั้งสิ้น 264 คน ได้รับเบี้ยหวัด 52 ชั่ง 12 ตำลึง ⁷ ใน พ.ศ.2396 สมัยรัชกาลที่ 4 เพิ่มพระรัตนากษลาวกองโคอีก 1 กอง รวมมูลนาย 328 คน ⁸	

เมืองประจิม (ปราจีนบุรี) มี 3 กอง

	จำนวนมูลนาย (คน)	ได้รับเบี้ยหวัดรายปี
กองขุนพิศุทธิโยธา	18	3 ชั่ง 8 ตำลึง
กองขุนหารภักดี	20	3 ชั่ง 8 ตำลึง
กองขุนณรงค์ร่ำบาร	17	2 ชั่ง 16 ตำลึง ⁹

⁷ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 102, บัญชีเบี้ยหวัดเมืองสระบุรี, จ.ศ.1211 (พ.ศ.2392).

⁸ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 73, สารตราถึงเมืองสระบุรีโปรดให้พระอนุชิตพิทักษ์ถือตราคุมเงินเบี้ยหวัดมาให้, จ.ศ.1215 (พ.ศ.2396).

⁹ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 53, เบี้ยหวัดนายกองปลัดกองลาว, จ.ศ.1197 (พ.ศ.2378).

เมืองสุพรรณ มี 8 กอง

	จำนวนมูลนาย (คน)
กองขุนไทรศรีทา	14
ขุนอาสาสงคราม	22
ขุนรามรณรบ	17
ขุนยุทวิไช	11
ขุนพิทักษ์ภูผา	14
ขุนกำแหงฤทธิ	26
ขุนศรีสงคราม	17
ขุนปราบสรรพล	15
รวมมูลนายลาว 142 คน เงินเบี้ยหวัด 27 ชั่ง 7 ตำลึง ¹⁰ ทั้งหมดเป็นลาวกองนอก วังหน้ายกมา ¹¹	

เมืองนครชัยศรี มี 4 กอง

	จำนวนมูลนาย (คน)
กองขุนจับใจจง	30
ขุนวิเศษสังหาร	19
ขุนณรงค์พิทักษ์	11
ขุนพิฤกษ์ฤๅเดช	26
รวมมูลนายลาว 86 คน เงินเบี้ยหวัด 14 ชั่ง 19 ตำลึง 2 บาท ¹²	

¹⁰ “จดหมายเหตุกรุงเก่าที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 100, จ่ายเบี้ยหวัดลาว เขมร หัวเมือง, จ.ศ.1203 (พ.ศ.2384).

¹¹ “จดหมายเหตุกรุงเก่าที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 166, บัญชีเบี้ยหวัดเมืองสุพรรณ เมืองนครชัยศรี, จ.ศ.1210 (พ.ศ.2391).

¹² เพิ่งอ้าง.

เมืองจะเข็ญเทรา มี 11 กอง

	จำนวนมูลนาย (คน)
กองท้าวเพี้ยคนไซ	23
ขุนภักดีภูเบศ	23
ขุนพิทักษ์ภูมิน	26
ขุนณเรฎใจภัก	21
ขุนณรินอาษา	21
ขุนณราภิรม	22
ขุนจรจนหมื่น	23
ขุนสุนทร	29
ขุนฉนวนนิคม	29
ขุนไพรินพินาญ	23
ขุนพิทักษ์กาวิ	9
รวมมูลนายลาว	235 คน
เงินเบี้ยหวัด	37 ชั่ง ¹³

อารยิก (อรัญญิก) มี 6 กอง

	จำนวนมูลนาย (คน)	ได้รับเบี้ยหวัดรายปี
กองขุนชาญพลฤทธิ	23	4 ชั่ง -
ขุนเทพทวยหาญ	35	6 ชั่ง 7 ตำลึง
ขุนสิทธิธินรงค์	27	4 ชั่ง 16 ตำลึง
ขุนไชณรงค์	16	3 ชั่ง 6 ตำลึง 2 บาท
ขุนกำแหงสงคราม	3	- 16 ตำลึง -
ขุนปองพลขัน	15	2 ชั่ง 11 ตำลึง 2 บาท
รวมมูลนายลาว	119	เงินเบี้ยหวัด 21 ชั่ง 17 ตำลึง ¹⁴

¹³ เพิ่งอ้าง.

¹⁴ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 167, บัญชีเบี้ยหวัดเมืองสระบุรี อารยิก คลองท่อ กรุงเทพฯ, จ.ศ.1210 (พ.ศ.2391).

คลองท่อ ที่กรุงเก่า มี 2 กอง

	จำนวนมูลนาย (คน)	ได้รับเบี้ยหวัดรายปี
กองขุนเทพราชา	19	3 ชั่ง 1 ตำลึง
ขุนศรีพลแมน	19	3 ชั่ง 1 ตำลึง
รวมมูลนายลาว 38 คน		เงินเบี้ยหวัด 6 ชั่ง 2 ตำลึง ¹⁵

เมืองอินบุรี มี 1 กอง

	จำนวนมูลนาย (คน)	ได้รับเบี้ยหวัดรายปี
กองขุนจบดินแดน	30	5 ชั่ง 11 ตำลึง ¹⁶

เมืองอ่างทอง มี 1 กอง

	จำนวนมูลนาย (คน)	ได้รับเบี้ยหวัดรายปี
กองขุนยอดไยฮี	20	3 ชั่ง 17 ตำลึง ¹⁷

เมืองสิง มี 2 กอง

	จำนวนมูลนาย (คน)	ได้รับเบี้ยหวัดรายปี
กองขุนจ๊กใจหาร	7	1 ชั่ง 11 ตำลึง
กองขุนปราบปรบภัย	10	2 ชั่ง 3 ตำลึง ¹⁸

¹⁵ เพิ่งอ้าง.

¹⁶ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยคำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 168, บัญชีเบี้ยหวัดเมืองอิน เมืองพรม เมืองอ่างทองและเมืองลพบุรี, จ.ศ.1210 (พ.ศ.2391).

¹⁷ เพิ่งอ้าง.

¹⁸ เพิ่งอ้าง.

เมืองลพบุรี มี 3 กอง

	จำนวนมูลนาย (คน)	ได้รับเบี้ยหวัดรายปี
กองพระรัตนนิกอร์	16	2 ชั่ง 2 ตำลึง
ขุนปราบประไลย	31	5 ชั่ง 3 ตำลึง
ขุนพิไชยฉนะ	30	4 ชั่ง 14 ตำลึง ¹⁹

เมืองพรหมบุรี มี 3 กอง

	จำนวนมูลนาย (คน)	ได้รับเบี้ยหวัดรายปี
กองขุนภักดีภูมิน	22	4 ชั่ง 4 ตำลึง
ขุนฉรินใจกัก	30	5 ชั่ง 2 ตำลึง
ขุนภักดีราชา	59	6 ชั่ง 13 ตำลึง 2 บาท
รวมมูลนายลาว 111 คน เงินเบี้ยหวัด 15 ชั่ง 19 ตำลึง 2 บาท ²⁰		

เมืองนครนายก

มีกองลาวขุนประเสริฐ ขุนอุเชน และขุนฉนรงค์ภักดี²¹

¹⁹ เพิ่งอ้าง

²⁰ เพิ่งอ้าง.

²¹ “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยคำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ 107, บัญชีรายวันรับส่งและรับเงินเบี้ยหวัดไปแจกแก่ข้าราชการประจำหัวเมือง, จ.ศ.1203 (พ.ศ.2384).

โครงการหนังสือ

ชุด “ประเทศเพื่อนบ้านของไทยในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้”

Publication Series : “Thailand’s Neighbors in Southeast Asia”

1. พิชญ	สุวรรณชะฌ	สามทศวรรษอาเซียน
Pisanu	Suvanajata	<i>ASEAN in Three Decades</i>
2. เวนิกา	บุญมาคลี	พม่า : นโยบายต่างประเทศไทยสมัย
พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ
Venika	Boonma-klee	<i>Burma : Thai Foreign Policy under the
Chatichai Choonhavan’s Government</i>
3. สมโชค	สวัสดิรักษ์	ความสัมพันธ์ระหว่างไทย-พม่า-กะเหรี่ยง
Somchoke	Sawasdiruk	<i>Thai-Burmese-Karen Relations</i>
4. นคร	พันธุ์ณรงค์	ปัญหาชายแดนไทย-พม่า
Nakorn	Punnarong	<i>Problems on Thai-Burmese Border</i>
5. เชิดเกียรติ	อัทธการ	ขบวนการคอมมิวนิสต์เวียดนาม
Cherdkiat	Atthakor	<i>Communist Movements in Vietnam</i>
6. นกอด	ชาติประเสริฐ	เจ้านโรดม สีหนุกับนโยบายความเป็นกลาง
ของกัมพูชา
Nophadol	Chartprasert	<i>Norodom Sihanouk and Cambodian
Non-alignment Policy</i>
7. ทวีเกียรติ	เจนประจักษ์	ข้อพิพาทเขตแดนไทย-ลาว
Twekiak	Janprajak	<i>Thai-Lao Boundary Disputes</i>
8. กรรณิการ์	จุฑามาศ สุมาลี	ยะวา-ชาวในบางกอก
Kannikar	Chuthamas Sumali	<i>The Javanese in Bangkok</i>
9. สิริพร	สมัครสมอสร์	บรูไน : อาณานิคมของอังกฤษ
Siriporn	Smaksmosorn	<i>Brunei : The British Colonization</i>

10.	กิตติมา
Kittima	จันทร์ตรี
Chantri	ช่องแคบมะละกา-มาเลเซีย-อินโดนีเซีย
<i>The Malacca Straits-Malaysia-Indonesia</i>
11.	พัชรินทร์
Patcharin	สวนรัฐปัญญา
Suantidapanya	มาเลเซีย : เอกภาพกับการศึกษา
<i>Malaysia : Unity and Education</i>
12.	สุستی
Pussadee	จันทวิมล
Chandavimol	เวียดนามในเมืองไทย
<i>The Vietnamese in Thailand</i>
13.	สุภรณ์
Suporn	โอเจริญ
Ocharoen	มอญในเมืองไทย
<i>The Mons in Thailand</i>
14.	บังอร
Bung-on	ปิยะพันธุ์
Piyabhan	ลาวในกรุงรัตนโกสินทร์
<i>The Lao in Early Bangkok</i>
15.	อรอนงค์
Om-anong	น้อยวงศ์
Noiwong	กัมพูชา : นโยบายต่างประเทศไทยสมัย
พลเอกเปรม ติณสูลานนท์
<i>Cambodia : Thai Foreign Policy under
the Prem Tinsulanond's Government</i>
16.	นัชชา
Natcha	เลาหสิรินาด
Laohasirinadh	สิบสองพันนา : รัฐจารีต
<i>Sipsongpanna : The Traditional State</i>
17.	ชวลีย์
Chawalee	ณ ถลา
Na Thalang	ประเทศราชของสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
<i>Siamese Vassal States under King Rama V</i>
18.	ชนิดา
Chanida	ตั้งถาวรสิริกุล
Tangtavonsirikun	สัญลักษณ์ผ้าลาวเวียงจันทน์
<i>Symbolism of Lao Textiles</i>
19.	กัญญรัตน์
Kanyarat	เวชศาสตร์
Vechasat	ศรีธนนชัยในอุษาคเนย์
<i>Srithanonchai in Southeast Asia</i>
20.	กรรณิการ์
Kannikar	สาครปรุง
Sartraproong	ราชาธิราช สามก๊ก และไซอัน
: โลกทัศน์ชนชั้นนำไทย
<i>Rajadhiraja Samkok and Saihan
: World Views of the Thai Elites</i>

เวียดนาม ในเมืองไทย

The Vietnamese in Thailand

ผุสดี จันทวิมล

Pussadee Chandavimol

บรรณาธิการ : ชาญวิทย์ เกษตรศิริ - กาญจณี ละอองศรี
Editors : Charnvit Kasetsiri - Kanchanee La-onsri

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
THE THAILAND RESEARCH FUND

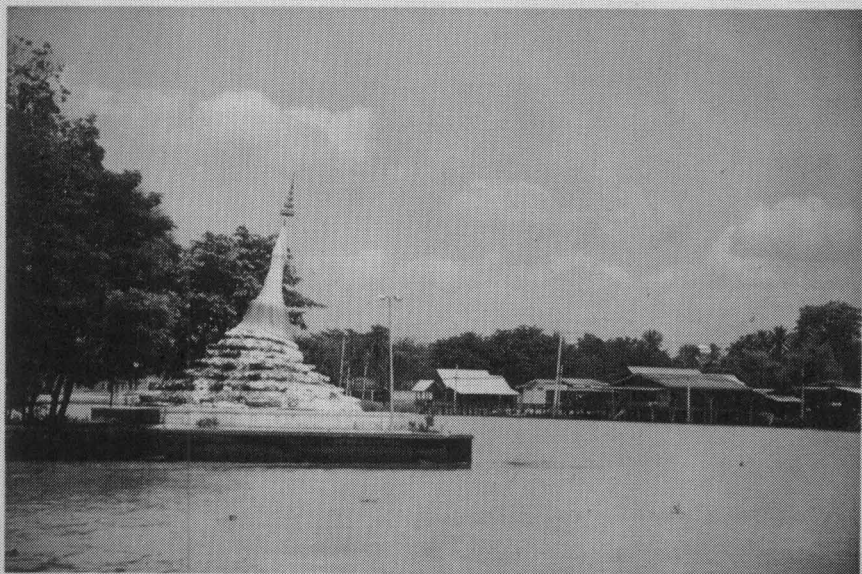
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
THE FOUNDATION FOR THE PROMOTION OF SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES TEXTBOOKS PROJECT

โครงการหนังสือชุด “ประเทศเพื่อนบ้านของไทยในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้”
Publication Series “Thailand’s Neighbors in Southeast Asia”

มอญ ในเมืองไทย

The Mons in Thailand

สุภรณ์ โอเจริญ
Suporn Ocharoen

บรรณาธิการ : ชาญวิทย์ เกษตรศิริ - กาญจณี ละอองศรี
Editors : Charnvit Kasetsiri - Kanchanee La-onsri

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
THE THAILAND RESEARCH FUND

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
THE FOUNDATION FOR THE PROMOTION OF SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES TEXTBOOKS PROJECT

กัมพูชา

นโยบายต่างประเทศไทยสมัย

พลเอกเปรม ติณสูลานนท์

Cambodia : Thai Foreign Policy under the Prem Tinsulanond's Government

อรอนงค์ น้อยวงศ์

Orn-anong Noiwong

บรรณาธิการ : ชาญวิทย์ เกษตรศิริ - กาญจณี ละอองศรี

Editors : Charnvit Kasetsiri - Kanchanee La-onsri

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
THE THAILAND RESEARCH FUND

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
THE FOUNDATION FOR THE PROMOTION OF SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES TEXTBOOKS PROJECT

ลาวในกรุงรัตนโกสินทร์

หนังสือเรื่อง “ลาวในกรุงรัตนโกสินทร์” ของ บังอร ปิยะพันธุ์ ศึกษาถึงสาเหตุการย้ายถิ่นฐานของชาวลาวจากหัวเมืองล้านนา จากภาคอีสาน และจากเมืองต่าง ๆ ในประเทศลาว ในปัจจุบัน เข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณภาคกลางของประเทศไทยตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น อันเนื่องมาจากเหตุผลทางการเมืองและยุทธศาสตร์ของไทยเป็นสำคัญ ดังนั้น รัฐจึงใช้วิธีการควบคุมชาวลาวให้ตั้งถิ่นฐานตามเมืองสำคัญต่าง ๆ รอบ ๆ กรุงเทพฯ และมีนโยบายเข้มงวดในการย้ายถิ่นฐาน นโยบายปกครองชาวลาวด้วยระบบไพร่เพื่อสะดวกในการควบคุมและจัดสรรกำลังคนเพื่อประโยชน์ทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคม ชาวลาวเหล่านี้จึงเป็นกำลังสำคัญของบ้านเมือง ทั้งช่วยราชการทัพบกศึกสงคราม ยามสงบยังเป็นแรงงานเกณฑ์ทำกิจการสาธารณูปโภค ช่วยสร้างปราสาทราชวัง วัดวาอาราม และยังช่วยราชการในหน้าที่ต่าง ๆ ในราชสำนักอีกด้วย

ชุมชนชาวลาวตั้งแต่ครั้งกระนั้น ยังคงมีลูกหลานสืบเชื้อสายให้เห็นอยู่จนถึงปัจจุบัน เช่นที่จังหวัดสระบุรี อยุธยา ลพบุรี ฉะเชิงเทรา สมุทรปราการ เพชรบุรี ราชบุรี สุพรรณบุรี กาญจนบุรี นครปฐม และบางเขตในกรุงเทพมหานคร

ชาวยุติภัย เกษตรศิริ

กาญจณี ละอองศรี

บรรณาธิการโครงการหนังสือชุด

“ประเทศเพื่อนบ้านของไทยในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้”

SOUTHEAST ASIA

อุษาคเนย์

ISBN 974-86304-7-1

สร้างสรรค้ปัญญา เพื่อพัฒนาประเทศไทย